

ACTA NUMISMÀTICA 44

2014

ACTA NUMISMÀTICA 44

DIRECTOR: *M. CRUSAFONT i SABATER*

REDACTORS: *Leandre VILLARONGA*
Pere Pau RIPOLLÈS
X. SANAHUJA ANGUERA
X. JORBA i SERRA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA 2014

Acta Numismàtica és una revista periòdica de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) que acull treballs de recerca en els camps de la numismàtica, la història de la moneda i la medallística, en el sentit més ampli. És oberta als socis de l'entitat i a tots els estudiosos que ens trametin els seus treballs complint les normes que s'especifiquen en els criteris d'admissió que consten al final de la revista. Es dirigeix especialment als estudiosos de l'especialitat, als historiadors i, en general, a totes les persones interessades per aquesta branca de la història.

Acta Numismàtica té una periodicitat anual i fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i la direcció del Dr. Leandre Villaronga. L'any 1979 el Cercle la cedí a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, acabada de crear.

Acta Numismàtica admet articles fins al mes de febrer de l'any d'edició i dins el mes següent en decideix l'acceptació. La revista ha d'aparèixer abans que acabi l'any.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL:
ISSN: 0211-8386

COMPOST PER: Vivó i Garrido, disseny gràfic
IMPRIMEIX: Agpograf, SA

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).
Carme, 47, 08001 Barcelona.
REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).
Tel. 937 252 036
Email: miquel.crusafont@email.cat

SUMARI

Introducció: Comentario a los volúmenes 3º y 4º de la Obra Numismática <i>Esparsa de Leandre Villaronga, per Manuel Gozalbes</i>	5
<i>En ocasió de l'edició dels volums III i IV de l'Obra Esparsa, per</i> <i>Leandre Villaronga.....</i>	15
Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2013, per Xavier Sanahuja	19
Món antic	
CRUSAFONT i SABATER, M., <i>Primera dracma d'Empuries</i>	27
MELMOUX, Pierre - YVES-CHEVILLON, Jean-Albert, <i>Emporion: unne</i> <i>nouvelle division au gran d'orge et à la chèvre.....</i>	31
CRUSAFONT i SABATER, M., <i>Noves dades sobre els divisors de Rhode.....</i>	37
SANAHUJA ANGUERA, X. - MARATA MARTÍNEZ, M., <i>Tipus inèdit de</i> <i>dracma ibèrica amb pròtom de llop.....</i>	43
AMELA VALVERDE, L., <i>La emisión de Bilbilis Italica</i>	47
FERRER i JANÉ, J., <i>A propòsit d'un siè de bronze de Baitolo amb la</i> <i>llegenda be II.</i>	57
LÓPEZ VILAR, J., <i>Noves troballes numismàtiques a l'ager Tarraconensis</i>	71
AMELA VALVERDE, L., <i>Sobre amonedaciones en tiempos de guerra.</i> <i>El caso de Carteia</i>	93
VIDAL BARDÁN, J. M., <i>Aproximación a la circulación monetaria de</i> <i>Numancia según las monedas de las excavaciones (Campañas</i> <i>1906-1923). Museo Numantino. Soria.....</i>	109
AMELA VALVERDE, L., <i>La emisión denominada "Tipo Sacerdos"</i>	149
MARTÍNEZ CHICO, D., <i>Notas sobre un peculiar numisma imitativo de</i> <i>Constancio II hallado cerca de la Vía de la Plata.....</i>	159

Medieval

CRUSAFONT, M. - GELIS, Joan, <i>Girona: tipus i seca inèdits de Lluís el Pietós</i>	167
GIULIANI, Achille, <i>La "ribattitura" dei cavalli nel Regno di Napoli sotto Federico d'Aragona. Risultante archivistiche per un grande enigma numismatico</i>	171

Modern i contemporani

SANAHUJA ANGUERA, X., <i>La moneda imperial barcelonina de Carles I(V) i l'expedició a Tunis (1535)</i>	179
AGUILÓ, Bernat, <i>De Felip I a Felip III de Mallorca. Tres canvis d'atribució monetària</i>	201
CRUSAFONT i SABATER, M., <i>Possible marca dels pesals de Puigcerdà</i>	209
JORBA i SERRA, X. - PLANTALECH i COLOMER, S., <i>Les pellofes de Sant Pere de les Preses, un taller desconegut</i>	213
BOADA SALOM, J., <i>La moneda a Mallorca durant la Guerra del Francès i tres tresors catedralicis</i>	221

Medallística

CASANOVA, Rossend, <i>Au creux de la main. França celebra la medalla amb sis grans exposicions</i>	243
CASANOVA, Rossend, <i>La medalla és una festa!. Cinc casos de medalles modernistes franceses</i>	251

Troballes Monetàries XXIX

AN-86, <i>Troballes de florins</i> , per M. Crusafont	261
AN-87, <i>Troballa prop de Puigcerdà</i> , per M. Crusafont	263

Recensions Bibliogràfiques	265
---	-----

Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics	271
---	-----

Indicacions per als autors	275
---	-----

Comentario a los volúmenes 3º y 4º de la *Obra Numismàtica Esparsa* de Leandre Villaronga

Los volúmenes tercero y cuarto de la *Obra Numismàtica Esparsa* de Leandre Villaronga recopilan una buena parte del amplísimo legado con que este excepcional investigador ha obsequiado a nuestra disciplina numismática. Resulta emocionante comprobar el renovado vigor que cobran estos trabajos una vez reunidos. Su obra ha sido y sigue siendo de cita obligada, tanto en estudios numismáticos como en multitud de aproximaciones a nuestra Antigüedad. Quizá éste es uno de los mejores y más objetivos elogios que se pueden hacer de su obra. Y en cualquier consideración de su obra prevalece el profundo y prolongado impacto del *Corpus Nummum Hispaniae Ante Augusti Aetatem* (y su actualización *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula*), trabajo de referencia obligada para la arqueología ibérica.

Frente a un reto editorial de esta envergadura, cabe elogiar la eficiente labor compiladora asumida por la *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics*, que ya nos obsequió con los dos primeros volúmenes de este vasto proyecto como parte de la serie acertadamente titulada *Tria de reedicions*. El volumen I de *Tresors* constituye un tesoro en sí mismo por la trascendencia de las informaciones que salvaguarda, datos que sabemos que, sin su labor, se habrían perdido irremisiblemente. Y el volumen II de *Grec i Iberic d'àmbit català* constituye un legado inmenso e insuperable en relación con estas producciones. Hemos tenido que esperar cinco años para ver publicados los volúmenes III y IV, de *Temes metodològics y Àmbits aragonès, vasco, celtíber i occità. Ikalkusken*. La recopilación sólo quedará cerrada con la futura publicación de una quinta entrega de *Varia*. Estos volúmenes III y IV suman cerca de 1.000 páginas, englobando 73 trabajos sobre estas cuestiones y refiriendo sus 6 libros sobre las materias tratadas.

Una semblanza de Leandre Villaronga resulta innecesaria a estas alturas. Resulta harto complicado presentar al autor de más de 20 libros y cerca de 300 artículos sobre numismática. En el año 1993, *Acta Numismàtica* le ofrecía ya un homenaje. La presentación del mismo corrió a cargo de su colega y amigo Miquel

Crusafont, quien acertadamente la tituló “*Exemplaritat de Leandre Villaronga*”. Me gustaria suscribir sus palabras de aquel texto de hace ahora 20 años, donde escribía: “*Hi ha investigadors que arriben a crear veritables punts d’inflexió en el desenvolupament de la seua activitat. És indubtable que, gràcies a ell, s’ha produït una posada al dia en rigor, metodologia i fins i tot en criteris. L’obertura a l’àmplia constel·lació internacional, l’aprofundiment en els nous mètodes d’anàlisi, singularment en l’estadística, l’aplec pacient de milenars d’informacions esparses, serien alguns exemples prou coneguts de l’abast de la seua actuació*”.

Metodològicamente, Leandre Villaronga rompió con la prolongada tradición historicista descriptiva que había arrancado para la numismática ibérica en el siglo XIX y que se mantuvo hasta bien entrado el siglo XX. Sus trabajos marcaron, desde el comienzo, una brusca ruptura con lo precedente. Más allá de sus incuestionables logros científicos, sus aportaciones son el fruto de una entrega vocacional que se percibe en cada uno de sus trabajos. A ello se ha sumado un profundo esfuerzo personal, que le ha proporcionado el reconocimiento que sólo se obtiene como fruto de una intensa dedicación a estos menesteres. Y un reconocimiento adicional; Leandre Villaronga es el autor de estos artículos pero no ha estado solo en la gestación de los mismos. Todos ellos tienen una deuda con su mujer, Angelina. Por todos es sabido que ella ha sido una pieza clave, omnipresente, en la creación de su legado científico, y por ello también debemos expresarle nuestro agradecimiento.

Otra circunstancia merece un elogio particular. Me refiero al hecho de que sus trabajos se hayan realizado al margen de las élites académicas. Se trata de un caso donde se ha producido una inversión de los papeles tradicionales, ya que Leandre Villaronga ha sido, en el ámbito numismático, un maestro para universidades y centros de investigación. El mundo académico se rindió a su obra al concederle el doctorado honoris causa por la Universidad de Colonia en 1987, señalando con ello a un gigante de su especialidad. Como suele suceder en estos casos, el reconocimiento de sus méritos llegó desde fuera de nuestras fronteras. El diario *El País* titulaba la noticia el 14 febrero de 1981: “*Leandro Villaronga, doctor ‘honoris causa’ por la Universidad de Colonia*” donde se decía “*constituye el caso típico «para el que se instituyó el grado de doctor honoris causa, en reconocimiento a sus especiales méritos», y donde se recordaba “nuestro aislamiento de la investigación numismática europea” y que “tras el primer simposio numismático, celebrado en Barcelona, se iniciaron los contactos, y ahora esta rama de la investigación arqueológica, se encuentra a la altura que merece*”. En 1986 fue elegido miembro del consejo directivo de la *Comisión Internacional de Numismática* durante la celebración del *Congreso Internacional de Numismática* de Londres, siendo reelegido en el *Congreso Internacional de Numismática* de Bruselas de 1991.

El título de la recopilación, *Obra Numismàtica Esparsa*, se ajusta con precisión a los contenidos que agrupa ya que se trata de una obra presentada en los foros europeos más notables de Francia, Suiza, Italia, Portugal, Alemania, Inglaterra o Bélgica. Sus investigaciones se han publicado en revistas, congresos y homenajes de perfil numismático, pero también ha realizado contribuciones a volúmenes de sesgo arqueológico de todo el continente. Se trata de una producción fuertemente vinculada con el ámbito catalán, pero la amplitud temática y geográfica de sus trabajos demuestra que siempre ha tenido una visión global de la numismática antigua que le ha permitido llevar a cabo sus trabajos a buen puerto. Su obra es citada de forma recurrente por investigadores que se dedican a otros periodos, regiones y disciplinas. No cabe sino felicitar a Leandre Villaronga porque siempre ha sabido seleccionar sus trabajos en función del ámbito al que estaban destinados; muestra de ello son las cinco contribuciones a la época dorada de los *Congresos Nacionales Arqueología*, celebrados entre los años 1963 y 1971, que sirven como testimonio de dicha habilidad.

La agrupación de su obra facilitará enormemente su consulta a partir de ahora, ya que se trata de trabajos especializados que generalmente no se consiguen con facilidad. Su recuperación les otorga una renovada fuerza ya que algunos de ellos, considerados auténticos clásicos en la materia, llegarán ahora a un público más amplio, incluidos muchos socios de esta *Societat*, que antes no tenían acceso a los mismos. La resuelta iniciativa de la *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics* siempre ha favorecido la publicación de trabajos numismáticos punteros. Con este proyecto, la institución asume la responsabilidad de recuperar la obra de su fundador, de aquél que tomó la decisión de ponerla en marcha el 31 de enero de 1979 con ayuda de Miquel Tarradell. No cabe sino felicitar a esta *Societat*, así como al *Institut d'Estudis Catalans* por auspiciar este ambicioso proyecto, dando continuidad a una labor editorial encomiable, con una trayectoria prolongada y siempre ofreciendo trabajos de una gran categoría. Cabe asimismo felicitar a Miquel Crusafont, a la cabeza de este esfuerzo editorial, por haber logrado un facsímil de gran calidad donde se preserva el sabor de las publicaciones originales. Y todo ello acompañado por un trabajo de impresión impecable que ha sabido preservar la calidad de las ilustraciones.

Para construir este imponente edificio del conocimiento, Leandre Villaronga se ha servido de amplios conocimientos, una gran intuición, un trabajo disciplinado y un importante fichero. Los términos “fichero” y “Villaronga” se encuentran indisociablemente unidos ya que, desde un principio, éste comprendió que buena parte de las claves para investigar en numismática reposan sobre una base documental exhaustiva. El fichero exige dedicación y mantenimiento pero luego proporciona sus frutos, ya que constituye el mejor refrendo posible para cualquier argumentación y facilita la ilustración sistemática de piezas. Su archivo

gráfico ha sido una herramienta no sólo a su disposición, sino también abierto a todos aquellos investigadores que se lo demandasen, como muchos hemos tenido el privilegio de comprobar.

Los artículos reunidos comparten además un denominador común: proporcionan una presentación clara y ordenada de los resultados de sus investigaciones. Leandre Villaronga ha mantenido la buena y sana costumbre de presentar sus trabajos de forma estructurada, incluyendo sistemáticamente introducción, desarrollo y conclusión. Y, adicionalmente, hay que agradecerle su capacidad para la concisión tanto en título como en desarrollo, creando obras directas y desprovistas de cualquier concesión retórica.

Sus aportaciones en relación con el volumen de emisión de las cecas son numerosas y de calidad contrastada a nivel internacional. Realizó estimaciones sobre la envergadura de diferentes emisiones que fueron pioneras en su momento y que todavía mantienen el privilegio de constituir aportaciones de referencia, ya que no es previsible que se produzcan novedades que cuestionen sus planteamientos maestros. Hoy día no se concibe el estudio riguroso, en profundidad, de una ceca antigua sin calcular su volumen de emisión. Leandre Villaronga asumió esta labor no sólo para cecas concretas, sino para las producciones antiguas peninsulares en su conjunto y además empleó dichas estimaciones para atribuir funciones económicas a emisiones.

En 1983 se iniciaba de forma brillante en estos menesteres en *Nummus* con un esquema que ya recogía los aspectos esenciales del asunto: emisión, circulación, uso y volumen. Demostró que las producciones cartaginesas y emporitanas eran comparables y defendió que Roma se había servido de la ceca de Emporion, marcando ya las líneas maestras de los que serán sus futuros trabajos de los años 1985-1987. Refiriéndose al crucial episodio de la Segunda Guerra Púnica escribía que la moneda “*serví per a passar del saqueig al tribut, de la prestació personal a l'impost, del soldat forçós al mercenari i per a la distribució de riquesa*”. En 1990 recordaba que “*establir un balanç de les emissions monetàries és una tasca impossible, hem d'intentar establir un balanç de les possibilitats*” y señalaba “*els fets militars com a causa principal abans d'August*”. Remató el asunto en el año 1994, en su contribución al *I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua*, donde, desde la siempre aconsejable prudencia, hablaba de “*primeros pasos*” o de “*supuestos discutibles*”. Señalaba la “*fiabilidad dentro de unos límites, para discutir, rectificar y mejorar*”. En este trabajo resumía la envergadura de las diferentes emisiones pre-imperiales acuñadas en la Península Ibérica entre los siglos V y I a.C.

Todos estos avances quedaron también recogidos en un trabajo monográfico de 1993 que estudiaba la plata acuñada desde Alejandro Magno hasta Augusto. Los méritos y el buen hacer de Leandre Villaronga le llevaron a formar parte de

esta obra en colaboración con dos especialistas de la talla de Callatay y Depeyrot. Pero, en este caso, lo importante es que se lograba un notable impacto europeo. Se trataba de tres estudios independientes pero destinados a una obra de conjunto sobre la plata emitida en época helenística. Su participación en la misma constituye un hito, ya que sitúa las emisiones peninsulares codo con codo con las greco-helenísticas y las republicanas romanas.

Leandre Villaronga fue un impulsor de los estudios de circulación monetaria. Asumió como director la organización del *I Symposium Numismático de Barcelona*, que desde su celebración se convirtió en ejemplo y modelo a seguir para la investigación española, que se nutrió de la apertura de esta línea de trabajo y que además sirvió para encarrilar otros estudios. Los ejercicios sobre circulación monetaria constituyen un excelente vehículo para introducirse en la numismática y aquella reunión constituye la mejor prueba de ello. Con sus actas se logró reunir en un volumen la circulación de lugares tan emblemáticos como Rhode, Emporion, Barcino, Baetulo, Iluro, Tarragona, Mallorca, Menorca, Ibiza, Osca, La Olmeda o Conimbriga. Y participaron figuras del panorama internacional como Reece, Depeyrot, Hiernard, Keay o Barceló. Leandre Villaronga contribuyó a esta reunión con trabajos sobre Azaila, Valeria y Emporion. Este último constituye otro ejemplo de síntesis, extractando lo esencial de los 1.407 ejemplares hallados en un artículo de 11 páginas. Posteriormente volvería a ocuparse con mayor profundidad de la circulación en Emporion analizando temas clave como la circulación, las piezas partidas, las imitaciones de Claudio, las contramarcas, las monedas forradas o singularidades como el hallazgo de monedas de Judea.

En cuestiones de circulación monetaria, había ingresado por la puerta grande con su obra *Los tesoros de Azaila y la circulación monetaria en el valle del Ebro*, de 1977. Fue un visionario al reconocer el valor de los dos conjuntos de Azaila y dedicarles una monografía, aprovechando el catálogo de Navascués, publicado por la ANE. Su estudio marcó un punto de inflexión, un radical cambio de planteamiento y de método al aplicar sistemáticamente la estadística para comprender dichos tesoros. Ratificó las zonas de emisión del valle del Ebro a partir de las tipologías de los delfines en los anversos y defendió con rotundidad la cronología sertoriana de los hallazgos frente a otras propuestas que pretendían llevarlos a época de César.

Pero no sólo se ha esforzado en publicar hallazgos, sino que ha profundizado en su comprensión. Dos ejemplos de ello son los hallazgos ceca de Tanusia o las emisiones hispánicas de P. Carisio. En el caso de Tanusia, rebatió con argumentos la propuesta relativa a su localización meridional; mantuvo y sigue manteniendo una situación septentrional para dicho taller, ya que, en su opinión, la abundancia de piezas al sur sólo demostraría movimientos de soldados o de poblaciones itinerantes. En 1969, aprovechando que el *Congreso Nacional de Ar-*

queología se celebraba en Mérida, Villaronga ofreció una sistematización de las monedas de la caetra P. Carisio, calificando dicha producción como militar al proceder de un territorio donde no se llevaron a cabo emisiones provinciales.

Su obra también revela una constante preocupación por los grandes temas históricos de fondo, tal y como demuestra con su artículo “*Testimoniatge del pas dels cimbres per Catalunya*”, sobre un breve episodio histórico pero recogido por las fuentes y de gran trascendencia. El llamar la atención sobre los cimbrios no fue más que el resultado de sus incesantes esfuerzos por conectar emisiones monetarias y hallazgos con acontecimientos históricos. En la publicación de Balsareny se había hecho eco por vez primera de esta idea, ya que se veía más antiguo al compararlo con Azaila. En este trabajo, Villaronga logró identificar otros tesoros similares y añadir testimonios arqueológicos.

En el ámbito de los hallazgos, ha sido notoria su capacidad para aislar cuestiones singulares. Tal es el caso de las monedas partidas, fenómeno al que Leandre Villaronga siempre ha prestado atención, como en la circulación de Emporion, donde se recuperaron 188 piezas. Dedicó uno de sus artículos a la presencia de ocho monedas partidas entre los numerosos hallazgos de Conimbriga. Con ello incidía en la importancia de este fenómeno en época imperial y le otorgaba visibilidad en el ámbito peninsular.

Sus planteamientos metodológicos siempre han sido pioneros y con ellos ha sentado las bases para muchas décadas. Dos de sus trabajos para *Numisma* en 1976 y 1984 se dedicaron en exclusiva a cuestiones de método. Con el primero de ellos ofreció un excelente manual de iniciación, útil para cualquiera que busque una guía introductoria a los grandes temas de la numismática explicados con rigor y sencillez, abordando los aspectos esenciales del estudio de cuños, la metrología, la epigrafía, los tesoros o la circulación.

Formando parte del ámbito metodológico, la estadística ha sido indudablemente su herramienta principal. Partiendo de unos conocimientos excepcionales, aplicados sistemáticamente en sus estudios, ninguna cuestión ha podido resistir a su análisis numérico, logrando resultados que mantienen sus trabajos en permanente vanguardia. Leandre Villaronga comenzó con la aplicación del método estadístico a finales de los años 70, realizando grandes esfuerzos de cálculo sin los medios actuales. Por aquel entonces existía una numismática descriptiva, historicista, que incluso podría, en cierto sentido, calificarse como decimonónica. En este contexto, el nuevo método situó a la numismática en la vanguardia de la arqueología. Y no es un atrevimiento decir que, ni siquiera en la actualidad, existen numismáticos con una capacidad comparable en este frente. Actualmente la estadística tiene un cierto nivel de aplicación en la arqueología, pero realmente sólo se extendió su uso desde finales de los años 80. Leandre Villaronga se adelantó en la aplicación de una metodología que todavía resulta vanguardista para algunos.

Su obra de referencia “*Estadística aplicada a la numismática*”, de 1985, fue la primera monografía de estadística aplicada a la numismática, convirtiéndose en un trabajo pionero a nivel europeo, ya que sólo en 1987 aparecería otra monografía de Charlotte Carcassonne. Hoy día no se concibe ningún trabajo riguroso en esta disciplina sin el recurso a la estadística. Hay quizá cuestiones en las que es posible seguir avanzando, pero en estadística Leandre Villaronga ha marcado un techo inalcanzable, otorgando a sus trabajos una longevidad indudable. Con sus métodos ha podido afrontar problemas tan complejos como:

- Identificar aquellas producciones que pertenecen a la misma población por seguir un mismo patrón metroológico.
- Determinar cuándo el porcentaje de una muestra resulta fiable.
- Establecer métodos estadísticos para afrontar la circulación monetaria del Imperio Romano por períodos.
- Valorar los diferentes métodos estadísticos para estimar cuños, aconsejando finalmente el método de Good.
- Localizar cecas de ubicación desconocida en tesoros a partir de la presencia en los mismos de cecas de ubicación conocida.
- Ordenar el complejo panorama de los bronce peninsulares de los siglos II-I a.C. donde coexistieron patrones diferentes.

A mediados del siglo XX, la metrología de la numismática ibérica se encontraba estancada, carecía de profundidad. Hasta que llegaron los trabajos de Villaronga, dicha materia había sido un asunto inédito o, como poco, escasamente riguroso. Su obra ha servido para ir consolidando una propuesta de sistematización por patrones metroológicos de las series ibéricas cuyas líneas maestras se sustentan sobre una base firme. Antes de sus trabajos, dominaba la tendencia a fechar las series vinculándolas al patrón romano semiuncial. Estableció, por ejemplo, una distinción nítida entre los modelos metroológicos catalanes de Emporion/Iltirta y Kese, razonando sobre sus influencias. Sus trabajos rompieron definitivamente con la inercia de fechar tardíamente. Se trata, por tanto, de una contribución de gran calado que contribuye a sistematizar las emisiones peninsulares a partir de unos cientos sólidos.

Un trabajo clásico de proyección internacional lo presentó en colaboración con Richard en la revista *Melanges de la Casa de Velázquez*, de 1973. Fue una obra clave que inauguraba una nueva fase de la metrología ibérica, presentando una ordenación cronológica razonada conforme a un estudio estadístico de 17.475 monedas. Analizó las series más significativas tanto en plata como en bronce. Y propuso la adopción del estándar semiuncial 50 años antes de su implantación en Roma. En 1998 volvió sobre la cuestión para *Acta Numismática*, donde dijo “*si no están claros los esquemas romanos del bronce (modelo centralizado), mucho menos pueden estarlo los ibéricos*”, trabajo donde incluía un

gráfico que resumía toda la evolución metrológica de la Citerior. En el año 2000 presentó en *Annali*, otro importante trabajo de síntesis metrológica donde se tomaba perspectiva sobre buena parte de las producciones peninsulares.

La *Obra Numismática Esparsa* sólo incluye dos trabajos bajo el apartado epigrafía. Resulta obvio que la selección obedece a las circunstancias de la edición, ya que las cuestiones epigráficas han estado omnipresentes en su obra. En esta materia cabe recordar que, además, fue un guía para Untermann, catedrático de *Lingüística Comparada en la Universidad de Colonia* y miembro del *Institut d'Estudis Catalans*, que desde el comienzo reconoció el valor de los trabajos de Leandre Villaronga y aprovechó su fichero para la gestación de su *Monumenta*. En materia epigráfica, resulta entrañable recordar su trabajo de 1958, “*La evolución epigráfica de las leyendas monetales ibéricas*”, su segundo artículo que llegaba cuando ya contaba con 39 años de edad. Se incluyó en *Numisma* y comenzaba citando a Guadán, quien a su vez, proféticamente exigía el empleo de “*un método moderno y científico para la numismática*” para “*escapar de la poquísima solidez de la que hablada Menéndez Pelayo hace ya más de un siglo*”. Proféticas palabras introductorias, ya que fue el mismo Leandre Villaronga quien asumió esa responsabilidad. En el artículo eligió cinco signos, KE, L, R, S y Ti, para establecer la antigüedad relativa de sus formas. Sus conclusiones no han envejecido a pesar de haber cumplido ya más de 50 años.

Un frente particular que él inauguró en la historiografía reciente, y al que ha dedicado sus esfuerzos en diversas ocasiones, ha sido la cuestión de los signos epigráficos como marcas de valor en las monedas. En el *Congreso Nacional de Arqueología* de Sevilla en 1963, interpretó las marcas de Untikesken como marcas valor de 15 *nummi*. Retomó el tema en el Congreso de Jaén de 1971, donde matizaría su sentido como una indicación de monedas en libra. Y en 1975 se atrevió con monedas púnicas de Cerdeña que habrían adoptado una práctica similar.

Sus estudios sobre los ámbitos aragonés, vascón y celtibero han logrado sistematizar unas producciones complicadas que se acuñaron en un ámbito reducido y durante un corto espacio de tiempo. Se ha enfrentado a ellas desde todas las perspectivas de aproximación posibles. Abrió su línea de investigación en el *Congreso Nacional de Arqueología* de Valladolid en 1965, donde agrupaba por cronología los hallazgos de denarios ibéricos. En 1987 sistematizó los denarios ibéricos por tesoros y metrología para *Gaceta Numismática*. Y en la misma revista presentaba, junto con Manuel García-Garrido, el esquema metrológico más completo y sólido que se ha planteado para los bronce de la Celtiberia, razonando la existencia de sistemas de 10, 13, 15, 16 y 18 monedas en libra en dichas producciones. Cuando ha trabajado sobre talleres específicos, ha sabido también enfrentarse a producciones complejas y elegir aquellas cecas de gran trascendencia histórica. Ha trabajado en diferentes artículos las producciones de Kelse,

Sekaisa, Bilbilis o Karbika-Segobriga. En 1993, con ocasión de un homenaje a Untermann, se permitió estudiar los cuños de bronce de las series vasconas de Arsaos, Baskunes, Kueliokos, Olkairun, Tirsos, Turiasu, Unambaate, Arekorata y Kalakorikos, y sugerir su producción en un taller único, quizá móvil. Este trabajo constituye un ejemplo de su buen ojo para reconocer grabadores o estilos artísticos y de sus denodados esfuerzos por sustentar sus propuestas a partir de minuciosos estudios de cuños.

En la monografía *Denarios y quinarios ibéricos. Estudio y catalogación*, de 1995, estudió la totalidad de las cecas que acuñaron denarios en la Península Ibérica. Su idea inicial era proporcionar un libro divulgativo titulado *Cómo coleccionar los denarios ibéricos*. Pero como no podía ser de otra forma, a partir de la recogida exhaustiva de información y de la aplicación de un método riguroso, el trabajo se convirtió en un estudio en profundidad de dichas producciones. Hoy día es una obra de referencia para los investigadores que encuentran en ella la seriación y la estimación de los volúmenes de emisión de las series ibéricas, junto al análisis de su tipología, epigrafía y metrología, o de los tesoros donde aparecen y de su circulación.

Sus estudios sobre Ikalkusken revelan la estima que Villaronga ha tenido hacia esta ceca. A ella dedicó su primer libro en 1962, aprovechando los denarios del tesoro de Arcas. La actualización del trabajo precedente se publicó 26 años más tarde en Valencia, duplicando el material de 201 a 410 piezas y añadiendo nuevos tesoros, pero manteniendo la ordenación y lo esencial de las conclusiones del primer trabajo. En la introducción de su segunda monografía sobre Ikalkusken decía: “*cal deixar feina pels que vinguin després de nosaltres, que podran trobar denaris d'Ikalkusken en llocs d'on ja no sortiran, dedicant-nos nosaltres a la recerca i publicació dels que poden desaparèixer dintre del comerç i del col·leccionisme*”. En el volumen de *Nummus* de 1978 se hizo eco de noticias del valenciano Comandante Aguilar que sugerían la localización en Iniesta, contribuyendo a precisar su localización de manera inequívoca. Y también supo conectar con gran acierto las producciones meridionales de Kelin, Urkesken e Ikalkusken, argumentando dicha propuesta en forma de artículo para *Acta Numismàtica* en 1980.

Finalmente, otra línea de trabajo de gran calado es la que le ha llevado a poner en valor las emisiones de Occitania. Su investigaciones siempre han sabido entender que una buena parte de las claves para entender la numismática catalana y peninsular están relacionadas con las emisiones de Massalia y las posteriores producciones con leyenda ibérica de estas tierras. En numismática antigua no funcionan estrictamente las actuales fronteras políticas, o las geográficas como los Pirineos. Las emisiones monetales constituyen una prueba fehaciente de la intensa permeabilidad con el mundo galo.

El hecho de que los divisores ibéricos copien series de Massalia le llevó forzosamente a querer entender ese mundo y también el de las dracmas ‘a la croix’. Destaca su artículo con Pere Pau Ripollès en Wurzburg, que más tarde se traduciría para *Acta Numismàtica*, donde quedaba demostrada la cronología antigua de las monedas ‘a la croix’ que hasta entonces la escuela francesa de Colbert de Beaulieu había llevado a finales del siglo II a.C. En esta nueva datación resultaron claves los tesoros de Drieves, Valeria y de La Plana de Utiel. La constatación de que los tesoros de la Segunda Guerra Púnica son ricos en moneda gala derivó en una línea de investigación relacionada con las series de la Galia ya que, para esas fechas, los franceses no tienen tesoros que puedan datarse con precisión. Los asuntos tratados en relación con las producciones occitanas han sido muy diversos:

- Publicó la colección Azemar de monedas halladas en Vielle-Toulouse, que ofrecen numerosas claves para caracterizar las producciones de estos territorios.
- Revisó el tesoro de Bridiers con imitaciones de Emporion, Massalia y Filipo, arrojando luz sobre este universo paralelo de las imitaciones galas.
- Se ha preocupado continuamente por los hallazgos de monedas masaliotas en Cataluña y de emporitanas en Francia.
- Rectificó la cronología de la dracma pesada de Marsella y sugirió para ellas una función relacionada con los mercenarios de Sicilia.
- Estudió las piezas con leyenda Kurukuru-atin, serie desatendida hasta entonces y de la que publicaría además un tipo inédito. El hecho de que utilicen antropónimo y la procedencia de los hallazgos le permitieron atribuir las a la Narbonense.
- En relación con el amplio frente de las imitaciones, sus contribuciones han sido múltiples: ha trabajado los óbolos masaliotas, las imitaciones de estáteras de Tarento, las imitaciones de Iltirta e Iltirkesken, o ha sistematizado las imitaciones de Neronken a partir de los hallazgos de Vielle-Toulouse.

En definitiva, la recopilación hace justicia a uno de los grandes eruditos de la numismática europea al que se otorga el merecido privilegio de ver reunida la obra de una vida. La *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics* ha logrado, con esta edición, preservar y difundir un legado científico de altísimo nivel. La mejor numismática ibérica del siglo XX ya se puede consultar en estos cuatro primeros volúmenes de la *Obra Numismàtica Esparsa*. Quedamos a la espera del quinto, que estamos seguros será el brillante colofón a este inmenso corpus de conocimientos.

Manuel Gozalbes

ACTA NUMISMÀTICA 44
Barcelona 2014

En ocasió de l'edició dels volums III i IV de *l'Obra Esparsa*

Benvolguts col·legues, amics i col·laboradors:

Des de la perspectiva que em donen els meu noranta-quatre anys, permeteu-me que rememori breument l'itinerari de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics i, també, el meu camí personal.

Com ja vaig deixar escrit no fa gaire, la meua entrada a la numismàtica es degué a la troballa a Montmany, l'any 1952, d'una moneda de bronze de Kese. Fou una descoberta casual que va donar un tomb a la meua vida.

Comencen, llavors, uns primers passos per trobar l'explicació a aquell objecte que l'atzar m'havia posat a les mans: consultes a la biblioteca del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i profitosos contactes amb el comerciant Antoni Villoldo, qui em va permetre l'estudi, l'any 1961, de la troballa de Balsareny. Comprenia 324 peces ibèriques de bronze de seques catalanes i la vaig publicar a *Numisma*.

Aviat, però, vaig començar a entrar en contacte amb els professionals de la investigació. El primer fou Kenneth Jenkins, del British Museum, qui tot seguit manifestà el seu interès pels nostres treballs primerencs.

Comença llavors una llarga i feixuga tasca de recull de troballes i de material numismàtic del món antic, comptant sempre amb la col·laboració i la comprensió de la meua esposa Angelina. En sorgí la creació del nostre arxiu i, aviat, tot un seguit d'estudis que ara tenim recollits en els volums d'aquesta *Obra Esparsa*.

Permeteu-me que rememori, d'aquells primers temps, l'ajut i la col·laboració d'Antoni Guadan i Joan Almirall, de Barcelona; de Tristan Hilghart, de Londres; de Luis Cardim, de Sevilla; de Georges Saves, de Tolosa de Llenguadoc; de Victor Lafont, del Museu Puig de Perpinyà, i de tants altres amics del món de l'estudi, del col·leccionisme o dels museus, aquests darrers sobretot estrangers. Tots ells foren, inicialment, col·legues i col·laboradors i, ben poc després, veritables amics.

Val a dir que, en aquells temps, eren ben poques les publicacions periòdiques del nostre país que acollien estudis de tema numismàtic. És per això que molts dels nostres treballs d'aquell temps es publicaren en revistes estrangeres o, si més no, de Madrid.

Aquesta fou una de les raons que ens portaren, l'any 1971, a la creació d'*Acta Numismàtica*, de primer al Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i comptant amb el suport de Josep Romagosa i Joan Almirall. Durant deu anys, l'*Acta* va ésser una lluita gairebé en solitari, sempre amb mil precarietats però, sempre també, podent comptar amb l'ajut d'estudiosos i amics. Des de 1979/1980, l'*Acta* es convertí en la revista anyal de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics i vaig poder formar equip amb Miquel Crusafont i Anna M. Balaguer. Actualment, l'*Acta* ha esdevingut una sòlida realitat, menada per un equip ampli i competent i que manté el seu alt nivell i la seva regularitat. És una de les coses que em causa una major satisfacció.

La creació de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, dins de l'Institut d'Estudis Catalans, fou, certament, una conseqüència natural de la progressiva creació d'un nucli d'estudiosos a redós de la revista. La SCEN es feu realitat el 1979 gràcies, en bona part, al suport que ens prestà el professor Miquel Tarradell.

La meua obra investigadora ha estat sovint personal, però també em plau esmentar alguns bons amics amb els quals he compartit recerca. Em refereixo, posant uns exemples, a Eduard Ripoll, Antoni Guadan, Pere Pau Ripollès, Manuel Garcia-Garrido, Pere Arriols, Jaume Benages, Jaume Estrada o Josep Maria Nuix, entre els de casa nostra, i a Georges Saves, Jean-Claude Richard, Georges Depeyrot o François de Callatay, entre els estrangers. L'any 1981, el professor J. Unterman va proposar i assolir que la universitat alemanya de Colònia m'atorgués el Doctorat Honoris Causa, fet que va em va produir, com era lògic, una gran satisfacció, però que també va suposar un sòlid reforç a la meua posició en el camp de la recerca.

Vist el meu itinerari en perspectiva, veig, rere meu, seixanta anys de dedicació a la numismàtica, amb la publicació d'una trentena de llibres, més de 300 articles i una xifra prou més alta de ressenyes i recensions. També em satisfà haver ajudat a introduir els estudis estadístics a la numismàtica i, sobretot, poder comptar avui amb un considerable esplet d'estudiosos que mantenen a un nivell excel·lent la tasca de recerca en la nostra especialitat.

El Dr. Miquel Crusafont ha seguit els meus passos al capdavant de la Societat i en la direcció d'*Acta Numismàtica*. A més, m'honora poder dir que és un amic i que és, actualment, el cap i el representant de la numismàtica catalana arreu del món. Molts altres investigadors han anat seguint i superant els nostres passos. Deixeu-me que destaquï Pere Pau Ripollès, professor a la Universitat de València, i, naturalment, el Dr. Manuel Gozalbes, director del Museu d'Alacant,

qui ha tingut, a més, la gentilesa de venir avui aquí a presentar els meus llibres.

Pel que fa als volums de l'*Obra Esparsa*, he de dir que va ésser una idea de Miquel Crusafont que em va omplir de goig, tot i que preveia difícil que es pogués realitzar. Finalment, tot ha estat possible gràcies a l'empenta, el treball i la il·lusió que ell hi ha posat, certament com a investigador i com a president de la SCEN, però sobretot com amic.

Avui la meua salut no em permet d'ésser aquí enmig de tants bons amics, alguns d'ells des de fa tants llargs anys. Podeu creure que em dol profundament. També m'he d'excusar davant l'amic Gozalbes per la meua absència.

Amb tot, sapigueu que tinc una gran satisfacció en veure fet realitat aquell projecte de la meua obra esparsa i que m'omple de goig observar com aquella tasca numismàtica, que fa uns anys es mantenia a nivell ben precari, s'ha convertit avui en una sòlida, abundant i competent realitat.

Moltes gràcies a tots.

Leandre Villaronga

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2013

L'Assemblea General ordinària anual fou convocada el dia 28 de maig de 2013 a la sala Nicolau d'Olwer de l'IEC. Abans d'aquest acte, a dos quarts de set de la tarda, tingué lloc una Assemblea General extraordinària convocada per tal de reformar diversos articles dels Estatuts i del Reglament intern, i poder-los adequar a les necessitats i objectius actuals de la SCEN. Concretament, l'Assemblea extraordinària aprovà la modificació dels següents articles, de la manera que segueix:

L'article 7 dels Estatuts deia que: "La Junta Directiva ha d'estar formada per president, vicepresident, secretari, tesorero i dos vocals". El nou text proposat i aprovat establirà, a partir d'ara, que: "La Junta Directiva ha d'estar formada per un president, un vicepresident, un secretari, un tesorero i el nombre de vocals que la Junta estimi necessaris per a cobrir els objectius de la societat i fins a un màxim de deu". D'acord amb l'article 15 d'aquests Estatuts, el 30 de maig la secretaria de la SCEN sol·licità que aquest canvi fos complementàriament ratificat pel Ple de l'Institut d'Estudis Catalans.

L'article 2 del Reglament intern fixava que: "L'Assemblea s'ha de convocar després del dia 1 de juny i abans de finalitzar el mes de juliol". El nou text proposat i aprovat quedarà modificat així: "L'Assemblea s'ha de convocar després del dia 1 de març i abans de finalitzar el mes de juliol".

L'article 5 del Reglament intern establia que: "Les candidatures a la renovació de càrrecs de la Junta Directiva s'han de presentar abans del dia 1 de maig". El nou text proposat i aprovat, en lògica conseqüència de la modificació de l'article precedent, obliga que "Les candidatures a la renovació de càrrecs de la Junta Directiva s'han de presentar abans del dia 1 de febrer".

L'Assemblea General ordinària aprovà l'increment del nombre de membres de la Junta de Govern de la SCEN per tal de poder abastar millor els diversos camps científics que li són propis, així com per a poder representar millor els diferents territoris de parla catalana. Des del 28 de maig, la Junta de Govern de la

SCEN queda formada per:

President:	Miquel Crusafont i Sabater
Tresorer:	Rafael Comas i Ezequiel
Secretari:	Xavier Sanahuja Anguera
Vocals:	1a Anna M. Balaguer i Prunés
	2n Jaume Benages i Oliver
	3r Xavier Jorba i Serra
	4t Jaume Boada Salom
	5è Joan Antoni Sendra Ibáñez
	6è Rossend Casanova i Mandri
	7è Manuel García Garrido

La SCEN va tancar l'any amb 190 membres inscrits, entre socis numeraris, col·laboradors i d'honor.

PUBLICACIONS

Edicions i presentacions

El 16 de gener, el Centre d'Agermanament Occitano-Català organitzà, amb la col·laboració del Museu d'Història de Catalunya, la presentació del llibre de M. Crusafont *Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII)*, editat per la SCEN. Hi intervingueren el director del museu, Dr. Agustí Alcoverro, el vicepresident del CAOC, Dr. Josep Cardús, i l'autor del llibre.

El dia 5 d'abril, Miquel Crusafont presidí i glossà el perfil dels conferenciantes a petició de la Unió Excursionista de Sabadell i dels Amics de l'Art Romànic en la presentació de la nova edició del llibre *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*. Hi participaren el prof. Jaume Sobrequès, presentador, el prof. Stefano Cingolani, editor del text, i el Sr. Robert Álvarez, autor de la traducció.

El dia 28 de maig foren presentats els volums 3 i 4 del recull d'articles de Leandre Villaronga *Obra numismàtica esparsa*, que duen els subtítols *Temes metodològics* i *Àmbits aragonès, vasco, celtíber i occità. Ikalkusken*, respectivament. La presentació anà a càrrec del Dr. Manuel Gozalbes, del Museu de Prehistòria de València, i feu un breu parlament Leandre Villaronga, que llegí el seu fill Gabriel. Ambdós textos apareixen publicats a l'apartat introductori.

El mes d'agost, l'Ajuntament de Roses va distribuir el seu anuari *Revista. Festa Major Roses 2013*, que contenia, entre altres col·laboracions, la que havia encarregat a Miquel Crusafont titulada "Roses en el cim de l'art monetari", p. 4-19, on glossà la història monetària de Roses en els temps grecs, visigots i carolingis.

L'anuari *Acta Numismàtica* 43 fou repartit a partir del 4 de desembre, coincidint amb la presentació a Catalunya del *Medieval European Coinage. Volume 6. The Iberian Peninsula*, de Balaguer, Crusafont i Grierson.

La SCEN també va col·laborar en l'edició externa d'un nou treball d'Isidre Aymerich, *El paper moneda a l'Alt Penedès durant la Guerra Civil (1936-1939)*, amb pròleg de Miquel Crusafont i que també fou repartit gratuïtament entre els socis a partir del 4 de desembre. Es tracta del segon treball de recopilació de signes monetaris locals que Aymerich conclou. El primer, de l'any 2008, fou dedicat a la comarca de la Segarra i també comptà amb la col·laboració de la SCEN a l'hora de difondre'l, per bé que, en aquesta ocasió, la intervenció es va poder acordar abans de l'edició física del treball. El dia 15 de novembre, el llibre fou presentat al Fòrum Verger Balaguer, de Vilafranca del Penedès, amb presència del president del Consell Comarcal i del regidor de Cultura de l'ajuntament, que sumaren els seus parlaments als de l'autor i de Miquel Crusafont.

Projectes

Al llarg de l'any 2013 es va continuar preparant l'edició del cinquè i darrer volum de l'obra esparxa de Leandre Villaronga, que hom preveu poder presentar a mitjan 2014.

Hi ha també en curs la monografia sobre la moneda romana d'Ilerda, d'Antoni Sendra i Giral Royo, l'estudi sobre els ploms eclesiàstics mallorquins, de Jaume Boada, i el volum medieval de la sèrie "Història Monetària Catalana", que ha de comprendre la moneda catalana des d'Alfons I a Ferran II i Occitània, amb tota la documentació justificativa que està preparant Miquel Crusafont.

D'altra banda, i encara que no serà una publicació de la SCEN, cal remarcar que a primers del 2014 és prevista l'aparició del llibre d'Íñigo Jarabo i Xavier Sanañu, *Catálogo de las monedas del reino de Castilla y León: El vellón de los Austrias (1566-1718)*, que incideix en un sector monetari important i mai estudiat.

Difusió

El mes de maig, la SCEN va enviar una circular als seus socis assabentant-los de l'edició d'un llibre en homenatge al professor Philip Grierson, que ens deixà l'any 2006 a l'edat de 96 anys. Es tracta d'una edició elaborada per la professora Lucia Travaini, de la Università degli Studi di Milano, per a recordar la figura del gran numismàtic irlandès (Travaini, Lucia (ed.), *Philip Grierson, Irish Bulls and Numismatics*, Roma, Edizioni Quasar, 2011, 120 p.). El llibre recull diversos aspectes de la vida de Grierson, incloent-hi una molt valuosa bibliografia

completa que abasta els anys 1934-2006. La SCEN va poder distribuir alguns exemplars als socis que ho van sol·licitar.

Al número 20 de la revista *Coup de Fuet*, editada per l'Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida de l'Ajuntament de Barcelona (2012, distribuïda el 2013), Rossend Casanova hi publicà l'article "Medalles commemoratives modernistes. El triomf de l'art en el metall", en què hi tractà una panoràmica de la medalla internacional, especialment europea, al voltant de l'estil 1900.

Al número 69 de la revista *Espai de Llibertat*, que edita la Fundació Ferrer i Guàrdia (segon quadrimestre de 2013), Rossend Casanova hi publicà l'article "Ferrer i Guàrdia en la medalla", on hi recollí les cinc medalles europees conegudes i que s'editaren el 1909 arran de l'ajusticiament del pedagog català.

El 4 de desembre, amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Històrics (SCEH), tingué lloc a la sala Pere i Joan Coromines de l'IEC la presentació a Catalunya de l'obra de Miquel Crusafont, Anna Maria Balaguer i Philip Grierson, *Medieval European Coinage. Volume 6. The Iberian Peninsula* (Fitzwilliam Museum, University of Cambridge, 2013). Durant l'acte intervingueren Joandomènec Ros (president de l'Institut d'Estudis Catalans), Santiago Sobrequés i Callicó (president de la SCEH), Elina Screen (editora general del *Medieval European Coinage* i professora de la Universitat d'Oxford), Jonathan Jarrett (curador del volum dedicat a la península ibèrica, professor a la Universitat de Birmingham), Miquel Crusafont i Anna Maria Balaguer (membres de la SCEN), i Chris Dove (director del British Council).

El *Medieval European Coinage* (MEC) és la gran obra de referència internacional per a la numismàtica europea medieval (c.450-c.1500). La sèrie, que comptarà amb uns 17 volums, és publicada per Cambridge University Press. El seu objectiu és posar a l'abast d'historiadors i arqueòlegs uns estudis i uns catàlegs exhaustius de les encunyacions medievals europees que substitueixin el ja excessivament vell *Traité de numismatique du moyen âge* d'Engel i Serrure (3 vols., 1891-1905). Cada volum del MEC ofereix un relat actualitzat de les emissions d'una àrea geogràfica determinada, escrit pels millors experts en la matèria. El text s'acompanya d'un catàleg il·lustrat de les monedes que pertanyen a la col·lecció del Museu Fitzwilliam de Cambridge, en gran part formada pel difunt professor Philip Grierson. El primer volum del MEC es va publicar el 1986 i el segon, el 1998. Aquest és el tercer volum de la col·lecció. Es tracta, doncs, del primer estudi en idioma anglès que recull, d'una manera general, les darreres investigacions sobre la moneda a la península ibèrica (Aragó i Catalunya, Castella i Lleó, Navarra, i Portugal), que poques vegades s'han estudiat conjuntament. Es tracta, per tant, d'una obra important. Però a aquesta importància cal afegir-hi la de la difusió de les activitats de les nostres societats i de les de l'Ins-

titut d'Estudis Catalans en unes institucions tan prestigioses com el Fitzwilliam Museum (Universitat de Cambridge) o la Universitat d'Oxford.

Al suplement *Culturals* del diari barceloní *La Vanguardia*, el dia 11 de desembre de 2013 i en l'apartat "Documental" (p. 16 i 17), Rossend Casanova hi publicà l'article "Al palmell de la mà", dedicat a les exposicions que han tingut lloc a França, impulsades pel Museu d'Orsay amb el títol "Au creux de la main". L'article reproduïx diverses de les medalles i plaquetes exposades.

CONFERÈNCIES, GRAUS, DIFUSIÓ I CONSULTES

Conferències

A l'Aula d'Extensió Universitària de Sabadell, Miquel Crusafont continuà el seu cicle de sis conferències sobre la Història de Catalunya: el gener sobre la "Catalunya Comtal"; l'abril sobre "L'Expansió Occitana", i el novembre sobre "Comerç i Expansió Mediterrània". Atesa la participació d'unes mil persones a cada lliçó, s'ha de fer tres vegades en setmanes successives. El cicle es clourà el 2014.

El 14 de març, i dins el cicle titulat *Parlem de Catalunya*, organitzat per l'Ajuntament de Matadepera, M. Crusafont hi pronuncià la conferència "La moneda de la Catalunya sobirana, passat i present". Feu la presentació el regidor de Cultura. El dia abans se'n feu ressò la ràdio local amb una entrevista, i la conferència completa fou difosa a la web de l'ajuntament.

El 14 i 15 de maig, el Gabinet Numismàtic de Catalunya organitzà el *XXIII Seminari d'Història monetària de la Corona d'Aragó, que duia per títol La moneda a la documentació catalana*. Xavier Sanahuja Anguera hi presentà la conferència "La moneda, un document metàl·lic".

Dins dels cicles sobre història de Catalunya, organitzats per l'Associació Sabadell Memorial, Miquel Crusafont hi participà amb la taula rodona sobre les relacions entre Catalunya i Castella el 30 de maig i amb la conferència "Fonaments històrics de la independència de Catalunya" el dia 17 d'octubre.

En el marc del Congrés Internacional del Modernisme, que es va celebrar entre el 25 i el 29 de juny a Barcelona i que tenia com a eix temàtic *Les ciutats Art Nouveau, entre el cosmopolitisme i la tradició local*, Rossend Casanova va presentar a la Pedrera el dia 28, com a membre de la SCEN, la ponència "Medalles commemoratives modernistes: imatge i desig de ciutat". La seva intervenció mostrà com la medallística ha representat la ciutat de les maneres més diverses i en proposà una classificació.

El 5 d'octubre, Xavier Sanahuja Anguera presentà a Millau (Aviron, França), dins de les *Journées d'Etude sur la vicomté de Millau au temps de sa domina-*

tion catalane-aragonaise. Rivalités et Dissidences, la conferència “Émissions monétaires en Rouergue (XIIe et XIIIe siècles)”.

El dia 7 de novembre, l'Ajuntament de Roses organitzà una conferència de Miquel Crusafont sobre “Els grecs a Roses i una llarga història monetària”. Hi participaren l'alcalde de Roses i el regidor de Cultura, qui feu la presentació del conferenciant.

Entre el 27 i el 28 de novembre tingué lloc al Gabinet Numismàtic de Catalunya el *XVII Curs d'Història monetària hispànica*, l'objectiu de recerca del qual era *Revolució industrial i producció monetària: La seca de Barcelona i el seu context*. Xavier Sanahuja hi presentà la conferència “Les emissions monetàries de la Seca de Barcelona al segle XIX”.

Graus universitaris

El 28 de juny, Xavier Sanahuja Anguera aconseguí el títol de Doctor en Geografia i Història (Història medieval) per la Universitat de Lleida, amb la qualificació d'apte *cum laude*, per haver presentat i defensat la tesi titulada *Fabricació i circulació de moneda local a la Catalunya dels segles XIII-XVI* i dirigida pel professor Pere Benito i Monclús (Universitat de Lleida). El tribunal de l'acte el formaren els professors Flocel Sabater i Curull (Universitat de Lleida), Lucia Travaini (*Università degli Studi di Milano*) i Marc Bompaire (*École Pratique des Hautes Études*, París).

Difusió

En el Fòrum Solomedievales hi va aportar una col·laboració Miquel Crusafont titulada “Els atractius de la moneda medieval”.

Seguint en el seu cicle sobre la història de la moneda vallesana publicada a la revista *Vallesos*, Miquel Crusafont hi publicà l'article “Monedes vallesanes dels segles XVI-XVII” en el número 4, p. 124-125, i “Monedes de la República Catalana 1640-1652”, en el número 6, p. 131-133.

Comencen a aparèixer les recensions del llibre de Villaronga-Benages a les revistes internacionals. En concret ja ha aparegut a la *Revue Numismatique*.

Consultes

El 28 de gener, Remy Laffont de Pau (Biarn) va consultar sobre bibliografia numismàtica portuguesa i sobre notícies de moneda de Portugal al Biarn. Li contestà M. Crusafont, qui li situà aquestes mencions al *Catálogo Documental de la Real Colegiata de Roncesvalles* (Pamplona, 1979).

El Sr. Fernando García, de Dos de Arte Ediciones, SL, s'interessà per informar-se sobre la medalla commemorativa de la col·locació de la primera pedra de la Sagrada Família.

Es facilità a M. Eugènia Ripoll la consulta de dues publicacions de Francesc Paradaltes que li eren necessàries per a la seva tesi doctoral sobre la seca de Barcelona.

Manuel Martínez Fauste deixà en consulta el seu llibre sobre les medalles ignacianes per a un estudi de Miquel Crusafont.

A finals de gener, José Antonio Aranzana trameté a M. Crusafont un text sobre ploms de Cervera. Li fou respost amb un comentari analític.

Emili Trilla, de Palma, consultà sobre un doblor de billó mallorquí que resultà ésser probablement de Pere de Portugal i que fou publicat a l'*Acta Numismàtica* 43.

El 29 de gener, Vicens Relats, director de la revista *Vallesos*, ens feu arribar un text sobre unes troballes a Cardedeu per publicar a la seva revista. Se li aconsellà que les passés a *Acta Numismàtica* pel caràcter especialitzat del text.

El 8 de febrer, Imma Socies, professora de la Universitat de Barcelona, dept. d'Història de l'Art, demanà a M. Crusafont autorització per a integrar a la web del seu departament l'entrevista que li havien fet uns alumnes seus. Se li contestà afirmativament.

El 26 de març, l'Associació Pessebre Vivent d'Òrrius demanà a M. Crusafont dibuixos d'un dels diners de la troballa de peces de Berenguer Ramon I de cara a difusió, i els hi fou tramès.

El dia 1 d'abril, el batlle de Roses, Carles Pàramo, demanà a M. Crusafont assessorament de cara a la possible inclusió de Roses en un projecte de xarxa europea de seques antigues que es promou des de Pisa. Li fou oferta la col·laboració que pogués precisar.

El dia 4 d'abril, Teresa Sisó, d'Àureo, consultà sobre un florí amb nom del rei en la forma singular F.DI.

El dia 26 d'abril, el Sr. Albert Verdaguer consultà sobre una medalla amb la menció "Verdaguer y Cia", possiblement d'una empresa familiar.

El dia 18 de maig, M. Crusafont gestionà la possible consulta d'una peça valenciana d'un col·leccionista per a un estudi en curs de Toni Sendra.

El 27 de maig, J. C. Richard demanà la identificació d'una moneda procedent d'una troballa i que resultà ésser un diner de Puigcerdà del 1529, segons li fou comunicat.

Martí Paola, de Castelló d'Empúries, consultà unes mencions documentals i unes dades comptables referents a un estudi sobre el temps de Felip II, qüestions que li foren respostes per X. Sanahuja.

El 4 de juny, J. Vall-Llosera consultà sobre un segell de procedència siciliana i se li'n trameté la lectura i el possible caràcter de la peça.

El mes de juny i en altres dates posteriors, Robert Massalies feu diferents consultes sobre cites documentals, la major part referents a monedes musulmanes en circulació a Catalunya, que se li varen respondre i aclarir.

El 17 de juny, Salvador Soley, de la Fundació Caixa Sabadell, demanà col·laboració per a la possible exposició d'unes monedes de Montserrat. S'acordà que calia anar-les a veure, cosa que concertaran amb M. Crusafont.

El mes de juliol hi hagué un intercanvi d'informacions entre M. Gozalbes i M. Crusafont sobre l'estudi del tresor de croats del carrer de la Llibertat, de València, del qual se n'havia publicat un avançament força deficient.

Ricard Font, de Terrassa, consultà sobre unes monedes de coure d'Isabel II trobades a la Cerdanya. X. Sanahuja informà que es tractava de falsificacions.

El mes d'octubre, Salvador Plantalech ens comunicà la descoberta d'un text sobre pallofes de Les Preses completament desconegudes, de les quals es dona notícia en aquest volum d'*Acta Numismàtica*.

El 10 d'octubre, Montserrat Berdun, que prepara la tesi doctoral sobre la moneda romana exhumada a Barcelona, s'adreçà a la SCEN en demanda d'informació bibliogràfica, que li fou indicada.

A finals d'octubre, el comissari Capell de la Comissaria General de Relacions Institucionals dels Mossos d'Esquadra i del Servei Històric del Cos es posà en contacte amb M. Crusafont per fer-li una consulta. Hi hagué una entrevista a mitjan novembre amb el comissari esmentat, amb Eduard Sallent i amb Fèlix González sobre projectes per a les medalles del cos. Més endavant, feren una altra consulta sobre la possible bandera i, al marge dels suggeriments, se'ls adreçà a l'expert Armand de Fluvià.

El dia 11 de novembre, el Sr. Rafel Gener, alumne d'Història de l'Art de la professora Imma Socies, es posà en contacte amb Miquel Crusafont per a un treball que té en curs sobre temes de numismàtica.

Xavier Sanahuja, *secretari*

Primera dracma d'Empúries?

M. CRUSAFONT I SABATER*

La tradicional visió de l'amonedament d'argent grec d'Empúries, amb una primera sèrie de petits divisors de bon art i després l'emissió de les dracmes,¹ ha quedat somoguda amb la recent publicació de Ripollès i Chevillon, que plantegen l'existència d'una altra sèrie més arcaica que podria tenir un inici al segle VI aC.²

Segons aquests autors, hi hauria una sèrie més antiga d'emissions, caracteritzada per l'encunyació d'una àmplia gamma de divisors de pes alt i d'art i factura força toscos, amb diferents figures a l'anvers i un revers designat com a incús però que no es tracta d'una sola empremta incusa, com en molts altres casos, sinó que es caracteritza per portar un quadrat tallat per una creu, de manera que es formen quatre petits quadrats enfonsats o incusos als espais.

Aquests divisors ho serien, segons els autors esmentats, d'una estàtera d'un pes d'uns 11 grams, i en el material presentat hi ha peces que van des del pentòbol (5/12 de l'estàtera) fins al 1/64 d'estàtera, entre les quals les peces més freqüents són les hemidracles o quarts d'estàtera. Algunes d'aquestes peces ja havien aparegut en el tresor d'Auriol, i Furtwängler les havia descrit entre les de Massàlia.³

El motiu d'aquesta nota és presentar dues noves peces que segueixen una tipologia perfectament coneguda dins aquesta sèrie. La primera respon a la descripció següent:

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Com a treball més recent vegeu VILLARONGA, L./BENAGES, J., *Ancient Coinage in the Iberian Peninsula / Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona 2011.

2. RIPOLLÈS, P.P./CHEVILLON, J.A., "The Archaic Coinage of Emporion", *Numismatic Chronicle* 173, Londres 2013, p. 1-21 i làmines 1-5.

3. FURTWÄNGLER, A. E., *Monnaies grecques en Gaule: le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia 525/520-460 av JC*, Friburg 1978.

Tetròbol d'argent

a/ Pròtome de pegàs cap a la dreta.

r/ Quadrat tallat per una creu amb els espais interiors incusos.

Pes: 3,55 g

Mides: 10/12 mm (oval)

Tipus 9 o 10

La peça presenta la imatge de la pròtome de pegàs dirigint-se cap a la dreta, amb una cua com la del tipus 10.1, tot i que el cap més aviat s'acosta al del 9.5, de manera que el fa semblar més el cap d'un ànec amb un bec llarg que el d'un cavall o pegàs, ja que no hi cap indicatiu de la crinera. De tota manera, ja hi ha altres peces amb aquest tipus i sembla clar que totes les imatges volen representar la mateixa figura. El tipus amb la pròtome de pegàs dirigint-se a la dreta, sembla prou més escàs que el que té aquesta imatge dirigint-se a l'esquerra. D'altra banda, el seu pes, 3,55 g, el situa en el grup dels tetròbols, en els quals els autors abans esmentats troben pesos entre els 3,17 i els 3,57 g. La peça ha estat trobada, segons les notícies aplegades, a l'Alt Empordà.

Es tracta, doncs, d'un tipus ja conegut, però que afegeix un exemplar més a les troballes de la zona.

La segona peça presenta encara més interès, ja que pel seu pes no correspon a cap dels divisors fins ara publicats i, amb tota probabilitat, hauria d'ésser una dracma. En donem la descripció:

Dracma d'argent.

a/ Pegàs (o bé pròtome de pegàs) cap a l'esquerra.

r/ Quadrat tallat per una creu amb els espais interiors incusos.

Pes: 5,95 g

Mides: 12,5/14,8 mm, forma oval

Inèdita

En aquest cas, no és clar que es tracti d'una pròtome de pegàs, ja que es veu bé el llom i sembla que les ales sorgeixin clarament a sobre. De tota manera, i atès que el dibuix no és gaire acurat, tampoc es pot descartar que sigui la prò-

tome habitual. Si fos una unitat, però, també seria adient haver substituït la pròtome pel pegàs sencer. A més d'això, a la fotografia ampliada sembla que dalt i a l'esquerra del pegàs s'hi vegin uns traços de lletres que s'acosten a unes ME, cosa que donaria un inici d'EM d'ordre canviat, semblant a la d'altres divisors d'Empúries que també tenen aquesta anomalia i que deixaria l'atribució completament aclarida. S'ha de dir, però, que examinada curosament la peça no es pot pas assegurar que les preteses lletres no siguin altra cosa que rugositats.

Per a una estàtera d'11 grams, la dracma, que ha de pesar la meitat, hauria de tenir un pes de 5,5 grams. Tot i que la peça que presentem pesa una mica més, també trobem pesos equivalents en els divisors descrits per Ripollès/Chevillon. Així, les hemidracmes de 2,92, 2,93 i 3,05 grams, el diòbol de 1,99 grams, el tritetartemorion de 0,7 grams, l'hemiòbol de 0,52 grams o el 1/64 de estàtera de 0,19 grams es troben en l'ordre de pesos de la peça que presentem o fins i tot el superen. Ja adverteixen els autors de les variacions de pes que es troben en aquests tipus de peces, de manera que tot plegat no constitueix cap dificultat.

La conseqüència més important, al nostre parer, és que la nova peça és la dracma més antiga emesa a Empóriu i, també, la primera unitat d'aquest tipus de les colònies d'aquesta zona, de manera que no deixa d'ésser una descoberta interessant. D'alguna manera, la peça trenca també una altra teoria que semblava sòlidament establerta: que els divisors varen precedir les dracmes. És clar que hom podria suposar que la peça és també un divisor i que, en realitat, el patró de pes és més elevat del que hom pensava. No sabem el lloc exacte de la troballa, però sí tenim la notícia que aparegué a l'Alt Empordà i no lluny de la costa, cosa que reforçaria l'atribució donada pels autors.

Ripollès i Chevillon indiquen que l'argument més important per a l'atribució a Empúries rau en els llocs de les troballes. En el seu aplec, hom observa, pel que fa a aquest tipus, que hi ha set peces en col·leccions franceses i de procedència desconeguda, quatre de la troballa d'Auriol, tres de Sagunt, dues del Rosselló, una de Vilademat i ara hi podem afegir les dues nostres, dues de l'Alt Empordà. Sorprenen una mica que, en temps tan reculats, les peces emeses a Empúries arribin tan lluny com a Sagunt, ja que semblaria que, inicialment, l'àrea de dispersió hauria d'haver estat molt reduïda, però les troballes ho mostren ben clarament i, per tant, això no admet discussió. Vist això, però, potser ja no és tan clar que les peces hagin d'ésser precisament d'Empúries si n'hi ha un grup important (quatre peces) trobades a Auriol, no massa lluny, doncs, de Marsella, i les altres escampades en una àrea que agafa la franja costanera, des de Salses fins a Sagunt. Cert que el pegàs reapareixerà després a Empúries i això és un argument important, però el tipus del pegàs no deixa d'ésser un model grec que també haurien pogut prendre en alguna altra colònia.

Sobta també la gran tosquedat de les peces, a la vista de la qualitat de la major part de les sèries posteriors d'Empúries i de Massàlia, i sembla estrany, també, que, en conjunt, hi hagi una producció emporitana molt més copiosa en divisors que la de la mateixa Marsella, si admetem que Empúries fou una fundació derivada d'aquella ciutat.

Pel que fa a aquesta darrera qüestió, ja hem plantejat recentment que el costum fins ara ha estat dividir el material de petites monedes aparegudes en aquest racó mediterrani entre Empúries i Massàlia, atenent a la concentració de les troballes o al parentiu amb tipus ben identificables, com ara els divisors amb llegendes E-M o EMP, o semblants. Això era lògic abans, quan no hi havia evidència de la possibilitat d'altres atribucions a causa de la manca de dades concloents. Ara, però, que tenim també divisors indubtables de Rhode⁴ i de Rus-cino,⁵ potser molts d'aquests altres divisors, atribuïts fins a un centenar a Empúries, bé podrien ésser d'altres colònies de la zona,⁶ començant per aquestes dues que ja han evidenciat ésser emissores de moneda divisionària d'argent.

Pel que fa, en concret, al tipus de la pròtome de pegàs i a les indicacions de les troballes, potser cal convenir que, si es van incrementant els afloraments empordanesos, es reforçarà la possibilitat d'Empúries, però també la de Roses, ja que la proximitat de les dues colònies fa impossible discernir a quina de les dues cal atribuir les peces amb unes troballes que tampoc corresponen exactament a la ubicació de cada colònia. Quedaria a favor d'Empúries la qüestió del pegàs posterior, però no sé si això és un argument prou determinant. Per tant, crec que s'ha d'acceptar la hipòtesi proposada, ja que no hi ha pas dades serioses en contra, però sembla natural que cerquem més arguments abans de veure-la com una solució definitiva.

4. VILLARONGA, L., "Els divisors de Rhode", *Acta Numismàtica* 40, Barcelona 2010, p. 17-19; VILLARONGA, G., "Confirmació dels divisors d'argent de Roses", *Acta Numismàtica* 43, Barcelona 2013, p. 33-36; CRUSAFONT, N., "Noves dades sobre els divisors de Rhode", *Acta Numismàtica* 44, Barcelona 2014.

5. L'evidència del tipus dit de l'hipocamp o de la serp marina, atribuït ja unànimement a aquesta seca, s'ha acrescut enormement en els darrers temps; vegeu, per exemple MELMOUX, P.Y., "Troballes Monetàries V", *La Pallofe* 51, p. 81-106, amb una quarantena de nous exemplars, gairebé tots trobats ben a prop de la seca.

6. CRUSAFONT, M., "Roses en el cim de l'art monetari", *La Revista*, Roses 2013, p. 4-19.

Emporion : une nouvelle division au grain d'orge et à la chèvre

PIERRE-YVES MELMOUX* ET JEAN-ALBERT CHEVILLON*

Ce travail porte sur trois spécimens inédits de poids légers, issus du Languedoc occidental / Roussillon, présentant au droit un grain d'orge et au revers une chèvre. Un lien typologique fort avec certaines séries empuritaines, ainsi que d'autres données développées ici, nous amènent à attribuer cette série à la production de l'atelier de la cité grecque d'Emporion de la première partie du IVe s. av. J.-C.

Encore non signalées à ce jour, ces petites monnaies à double type peuvent se décrire ainsi : à l'avers, grain d'orge à corps large, constitué de deux parties en demi rond et en bon relief séparées par un creux central. Le haut du grain se termine en pointe et le bas en rectangle plat. Au revers, chèvre à gauche, longues cornes orientées vers l'arrière, oreilles et barbiche apparentes, corps strié de fines cannelures verticales en relief, pattes jointes à l'avant et en position de marche à l'arrière, queue courte pointée vers le haut, un E au-dessus de la chèvre sur deux exemplaires. Style moyen. Relief peu prononcé.

Monnaie 1 : 0,34 g, 8,8-10,2 mm, épaisseur : 1,2 mm, axe : 9 h.

Lettre « E » au-dessus de la chèvre. Provenance : Perpignan (environs de Rus-cino), Pyrénées-Orientales. Coll. J.D, Perpignan (P.-O.-France) (fig. 1).

Fig. 1 (x3)

* Chercheurs indépendants en numismatique.

Monnaie 2 : 0,39 g, 9,4-11 mm, épaisseur : 1,1 mm, axe : 1 h.

Lettre « E » au-dessus de la chèvre. Provenance : Perpignan (environs de Rus-cino), Pyrénées-Orientales. Coll. M. (Pyrénées-Orientales) (fig. 2).

Fig. 2 (x3)

Monnaie 3 : 0,38 g, 9,6-10 mm, épaisseur : 1,1 mm, axe : 3 h.

Sans lettre au-dessus de la chèvre. Provenance : Tuchan (Aude). Coll. G. (Pyrénées-Orientales) (fig. 3).

Fig. 3 (x3)

Cette émission au grain d'orge et à la chèvre à gauche est à rapprocher de la série empuritaine publiée par L. Villaronga en 1997¹ avec une tête d'Athéna casquée à g. et une chèvre à g. avec, au-dessus, la légende EM (fig. 4).²

Fig. 4

1. VILLARONGA 1997, groupe 6-1-1, n° 291 à 312, p. 124, pl. XXIV, XXV et XXVI.

2. VILLARONGA 1997, n° 292.

Le style du motif à la chèvre, commun à ces deux séries, les lie indiscutablement. En particulier par la forme générale de l'animal, avec le positionnement à l'identique des pattes, les même fines cannelures en relief sur le corps et les cornes longues et nettement orientées vers l'arrière. À noter également la présence sur nos monnaies 1 et 2 d'une lettre : un E, qui correspond à la première lettre de l'ethnique (aucune trace visible d'un éventuel M). Cette lettre se trouve positionnée au même endroit que l'obole. Par contre, la monnaie 3 ne semble pas présenter la moindre légende. Il est évident que la taille plus limitée des flans de ce groupe de divisionnaires a fait disparaître un certain nombre de détails tels que le cercle au pourtour du motif de revers ainsi que la deuxième lettre de la légende. Concernant l'origine du droit, il semble clair que cette image est tirée du répertoire iconographique des cités de la Grande Grèce et de la Sicile. On trouve ce motif au grain d'orge en particulier à Léontini en Sicile (Fig. 5 et 6),³ à Métaponte en Lucanie (Fig. 7),⁴ mais également à Phistélia en Campanie. Sa reprise à Emporion confirme un peu plus la très vivace orientation de l'atelier empuritan vers le monde grec dans son ensemble. Cette influence se constate dès l'époque postarchaïque du monnayage qui débute vers les années 480 av. J.-C. On peut ainsi, entres autres, dénombrer à Emporion les reprises de la chouette d'Athènes⁵ et de la tête de taureau de face de la Phocide pour la Grèce continentale, le taureau de Thourioi et le cavalier de Tarente pour la Grande Grèce,⁷ ainsi que la tête de Dionysos de Naxos⁸ et la protomé de taureau androcéphale de Géla pour la Sicile.⁹ On peut cependant relier plus localement ce motif avec la richesse céréalière de l'Empordan qui est étayée par le nombre très important de silos creusés dans ce secteur. Il est donc évident que ce type de marchandise a largement fait partie du trafic commercial généré par la cité à cette époque.

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

3. Fig. 5 : 0,41 g, Roma Numismatics Limited, auction 21/05/2013, lot 106; Fig. 6 : 0,47 g, ArtCoins Roma s.r.l, auction 5, 14-05-2012, lot n° 105. Ces séries disparaissent ou se réduisent considérablement à partir des années 405 av. J.-C.

4. Fig. 7 : Métaponte. 0,63 g, obole, 440-430 av. J.-C. Epi d'orge / grain d'orge incus.

5. VILLARONGA 1997, groupe 4-2, n° 141 à 176, p. 117-118, pl. XIV, XV et XVI.

6. CHEVILLON, RIPOLLÉS, LOPEZ 2013.

7. VILLARONGA 1997, groupes 5-5 et 5-6, n° 266-267 et 268-277, p. 122, pl. XXIII ; groupe 5-1, n° 191 à 205, p. 120, pl. XVIII.

8. CHEVILLON 2010.

9. CAMPO 2003.

L'étude métrologique montre que notre série présente un poids moyen de 0,37 g qui correspond parfaitement à la moitié de celui de l'obole à la tête d'Athéna / chèvre dont les 22 spécimens étudiés par L. Villaronga offrent un poids moyen de 0,74 g.¹⁰ Nos monnaies doivent donc être considérées comme des hémioboles. Nous daterons ce nouveau groupe, en tenant compte des trésors de Pénédès et de Rosas qui contenaient les oboles dont nos monnaies sont les divisionnaires, des années 375 av. J.-C. (période « classique » du monnayage empuritain).

Cette nouvelle série d'hémioboles au grain d'orge / chèvre est à rajouter à l'imposante et diversifiée production monétaire de la cité grecque d'Emporion dont les premières frappes débutent dès la fin du VIe s. av. J.-C.¹¹ Ces monnaies, dont le motif de droit est emprunté à l'iconographie du sud de la péninsule italienne et de la Sicile grecque, équivalaient pondéralement à la moitié des oboles à la tête d'Athéna / chèvre émises par Emporion vers le milieu de la 1ère partie du IVe s. La présence de ces monnaies dans une zone fortement influencée par le commerce empuritain ne surprend pas. Comme d'autres séries, il peut sembler « curieux » de ne pas voir apparaître ce type de spécimens aux alentours de son lieu de frappe. Ce cas n'est cependant pas si isolé et, nous ne doutons pas que les années à venir nous amèneront à rencontrer de nouveaux spécimens de cette belle et rare émission.

10. À noter qu'un 4e exemplaire en provenance de la région des Corbières (France) nous a également été signalé.

11. RIPOLLÈS, CHEVILLON 2013 (nos remerciements vont à Pere Pau Ripollès qui a bien voulu relire ce travail et qui nous a confirmé la datation du groupe tête d'Athéna / chèvre, désormais un peu « relevée » par rapport aux données espagnoles plus anciennes).

BIBLIOGRAPHIE :

CAMPO, M. (2003). “Les primeres imatges gregues : l’inici de les fraccionàries d’Emporion”, *VII Curs d’Història monetaria d’Hispania. Les imatges monetàries : llenguatge i significat*, Barcelona, pp. 25-45.

CHEVILLON, J.-A., RIPOLLÈS, P. P., LÓPEZ C. (2013). “Les têtes de taureau dans le monnayage postarchaïque empuritaïn du Ve s. av. J.-C.”, *OMNI* 6, p. 10-14.

CHEVILLON, J.-A. (2010). “Emporion : un groupe inédit à la tête de Dionysos, Barter, money and coinage in the ancient mediterranean (10th-1st centuries BC)”, *Actas del IV encuentro peninsular de numismatica antigua (EPNA)*, Madrid, p. 185-187.

RIPOLLÈS, P. P., CHEVILLON, J.-A. (2013). “The archaic Coinage of Emporion”, *The Numismatic Chronicle*, The Royal Numismatic Society, London, vol. 173, p. 1-21.

VILLARONGA, L. (1997). *Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC*, Barcelona.

Noves dades sobre els divisors de Rhode

M. CRUSAFONT I SABATER*

En els darrers temps s'està produint una veritable revolució en el nostre coneixement dels divisors grecs de la zona catalano-occitana. La idea que els únics tallers emissors de divisors havien estat Massàlia i Empúries ha deixat pas a l'acceptació d'altres seques que ara ja pràcticament ningú no discuteix, com Roses¹ o Ruscino,² i recentment s'ha arribat a presentar tot un sector nou de divisors d'Empúries del període més arcaic.³ L'estudi d'aquest nou material, molt abundós com veiem, no ha fet més que començar i és molt probable que es puguin identificar encara les produccions d'altres tallers. La proximitat geogràfica entre molts d'ells (Roses i Empúries n'és un dels casos més evidents) dificulta la separació de les produccions de cada seca pels llocs de troballa, de manera que no serà fàcil d'arribar a classificacions concloents. La via de les tipologies no sempre és orientadora, ja que hi ha una àmplia gama de models de tot el món grec que es van repetint en molts llocs, a voltes molt distants.

Pel que fa a Roses, sempre havia cridat l'atenció que hi hagués una gran quantitat de divisors d'Empúries i cap de Roses, però, en aquells temps, la disjuntiva que es plantejava era simplement "Massàlia o Empúries", i les troballes o la semblança tipològica amb els tipus amb llegenda determinaven la classificació. Des que sabem positivament que hi ha divisors de Roses (almenys els fins ara acceptats de la rosa de cinc pètals i la rosa de perfil) no hi ha cap raó perquè, en fer aquest treball de de-

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Vegeu especialment els darrers treballs de Leandre VILLARONGA, "Els divisors de Rhode", *Acta Numismàtica* 40, 2010, p. 17-20, i Gabriel VILLARONGA, "Confirmació dels divisors d'argent de Roses", *Acta Numismàtica* 43, 2013, p. 33-36.

2. És un tema que ha anat creixent espectacularment. Vegeu, per exemple, els 26 exemplars del tipus de l'hipocamp o serp marina, comptant només els publicats en el darrer lliurament de les troballes rosselloneses, Pierre-Yves MELMOUX, "Troballes monetàries VI", *La Pallofe* 52, 2013, p. 92-119, vegeu especialment les pàgines 94-95.

3. Pere Pau RIPOLLÈS - Jean Albert CHEVILLON, "The Archaic Coinage of Emporion", *The Numismatic Chronicle* 173, 2013, p. 1-21 i làmines 1-5.

cantació, haguem de descartar Roses o fins i tot algun altre taller de l'espai rosse-llonès o bé occità, com les colònies que hi hagué a l'entorn de Massàlia.

El motiu d'aquestes ratlles és la presentació de nous tipus indiscutiblement rhodencs i d'algun altre que serà més difícil d'atribuir. Passem ara a la descripció i al comentari d'aquestes noves peces:

1- Divisor de Rhode. Rosa de cinc pètals.

a/ Efigie femenina i de bon art, mirant a la dreta. Arracada llarga ben visible. Cabells amb traços paral·lels i bordura. Lletra *o* al davant de la boca?

r/ Rosa de cinc pètals amb sèpals espinosos ben marcats

Pes: 0,40 g

Ø = 9 mm

G. Villaronga-1

La peça té una gran semblança amb la primera publicada per Gabriel Villaronga amb *ro-o*. Cal assenyalar especialment la semblança del tipus de cabell, tot i que, en l'exemplar publicat per G. Villaronga, els cabells no són tant paral·lels. Pel que fa a les possibles lletres, en el lloc de la *ro* la peça té una petita manca i, per tant, no s'hi pot apreciar. La zona de davant de la boca presenta un cert desgast i rugositat i sembla que s'hi veu l'ombra d'una *o*, però no es pot assegurar. Per tant, o és un segon exemplar del tipus amb *ro-o* o és una varietat semblant sense lletres.

2- Divisor de Rhode. Rosa de quatre pètals.

a/ Efigie femenina, de bon art i coll estret, mirant a la dreta. La conservació no permet apreciar els detalls, com ara els cabells, la possible arracada, etc.

r/ Rosa de quatre pètals, en els quals hi ha els nervi central ben marcat. Els espais són llisos, però amb l'extrem de triple punta, com si formessin una creu de Malta.

Pes: 0,40 g

Ø = 9 mm

Inèdita

3- Divisor de Rhode. Rosa de quatre pètals.

a/ Semblant a l'anterior. La conservació no permet distingir els detalls, però podria ser que hi hagués una arracada.

r/ Rosa de quatre pètals, semblant a l'anterior, però amb la triple punta més marcada.

Pes: 0,50 g

Ø = 9 mm

Inèdita

4- Divisor de Rhode. Rosa de quatre pètals.

a/ Semblant als anteriors. La conservació no permet distingir els detalls.

r/ Rosa de quatre pètals, semblant a les anteriors, però als espais més que una triple punta semblen un camp llis amb nervi central, és a dir, que la punta central arrenca ja de la base.

Pes: 0,50 g

Ø = 9 mm

Inèdita

Aquestes tres peces representen una novetat important per als divisors de Rhode. Quan Villaronga dubtava si atribuir a Rhode els divisors que s'han descrit fins ara, es preguntava per què cinc pètals i no quatre com a les dracmes. Les tres peces que hem presentat tenen, ara sí, els quatre pètals que veiem a les dracmes, encara que els detalls de dibuix són més simples. El coll de l'efígie, però, és força estret i potser això i el bon art (caldrien peces en millor conservació) ens podrien dur als inicis de l'emissió de les dracmes. Recordem que, partint de l'estil, Villaronga havia situat els divisors amb cinc pètals cap al final de l'emissió de les dracmes. Potser, doncs, aquests nous divisors amb quatre pètals serien anteriors i, per tant, coetanis amb les dracmes primeres o les intermèdies.

5- Divisor de Rhode. Rosa de perfil.

a/ Efigie femenina a l'esquerra.

r/ Rosa de tres pètals, de perfil.

Pes: 0,20 g

Ø = 7 mm

Inèdita

Aquesta peça, d'excel·lent conservació, aporta, d'una banda, un nou exemplar amb la rosa de perfil (fins ara només se'n coneixien dos o potser tres), però la novetat més important és que l'efigie de l'anvers mira ara a l'esquerra, a diferència dels altres exemplars coneguts, que eren amb efígie a la dreta. Com deia Gabriel Villarronga en el seu treball, és possible que aquest divisor fos la meitat dels altres amb cinc pètals (i ara també dels divisors amb quatre pètals que tenen un pes molt semblant), però tampoc seria impossible que aquest tipus amb el revers tant singular no s'hagués de situar en paral·lel amb les dracmes, sinó en una etapa anterior, com es fa amb molts dels divisors d'Empúries. Ens ho fa pensar justament la rosa de perfil, que no fa més que copiar la tipologia de la metròpoli, Rodes, fundada pels rodís l'any 408 abans de Crist i que va encunyar amb aquesta estampa gairebé de forma exclusiva en els primers segles. Pel que fa a l'origen rodi de Roses, ens remetem a un article recent, on fèiem veure com els divisors de Rodes també tenen les lletres *ro-o* als costats de la flor. Aquest fet i d'altres que ja vàrem exposar, així com les mencions d'algunes fonts d'època clàssica sobre aquest origen, fan inconsistents les teories negacionistes, per molt que els arqueòlegs no hagin trobat encara les restes de l'antiga Rhode.⁴

6- Divisor de Rhode? Rosa de perfil?

a/ Efigie, potser masculina, mirant a la dreta. Porta un casc, damunt del qual s'hi veu un traç en forma de V.

r/ Rosa esquemàtica amb dues fulles, de perfil?

Pes: 0,20 g

Ø = 7 mm

Inèdita

4. CRUSAFONT, Miquel, "Roses en el cim de l'art monetari", *La Revista. Festa Major*, Roses 2013, p. 3-19.

La sèrie de Roses (dracmes i divisors) segueix el tema de la rosa de la seva metròpoli, Rodes, pel que fa al revers, però, en canvi, a l'anvers, hi veiem una efígie femenina en lloc del deu Hèlios que trobem sempre a Rodes. Aquesta discrepància en l'anvers pot ésser un efecte volgut, com també la rosa vista per sota o per sobre, a fi de distingir les produccions dels dos tallers. En qualsevol cas, ens diu que tampoc ens ha d'estranyar si en algun altre divisor hi trobem alguna altra representació a l'anvers. En aquest cas, la dificultat més gran la tenim al revers: es tracta efectivament d'una rosa? Si ho és, l'atribució a Roses és clara. En cas contrari, és menys segura. Cal afegir que tenim notícia que tipus semblants als que presentem han estat trobats a l'Alt Empordà, no pas a Roses mateix, però sí en llocs més propers a Roses que a Empúries. Això també representa un reforç a l'atribució. D'altra banda, aquest tipus, que té les mateixes característiques metrològiques que els divisors de la rosa de perfil amb tres pètals, podria ésser també anterior a l'aparició de les dracmes de Roses i potser amb millors arguments, ja que la tipologia de l'anvers no és pas igual, en aquest cas, que la de les dracmes. Cal tenir present que els rodís varen emprar el tipus de la rosa després de la fundació de la ciutat de Rodes el 408, però que abans havien emès, en les tres ciutats principals de l'illa, diferents tipus monetaris amb estampes diverses i que les seves colònies de Sicília també empraren tipus diferents. Per tant, res s'oposa a què hi hagi divisors de Rhode amb tipologies diferents, especialment abans de l'emissió de les dracmes que semblen consagrar una tipologia entre l'amplia gama d'estampes emprades en el món grec.

7- Divisor de Rhode o d'Emporion? Massàlia?

a/ Efígie que sembla masculina a l'esquerra, amb una banya al front i portant un casc o capell rematat d'un botó o voluta.

r/ Dos signes angulosos que semblen formar una M amb una bola al punt d'unió, del qual sembla sorgir una altre signe angulós cap a dalt.

Pes: 1,85 g

Ø = 11 mm

Inèdita

El tipus de l'anvers és força original entre els divisors de la zona vistos fins ara. Pel que fa al revers, pot semblar una trisquela, però els signes d'aquesta figura solen anar en la mateixa direcció, cosa que no es pot pas dir en aquest cas. No és impossible que els dos angles de baix vulguin formar una M indicativa de Massàlia, però,

llavors, per què l'altre angle a sobre? Cal dir que també ens consta que l'origen de peces d'aquest tipus o semblants han aparegut a les mateixes zones que els divisors anteriors, cosa que, en principi, fa preferent una atribució a Roses o a Empúries.

Resta molt per explorar en el tema dels divisors de Roses. Ja hem dit que les vies tipològiques resulten sempre arriscades, i diria que fins i tot el costum de donar a Empúries tipus semblants a altres que portin llegenda no és suficientment segur si la semblança no és molt gran atesa la gamma de tipus semblants que trobem en llocs tan diversos. De tota manera, potser un camí relativament bo per aquesta via incerta seria tenir presents les tipologies emprades a l'illa de Rodes i a les seves colònies sicilianes a l'hora de determinar si els divisors que tant poden ésser, segons troballes, de Roses o Empúries, puguin correspondre en realitat a Roses.

Tipus inèdit de dracma ibèrica amb pròtom de llop

*XAVIER SANAHUJA ANGUERA**
*MIQUEL MARATA MARTÍNEZ***

Presentem un tipus inèdit de dracma ibèrica que du un singular símbol, sota el pegàs modificat del revers, en forma de pròtom o part davantera de llop.

La descripció de la peça és la que segueix:

Denominació: Dracma d'argent

Atribució: Ilergets (potser Iltirta, actual Lleida)

Datació: 218-194 aC (2a guerra Púnica)

a/ Cap femení a la dreta, voltat per tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, pròtom de llop en posició d'atac.

Pes: (4,1 g). Pes disminuït per estar erosionada una part del cantell.

Ø: 17,8 mm.

Posició horària: 2 h.

El tipus és anepígraf però, per les seves característiques estilístiques, pot relacionar-se geogràficament i cronològica amb altres dracmes d'imitació empòritana que duen llegendes escrites en alfabet ibèric i que han estat atribuïdes a

* Investigador numismàtic, membre de la SCEN i del Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals «Espai, Poder i Cultura» (UdL-URV).

**Investigador numismàtic, membre de la SCEN.

l'actual territori de Catalunya –o ben a prop–, com ara les dracmes amb Iltirtasalirustin, Etokisa o Tarakonsalir. La fabricació d'aquest grup de dracmes fou datat per Leandre Villaronga entre el 218 i el 194 aC, i per Pere Pau Ripollès entre el 218 i el 206/205 aC, en el context de la 2a Guerra Púnica.¹ Es tracta, doncs, d'un nou tipus d'una sèrie monetària on abunden els exemplars inèdits o dels quals se'n coneixen pocs exemplars i que, segons Villaronga, fou objecte d'una retirada exhaustiva de la circulació l'any 179 aC.²

X

El pròtom de llop relaciona l'emissió amb els ilergets, tot i que es tracta d'un símbol completament inèdit entre les emissions monetàries coetànies de la Península Ibèrica. Les dracmes amb llegenda Iltirtasalirustin, Orose o Belsesalir,³ per exemple, presenten un llop sencer sota el pegàs com a símbol identificador propi, però no pas un pròtom. En la moneda que presentem, el pròtom de llop presenta una actitud d'atac, ensenyant l'urpa dreta i traient la llengua. Es tracta d'una representació singular que no es repeteix en altres monedes de l'àmbit grec, en

1. Leandre VILLARONGA, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, SCEN, Barcelona, 1998, p. 106; Pere Pau Ripollès, «El tresor d'Orpesa la Vella (Orpesa, Castelló)», *Acta Numismàtica* 35, SCEN, Barcelona, 2005, p. 15-34.

2. La sèrie ha estat identificada amb l'anomenat *argentum oscense* de les fonts antigues. Leandre VILLARONGA, *op. cit.*, p. 106.

3. Vegeu per exemple: Leandre VILLARONGA i Jaume BENAGES, *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula, Greek/Punic/Iberian/Roman. Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, SCEN, Barcelona, 2011, n. 343 a 361.

les quals els pròtoms de llop presenten un actitud menys agressiva.⁴ De fet, l'agressivitat d'aquest nou pròtom ibèric podria fer dubtar de l'exactitud de la interpretació, ja que l'animal representat s'assembla més a alguna fera mitològica i estrafolària que no pas a una bèstia ancestral i ben coneguda com és el llop. El dubte s'esvaeix en observar la iconografia de les mateixes monedes d'Iltirta, però d'un segle més tard: un semis datat després del 80 aC, que du un cavall al pas al revers i presenta un cap de llop sota la llegenda de l'anvers (fig. A).⁵ Aquest cap de llop també treu la llengua en una actitud desafiant i idèntica a la utilitzada –això sí, afegint-hi l'urpa– a la dracma ibèrica que avui presentem.

Fig. A (x2)

4. Com, per exemple, alguns òbols de la regió de Cilícia atribuïts a Laranda (Licaònia) al segle IV aC (SNG BnF 443-456), divisors de dracma d'Argos (Peloponès) datats entre els segles V i III aC (BMC 10, 62-63), o d'altres òbols de Perrhàbia (Tessàlia) datats també del segle V aC (Weber 2891).

5. Leandre VILLARONGA i Jaume BENAGES, *op. cit.*, n. 1272.

La emisión de *Bilbilis Italica*

LUÍS AMELA VALVERDE*

La primera emisión latina de *Augusta Bilbilis* (Cerro de Bámbola, Calatayud, prov. Zaragoza) presenta el *cognomen Italica*, que no volverá a aparecer en las siguientes emisiones de este taller. El *oppidum* celtibérico de *Bilbilis* (que acuñó diversas emisiones de bronce con escritura ibérica: ACIP 1567-1579 = CNH Bilbilis 1-14) no se encuentra debajo de la ciudad romana, sino en el yacimiento de Valdeherrera, a 7,5 km del Cerro Bámbola,¹ pero, ironías de la vida, este lugar parece haber sido ocupado después de la destrucción de un asentamiento ubicado en la propia ciudad de Calatayud.²

Ases de Bilbilis ACIP 1569 = CNH Bilbilis 2 y ACIP 1575 = CNH Bilbilis 9, respectivamente.

Es posible que la palabra *Italica* sea un sobrenombre³ derivado del asentamiento de itálicos en *Bilbilis*.⁴ Pero, más bien, como señala Solana, quizás intentara indicar la existencia de la nueva población con respecto a la vieja ciudad

* Doctor en Geografía i Història. Universitat de Barcelona.

1. BURILLO y OSTALÉ (1983-1984), p. 305; MEDRANO y Díez (1985-1986), p. 166; VILLARONGA (1988), p. 333; SOLANA (1989), p. 91; COLLANTES (1997), p. 92; PÉREZ CENTENO (1999), p. 127; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62; GARCÍA SERRANO (2003-2004), p. 121; ROYO y CEBOLLA (2005), p. 153; VILLARONGA y BENAGÉS (2011), p. 292.

2. ROYO y CEBOLLA (2005), p. 159; CEBOLLA y ROYO (2006), p. 281 y 290.

3. VILLARONGA (1987), p. 244.

4. COLLANTES (1997), p. 91; F. BELTRÁN LLORIS (2000), p. 81.

celtibérica, que todavía estaba habitada en este momento, pues este calificativo no aparece en otras poblaciones que conocemos y que tenían el *ius italicum*.⁵ No creemos, como Beltrán Martínez, que se intentase cambiar el nombre de *Bilbilis* por el de *Italica* que, evidentemente, no prosperó,⁶ ya que ambos títulos figuran en esta misma serie, lo que sería, a nuestro juicio, un tanto absurdo. Ha de destacarse que, en el caso de *Bilbilis*, la latinización del alfabeto coincide con el cambio de lengua.⁷

Es durante el mandato del emperador Augusto (27 a.C.-14 d.C.) cuando tenemos la constatación, a través de la numismática, de que *Bilbilis* es un municipio con estatuto jurídico de *cives Romani* (Plin. NH 3, 24). No es por ello de extrañar que se considere que fue durante este tiempo cuando se creó el municipio, como mostraría su adscripción a la tribu Galería, teoría generalmente aceptada,⁸ aunque existe alguna excepción.⁹ La reestructuración del territorio del valle del Ebro en época de Augusto, especialmente con la creación de la colonia de *Caesaraugusta* (Zaragoza, prov. Zaragoza), parece demostrar ciertamente este aserto.

He aquí la descripción sobre la amonedación de *Bilbilis Italica*:¹⁰

ACIP 1982 = CNH Bilbilis 18 = RPC I 387.¹¹

AE. As. 28 mm de diámetro, 13,45 g de peso medio (en 27 ejemplares). Posición de cuños variable.¹²

5. SOLANA (1989), p. 91; MEDRANO y Díez (1985-1986), p. 166-167.

6. BELTRÁN MARTÍNEZ (1983), p. 30.

7. UNTERMANN (1995), p. 308.

8. MARCHETTI (1962), p. 850; M. y F. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 67-68; GUADÁN (1980), p. 134; SANCHÓ (1981), p. 74 y 135; WIEGELS (1985), p. 88; SOLANA y MONTENEGRO (1986), p. 153; ABASCAL y ESPINOSA (1988), p. 66; RODDÁZ (1988), p. 334; SOLANA (1989), p. 91 (entre los años 15 y 14 a.C.); BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 127; MARTÍN-BUENO (1993), p. 121; TSIRKIN (1994), p. 219; ALFÖLDY (1996), p. 457; RIPOLLÉS (1997), p. 33, (1998), p. 353, (2010), p. 233; F. BELTRÁN LLORIS (2000), p. 81; BRAVO (2001), p. 79; ROLDÁN HERVÁS (2001), p. 326 y 400; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62 (entre los años 13 y 2 a.C.); HERNÁNDEZ GUERRA (2006), p. 152; BARCELÓ y FERRER (2007), p. 532; PLÁCIDO (2009), p. 381; FASOLINI (2012), p. 187.

9. COLLANTES (1997), p. 91; MARTÍN-BUENO (1993), p. 121, considera que *Bilbilis* recibió de C. Julio César (cos. I 59 a.C.) el estatuto jurídico de municipio de derecho latino, pero no existe elemento alguno que avale esta teoría.

10. BELTRÁN MARTÍNEZ (1997), p. 27-28, presenta gran número de variantes de esta amonedación.

11. GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 64, dan a estas piezas como una única emisión, la ceca de este taller, as entre ca. 11,8-13,4 g de peso.

Anv.: Cabeza viril a derecha; delante, leyenda externa BILBILIS. Rev.: Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, ITALICA.

ACIP 1981 = CNH Bilbilis 16-17 = RPC I 388a.¹³

AE. As. 27 mm de diámetro, 11,02 g de peso medio (en 10 ejemplares). Posición de cuños variable.¹⁴

Anv.: Cabeza viril a derecha; detrás, leyenda externa BILBILI. Rev.: Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, ITALICA.

ACIP 1980 = CNH Bilbilis 15 = RPC I 388b.

AE. As. 27 mm de diámetro, 12,92 g de peso medio (en 9 ejemplares). Posición de cuños variable.¹⁵

Anv.: Cabeza viril a derecha; delante, leyenda externa BILBILI. Rev.: Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, ITALICA.

La presente emisión es la única acuñación de *Bilbilis* que presenta problemas en la ordenación de las emisiones de esta ceca; podemos observar que, en el anverso, figura el retrato de Augusto, sin su nombre y con el topónimo BILBILIS, y en el reverso, el viejo jinete ibérico acompañado del letrero ITALICA. Nosotros seguimos la opinión de Ripollès de considerar que ACIP 1980-1982 = CNH Bilbilis 15-18 = RPC I 387-388 forman una única emisión, en la que RPC I 388 incluye cuños labrados por grabadores poco experimentados.¹⁶

Eso sí, si RPC I 387-388 fuesen dos emisiones diferentes, aspecto que habría de comprobarse mediante el estudio de los cuños, la serie efectuada por los ar-

12. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 128; RIPOLLÈS (2010), p. 234; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 295.- VILLARONGA (1994), p. 239, ofrece: Bronce. As. 27/29 mm de diámetro, 13,6 g de peso medio (en 9 ejemplares).

13. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 128, indican para ambas variantes los siguientes datos: Bronce. As. 27/28 mm de diámetro, 11,87 g de peso medio (en 28 ejemplares), posición de cuños variable. RIPOLLÈS (2010), p. 234, da para ambas variantes de RPC I 388 los siguientes datos: Bronce. As. 27/28 mm, 11,97 g de peso medio (en 37 ejemplares), posición de cuños variable.

14. VILLARONGA (1994), p. 239; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 295.

15. VILLARONGA (1994), p. 239; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 295.

16. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 127; LLORENS (2005), p. 121; RIPOLLÈS (2005), p. 289, (2010), p. 14 y 233.

tesanos locales podría situarse, según Llorens, en un momento anterior a la proclamación de C. Julio Octaviano (*cos.* I 43 a.C.) como “augusto”, quizás durante el período triunviral;¹⁷ muchos investigadores han considerado que estas monedas se habrían efectuado antes del año 27 a.C.,¹⁸ es decir, en época tardo-republicana. Otros estudiosos, más cautos, simplemente consideran que se trata de la primera emisión de *Bilbilis* bajo el gobierno del emperador Augusto.¹⁹ De hecho, Abascal ubica la concesión de este estatuto jurídico durante el segundo viaje de Augusto a Hispania, hacia 27-24 a.C.²⁰

Foro de Bilbilis.

17. LLORENS (2005), p. 121.- BELTRÁN MARTÍNEZ (1979), p. 24, (1983), p. 30, considera que estamos frente a dos series diferentes: la primera, en la que la cabeza continúa la de las acuñaciones ibéricas, que sería amonedada entre los años 42 y 39 a.C., y la segunda, en que la cabeza es ya la de Octaviano, efectuada entre los años 38 y 30 a.C. Por su parte, MEDRANO y DÍEZ (1985-1986), p. 163, consideran que estas piezas serían de los años 36-32 a.C.

18. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 362, (1977), p. 45, (1987), p. 285 (posterior al año 40 a.C.); GIL FARRÉS (1966), p. 240, 251 y 264 (años 28-27 a.C.); M. y F. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 28; VILLARONGA (1987), p. 244, (1988), p. 337, (1994), p. 239; FARIA (1992), p. 36, (1993), p. 144, (2007), p. 310; COLLANTES (1997), p. 95 (de época de Octaviano); VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 295.

19. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 127; RIPOLLÉS (1998), p. 353, (2010), p. 233; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 63-64 (27-23 a.C.?); ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 84 (entre los años 30 y 20 a.C.); BLÁZQUEZ (2008), p. 270 n. 26; FASOLINI (2012), p. 187. Para determinados autores, el que se hayan encontrado estas monedas en los campamentos del *limes* germánico de Haltern y Novaesium es indicio de que estas piezas fueron acuñadas en tiempos del emperador Augusto.

20. ABASCAL (2006), p. 76.

Esta última opinión parece ser la más correcta debido a que, como ya advirtió Grant, el as ACIP 1982 = CNH Bilbilis 18 = RPC I 387 sigue el modelo de retrato de las emisiones imperiales atribuidas a *Caesaraugusta*, de 19-18 a.C. (ACIP 4039 = RIC I2 37a), lo cual sugiere que *Bilbilis* iniciaría sus acuñaciones con posterioridad a esta fecha.²¹ De hecho, su estilo iconográfico es similar a la de la emisión de *Caesaraugusta* firmada por Q. Lutacio y M. Fabio (ACIP 3027-3028 = RPC I 304-305).²² Ahora bien, no es posible afirmar si cuando se emitieron las emisiones ACIP 3014-3016 = RPC I 389-391, ya entonces *Bilbilis* tenía el estatuto de municipio, puesto que esa información no figura en las monedas, aunque cabría suponerlo.²³

Denario de Augusto emitido en Caesaraugusta (ACIP 4039 = RIC I2 37a).

Ases de Caesaraugusta ACIP 3207 = (RPC I 304 y ACIP 3208 = RPC I 305, respectivamente).

Las tres siguientes emisiones ya seguras de época de Augusto siguen presentando, en el anverso, el retrato del emperador y, en el reverso, el jinete lancero

Ases de Bilbilis del emperador Augusto (ACIP 3014 = RPC I 389 y ACIP 3015 = RPC I 390, respectivamente).

21. GRANT (1969), p. 170 y 461 (ca. el año 15-14 a.C.); BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 127; RIPOLLÈS (1994), p. 141 n. 172, (2005), p. 289, (2010), p. 14 y 233; LLORENS (2005), p. 121.

22. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 127.

23. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 127; RIPOLLÈS (2010), p. 233.

As de Bilbilis del emperador Augusto (ACIP 3016 = RPC I 391).

(ACIP 3014-3016 = RPC I 389-391), herencia de las monedas realizadas por la ceca en época republicana, aunque a continuación de las acuñaciones citadas este motivo desaparece.²⁴

Para algunos estudiosos, las monedas que hemos presentado reflejarían la *constitutio* del municipio de *Bilbilis*, y el apelativo de *Italica* sería simplemente un sobrenombre o indicaría que tenía el *ius italicum*.²⁵ Ciertamente, hay que considerar que esta serie podría conmemorar la obtención por esta población de dicho estatuto jurídico, una posibilidad muy interesante, pero no existen pruebas fehacientes de ello.

Para finalizar, queremos referenciar que recientemente se han dado a conocer unas pequeñas monedas que presentan, en el anverso, una cabeza masculina galeada²⁶ y, en el reverso, una figura masculina desnuda a izquierda sosteniendo un objeto indeterminado similar a la letra ibérica **ko**,²⁷ más tres puntos (marca de denominación de cuadrante) y la leyenda BIL. La procedencia de estas monedas (halladas en la provincia de Zaragoza) y su leyenda permite vincularlas con *Bilbilis*.²⁸ Pero los diseños de estas piezas no aconsejan precisamente relacionarlas con la presente emisión de ases (ACIP 1980-1982 = CNH Bilbilis 15-18 = RPC I 387-388), como se ha propuesto,²⁹ ya que se decía que son anteriores al año 27 a.C.³⁰ Por eso, quizás conviniese más considerarlas, con las debidas precauciones, como monedas “mineras”.³¹

24. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 362-363, (1997), p. 19; BELTRÁN VILLAGRASA (1972), p. 174; RIPOLLÉS (1997), p. 33, (1998), p. 353; JIMÉNEZ (2008), p. 136.

25. BELTRÁN MARTÍNEZ (1993), p. 80, (1997), p. 28.

26. GARCÍA-BELLIDO (1985-1986), p. 155, (1986), p. 18-19; BELTRÁN MARTÍNEZ (1993), p. 84, (1997), p. 34, consideran que podría tratarse de *Sucellus*, pero un examen de la cuestión por Alfayé (1993), p. 91, concluye que en realidad estamos frente a Vulcano. En su momento, GARCÍA GARRIDO y LALANA (1982), p. 67-68, ya señalaron que esta figura era Vulcano.

27. RIPOLLÉS (2010), p. 234.- GARCÍA-BELLIDO (1985-1986), p. 154, (1986), p. 18; BELTRÁN MARTÍNEZ (1987), p. 32, (1993), p. 83, (1997), p. 33; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62, piensan que este objeto es una lámpara o un candel.

28. GARCÍA GARRIDO y LALANA (1982), p. 68; BELTRÁN MARTÍNEZ (1983), p. 31-32, (1993), p. 83, (1997), p. 32-33; GARCÍA-BELLIDO (1985-1986), p. 156, (1986), p. 17.

29. GARCÍA GARRIDO y LALANA (1982), p. 68. ASENSIO (1995), p. 63.

30. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 127. VILLARONGA (1994), p. 239; RIPOLLÉS (2010), p. 234; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 296.

He aquí la descripción de estas piezas:

ACIP 1583 = CNH Bilbilis 19

AE. Cuadrante. 13/14 mm de diámetro, 3,17 g de peso medio (en 6 ejemplares).³²

Anv.: Cabeza viril cubierta con casco a derecha. Rev.: Figura viril desnuda a derecha, con el brazo derecho sostiene un instrumento incierto; encima, tres glóbulos y, delante, BIL.

BIBLIOGRAFÍA

ABASCAL PALAZÓN, J. M.: “Los tres viajes de Augusto a Hispania y su relación con la promoción jurídica de ciudades”, *Iberia* 9, 2006, 63-78.

ABASCAL PALAZÓN, J. M.; ESPINOSA, U.: *La ciudad hispano-romana. Privilegio y poder*, Logroño, 1989.

ALFAYÉ VILLA, S.: “La iconografía divina en Celtiberia: una revisión crítica”, *Archivo Español de Arqueología* 76, 2003, 77-96.

ALFÖLDY, G.: “Spain”, en *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume X. The Augustan Empire. 43 B.C.-A.D. 69*, Cambridge, 1996, 449-463.

ÁLVAREZ BURGOS, F.: *La moneda hispánica desde sus orígenes hasta el siglo V*, Madrid, 2008.

ASENSIO ESTEBAN, J. A.: *La ciudad en el mundo prerromano en Aragón*, Zaragoza, 1995.

BARCELÓ, P.; FERRER, J. J.: *Historia de la Hispania romana*, Madrid, 2007.

BELTRÁN LLORIS, F.: “El tiempo de Augusto”, en *Roma en la Cuenca Media del Ebro. La Romanización en Aragón*, Zaragoza, 2000, 73-93.

BELTRÁN LLORIS, M.; BELTRÁN LLORIS, F.: “Numismática hispanorromana de la Tarraconense”, *Numisma* 162-164, 1980, 8-98.

31. GARCÍA-BELLIDO (1985-1986), p. 153-159, (1986), p. 17; BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 127; BELTRÁN MARTÍNEZ (1983), p. 32, (1993), p. 84, (1997), p. 33; COLLANTES (1997), p. 95; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002), p. 62; ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 84; RIPOLLÉS (2010), p. 234.

32. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 127; VILLARONGA (1994), p. 239; RIPOLLÉS (2010), p. 234; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 296.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: *Curso de Numismática. Tomo I. Numismática antigua, clásica y de España*, Cartagena, 1950.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: "Las monedas hispanolatinas", *Numisma* 147-149, 1977, 35-53.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: "Nota sobre algunas monedas de Bilbilis", *Gaceta Numismática* 68, 1983, 29-32.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: *Introducción a la Numismática Universal*, Madrid, 1987.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: "Disgresiones sobre las monedas de Bilbilis y la sucesión de ciudades romanas con el mismo nombre que las indígenas en distintos emplazamientos", en *Studia paleohispanica et Indogermanica J. Vntermann ab amicis hispanicis oblata*, Barcelona, 1993, 67-88.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: "Aportaciones a la numismática de Bilbilis y disgresiones sobre ella", en *IV Encuentro de Estudios Bilbilitanos. Actas, II. La Antigüedad * Historia*, Calatayud, 1997, 15-43.

BELTRÁN VILLAGRASA, P.: "La cronología del poblado ibérico del Cabezo de Alcalá (Azaila), según las monedas allí aparecidas", en *Obra completa I. Antigüedad*, Zaragoza, 1972, 159-209.

BRAVO, G., *Hispania y el Imperio*, Madrid, 2007.

BURILLO, F. y OSTALÉ, M.: "Sobre la situación de las ciudades celtibéricas de Bilbilis y Segeda", *Kalathos* 3-4, 1984, 287-309.

BLÁZQUEZ CERRATO, C.: "Emisiones y circulación monetaria en Hispania en época transicional (72-27 a.C.)", en *Del Imperium de Pompeyo a la Avtoritas de Augusto. Homenaje a Michael Grant*, Madrid, 2008, 259-277.

BURNETT, A.; AMANDRY, M.; RIPOLLÈS, P. P.: *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 B.C.-A.D. 69). Part I: Introduction and Catalogue*, London, 1992.

CEBOLLA BARLANGA, J. L.; ROYO GUILLÉN, J. I.: "Bilbilis I: una nueva ciudad celtibérica bajo el casco histórico de Calatayud", en *Segeda y su contexto histórico. Entre Catón y Nobilior (195 al 153 a.C.). Homenaje a Antonio Beltrán Martínez*, Mara, 2006, 281-290.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E.: *Historia de las cecas de Hispania antigua*, Madrid, 1997.

FARIA, A. M. DE, "Cidades e moedas hispano-romanas. Anotações a 'Roman Provincial Coinage', I", *Arqueologia (Porto)* 22, 1992, 33-37.

FARIA, A. M. DE: "[Sobre] A. BURNETT, M. AMANDRY e P. P. RIPOLLÈS, *Roman Provincial Coinage. Vol. I: From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69)*, 2 Parts, London-Paris: British Museum Press-Bibliothèque Nationale, 1992, 812 p. + 195 est.", *Vipasca* 2, 1993, 140-146.

FARIA, A. M. DE: "Recensão bibliográfica. BURNETT, A. M., AMANDRY, M., Ri-

POLLÈS, P. P. y CARRADICE, I. *Roman Provincial Coinage. Supplement 2.* <http://www.uv.es-ripollès/rpc€-s2>, *Revista Portuguesa de Arqueologia* 10/2, 2007, 305-315.

FASOLINI, D.: *Le tribu romane della Hispania Tarraconensis. L'iscrizione tribale dei cittadini romani nelle testimonianze epigrafiche*, Milano, 2012.

GARCÍA GARRIDO, M.; LALANA, LL.: "Acerca de una posible moneda inédita de Bilbilis", *Numisma* 177-179, 1982, 65-68.

GARCÍA-BELLIDO, M. P.: "Monedas mineras de Bilbilis", *Kalathos* 5-6, 1985-1986, 153-159.

GARCÍA BELLIDO, M. P.: "Nuevos documentos sobre minería y agricultura romanas en Hispania", *Archivo Español de Arqueología* 59; 1986, 13-46.

GARCÍA-BELLIDO, M. P.; BLÁZQUEZ, C.: *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002.

GARCÍA SERRANO, J. A.: "Turiaso-Turiazu. ¿Dónde está la ciudad celtibérica?", *Turiaso* 17 (2003-2004), 119-133.

GIL FARRÉS, O.: *La moneda hispánica en la edad antigua*, Madrid, 1966.

GRANT, M.: *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire 49 B.C.-A.D. 14*, 2ª. edición, Cambridge, 1969.

DE GUADÁN, A. M.: *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1980.

HERNÁNDEZ GUERRA, L.: "Bilbilis", en *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2008, 152.

JIMÉNEZ DÍEZ, A.: "La transformación de las acuñaciones hispanas en época de César", en *Del "Imperium" de Pompeyo a la "auctoritas" de Augusto. Homenaje a Michael Grant*, Madrid, 2008, 129-140.

LLORENS, M. DEL M.: "Les emissions llatines de la Hispània Citerior (70-27 aC)", en *La moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d'Història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2005, 115-128.

MARCHETTI, M.: "Hispania", en *Dizionario epigrafico di antichità romana di Ettore de Ruggiero. III. F-M Faba-Hyria*, Roma, 1962, 754-941.

MARTÍN-BUENO, M.: "La ciutat hispano-romana a la vall de l'Ebre", en *La ciutat hispano-romana*, Madrid, 1993, 108-127.

MEDRANO MARQUES, M. M.; DIEZ SANZ, M. A.: "Indicios y evidencias de conflictos y cambios políticos en el convento jurídico caesaraugustano, durante la dinastía Julio-Claudia", *Kalathos* 5-6, 1985-1986, 161-187.

PÉREZ CENTENO, M. del R.: *Ciudad y territorio en la Hispania del siglo III d.C.*, Valladolid, 1999.

PLÁCIDO, D., *Historia de España. Volumen I. Hispania Antigua*, Barcelona, 2009.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: “Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia”, en *VIII Congreso Nacional de Numismática. Memoria*, Madrid, 1994, 115-148.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: “Augusto: las cecas hispanas”, en *Curs d'Història monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August*, Barcelona, 1997, 21-38.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: “Las acuñaciones cívicas romanas de la Península Ibérica (44 a.C.- 54 d.C.)”, en *Historia monetaria de Hispania antigua*, Madrid, 1998, 335-395.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: *Monedas hispánicas de la Bibliothèque Nationale de France*, París, 2005.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: *Las acuñaciones provinciales de Hispania*, Madrid, 2010.

RODDAZ, J.-M.: “Guerres civiles et romanisation dans la vallée de l'Ebre”, en *Hommages à Robert Étienne*, París, 1988, 317-338.

ROLDÁN HERVÁS, J. M.: *Historia Antigua de España I. Iberia prerromana, Hispania republicana y alto imperial*, Madrid, 2001.

ROYO, J. I.; CEBOLLA, J. L.: “La búsqueda de la Bilbilis celtibérica”, en *Celtiberos. Tras la estela de Numancia*, Soria, 2005, 153-159.

SANCHO ROCHER, L.: *El convento jurídico caesaraugustano*, Zaragoza, 1981.

SOLANA SAÍNZ, J. M.: “Colonización y Municipalización bajo César y Augusto: Hispania Citerior”, en *Aspectos de la colonización y municipalización de Hispania*, Mérida, 1989, 71-106.

SOLANA, M. J. y MONTENEGRO, A.: “La obra de Augusto en Hispania”, en *Historia de España 3. España romana*, Madrid, 1986, 143-160.

TSIRKIN, JU. B., “Romanization of Spain: sociopolitical aspects. Part III. Romanization during the Early Empire”, *Gerión* 12, 1994, 217-253.

UNTERMANN, J.: “La latinización de Hispania a través del documento monetario”, en *La moneda hispánica. Ciudad y Territorio. Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (EPNA)*, Madrid, 1995, 305-316.

VILLARONGA, L., *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*. Barcelona, 1987.

VILLARONGA, L., “La jerarquización de las cecas de Sekaisa y Bilbilis”, *Espacio, Tiempo y Forma (Historia Antigua)* 1, 1988, 333-340.

VILLARONGA, L., *Corpus Nummorum Hispaniae ante Augusti Aetate*. Madrid, 1994.

VILLARONGA, L., BENAGES, J.: *Ancient Coinage of the Iberian peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.

WIEGELS, R., *Der Tribusinschriften des Römischen Hispanien. Ein Katalog*, Berlín, 1985.

A propòsit d'un sisè de bronze de baitolo amb la llegenda be II

JOAN FERRER I JANÉ*

INTRODUCCIÓ

La publicació quasi simultània d'un nou exemplar de sisè de bronze de la primera emissió de **baitolo** (ACIP, 1375), millor conservat que el que ja era conegut (CNH, 198.1), i d'uns ploms monetiformes (Padrós et al., 2011; Padrós, 2012), també de **baitolo**, que copien les llegendes i la iconografia dels sisens, permeten establir amb seguretat que hi apareix la llegenda **be II**. En aquest treball analitzaré el que aporta aquesta nova llegenda al coneixement de la metrologia ibèrica.

EL SISENS DE BRONZE

L'emissió més antiga de la seca de **baitolo** només es coneixia per un exemplar (CNH, 198.1) de 2,40 g i 16 mm que es caracteritza pel fet que, al revers, presenta a sobre del nom de la seca una llegenda complementària només visible parcialment, tant per l'estat de conservació de la moneda com pel fet que l'encuny no està ben centrat en el cospell, circumstàncies que han portat a proposar-ne diverses lectures. També el seu valor com a divisor és controvertit; tot i que la iconografia és la pròpia dels sisens, en alguns casos se l'ha identificat com un quart. Així, per Untermann (1975, 186, A8-2.4) la moneda seria un quart i la llegenda es llegiria **ban**, mentre que Villaronga (1979, 224), que també la considerava un quart, llegia dos pals, **II**, tot i que, més endavant, la corregiria per tres pals, **III** (Villaronga, 1982, 178; 1994, 198.1), i ja la interpretava com un sisè. García-Bellido i Blázquez (2001, 53) el consideren també un sisè i indiquen, com a alternativa primària de lectura, la dels tres traços verticals de Villaronga, però esmenten, com a alternativa, el **ban** d'Untermann. Per Padrós (2001, 69;

* Grup LITTERA (Universitat de Barcelona).

2002, 110) també seria un sisè i la lectura correcta seria la dels dos traços verticals que interpreta com a marca de valor dels sextants, és a dir, com a una variant dels dos glòbuls que està present en forma de tres glòbuls a les emissions de quarts de **baitolo**.

De fet, la lectura **ban** d'aquesta llegenda era citada entre les irregularitats d'ús de **ban** en llegendes monetals per a descartar que fos una marca de valor (Untermann, MLH III, 204; 2002, 3; de Hoz, 1995, 322). Quan vaig analitzar els sistemes de marques de valor (Ferrer i Jané – Giral, 2007, 93, nota 46) i vaig defensar que **ban** era el component numèric que identificava les unitats, bé de bronze acompanyant a **eta** o de plata, acompanyant a **kitar** o **šalir**, ja vaig indicar que la lectura **ban** als sisens de baitolo era un confusió amb la marca de valor dels sisens, seguint la proposta de Padrós (2001, 69; 2002, 110).

Fig. 1. Sisè de bronze de **baitolo** (CNH 198.1).

La troballa dels ploms monetiformes que presenten la mateixa llegenda i repeteixen la iconografia dels sisens de bronze va fer que Padrós (Padrós et al. 2011, 885; Padrós 2012, 51) corregís la lectura d'aquesta llegenda a **be I I**. La correcció era possible atès que el desgast, la posició descentrada del cospell i la irregularitat de la forma del cospell dificultarien la visibilitat del signe **be** que, tot i així, es deixa entreveure a l'esquerra de la primera unitat i a sobre del signe **to**, on s'aprecien rastres del que podria ser la meitat inferior dreta del signe **be**, restes que probablement són les que donaven peu a Villaronga a llegir **I I I** en interpretar aquestes restes de signe com una barra vertical, tot i el seu marcat caràcter diagonal.

Finalment, l'aparició d'un nou exemplar de sisè de bronze d'aquesta emissió millor conservat i amb l'encuny més centrat que l'anterior permet certificar que, efectivament, la lectura és **be I I**. Villaronga (2011, 248, n. 1375) llegeix **ta I I** en aquest nou exemplar, que torna a considerar un quart, però la fotografia pu-

blicada és força clara i, tot i que part del signe resta fora del cospell, permet identificar sense dubte que el signe que Villaronga llegeix **ta** realment és un signe MLH III **be1**, atès que s'aprecia clarament el començament del traç diagonal superior de la dreta, característic d'aquest signe.

Fig. 2. Sisè de bronze de **baitolo** (ACIP 1375).

Respecte de la identificació del valor d'aquesta moneda com a sisè i no com a quart, l'argument principal és la seva iconografia atès que el dofí és el símbol dels sisens en altres seques. La major part de les seques diferencien els valors amb diferents tipus; una de les sèries més seguides entre les seques ibèriques és la que identifica els sisens amb un dofí, els quarts amb un mig pegàs, les meitats amb un cavall i les unitats amb un genet. És el cas de **šaiti**, **eustibaikula**, **kese**, **ilduro**, **ařketuřki** i **baitolo**.

ELS PLOMS MONETIFORMES

La cronologia arqueològica d'aquests ploms és de mitjan segle I a.C. A l'anvers dels ploms hi figura un cap masculí amb ínfules a dreta, mentre que al revers hi figura la llegenda **baitolo**, a sobre, la marca de valor lèxica **be I I** i, a sota, la marca de valor simbòlica, un dofí. Dos d'ells fan 38 mm de diàmetre i un pes al voltant dels 78 g, i l'altre, un diàmetre de 26 mm i un pes al voltant dels 14 g. Tot i el menor diàmetre del cospell del tercer, els encunys usats semblen els mateixos que en els altres dos i, per tant, les figures i les llegendes apareixen retallades. De les antigues excavacions dins de la ciutat, es va recuperar un quart plom monetiforme molt desgastat, de diàmetre similar als dos primers però de pes inferior, on no s'aprecia a simple vista pràcticament res excepte un signe **be** al revers, però aparentment reproduiria la mateixa iconografia i llegendes que en els ploms anteriors (Padrós et. al., 2011,884; 2012, 52).

Fig. 3. Plom monetiforme de baitolo (Padrós 2012).

L'EXPLICACIÓ ROMANA I ELS SEUS PROBLEMES

Respecte de la interpretació de la llegenda dels sisens, per Padrós (Padrós et al., 2011, 885; Padrós, 2012, 51) a la llegenda **be I I** dels sisens, el signe **be** no formaria part de la marca de valor que estaria estrictament formada pels dos pals, que serien una variant dels dos glòbuls (Padrós et al., 2011, 880) característics dels sisens en el sistema de marques de valor romà adoptat per la major part de les seques ibèriques.

Pel que fa a la utilitat dels ploms, per Padrós aquestes troballes formarien part d'un conjunt de mesures ponderals de la ciutat de Baetulo, controlats per la pròpia seca en època tardo-republicana.

S	Referència	Lleg.	pes real	Pes teòric	pes calc.	Càlcul	n. d'unces (as)	n. d'unces (lliura)
a	Sisè de bronze	[be] II	2,4	2,25			2	1/12
A'	Sisè de bronze	be II	4,26 ¹	2,25			2	1/12
b	Unitat de bronze			13,5	14,4	= 2,4 * 6	12	1/2
c	Plom 3	be I[II]	13,92	13,5	14,4		12	1/2
d				27	28,8	= 14,4 * 2	24	1
e	Plom 4	be[III]	57,09	54	57,6	= 28,8 * 2	48	2
f	Plom 1	be II	78,56	81	86,4	= 28,8 * 3	72	3
g	Plom 2	be II	76,85	81	86,4	= 28,8 * 3	72	3
h	Lliura romana			324	345,6	= 28,8 * 12	288	12

Respecte de la metrologia del ploms, Padrós (2011, 885; 2012, 52) considera que estaria relacionada amb la metrologia de la primera emissió de bronzes de

1. Suposant que el pes indicat a ACIP 1375 és la mitjana dels dos exemplars: $3,33 = (4,26 + 2,4) / 2$.

baitolo. Atès que el sisè de bronze (a) pesa 2,4 g, la seva unitat (b) hauria d'estar al voltant dels 14,4 g, pes que seria compatible amb el pes del plom 3 (c). Padrós interpreta aquesta unitat en referència a la lliura romana (h) i, per tant, el considera un as semiuncial, és a dir, la 24a part d'una lliura romana. Així doncs, el plom 3 (c) seria mitja unça, el plom 4 (e), dues unces, i els ploms 1 (f) i 2 (g), tres unces. La unitat d'aquest sistema (d) no s'hauria encara documentat i correspondria al doble de la unitat de la primera emissió de bronzes (b), tampoc documentada. La taula anterior explicita l'argumentació metrològica d'aquesta hipòtesi.

Al meu parer, un primer problema d'aquesta hipòtesi és la contradicció que suposa que, mentre el pes dels ploms suposadament tindria com a referència l'unça d'una lliura romana, la marca de valor present a aquests mateixos ploms és sempre la mateixa, la dels sisens de bronze, és a dir, dues unces d'un as de bronze semiuncial.

Un altre problema d'aquesta hipòtesi és que les distribucions dels pesos dels ploms només encaixen com a divisor ($\frac{1}{2}$) i múltiples (2 i 3) del doble de la unitat suposada de la primera emissió, si es pren com a referència el pes del primer sisè conegut (2,4 g). En canvi, el segon exemplar té un pes sensiblement diferent, 3,33 g de mitjana entre tots dos, segons Villaronga (ACIP 1375).

Tampoc la interpretació dels ploms monetiformes com a ponderals encaixa en les interpretacions habitualment considerades per als ploms monetiformes que s'interpreten normalment com emissions monetàries substitutives de les de divisors de bronze en contextos especials: explotacions mineres, explotacions agrícoles, períodes de carència de bronze, etc. (García-Bellido / Blázquez, 2001, 77)

També són un problema els fets que no doni cap interpretació explícita del signe **be** i que la interpretació dels pals com a succedanis dels glòbuls no tingui paral·lels.

Finalment, cal indicar que aquesta explicació no té en compte el coneixement actual sobre marques de valor en monedes ibèriques ni sobre metrologia ibèrica en general.

L'EXPLICACIÓ IBÈRICA

Des del punt de vista ibèric, l'explicació de la presència de la llegenda **be I I** tant en els sisens com en els ploms és molt més simple. En aquesta hipòtesi, la marca de valor dels sisens de bronze estaria formada tant pel signe **be** com pels dos pals, **I I**. La seva construcció seria anàloga a la marca de valor **e I**, o sigui **eba**, que apareix a les unitats d'**undikesken**, **šaiti**, **neronken**, **šelonken** i **birigantín**, on al signe **e** li acompanya un pal, que a més, en ibèric, és el signe **ba**.

Per les emissions d'**undikesken** sabem que **eba** és la forma abreujada d'**etaban** i que s'interpreta com a 'un eta', de forma que **ban** seria la part numèrica

Fig. 4. Unitat de bronze d'undikesken amb la marca eba.

de la marca i **eta** seria la unitat de mesura representativa de les unitats de bronze (Ferrer i Jané – Giral, 2007; Ferrer i Jané, 2007; 2009; 2010; 2012). En general, la proposta de reinterpretació d'aquests elements com a marques de valor lèxiques, desenvolupant propostes anteriors de Heiss (1870) i de Villaronga (1964, 331; 1973, 531; 1979, 127; 2004, 122), ha estat ben acollida (Ripollès, 2009, 9). En particular, la proposta d'identificació dels elements lèxics ibèrics **ban** i **erder** a les marques de valor de les monedes d'undikesken, amb el significat respectivament d'u i de meitat, ha estat ben acollit per de Hoz (2011, 197), qui les dóna per vàlides. A més, aquestes equivalències s'integren en una proposta genèrica sobre el sistema de numerals ibèrics, que presenten grans similituds amb el sistema de numerals base (Orduña, 2005; Ferrer i Jané, 2009).

Seguint amb l'analogia, en el cas dels sisens de baitolo el signe **be** hauria de representar la unitat de mesura i els dos pals, la part estrictament numèrica, o sigui, 2. Respecte de la unitat de mesura de les unitats de bronze (**e**), la nova unitat de mesura **be** hi hauria de mantenir una relació de divisor duodecimal atès que dues unitats de **be** indiquen el valor de la sisena part d'una unitat de bronze. Així doncs, l'equació plantejada seria $be * 2 = e / 6$ i, per tant, $e = 12 * be$. Aquesta relació duodecimal entre **e** y **be** encaixaria amb hipòtesis ja plantejades respecte de la relació duodecimal entre d'altres unitats de mesura ibèriques.

- En primer lloc, com a relació entre les unitats de bronze, representades per **e(ta)(r)**, i les unitats de plata, representades per **kita(r)** en comparar les marques de valor d'undikesken i d'ars, on la marca **etar** (**eta** + **(a)r**) i **etebanar** (**ete** + **ban** + **ar**) dels hemiòbols d'ars, coincideix amb la de les unitats de bronze d'undikesken, **etar** (**eta** + **(a)r**) i **etaban** (Ferrer i Jané – Giral, 2007, 94; Ferrer i Jané 2007, 60; 2012, 39).

- La relació duodecimal també es pot plantejar entre les unitats **a**, **o** i **ki**, que formen un conegut sistema metrològic present en múltiples textos ibèrics, com seria el vas de plata de la Granjuela (H.9.1) o el plom de la Bastida

(G.7.2), i que lligaria amb l'anterior si la unitat més petita **ki** és la que apareix a les unitats de plata d'**Ars** en forma extensa com a **kítar** (Ferrer i Jané, 2011, 114).

Pel que fa als ploms monetiformes, tal com ja s'ha plantejat per altres emissions de ploms monetiformes d'altres seques, podrien ser estrictament emissions complementàries de les emissions de bronze per suplir la carència temporal de moneda fraccionària (García-Bellido / Blázquez, 2001, 77). En el cas de **baitolo**, els ploms emesos s'haurien marcat amb la marca dels sisens de bronze per indicar el seu ús com a equivalents dels sisens de bronze. L'ús de la iconografia dels sisens per a marcar els ploms monetiformes també es detecta a la seca d'**arke-turki**, on s'han documentat dues monedes de plom de 1,28 g de pes marcades amb dos glòbuls i amb la imatge del dofí, tot i que Villaronga (2011, 234, n. 1289) el classifica com a divisor indeterminat. També es coneix una moneda de plom atribuïda a **bolśken** amb la llegenda **bon** i amb un dofí en el revers, de 3,5 g de pes, que Villaronga (2011, 261, n. 1426) tampoc classifica. Un altre plom monetiforme que imita un divisor és un plom de **lakine** d'1,80 g, que porta tres glòbuls i que, per tant, hauria de ser equivalent a un quart de bronze (Villaronga, 1994, 226, n. 4; 2011, 279, n. 1508).

Ploms monetiformes				
seca	pes	icona	Marca de valor	Divisor
lakine	1,80 g		Tres glòbuls	quart
arketurki	1,28 g	dofí	Dos glòbuls	sisè
bolśken	3,50 g	dofí		sisè
baitolo		dofí	be I I	sisè

Aquesta pràctica és més freqüent a la ulterior que a la citerior, on sembla que el divisor més imitat per marcar els ploms és el quart. Respecte de la relació de valor entre plom i bronze, no sembla que fos una relació fixa atès que els ploms monetiformes marcats com a quadrants en algunes seques poden variar de 3 g a 21 g (García-Bellido / Blázquez, 2001, 77). En els exemplars de **baitolo** succeeix quelcom similar atès que les peces marcades com a sisens poden variar entre els 13,96 g del plom 3 i els 78,68 g del plom 1.

LA UNITAT **BE** A L'ÀMFORA D'AZAILA

La interpretació de **be** com a unitat de mesura ja era possible abans de la seva identificació als sisens i ploms de **baitolo** atès que aquest signe apareixia integrat en una expressió metrològica ibèrica molt clara, **be II I I I I I**, esgrafiada després de la coccio sobre la part baixa del coll i centrat entre les nanses d'una

àmfora itàlica del tipus Lamboglia 2 d'Azaila, Terol (MLH III E.1.330), amb una cronologia del primer quart del segle I a.C., per cert compatible amb la suposada per les primers missions de **baitolo**. A la mateixa àmfora, just a l'altre costat i també entre les nanses, hi ha un altre esgrafiat ibèric de dos signes, **kun**.

Fig. 5. Grafit metrològic en una àmfora d'Azaila (MLH III E.1.330).

En ser una unitat de mesura només documentada en una inscripció, fins ara havia rebut poca atenció dels especialistes que clarament identificaven l'expressió com a metrològica (Untermann 1990, 293, Wertangabe?; Rodríguez Ramos, 2005, 64) però sense detallar el paper de **be**. Així, no la citen explícitament ni Untermann (1990, 146), que en canvi sí cita el signe **l** d'aquesta inscripció (E.1.330), ni de Hoz (2011, 191) o Rodríguez Ramos (2005, 45-46) en els apartats corresponents a signes metrològics.

Amb la prudència a què obliga el fet que només es conegui una sola inscripció que les conté, i en la línia d'altres sistemes més ben coneguts, com és el cas del sistema **a-o-ki**, es pot indicar que tant **be** com **l** es podrien interpretar com a unitats de mesura, probablement d'un mateix sistema, que estarien quantificades pels elements adjacents, **II II**, en el cas de **be**, i **III I** en el cas de **l**. Seguint amb l'analogia del sistema **a-o-ki**, l'ordre de les unitats podria ser d'esquerra a dreta seguint l'ordre de major a menor i, per tant, cal pensar que **be** > **l**. Alternativament, **be II II** i **III I** podrien pertànyer a sistemes diferents i expressar dues magnituds diferents, seguint l'estil de les expressions metrològiques de les àmfores de Vieille-Toulouse (Vidal – Magnol, 1983; Lejeune 1983).

La documentació de la marca **be II** als sisens de bronze de **baitolo** permet enllaçar aquestes dues unitats amb la unitat de mesura de les unitats de bronze, **e**, i establir la relació de valor entre **e** i **be** que hauria de ser 1:12. La relació entre **be** i **l** no es pot indicar amb seguretat, però sembla que la hipòtesi més plausible és que també sigui 1:12, tenint en compte que aquesta també és la relació entre **e** i **ki** que es desprèn de la coincidència entre les marques de valor de les unitats de bronze d'**undikesken** i de les marques de valor dels hemiòbols d'**ars**, i que també és la relació que es pot proposar entre les unitats del sistema **a-o-ki**, tot i que, en aquest cas, amb arguments de menor força (Ferrer i Jané, 2011).

La quantificació de **l** és clara, 3 unitats, mentre que la de **be** presenta dubtes atès que la interpretació de **II** no és clara. Per aquest signe s'ha proposat que

sigui un signe estrictament numèric, atès que apareix en diverses expressions metrològiques associat a diferents unitats de mesura. Respecte del seu valor, s'ha proposat que tingui el valor 5 per analogia amb el signe grec del sistema numèric acrofònic amb valor de 5 (Lejeune, 1983; de Hoz, 2011, 195). Alternativament, si el seu ús fos un ús específic pel context metrològic, tenint en compte que, en aquest cas, la quantificació de **be** va d'1 a 11, l'ús òptim d'un signe auxiliar per no haver de traçar en el cas extrem les 11 unitats seria un signe amb valor 6 que requeriria d'un màxim de 5 unitats. En canvi, si el seu valor fos 5, aleshores caldrien sis unitats per representar l'11, o bé repetir el signe **II** i afegir-hi una unitat. En favor d'un valor superior a cinc estaria el fet que en un dels ploms de Iàtova (F.20.2) sense cap dubte de lectura, es documenta el signe **II** en una expressió metrològica seguida de cinc unitats: **L II IIIII**.

Respecte de quina seria la denominació extensa de la unitat **be**, tenint en compte les denominacions extenses de **ki** – **kita(r)**, **o** – **ota(r)** i **e** – **eta(r)**, la primera hipòtesi a considerar és que la denominació extensa de **be** fos **beta(r)**. Per una part, l'element **betar** es documenta com a formant un antroponímic (Rodríguez Ramos, 2002, 258) i està present, per exemple, a l'antropònim **isbetartiger** d'una placa de pedra de Sagunt (F.11.3). Però l'element **beta(r)** també podria ser la base sobre la qual es forma l'element **betainei** que apareix a la tercera línia de la primera columna del text de la gerreta de La Joncosa (Ferrer i Jané, 2006, 138). Tot i que es tracta d'un text llarg i complex i no especialment propici a contenir expressions metrològiques, presenta la combinació **akari · betainei**, on l'element **betainei** estaria en posició equivalent a **śalir**, denominació habitual de les dracmes ibèriques (Ferrer i Jané, 2007, 67), si el posem en relació amb **aka-risalir** (F.20.2).

HIPÒTESI SOBRE LES MARQUES DE VALOR DE BAITOLO

Tenint en compte que, de la primera emissió de **baitolo**, només se'n coneix un sisè que apareix marcat amb la llegenda **be I I**, aleshores és possible especular sobre quines marques de valor lèxiques podrien portar les unitats, meitats o quarts d'aquesta emissió si s'hagués pres la decisió de marcar-les.

- Tot i que és un divisor molt poc freqüent i que, per tant, és poc probable que aparegui a **baitolo**, les hipòtesis més plausibles per als dotzens seria usar la relació de valor definida per la marca de valor dels sisens i, per tant, un dotzè hauria d'estar marcat amb una unitat de **be**, és a dir, **be I**.

- Els quarts són els divisors més freqüents a **baitolo** i, si n'apareguessin de la primera emissió, podrien estar marcats amb tres unitats de **be**, és a dir, **be I I I**. Alternativament, també podria portar una marca en funció de la unitat **e**: **e-**, si fos anàloga a les d'**undikesken**, o **e<** si l'analogia correcta fossin les marques de **Śaiti**. També seria possible trobar les dues marques anteriors

sense l'esment de la unitat de referència si aquesta estigués implícita, respectivament - o <.

- Tot i que a **baitolo** encara no s'han documentat meitats, si n'apareguessin a la primera emissió seria més econòmic esperar que la seva marca fes referència a la unitat i que, per tant, usessin una forma similar a la d'**undikesken**, **e=**, o potser a la **neronken**, **e<<**, o encara més simplificada com la de **šaiti** amb referència implícita a la unitat de mesura, << i, per analogia amb aquesta, potser =, encara no documentada. Si la marca fos lèxica, podríem esperar **eterder** o **erder** si la unitat estigués implícita. Si, en canvi, fessin referència a la unitat **be**, aleshores podrien presentar la marca **be I I I I I I I**, o bé usant el signe **II**, **be II** si el valor de **II** fos 6, o **be II I** si el seu valor fos 5.

- Finalment, per a les unitats la marca podria ser **etar**, **e I** o **etaban**, seguint el model d'**undikesken**, o potser **etebanar**, que és una variant que apareix en hemiòbols d'**ars** i que permet pensar en una variant més curta, ***eteban**, i pensar que també **etaban** podria aparèixer en la forma ***etabanar**.

Hipòtesi de les possibles marques de valor de la 1a emissió de baitolo				
Valor nominal	Icona de valor	Marca de valor lèxica (be)	Marca de valor lèxica (e)	Glòbuls
*unitat	Genet amb palma		*e I / *etar / *etaban(ar) / *eteban(ar)	
*meitat	*Cavall	*be IIIII / *be II? / *be II I?	*eterder / erder * [e] = / * [e] <<	*000000
*quart	Mig pegàs	*be III	* [e] - / * [e] <	000
sisè	dofi	be II		*00
*dotzè		*be I		*0

Cal recordar que, en les emissions posteriors, no es documenten sisens, sinó només quarts i tots ells apareixen amb la marca dels tres glòbuls. Des del punt de vista de la progressiva romanització dels ibers, el pas d'usar una marca de valor ibèrica en els sisens (**be I I**) en front de l'equivalent romana als quart (tres glòbuls) es pot interpretar com una fita més d'aquest procés, que té un paral·lel a les emissions d'**undikesken** i també en els sisens que, a les darreres emissions, passen de marcar-se amb l'element lèxic ibèric **šerkir** a fer-ho amb **šešte**, amb la plausible adaptació a l'ibèric del llatí **SEXTVS**.

CONCLUSIONS

Al meu parer, cal rebutjar les explicacions donades per l'òptica romana de la llegenda **be I I** dels sisens de bronze i dels ploms monetiformes de **baitolo**, per resultar poc econòmiques, i optar per les explicacions simples que proporciona l'òptica ibèrica.

La marca **be I I** estaria composta pel signe **be** amb dos pals, **I I**, i la seva construcció seria anàloga a la marca de valor **e I (eba)** de les unitats de bronze d'**undikesken**, que està formada per la unitat de mesura **e / eta** i el seu quantificador **I / ban**, o sigui u. Així doncs, en el cas dels sisens de **baitolo**, el signe **be** hauria de representar la forma abreujada d'una unitat de mesura, i els dos pals, la part estrictament numèrica en forma simbòlica, o sigui, dos. Així doncs, si **e I** és la marca de valor de les unitats de bronze i **be I I** la marca de valor dels sisens de bronze, la unitat de mesura **be** hauria de mantenir una relació de divisor duodecimal respecte d'**e**, atès que dues unitats de **be** indiquen el valor de la sisena part d'una unitat de bronze: $2 * be = e / 6 \rightarrow be = e / 12$.

La unitat de mesura ibèrica **be** ja s'havia detectat en una expressió metrològica ibèrica combinant amb una altra unitat representada per **I, be II I I I I I**, esgrafiada entre les nanses d'una àmfora itàlica d'**Azaila** (E.1.330). La presència del símbol numèric **II** quantificant una unitat de mesura duodecimal, permet plantejar addicionalment la hipòtesi alternativa que el seu valor pogués ser 6 en lloc de 5, si no fos estrictament un calc del sistema acrofònic grec. La relació entre les dues unitats de mesura presents a l'àmfora d'**Azaila**, **be** i **I**, no es pot precisar, però, en el supòsit que pertanyessin al mateix sistema, pel context sembla plausible plantejar la hipòtesi que la seva relació també fos duodecimal.

Respecte de quina seria la denominació extensa de la unitat **be** dels sisens de **baitolo**, la hipòtesi més plausible és considerar que seria **beta(r)** construïda de forma anàloga a **kita(r)**, **ota(r)** i **eta(r)** i que tindria el suport de l'expressió **be-tainei** de la gerreta de La Joncosa (D.16.1*).

Així doncs, l'aparició de la llegenda **be I I** en un sisè de bronze que certifica la relació duodecimal entre **e** i **be** seria un nou indicatiu favorable per considerar que

Unitat de Mesura (Den. abreujada)	Unitat de Mesura (Den. extensa)	Equivalència
a	¿?	12 o
o	ota(f)	12 ki
ki	kita(r)	12 e
e	eta(r)	12 be
be	¿ beta(r) ?	12 I?
I	¿?	

existia una cadència duodecimal entre les unitats de mesura ibèriques relacionades amb el pes i, per extensió, amb el valor de les monedes, afirmació que cal afegir a les que ja suggerien que aquesta era la relació entre les unitats del sistema **a-o-ki** i entre **ki** i **e**.

BIBLIOGRAFIA

- ACIP. Vegeu VILLARONGA; BENAGES 2011.
- CNH. Vegeu VILLARONGA 1994.
- FERRER I JANÉ, J. (2006). «Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa», *Veleia*, núm. 23, p. 129-170.
- FERRER I JANÉ, J. (2007). «Sistemes de marques de valor lèxiques sobre monedes ibèriques». *Acta Numismàtica*, núm. 37, p. 53-73.
- FERRER I JANÉ, J. (2009). «El sistema de numerales ibérico: avances en su conocimiento». *Palaeohispanica* núm. 9, p. 451-479.
- FERRER I JANÉ, J. (2010). «Análisis interno de textos ibéricos: tras las huellas de los numerales». *E.L.E.A.*, núm. 10, p. 169-186.
- FERRER I JANÉ, J. (2011). «Sistemas metrológicos en textos ibéricos (1): del cuenco de La Granjuela al plomo de La Bastida», *E.L.E.A.*, núm. 11, p. 99-130.
- FERRER I JANÉ, J. (2012). «La lengua de las leyendas monetales ibéricas», *La moneda de los iberos. Ituro y los talleres layetanos*, p. 28-43.
- FERRER I JANÉ, J.; Giral Royo, F. (2007). «A propósito de un semis de **ildiŕda** con leyenda **erder**. Marcas de valor léxicas sobre monedas ibéricas». *Palaeohispanica*, núm. 7, p. 83-99.
- GARCÍA-BELLIDO, M. P.; BLÁZQUEZ, C. (2001). *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos*. Madrid: CSIC.
- HEISS, A. (1870). *Description générale des monnaies Antiques de l'Espagne*. Paris : Forni.
- HOZ, J. de (1995). «Notas sobre nuevas y viejas leyendas monetales». *Anejos del Archivo Español de Arqueología*, núm. XIV, p. 317-324.
- HOZ, J. de (2011). *Historia lingüística de la Península Ibérica, II. El mundo ibérico prerromano y la indoeuropeización*. Madrid.
- LEJEUNE, M. (1983). «Vieille-Toulouse et la métrologie ibérique», *Revue Archéologique de Narbonnaise*, núm. 16, p. 29-37.
- MLH III. Vegeu Untermann 1990.
- ORDUÑA, E. (2005). «Sobre algunos posibles numerales en textos ibéricos», *Palaeohispanica*, núm.5, p. 491-505.
- PADRÓS, P. (2001). «La circulació monetària a la ciutat de Baetulo (Badalona) durant el segle I a.C.». *Moneda i vida urbana. V Curs d'Història Monetària d'Hispania*, p. 65-88.

PADRÓS, P. (2002). «El protagonisme de la moneda ibèrica a les ciutats romanes tardo-republicanes: Baetulo i la seca de baitolo». *Funció i producció de les seques indígenes. VI Curs d'Història Monetària d'Hispania*, p. 105-123.

PADRÓS, P. (2012): «Las cecas layetanas. La ceca de baitolo». *La moneda de los iberos. Ilturo y los talleres layetanos*, p. 44-54.

PADRÓS, P.; VÁZQUEZ, D.; ANTEQUERA, F. (2011). «Plomos monetiformes con leyenda ibérica baitolo hallados en la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)», *Actas XIV International Numismatic Congress*, Glasgow (2009), p. 878-887.

RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2002). «Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua ibera», *Cypsela*, núm. 14, p. 251-275.

RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2005). «Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques». *Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia ibèrica*, núm. 1, p. 13-144.

RIPOLLÈS, P.P. (2009): «1.-Antiquity. 2.-La Península Ibérica». *A survey of numismatic research 2002-2007, International Association of Professional Numismatists Special Publication* num. 15, p. 9-15.

UNTERMANN, J. (1975). *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band I. Die Münzlegenden*, Wiesbaden.

UNTERMANN, J. (1990). *Monumenta Linguarum Hispanicarum. III Die ibe-rischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden.

UNTERMANN, J. (2002). «Lengua ibérica y leyendas monetales». *X Congreso Nacional de Numismática* (Madrid 1998), Madrid, p. 1-10.

VIDAL, M.; MAGNOL, J. P. (1983): «Les inscriptions peintes en caractères ibèriques de Vieille-Toulouse (Haute-Garonne)», *Revue archéologique de Narbonne*, núm. 16, p. 1-28.

VILLARONGA, L (1964). «Las marcas de valor en las monedas de undicescen». *VIII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, p. 331-339.

VILLARONGA, L (1973). «Marcas de valor en monedas ibéricas». *XII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, p. 531-536.

VILLARONGA, L. (1979). *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona.

VILLARONGA, L. (1994). *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid.

VILLARONGA, L. (1982). «Les seques ibèriques catalanes: una síntesi». *Fonaments*, núm. 3, p. 134-183.

VILLARONGA, L (2004). *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica*, Barcelona: IEC; SCEN.

VILLARONGA, L.; BENAGES, J. (2011). *Ancient coinage of the Iberian Peninsula: Greek / Punic / Iberian / Roman. Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

Noves troballes numismàtiques a l'ager *Tarraconensis*

JORDI LÓPEZ VILAR*

Fa uns pocs anys el col·lega i amic Marc Dalmau va elaborar un detallat treball en què analitzava el poblament rural d'època clàssica en un sector concret del Camp de Tarragona. L'àrea estudiada, de forma quadrada, tenia una superfície d'uns 30 Km² i se situava en els termes municipals de la Secuita, Renau, part del Catllar i, ja d'una manera més tangencial, de Perafort, Vilabella i Nulles (fig. 1). Es va concebre com l'obertura d'una "finestra" en l'antic *territorium* de la ciutat de Tàrraco que permetés conèixer l'evolució de la població humana en temps d'íbers i romans. La metodologia, consistent en rastrejar i documentar totes les restes arqueològiques visibles en superfície, va permetre localitzar una trentena de jaciments que s'ubiquen cronològicament entre els segles IV aC i el VI dC. Els resultats, més enllà de constatar una altíssima densitat d'ocupació, van permetre saber entre altres coses l'evolució del nombre d'assentaments en el temps, que en mostrava uns pocs d'època ibèrica, una multiplicació dels mateixos en els segles II i I aC per començar una davallada constant a partir del segle I dC fins la seva pràctica desaparició en el VI, produint-se un silenci arqueològic que no seria restablert fins la reconquesta. Malauradament aquest interessant estudi resta encara inèdit, però se n'ha publicat un resum recentment.¹

Aquest article és un estudi de les troballes numismàtiques efectuades en aquesta àrea. Són monedes que es troben en diverses col·leccions particulars i les hem anat coneixent a mesura que avançava la recollida de dades arqueològiques que efectuava el Marc Dalmau. Algunes estan en mans dels propis pagesos que les han anat

* Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Agraïixo la col·laboració d'Iñaki Matias i Josep M. Puche en el muntatge de les làmines.

1. DALMAU, M., "El poblament en època antiga a l'Argilaga i els seus voltants (segles V aC – V dC)", a M. PREVOSTI; J. LÓPEZ; J. GUITART (ed.): *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi Internacional*, ICAC, Documenta, 16, Tarragona, 2013, p. 105-117.

Figura 1. Espai aproximat que pertanyia a l'antic *territorium* de Tàrraco, amb la situació de l'àrea estudiada (Dalmau 2013).

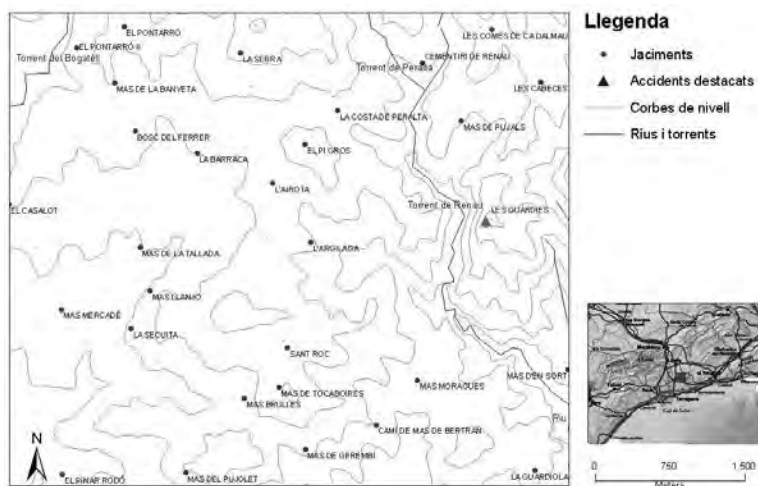

Figura 2. Zona objecte d'estudi amb la situació dels jaciments arqueològics coneguts (Dalmau 2013).

trobant al llarg dels anys, i altres en mans de col·leccionistes. A tots ells mostrem el nostre agraïment per haver-nos cedit els materials.

Coneixem el punt de la troballa de cada moneda, amb la qual cosa cadascuna pot ser associada a un jaciment en concret. En canvi, en tractar-se de monedes recollides en superfície, no es poden associar a cap unitat estratigràfica. En l'inventari que seguirà hem ordenat les monedes per jaciments, i aquests per ordre alfabètic. Dins de cada jaciment s'han ordenat per èpoques, de més antiga a més moderna. Al final hi ha les monedes que, tot i saber el punt on foren trobades, no poden associar-se a cap jaciment arqueològic en concret i que han de valorar-se com troballes aïllades.

Els jaciments arqueològics que han proporcionat troballes numismàtiques són: l'Airota, el Bosc del Ferrer, el Casalot, la Costa de la Serra, el Mas de la Banyeta, el Mas Llanjo, el Mas de Pujolet, el Mas de la Tallada, el Maset, el Pi Gros i la Secuita (fig. 2). Per tant, només en 11 dels 30 jaciments identificats s'ha localitzat alguna moneda, aproximadament una tercera part. A més hem inclòs el Mas de Molins, ubicat al nord del terme de la Secuita, on s'hi ha trobat un petit lot monetari, tot i que queda fora de l'àmbit d'estudi del treball. La cronologia aportada per les monedes i per la ceràmica en general coincideix, però no sempre. De vegades serveix per afinar més els moments inicials o finals de l'assentament, però en d'altres hi ha una desaparitat total.

RELACIÓ ENTRE LA CRONOLOGIA DELS JACIMENTS I LA DE LES MONEDES

A part del cas dels Masos, del qual parlarem després, les monedes més antigues apareixen associades a jaciments que han estat classificats com assentaments ibèrics amb continuïtat en època romana tardo-republicana. Es tracta del Bosc del Ferrer i El Casalot. Del primer procedeix un lot de 7 monedes entre les que destaquen per la seva reculada cronologia un sextant de Kesse datat poc després del 211 (n. 5) i un as de Roma del 209-208 aC (n. 9). Del Casalot coneixem un victoriat romà encunyat entre els anys 211 i 206 aC (n. 11). Sembla, doncs, que la Segona Guerra Púnica marca l'inici de la circulació monetària en aquesta àrea.

L'estudi de la ceràmica trobada en els jaciments mostra com molts d'aquests arrenquen en la primera meitat del segle II aC, com a conseqüència probablement d'una redistribució de terres efectuada pel poder romà. En alguns d'ells s'ha trobat moneda ibèrica d'aquest mateix moment, com a l'Airota, el Mas de Molins o el Pi Gros (asos de Kesse, n. 1, 18 i 32 respectivament), tot i que aquest darrer jaciment té un origen anterior. Evidentment aquest fet per sí sol no té prou força per indicar el moment inicial dels assentaments, ja que sovint la moneda té un temps de circulació molt dilatat, però si conjuntem les dades proporcionades pels materials ceràmics i per la troballa del Mas de Solé I (*cf. infra*) el fet pren una altra dimensió.

Al Maset, un assentament amb molt poca ceràmica, junt a uns pocs fragments informes d'àmfora itàlica s'hi troben com a material datable més antic un semis de Castulo de mitjan segle II aC (n. 29) i una moneda gala de plata *à la croix* que es data entre final del II aC i finals del I aC (n. 28). Al Mas de la Tallada, també amb un origen incert d'època republicana, s'ha recuperat un as de Sagunt del darrer terç del segle II aC (n. 14).

Dos dels més extensos jaciments actius en època republicana no superen l'època d'August: el Bosc del Ferrer i el Mas de la Banyeta. En el primer no s'hi troba

la terra sigillata i en el segon només uns pocs fragments de la més primerenca. Cadascun d'aquests assentaments ha proporcionat una moneda d'època d'August. Un as partit de seca emporitana el primer (n. 8) i un as de Lleida el segon (n. 13). Son monedes que marquen el final dels jaciments, amb plena coincidència amb els materials ceràmics.

No obstant, també hi ha alguns casos en que la cronologia de les monedes no concorda amb la que aporta la ceràmica. Per exemple, a la Costa de la Serra, on només s'hi veu material d'època republicana, s'hi ha trobat un sesterci de segle II dC (n. 12); o en el Bosc del Ferrer abans esmentat s'ha recuperat un antoninià de Claudi II, de l'any 270 dC (n. 10). Més problemàtic és el cas del Mas de Pujolet II, un petit assentament on la ceràmica més moderna és de finals del segle I dC i d'on procedeix un lot de 9 monedes, totes elles baiximperials si exceptuem un sesterci d'època antonina (n. 22). Concretament són un antoninià de Claudi II (n. 23) i diverses monedes del segle IV (una de Constant i una altra de Constanci II). A més, procedeixen d'aquí 5 petites monedes (dos AE3 i tres AE4) completament il·legibles que no hem inclòs a l'estudi.

TROBALLES AÏLLADES

Per últim, cal que ens referim a les troballes aïllades, que no estan associades a cap assentament conegut. Aquí cal incloure algunes monedes com un quadrant ibèric d'Arse de mitjan segle II aC trobat vora el camí que du al Mas de l'Altrera des de Vilabella, poc abans d'arribar al mas (n. 34); un as ibèric trobat pels voltants del Mas de Solé (n. 41); o un AE2 de Gracià trobat als Torrents que es data entre els anys 378 i 383 dC (n. 44). Algunes d'aquestes troballes no associables a un assentament en concret mereixen un comentari més detallat:

A. Monedes dels Masos (La Secuita)

Es tracta de dues monedes trobades en una vinya que hi ha al nord dels Masos (La Secuita), just a tocar de les granges (punt UTM 355797, 4564099). En aquest lloc no s'observa altra ceràmica que la medieval i moderna que es pot associar als edificis veïns encara habitats. D'aquí procedeix mig shekel de plata de la sèrie hispano-cartaginesa i una semiuncia de bronze romana. Ambdues tenen una cronologia parella i ben ajustada; 219-209 aC per la primera i 217-215 aC per la segona, per tant corresponen als anys de la Segona Guerra Púnica. En tot el conjunt monetari que hem analitzat destaquen per ser les més antigues, i curiosament també per correspondre cadascuna d'elles als dos estats enfrontats en l'esmentada guerra: Cartago i Roma.

Anar més enllà d'aquestes dades, que poden ser casuals (o no), és arriscat. Pot-

ser sota les construccions dels Masos es conservin restes d'aquella època, potser en aquest lloc hi va acampar puntualment alguna petita unitat militar durant la guerra, o potser simplement és una pèrdua.

B. Monedes del Mas de Solé I (Renau)

Probablement és la troballa més interessant de la que tenim notícia, no només pel que fa a les monedes sinó sobretot per la seva possible interpretació. Es tracta d'un lot de dos asos ibèrics trobats en una vinya propera al Mas de Solé (Renau), a uns 360 m al sud-oest del mas, en el punt UTM 357186, 4565685. Per l'àrea més propera no es coneix cap jaciment que s'hi pugui relacionar, i pels voltants no s'observa ceràmica. El descobriment es va fer fa uns 20 anys, en un lloc singular; en el terreny es veia una gran llosa irregular de roca de 1 m² aproximadament que aflorava lleugerament, i en aquesta s'hi veia una petita perforació cilíndrica (desconeixem si natural o artificial) reomplerta de terra. Un cop buidada, al fons i a uns 10 cm de profunditat, es trobaren les dues monedes: dos asos ibèrics encunyats a Kesse força antics, datats a inicis del segle II aC (n. 39 i 40 del nostre catàleg). És notable el seu estat de conservació, gairebé sense cap desgast i amb una patina perfecta, que proven que gairebé no van arribar a circular. Quan ens han acompanyat al lloc del descobriment, hem pogut comprovar que les terres havien estat objecte d'una profund desfondament per a la nova plantació de vinyes i que la roca havia desaparegut, sense dubte arrencada per la maquinària pesant que va anivellar la parada.

El lloc i la manera com foren trobades aquestes monedes ens ofereixen una sèrie d'indis de cara a la seva explicació històrica. Primerament cal tenir en compte una sèrie d'evidències:

- El punt de troballa no està associat a cap antic punt d'hàbitat, és en mig de terres de conreu.

- Les monedes van ser dipositades expressament dins la roca, en cap cas es tracta d'una pèrdua.

- Probablement no hi havia intenció de recuperar-les, ja que el reduït diàmetre del forat feia summament difícil la seva extracció.

- Són monedes noves, pràcticament sense circular.

Creiem que s'ha d'explicar com una ofrena ritual; es dipositarien dos asos enterrats en un camp, possiblement com una ofrena propiciatòria per obtenir bones collites. En aquest cas, en un forat d'una roca. Ara bé, en quin moment es produeix? El fet que les monedes no estiguin quasi circulades ens indica un moment molt proper al de la seva encunyació, per tant, a inicis del segle II aC. Recordem que és aquest el moment en que totes aquestes terres semblen ser objecte d'una nova cadastració per part dels romans. Sembla doncs bastant probable que, lligats a la nova

distribució de terres i a l'edificació de noves construccions agrícoles que es documenta en aquesta època, s'efectuàrien també uns rituals per demanar als déus que la terra fos generosa amb el que havien de plantar (i donada l'època, probablement era cereal, ja que el conreu de la vinya sembla que es produeix més tard).

Aquesta troballa tant singular, que sapiguem, és única de moment. Si realment és el resultat d'un ritual religiós, com creiem, hauria de documentar-se en altres punts amb més freqüència. De totes maneres, el fet de trobar-se en llocs on no hi ha altres materials arqueològics que delatin la seva presència (com ceràmica) fa molt difícil la seva localització. Creiem que en el nostre cas la troballa ha estat possible degut a que les monedes eren en un lloc ferm irremovible (dins una gran roca), i per això s'han conservat. Altres casos similars, enterrats simplement fent un forat a la terra són pràcticament indetectables, això suposant que les llaurades no les hagin remogut. Caldrà doncs estar atents a partir d'ara a aquest tipus de troballes.

C. Monedes trobades davant del cementiri de la Secuita

Conjunt de monedes romanes localitzades en la parada que hi ha davant del cementiri de la Secuita (UTM 356455, 4563562). En aquest lloc no es té notícia de cap jaciment, per la qual cosa queden fora d'un context arqueològic clar. L'interès rau en la unitat cronològica que mostren. Aquest punt es troba a 1 Km de distància dels dos assentaments coneguts per aquesta època: la Secuita i el mas de Brulles.

Són quatre petits bronzes del segle IV (n. 35 a 38) corresponents als emperadors Constanci II i Valentinian I; dos AE4 i dos AE3 que comprenen una cronologia entre els anys 337 i 375 dC. Malauradament la precària conservació dels exemplars no ha permès fer una classificació tan exacta com hagués estat desitjable. Així, només en la moneda de Valentinian I és identificable la seca (Roma), mentre que en les restants és incerta.

Malgrat tot, és interessant que s'hagi pogut recollir aquest testimoni d'activitat humana en el baix Imperi, un moment bastant poc documentat en aquesta àrea.

COMENTARIS SOBRE EL CONJUNT MONETARI

El conjunt de monedes, estudiat en la seva totalitat, mostra un predomini clar d'encunyacions d'època republicana (un 45,45 % del total), cosa que no ha d'estranyar si tenim en compte que aquest és el moment màxim d'assentaments de la zona. Segueixen, igualades entre elles les monedes atribuïbles a l'alt (comptem aquí les emissions d'època d'August) i el baix Imperi.

La sèrie més antiga és la d'aquelles monedes datades a finals del segle III, és a dir, en un moment de conflicte bèl·lic entre les dues potències mediterrànies d'Oc-

cident, i evidentment anterior a la hipotètica ordenació del territori que durien a terme els romans la següent centúria. Majoritàriament es tracta de moneda romana, de bronze (un as i una semiuncia, n. 9 i 43) o bé de plata (un victoriat, n. 11). No obstant, es constata la troballa de numari hispano-cartaginès també de plata, concretament mig shekel (n. 42). També un sextant encunyat a Kesse en un moment molt primerenc (n. 5).

Al llarg dels segles II i I aC la moneda ibèrica és clarament dominant, amb especial incidència de les encunyacions kessetanes. En efecte, la meitat de les monedes republicanes dels segles II-I aC són de la seca de Kesse, a les que potser encara s'hi podrien sumar dos asos indeterminats amb un estat de conservació molt deficient. Tres d'elles foren batudes a principis del segle II aC (n. 32, 39 i 40); dues en la primera meitat (n. 1 i 18) i una en un moment indeterminat del mateix segle (n. 4). Segueixen en quantitat les encunyacions d'Arse-Saguntum, d'on s'ha recuperat un as i dos quadrants, un d'ells dubtós i l'altre del magistrat AIUBaS (n. 14, 2 i 14 respectivament). La darrera és de mitjan segle II aC, mentre les altres dues són de l'últim terç del mateix segle. Les seques del sud peninsular estan representades per dos semis de Castulo de primera meitat de segle II aC (n. 6 i 29). També s'ha trobat una moneda eivissenca, un divisor amb la característica imatge del déu Bes de la segona meitat del segle II (n. 7). Finalment i com a troballa bastant infreqüent esmentem una moneda gal·la quadrada de plata *à la croix* del grup *a tête bouclée de causé*, emesa pel poble celta dels Sotiates (Aquitània) entre finals del II aC i finals del I aC (n. 28). Es comprova com, excepte aquesta última, totes les restants foren encunyades en el segle II aC.

Un altre conjunt coherent és el format per les emissions augustals. Es tracta de dos asos d'Ilerda amb cap d'Octavi i revers de la lloba (n. 13 i 30); un as partit d'Emporiae amb el característic cap de Pal·las i revers amb Pegàs (n. 8); i un denari encunyat a Lugdunum l'any 12 aC (n. 20).

La resta d'emperadors presents de la dinastia julio-clàudia són Tiberi, Calígula, Claudi i Neró. Hi ha una sola moneda de Tiberi, un denari folrat amb seca de Lugdunum (n. 3), i una sola també de Calígula, un quadrant (n. 15). De Claudi s'han localitzat tres monedes: dos quadrants i un sesterci, aquest últim en un estat de conservació molt bo (n. 16, 21 i 33 respectivament). I una sola moneda de Neró, un semis (n. 17). Les monedes de la dinastia antonina són escasses. Es tracta de dos sestercis, un de Faustina II, esposa de Marc Aureli, datat entre 161 i 175 (n. 12) i un altre d'indeterminable (n. 22). Si exceptuem les monedes augustals i el denari folrat tiberià, evidentment una emissió no oficial, la resta de numerari altimperial és de la seca de Roma.

En contrast amb els pocs jaciments del baix Imperi a la zona objecte d'estudi, sobta la quantitat de moneda datable en aquest moment, i més encara si tenim en compte que s'han trobat majoritàriament fora d'assentaments coneguts (cas de les

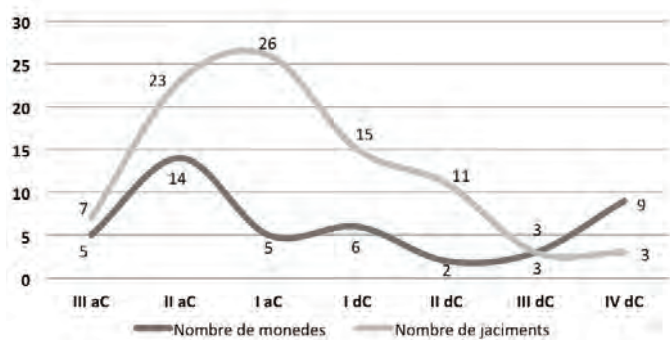

Figura3. Gràfica comparativa entre el nombre de jaciments i el nombre de monedes, agrupats per segles.

del cementiri de la Secuita) o en jaciments que semblen finalitzar la seva activitat molt abans (cas del Mas de Pujolet II).

De la llarga sèrie d'emperadors de la crisi del segle III només està representat Claudi II amb dos antoninians d'imitació de l'any 270 (n. 10 i 23), més un altre antoninià indeterminat per mala conservació (n. 31). Passem després al segle IV amb les sèries dels fills de Constantí: petits bronzes (AE4) de Constant i Constanci II amb cronologies que van del 337 al 354 dC (n. 24, 25, 35, 36 i 37) i seques indeterminables per mala conservació dels exemplars. Ja de la segona meitat de segle tenim un AE3 de Valentinià I de la seca de Roma (367-375 dC) (n. 38); un AE3 de Valent encunyat a Arles (367-378 dC) (n. 26); i un AE2 de Gracià de Lugdunum (378-383 dC) (n. 44). Encara caldria sumar un AE4 de l'emissió d'imitació del prototipus del genet caigut (n. 27).

La distribució de la totalitat del conjunt numismàtic per segles mostra una certa uniformitat entre finals de segle III aC i el I dC, només trencada de manera radical en el segle II aC amb la presència d'abundants encunyacions de la sèrie ibèrica. Si es compara aquesta evidència amb la gràfica d'assentaments per segles (fig. 3) hi ha una clara divergència, ja que aquells actius en el segle I aC superen en nombre aquells que ho estan en el II aC. La poca presència de numerari del I aC segurament es degui a que les monedes del II aC segueixen circulant de forma habitual en la centúria següent.

En els segles II i III dC es dona un mínim, coincidint amb la forta davallada en el nombre de jaciments del segle III. En canvi en el segle IV, moment pel qual es constata el nombre mínim d'assentaments, torna a pujar espectacularment el numerari, amb 9 monedes, a les que si hi suméssim els 5 AE3 i AE4 frustres trobats al Mas de Pujolet II i que no hem comptabilitzat en aquest estudi, s'arribaria a igualar el màxim històric del segle II aC. Potser es podria explicar aquesta aparent con-

tradició com a conseqüència de la gran abundància i poc valor dels petits bronzes baiximperials.

Aquest breu treball ha volgut ser un primer pas per intentar comprendre la relació entre assentaments rurals i presència numismàtica en aquest sector de l'antic *ager Tarraconensis*. El conjunt de 44 monedes, tot i que notable pel reduït espai de la zona, és poc significatiu per intentar extreure conclusions generals. En tot cas, és un exemple de com la bona disposició de col·leccionistes i particulars conscienciats pot proporcionar dades històriques que d'altra manera s'haurien perdut irremediablement -i penso ara en la interessant troballa de Mas de Solé I-. Considerem que aquestes primeres reflexions hauran de comparar-se amb altres treballs similars que es puguin anar realitzant i que permetin a la llarga extrapolar els resultats.

CATÀLEG

L'Airota (La Secuita)

1. As ibèric, Kesse

Anv: cap d'home a dreta; al darrera, maça. Gràfila de punts.

Rev: genet a dreta amb palma a la mà.

Seca: [KeSE] il·legible.

Ref.: Benages 34.

Cronologia: primera meitat del segle II aC.

Ø 26 mm; 6 h; 10 g.

2. Quadrant ibèric, Arse?

Anv: venera.

Rev: dofi a dreta, damunt, quart llunar mirant amunt.

Seca: indeterminable.

Ref. indeterminable.

Cronologia: últim terç del segle II aC.

Ø 16 mm; 11 h; 4,18 g.

3. Tiberi, Lugdunum (seca no oficial), denari folrat

Anv: [TI CAESAR DIVI] AVG [F] AVGVSTVS, cap llorejat de Tiberi a dreta.

Rev: MAXIM [PONTIF], Júlia Livia personificant la Pau asseguda a dreta, portant cep-tre i branca.

Seca: Lugdunum.

Ref.: RIC I, 30.

Cronologia: 14-37.

Ø 19 mm; 4 h; 2,9 g.

El Bosc del Ferrer (La Secuita)

4. Quadrant ibèric, Kesse

Anv: cap d'home a dreta. Gràfila de punts.

Rev: mig pegàs a dreta. Gràfila de punts.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: finals del segle III aC - segle II aC.

Ø 12 mm; 11 h; 2,19 g.

5. Sextant ibèric, Kesse

Anv: cap d'home a dreta. Gràfila de punts.

Rev: dofi a dreta; a sota, llegenda. Gràfila de punts.

Seca: Ke[SE].

Ref.: Benages 12.

Cronologia: 211 aC o poc després.

Ø 11 mm; 12 h; 1,86 g.

6. Semis ibèric, Castulo

Anv: cap viril mirant a dreta. Dofi al davant.

Rev: toro parat a dreta i creixent a sobre. Davant les potes, signe ibèric S.

Exerg: Kastilo (en ibèric, parcialment llegible).

Seca: Castulo.

Ref.: CNH 12.

Cronologia: primera meitat del segle II aC.

Ø 21 mm; 12 h; 10,5 g.

7. Semis d'Ebusus

Anv: déu Bes de cos sencer.

Rev: Il·legible (inscripció fenícia?).

Seca: Ebusus.

Ref.: CNH 46 a 73.

Cronologia: finals del segle II aC.

Ø 20 mm; 4,81 g.

8. Emporiae, as partit

Anv: Cap de Pal·les amb casc mirant a dreta. Gràfila de punts. Lletres C.S[B. L.C.M.Q.] al davant.

Rev: Pegàs a dreta. A sota, llegenda [EM]PORI damunt una línia. Gràfila de punts.

Seca: Emporiae.

Ref.: CNH 27.

Cronologia: època d'August.

Ø 29 mm; 7 h; 4,67 g (la mitja moneda)

9. República romana, as

Anv: cap llorejat de Janus.

Rev: proa a la dreta i àncora al davant. [RO]MA a sota.

Seca: Roma.

Ref.: Crawford 50/3.

Cronologia: 209-208 aC.

Ø 32 mm; 6 h; 25,7 g.

10. Claudi II, antoninià

Anv: [DIVO] CLAUDIO, cap radiat mirant a dreta.

Rev: CONS[ECR]ATI[O], altar amb flames decorat amb 4 plafons contenint una boleta cadascun.

Seca: Milà (la moneda oficial).

Ref.: RIC V, 261. Imitació, seca no oficial.

Cronologia: 270 dC.

Ø 18 mm; 5 h; 2,15 g (falta un tros)

El Casalot (La Secuita)

11. República romana, victoriat

Anv: cap llorejat de Júpiter mirant a dreta. Gràfila de punts.

Rev: Victòria a dreta coronant un trofeu; ROMA a l'exerg.

Seca: Roma.

Ref.: Crawford 44/1.

Cronologia: 211-206 aC.

Ø 15 mm; 7 h; 3,03 g.

La Costa de la Serra (La Secuita)

12. Faustina II (Iunior), Roma, sesterci

Anv: [F]AVSTINA AVGVST[TA], bust drapejat a dreta. Gràfila de punts.

Rev: [FE]CVNDITAS; al camp central, S-C. *Fecunditas* dreta sostenint un ceptre amb la mà dreta i un infant amb l'esquerra. Gràfila de punts.

Seca: Roma.

Ref.: RIC III, 1638.

Cronologia: 161-175 dC.

Ø 33 mm; 6 h; 28 g.

Mas de la Banyeta (La secuita)

13. August, Lleida, as

Anv: IMP AVGVST DIVI F, cap d'Octavi mirant a dreta. Gràfila de punts

Rev: MVNICIP ILERDA, i entre les dues paraules lloba mirant a dreta. Gràfila de punts

Seca: Lleida.

Ref.: Villaronga-Benages 2011, 3199c.

Cronologia: 27 aC – 14 dC.

Ø 25,5 mm; 2 h; 9,2 g.

Mas de la Tallada (La Secuita)

14. As ibèric, Sagunt

Anv: SAGVNT[INV] (nexe NT), cap amb casc de Roma mirant a dreta. Gràfila de punts.

Rev: Proa de nau a dreta. Damunt, Victòria sobrevolant la nau amb una corona; davant, un caduceu. ARSE (en ibèric) a l'exerg.

Seca: Sagunt.

Ref.: CNH 45.

Cronologia: últim terç del segle II aC.

Ø 29 mm; 11 h; 20,55 g.

15. Gaius (Calígula), Roma, quadrant

Anv: C CAESAR DIVI AVG PRON AVG, barret frigi entre les lletres SC.

Rev: PON M TR P IIII P P COS TERT, lletres RCC en camp central.

Seca: Roma.

Ref.: RIC I, 52

Cronologia: 40-41 dC.

Ø 17 mm; 6 h; 3,66 g.

16. Claudi, Roma, quadrant

Anv: TI CLAUDIVS CAESAR AVG, modi amb tres peus.

Rev: PON M TR P IMP P P COS II, al camp central, SC.

Seca: Roma.

Ref.: RIC I, 90.

Cronologia: 42 dC.

Ø 17 mm; 12 h; 2,85 g.

17. Neró, Roma, semis

Anv: NERO CAES AVG IMP, cap llorejat a dreta. Gràfila de punts.

Rev: CERTA QVINQ ROM CON, taula sobre la qual es troba una urna i corona vegetal; baix relleu de dues esfínxes o grius en el panell frontal, escut recolzat a la pota, marca de valor S sobre la taula, a l'esquerra. SC a l'exerg. Gràfila de punts.

Seca: Roma.

Ref.: RIC I, 247.

Cronologia: 64 dC.

Ø 17,5 mm; 12 h; 4,16 g.

Mas de Molins (La Secuita)

18. As ibèric, Kesse

Anv: cap d'home a dreta; al darrera, casc.

Rev: genet a dreta amb palma a la mà; a sota, llegenda sobre línia. Gràfila lineal.

Seca: KeSE.

Ref.: Benages 55.

Cronologia: 200-150 aC.

Ø 23 mm; 2 h; 8,61 g.

19. As ibèric

Anv: cap d'home a dreta.

Rev: il·legible.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: ---

Ø 23 mm; 9,06 g.

20. August, Lugdunum, denari

Anv: AVGVSTVS DIVI F., cap descobert d'August mirant a dreta.

Rev: IMP XI, Diana caçadora de peu girada a l'esquerra, mirant a la dreta, amb jabalina i arc. A l'esquerra, gos.

Exerg: SICIL.

Seca: Lugdunum.

Ref.: RIC I, 175.

Cronologia: 12 aC.

Ø 18 mm; 12 h; 3,53 g.

21. Claudi, Roma, quadrant

Anv: TI CLAUDIVS CAESAR AVG., mà sostenint una balança i entre els braços de la

balança, les lletres PNR.

Rev: PON M TR P IMP COS DES IT, al camp central, SC.

Seca: Roma.

Ref.: RIC I, 85.

Cronologia: 41 dC.

Ø 15 mm; 7 h; 3,13 g.

Mas de Pujotel II (La Secuita)

22. Emperador indeterminat, seca indeterminada, sesterci

Anv: bust barbat i llorejat mirant a dreta.

Rev:

Seca:

Ref.: indeterminable.

Cronologia: segles II-III dC.

Ø 28 mm; 20 g.

*Cap barbat, potser algun dels emperadors entre Marc Aureli i Septimi Sever (161-211 dC).

23. Claudi II, antoninià

Anv: [DIVO CLAUDIO], cap radiat mirant a dreta.

Rev: CO[NSECRATIO], altar amb flames decorat amb 4 plafons contenint una boleta cadascun.

Seca: Milà (la moneda oficial).

Ref.: RIC V, 261. Imitació, seca no oficial.

Cronologia: 270 dC.

Ø 14 mm; 11 h; 1,19 g.

24. Constans, seca indeterminada, AE4

Anv: DN [FL] CONSTANS AVG, bust amb diadema de perles mirant a dreta.

Rev: il·legible.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: 337-348 dC.

Ø 16,5 mm; 1,05 g.

25. Constans o Constanci II, seca indeterminada, AE4

Anv: llegenda il·legible, bust amb diadema de perles mirant a dreta.

Rev: [VICT]ORIAE DD AVGGQ [NN], dues victòries afrontades portant corones i una palma entre elles.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: 342-348 dC.

Ø 14 mm; 12 h; 1,52 g.

Mas Llanjo (La Secuita)

26. Valent, Arles, AE3

Anv: D[N] VA[LEN]S PF AV[G], bust amb diadema de perles i roseta mirant a dreta.

Rev: SECVRITAS R[EIPVBLICAE], Victòria avançant a esquerra duent corona i palma.

Seca: PCO[N] a l'exerg.

Ref.: RIC IX, 17b.

Cronologia: 367-378 dC

Ø 18 mm; 6 h; 2,14 g.

27. Emissió d'imitació del prototipus del genet caigut, seca indeterminada, AE4

Anv: bust mirant a dreta.

Rev: soldat i genet caigut.

Seca: il·legible.

Ref: indeterminable.

Cronologia:

Ø 10 mm; 6 h; 0,76 g.

El Maset (La Secuita)

28. Moneda quadrada de plata, gala “à la croix” del grup “a tête bouclée de causé”, série II

Anv: cap mirant a esquerra.

Rev: creu central que divideix el camp en 4 camps, i dins de cadascun un motiu geomètric circular...

Seca: Una possible autoritat emissora per part dels *Sotiates* (sud-oest d'Aquitània).

Ref.: núm. 239bis, p. 171, lám. XIII del catàleg de George Savès, *Les monnaies gauloises à la croix et assimilées du sud-ouest de la Gaule*, Tolulouse, 1976.

Cronologia: finals del II aC-finals del I aC.

Ø 8 mm; 7 h; 2,58 g.

29. Semis ibèric, Castulo

Anv: CN [VOC ST F], cap viril llorejat mirant a dreta.

Rev: CN [FVL CN F], toro parat a dreta.

Exerg: Kastilo (en ibèric, no conservat).

Seca: Castulo.

Ref.: CNH 15 a 18.

Cronologia: mitjans segle II aC.

Ø 19 mm; 8 h; 4,14 g.

30. August, Lleida, as

Anv: [IMP] AVGVST [DIVI F], cap d'Octavi mirant a dreta.

Rev: ILERDA, a sota lloba mirant a dreta.

Seca: Lleida.

Ref.: Villaronga-Benages 2011, 3199.

Cronologia: 27 aC – 14 dC.

Ø 22,5 mm; 1 h; 6,72 g.

31. antoninià?

Anv: cap radiat mirant a dreta.

Rev:

Seca:

Ref:

Cronologia: segle III dC.

Ø 16 mm; 4 h; 1,78 g.

El Pi Gros (La Secuita)

32. As ibèric, Kesse

Anv: cap d'home a dreta.

Rev: genet a dreta amb palma a la mà; a sota, llegenda sobre línia.

Seca: KeSE.

Ref.: Benages 16.

Cronologia: Iníci segle II aC.

Ø 26 mm; 2 h; 13,5 g.

La Secuita

33. Claudi, Roma, sesterci

Anv: TI CLAVDIVS CAESAR AVG P M TR P, cap llorejat a dreta.

Rev: NERO CLAVDIVS DRVSVS GERMAN IMP, al camp central, S-C. Arc triomfal sobremuntat per una estàtua equestre de Nero Claudius Drusus entre dos trofeus.

Seca: Roma.

Ref.: RIC I, 98.

Cronologia: 41-50? dC.

Ø 35 mm.; 6 h; 28,9 g.

ALTRES MONEDES FORA DE JACIMENT

L'Altrera (Renau)

34. Quadrant ibèric, Arse

Anv: *venera*.

Rev: dofí a dreta, damunt tres glòbuls. A sota, sobre línia, inscripció nexada AIUBaS.

Seca: Arse.

Ref. CNH 32.

Cronologia: mitjan segle II aC.

Ø 17 mm; 7 h; 4,74 g.

Cementiri de La Secuita (La Secuita)

35. Constanci II, seca indeterminada, AE4

Anv: [C]ONSTAN-TIVS PF [AVG], bust mirant a dreta.

Rev: [GLORIA EXERCITVS], dos soldats drets amb llances i un estandart entre ells.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: 337-341 dC.

Ø 15 mm; 1 h; 2,00 g.

36. Constanci II, seca indeterminada, AE4

Anv: [C]ONSTAN[TI]-VS [PF AVG], bust amb diadema de perles mirant a dreta.

Rev: VICTORIAE DD AVGGQ NN, dues victòries afrontades portant corones i una palma entre elles.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: 347-348 dC.

Ø 15 mm; 6 h; 1,54 g.

37. Constanci II, seca indeterminada, AE3

Anv: [D]N CONSTAN-[TIVS P F AVG], bust mirant a dreta.

Rev: [FEL TEMP RE]PARAT[IO], soldat romà llancejant un genet caigut.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: 353-354 dC.

Ø 18 mm; 5 h; 2,44 g.

38. Valentinià I, Roma, AE3

Anv: [DN VALENTI]NI-ANVS P F AVG, bust amb diadema de perles i roseta mirant a dreta.

Rev: [SECVRITAS] REIPVBLICAE, Victòria avançant cap a l'esquerra duent una corona i una palma.

Seca: [S]M-fulla-RQ (=Roma).

Ref.: RIC IX Roma 24a, tipus XVI.

Cronologia: 367-375 dC.

Ø 17 mm; 1 h; 1,67 g.

Mas de Solé I (Renau)**39. As ibèric, Kesse**

Anv: cap d'home a dreta; al darrera, caduceu. Gràfila de punts.

Rev: genet a dreta amb palma a la mà; a sota, llegenda sobre línia.

Seca: KeSE.

Ref.: Benages 23.

Cronologia: Inici segle II aC.

Ø 26 mm; 7 h; 15,9 g.

40. As ibèric, Kesse

Anv: cap d'home a dreta; al darrera, espiga. Gràfila de punts.

Rev: genet a dreta amb palma a la mà; a sota, llegenda sobre línia.

Seca: KeSE.

Ref.: Benages 22.

Cronologia: Inici segle II aC.

Ø 25 mm; 9 h; 11,90 g.

Mas de Solé II (Renau)**41. As ibèric**

Anv: bust mirant a dreta.

Rev: genet a dreta.

Seca: il·legible.

Ref.: indeterminable.

Cronologia: ---

Ø 26 mm; 10 h; 9,92 g.

ELS MASOS (LA SECUITA)**42. Sèrie hispano-cartaginesa, 1/2 shekel**

Anv: cap viril mirant a esquerra.

Rev: cavall dempeus a dreta amb glòbul a sota.

Seca: Cartago Nova.

Ref.: CNH 75 (=Villaronga 1973, tipus 217-223 (classe XI, tipus I, grup 2)).

Cronologia: 218-209 aC.

Ø 16 mm; 6 h; 3,51 g.

43. República romana, semiuncia

Anv: cap de Mercuri amb pètasos alat mirant a dreta.

Rev: proa a la dreta i ROMA a sobre.

Seca: Roma.

Ref.: Crawford 38/7.

Cronologia: 217-215 aC.

Ø 20 mm; 4 h; 6,52 g.

Els Torrents (La Secuita, entre La Secuita i Vistabella)

44. Gracià, Lugdunum, AE2

Anv: DN GR[ATIA-NVS P F AVG], bust amb diadema de perles i roseta mirant a dreta.

Rev: REPAR[ATIO REIPVB], Emperador estant a esquerra, portant Victòria sobre un globus i oferint la seva mà a una figura femenina, tocada amb corona mural, que està agenollada a la seva esquerra.

Seca: LVGP (=Lugdunum).

Ref.: RIC IX Lugdunum 28a.

Cronologia: 378-383 dC.

Ø 23 mm; 7 h; 3,55 g.

BIBLIOGRAFIA

BENAGES, J.: *Les monedes de Tarragona*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Barcelona, 1994.

CRAWFORD, M. H.: *Roman Republican Coinage*. Cambridge, 1974.

MATTINGLY, H.; SYDENHAM, E.A. (ed.): *The Roman imperial coinage*, London, Spink & Son, 1923-1994. Vol. I. *Augustus to Vitellius* / by H. Mattingly and E. A. Sydenham; Vol. III. *Antonius Pius to Commodus* / by H. Mattingly and E. A. Sydenham; Vol. V part I. *Valerian to Florian* / by P. H. Webb; Vol. V part II. *Probus to Amandus* / by P. H. Webb; Vol. IX. *Valentinian I-Theodosius I* / by J. W. E. Pearce (=RIC).

SAVÈS, G.: *Les monnaies gauloises à la croix et assimilées du sud-ouest de la Gaule*, Toulouse, 1976.

VILLARONGA, L.: *Corpus nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*. Madrid, 1994. (=CNH).

VILLARONGA, L.: *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica: introducció al seu estudi*, Barcelona, 2004.

VILLARONGA, L.; BENAGES, J.: *Ancient coinage of the Iberian Peninsula = Les monedes de l'edat antiga a la Península Ibèrica: Greek, Punic, Iberian, Roman*, Barcelona, 2011.

1a

1b

2a

2b

3a

3b

4a

4b

5a

5b

6a

6b

7a

7b

8a

8b

9a

9b

10a

10b

11a

11b

12a

12b

13a

13b

14a

15a

15b

14b

16a

16b

17a

17b

18a

18b

19a

19b

20a

20b

21a

21b

22a

22b

23a

23b

24a

24b

25a

25b

26a

26b

27a

27b

28a

28b

29a

29b

30a

30b

31a

31b

32a

32b

33a

34a

34b

33b

35a

35b

36a

36b

37a

37b

38a

38b

39a

39b

40a

40b

41a

41b

42a

42b

43a

43b

44a

44b

Sobre amonedaciones en tiempos de guerra. El caso de Carteia¹

LUÍS AMELA VALVERDE*

Es muy común atribuir a diversos conflictos la emisión de tal o cual serie de monedas, especialmente si son acuñaciones en plata y/u oro; ya es más difícil cuando el metal empleado es el bronce.² A continuación queremos exponer el caso de una amonedación que se ha relacionado con el partido pompeyano en Hispania, correspondiente a la ceca bética de *Carteia*.

La colonia latina de *Carteia* (Cortijo de El Rocadillo, San Roque, prov. de Cádiz), fundada en el año 171 a.C. (Liv. 43, 3) sobre un establecimiento cartaginés del primer cuarto del s. IV a.C., en la margen izquierda y a tres kilómetros de la actual desembocadura del río Guadarranque, fue uno de los puertos más destacados del mediodía peninsular, ubicado en un lugar estratégico de primerísima importancia, un punto clave en el control del estrecho de Gibraltar, en una zona privilegiada para el desarrollo de una de las actividades económicas más rentables en aquel momento: la pesca y las salazones.³ Timóstenes de Rodas, almirante del monarca egipcio Ptolomeo II Filadelfo (285/283-247 a.C.) incluyó a *Carteia* en su obra “Sobre los puertos”, en la que hablaba de su gran muralla y sus dársenas (Str. 3, 1, 7), y fue utilizada ya por los romanos durante la Segunda Guerra Púnica (218-201 a.C.) (Liv. 28, 30, 6).

* Doctor en *Geografia i Història*, Universitat de Barcelona.

1. Nueva versión de un trabajo anterior nuestro: AMELA VALVERDE, L., “Una falsa emisión híbrida de la ceca de Carteia”, *Gaceta Numismática* 156 (2005), 3-16, sobre la errónea clasificación de una pieza de esta ceca por parte de una conocida casa de subastas norteamericana, citado por BURNETT ET ALII (2006), p. 11; FARIA (2007), p. 307.

2. Sobre este tema, *vid* recientemente: LÓPEZ SÁNCHEZ, F., “Moneda ibérica y hospitium 133-90 a.C.”, en *XIII Congreso Internacional de Numismática Madrid - 2003. Actas – Proceedings – Actes I*, Madrid, 2005, 511-515; “Los auxiliares de Roma en el Valle del Ebro y su paga en denarios ibéricos (133-90 a.C.)”, *Athenaeum*, 95 (2007), 287-320; “Moneda ibérica y gens Mariana (107-90 a.C.)”, *Gladius* 30 (2010), 171-190. Si bien en líneas generales estamos de acuerdo con este autor, ya no tanto en cuanto a ciertos ejemplos que menciona.

3. ROLDÁN GÓMEZ ET ALII (1998), p. 34.

La amonedación de *Carteia* fue estudiada con detenimiento por Chaves Tristán. Las acuñaciones de esta ciudad, iniciadas en el s. II a.C.,⁴ únicamente son fracciones de bronce, semises y cuadrantes,⁵ que perduran hasta el gobierno del emperador Tiberio (14-37 d.C.).⁶ La cronología y la clasificación de las distintas emisiones, si bien se sigue el orden establecido por Chaves, son en realidad inciertas e inseguras.⁷ Esto puede establecerse en que una pieza atribuida a *Carteia*,⁸ única, el cuadrante ACIP 2593 = CNH *Carteia* 49, con la leyenda P.MION IIIIVIR, que se ha fechado en el año 60 a.C., es en realidad una mala lectura de una moneda de *Paestum* (Crawford 31/1 = HN Italy 1248).⁹

Crawford *Paestum* 31/1 = HN Italy 1248.

Estas emisiones vendrían a cubrir la necesidad de moneda fraccionaria para *Carteia*, pues la moneda de plata estaría cubierta por los denarios romanos.¹⁰ Los numerosos talleres de la *Baetica* en época republicana emiten únicamente moneda de

4. VILLARONGA (1979), p. 150 consideró que la metrología de las monedas de *Carteia* seguía el patrón uncial reducido. Para COLLANTES (1987-1989), pp. 94-95, este taller siguió el sistema de 1/16 del denario pero, más recientemente, este mismo investigador COLLANTES (1997), p. 122, considera que la serie en cuestión sería de semises pertenecientes a la metrología de 1/10 del denario, como *Celsa*. Por su parte, CHAVES (1998a), p. 287, indica que la metrología giraba en torno a un as de algo más de 16 gramos hasta uno de unos 12-13 gramos, en descenso. GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 88, consideran que los semises coinciden con el shekel púnico-turdetano de 9,4 gramos. Como indica CHAVES (1998b), p. 160, los semises de *Carteia* podían intercambiarse con las monedas del patrón metrológico púnico de las ciudades costeras vecinas y coordinarse con el llamado “estándar campaniano”, utilizado en Italia occidental. Sea como fuere, hay que tener en cuenta la opinión de MORA SERRANO (2006), p. 50, quien advierte que los divisores de *Carteia* buscan asimilarse a los módulos y pesos de las cecas de tradición púnica de la zona.

5. Únicamente se constata un sextante (ACIP 1546 = CNH *Carteia* 3), perteneciente a la primera emisión, que CHAVES (1979), p. 115, (1998a), p. 285; SÁEZ y BLANCO (1996), p. 260; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 88, fechan en el año 130 a.C.

6. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 382, la considera posterior al año 23 d.C. - CHAVES (1979), p. 156; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 93, dan el año 15 d.C. - BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 86; COLLANTES (1997), p. 122; CHAVES (1998a), p. 286; RIPOLLÈS (2010), p. 102 sólo indican el reinado de Tiberio. - SÁEZ y BLANCO (1996), p. 263, poco después del año 20 d.C.

7. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 84. - BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), pp. 84-85; HERNÁNDEZ (1994), p. 87; VILLARONGA (1994), pp. 412-419; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (1995), pp. 393-394, (2002b), p. 87; SÁEZ y BLANCO (1996), p. 260; RIPOLLÈS (2010), p. 102, aceptan la ordenación (y cronología, aunque de manera relativa) propuesta por CHAVES.

8. GIL FARRÉS (1966), p. 433; GRANT (1969), pp. 474-475; CHAVES (1979), pp. 45, 82 y 137; VILLARONGA (1994), p. 417; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002a), p. 143, (2002b), p. 94; RIPOLLÈS (2005), p. 226; PADILLA (2011), p. 155; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 510.

9. STANNARD y FARIA (2009), pp. 82-83 y 97.

10. CHAVES (1979), p. 105, que indica asimismo que el numerario de plata, estaría también abastecido por las monedas de la ceca de *Gades* aunque, desde luego, en la segunda mitad del s. I a.C.

bronce, y no toda la escala de fracciones existentes, sino sólo unos valores determinados según cada ceca, para hacer frente a unos pagos muy determinados.¹¹ En el caso de *Carteia*, importante centro pesquero y puerto principal en la travesía del Estrecho, García-Bellido indica que las amonedaciones locales de *Carteia* serían efectuadas para cubrir los salarios del personal dedicado a la industria pesquera, la industria de salazones o al tráfico portuario.¹²

En cuanto a la tipología, debido a su actividad portuaria, es normal que elementos marinos aparezcan en la iconografía de las emisiones de *Carteia*. Por ejemplo, con relación a las acuñaciones de esta ciudad en el período que Chaves designa como III y IV de la ceca, que va desde el año 60 a.C. hasta tiempos del emperador Tiberio (14-37 d.C.),¹³ figuran los siguientes motivos marinos: el tridente en ACIP 2594-2598, 2602-2604 y 2609-2612 = CNH *Carteia* 50-54, 58-60 y 65-68; delfín en ACIP 2592, 2594, 2599-2601, 2609-2612 y 2615 = CNH *Carteia* 48, 50, 55-57, 65-68 y 71; timón en ACIP 2592, 2598, 2612 y 3306 = CNH *Carteia* 48, 54 y 68 y RPC 123; pescador en ACIP 2595-2597 y 2613-2614 = CNH *Carteia* 51-53 y 69-70; el dios Neptuno en ACIP 2599-2601 y 2615 = CNH *Carteia* 55-57 y 71.

ACIP 2592 = CNH *Carteia* 48.

ACIP 2613 = CNH *Carteia* 69 = RPC 120.

11. GARCÍA-BELLIDO (1998), p. 192.

12. KNAPP (1987), p. 29; GARCÍA-BELLIDO (1998), p. 195-196; RIPOLLÉS (1994), p. 135. GARCÍA-BELLIDO indica que la no emisión de ases por la ceca de *Carteia* sugiere que este numerario no se acuñó para facilitar el cambio del denario, sino porque semises y cuadrantes eran los valores en que se efectuaba el pago de un determinado salario.

13. CHAVES (1979), p. 98-103 y 135-159. En este cuadro no se incluye la emisión ACIP 2608 = CNH *Carteia* 64 = RPC I 5419, que VILLARONGA describe como: AE. Semis. 18 mm, 3.88 g (1) R8. Anv.: Cabeza viril a derecha, leyenda (CARTEIA?). Rev.: Caballo marino? a derecha, encima (AVF)IDIVS, debajo (RV)FVS IIII VIR. RPC efectúa una descripción mejorada al utilizar más ejemplares: AE 16-19 mm. Anv.: EX D D; cabeza desnuda a derecha. Rev.: AVFIDIVS RVFVS IIII; jinete (Eros?) sobre un hipocampo a derecha.- GRANT (1969) p. 336; BELTRÁN LLORIS (1978), p. 194; GONZÁLEZ ROMÁN y MARÍN (1994), p. 252; VILLARONGA (1994), p. 419; RUIZ TRAPERO (2000), p. 80, consideran que fue una emisión de *Carteia*, pero, en cambio, CHAVES (1979), p. 49 y BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 84, no (en p. 717 sí la consideran posiblemente de Hispania); FARIA (1994), p. 40, (1996), p. 154; SÁEZ y BLANCO (1996), p. 288; AMELA (2013), p. 152, la consideran dudosa. Los semises ACIP 2606-2607 = CNH *Carteia* 62-63 tampoco muestran el letrero de la ceca, pero no hay duda de su adscripción a *Carteia*, y SÁEZ y BLANCO (1996), p. 262, n. 4, indican que han visto varias monedas de esta emisión halladas en las ruinas de esta ciudad.

La cabeza femenina torreada,¹⁴ que aparece a partir de la emisión 20 de Chaves (ACIP 2594-2597 = CNH Carteia 50-53), fechada en el año 55 a.C.,¹⁵ aparece frecuentemente representada con el tridente detrás (ACIP 2598, 2602-2604 y 2609-2611 = CNH Carteia 54, 58-60 y 65-67), aunque en otras series este elemento no figura (ACIP 2605, 2613-2615 y 3306 = CNH Carteia 61 y 69-71 y RPC I 123). En cambio, el tridente aparece asociado, igualmente en el anverso, al dios Neptuno (ACIP 2599-2601 = CNH Carteia 55-57), y (representado cruzado) con el delfín (ACIP 2612 = CNH Carteia 68 RPC I 119).

ACIP 2612 = CNH Carteia 68 = RPC I 119.

Para Chaves, la cabeza femenina torreada no es más que la representación de la propia ciudad (amurallada) de *Carteia*.¹⁶ El tridente que la acompaña muestra la especial vinculación de esta localidad marítima al dios Neptuno, del cual es su símbolo.¹⁷ Esta deidad sería la divinidad tutelar de *Carteia*.¹⁸

El pescador¹⁹ del reverso que aparece por primera vez en la serie 20B de Chaves (ACIP 2595-2597 = CNH Carteia 51-53), reaparece más tarde (ACIP 2613-2614 = CNH Carteia 69-70), siempre en asociación con la cabeza femenina torreada y acompañada del tridente en el anverso; se trata de un caso único en la iconografía monetaria antigua.²⁰ La diferencia entre ambas es que en la primera aparecen los nombres de los magistrados, y en la segunda no. Su origen proviene del mundo helenístico y se incluye dentro de la tendencia a la escena del género, sin que esté relacionado con mito local alguno.²¹

14. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 381; Chaves (1979), pp. 137-138, 142, 145, 147, 150-151 y 156; VILLARONGA (1994), pp. 418-420; VILLARONGA y BENAGES (2011), pp. 510-513.- BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), pp. 85-86, consideran que se trata de la Fortuna.- GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), pp. 87 y 92-94 indican que se trata de Tyche/Tanit, mientras que MORENO (2009), p. 297 piensa en la simple Tyche.

15. CHAVES (1979), p. 137.

16. CHAVES (1979), p. 29.

17. CHAVES (1979), pp. 24 y 29.

18. CHAVES (1979), p. 34.

19. CHAVES (1979), p. 34 indica que esta figura simboliza una de las industrias más importantes de *Carteia*, la de los salazones de pescado aunque, posteriormente, 1985, 141 considera que identifica al pescador pobre, al que no puede salir a alta mar.

20. CHAVES (2007), p. 65.

21. CHAVES (1979), pp. 29-30, (1985), p. 141.

Plano del yacimiento de Carteia.

En este sentido, Beltrán Martínez señala, a propósito de la ceca de *Carteia*, que: “siguen las monedas con quatorviros, cuyos anversos tienen la cabeza femenina torreada de la ciudad, con tridente detrás; en los reversos aparece Cupido sobre un delfín, copiada de L. Lucretio Trío,²² caduceo alado, Neptuno en pie, pescador de caña sentado en una roca; tal vez en alusión a las victorias navales de C. Didio en el año 45 a. J.C, y al paso del gobierno de la ciudad, que había sido pompeyana, a los cesarianos. Con el mismo anverso se encuentra también maza cruzada con timón y arco, delfín y tridente, etc.”²³ Es decir, que este investigador considera que las emisiones ACIP 2599, 2602, 2605, 2610-2611 y 2613-2615 = CNH Carteia 55, 58, 61,

22. RRC 390/2, del año 76 a.C. CHAVES (1979), p. 27 indica asimismo que también puede haber sido sacado este tipo del denario de Mn. Cordio (RRC 463/3), del año 46 a.C.

23. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 382, (1977), p. 52.

66-67 y 69-71 habrían sido realizadas por elementos filocesarianos de la ciudad después de acontecida la batalla de Munda (45 a.C.).²⁴

Denario romano RRC 390/2.

ACIP 2609 = CNH Carteia 65 = RPC 116.

De hecho, Chaves considera que su serie 22 (ACIP 2599-2601 = CNH Carteia 55-57), formada por cuadrantes, fue realizada en el año 45 a.C. por miembros del partido pompeyano, antes de la batalla de *Munda*, que se celebró el 17 de marzo.²⁵ Uno de ellos, C. Minio, figura en tres series consecutivas emitidas por el taller de *Carteia*, que Villaronga fecha globalmente en el s. I a.C.²⁶ He aquí su descripción:

ACIP 2594 = CNH Carteia 50 (Ch. 20^a A. 774 a 781).

AE. Semis. 20 mm, 5.98 g (en 8 ejemplares). R6.²⁷

Anv.: Cabeza femenina torreada a derecha; delante, leyenda interna CARTEIA; detrás, tridente.

Rev.: Delfín a derecha; a su alrededor, leyenda interna C.VIBI IIII VIR - C.MIN IIII VIR.

ACIP 2595 = CNH Carteia 51 (Ch. 20^a Ba. 782 a 787).

AE. Semis. 19 mm, 5.78 g (en 6 ejemplares). R7.²⁸

Anv.: Similar a la precedente. Rev.: Pescador a izquierda con sombrero de ala ancha, sentado sobre una roca, con el cesto al lado, sosteniendo una caña de cuyo sedal pende un pez; C.VIBI junto al pez; en la parte inferior, en dos líneas, C.MINIVS - IIII VIR.

24. GIL FARRÉS (1966), pp. 330 y 345, considera que todas las emisiones conocidas en su momento de *Carteia* serían quizás efectuadas a partir del año 45 a.C., a partir de la reorganización emprendida en esta localidad por César. Sin duda, esta opinión debió de estar influida por la de Beltrán Martínez. Lo mismo cabe decir de GUADÁN (1980), pp. 248-249, quien piensa que todas las emisiones de *Carteia* pertenecen a los reinados de Augusto y Tiberio. BELTRÁN LLORIS (1978), pp. 200 y 205, y CURCHIN (1990), p. 143, consideran que todos los magistrados aquí mencionados ocuparon su oficio antes del año 19 a.C.

25. CHAVES (1979), pp. 100 y 139, (2000), p. 285 (en Ripollés y Abascal eds., aunque sólo da la cronología). Además señala que se trata de una abundante emisión, debido posiblemente a la necesidad de este tipo de piezas que hacía tiempo que no se acuñaban en la ciudad, así como en Roma.

26. VILLARONGA (1994), pp. 417-418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 507.

27. VILLARONGA (1994), p. 417. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 510.

28. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 510.

ACIP 2596 = CNH Carteia 52 (Ch. 20^a Bb. 788 a 791).

AE. Semis. 19 mm, 4.85 g (en 1 ejemplar). R10.²⁹

Anv.: Similar a la precedente. Rev.: Similar a la precedente, pero, en la parte inferior, en dos líneas, C.MINI IV - C.VIBI IV; detrás del pescador, IIII VIR.

ACIP 2597 = CNH Carteia 53 (Ch. 20^a Bc. 792 a 793).

AE. Semis. 20 mm, 5.40 g (en 1 ejemplar). R10.³⁰

Anv.: Similar a la precedente. Rev.: Similar a la precedente, pero en la parte inferior, en dos líneas, C.MINI IV - C.VIBI IV; delante del pescador IIII VIR.

ACIP 2598 = CNH Carteia 54 (Ch. 21^a 794 a 811).

AE. Semis. 19/20 mm, 6.56 g (en 18 ejemplares). R5.³¹

Anv.: Similar a la precedente. Rev.: Timón; a su alrededor, C.VIBI IIII VIR - C.MINIVS IIII VIR; en el campo II y IV. Las leyendas del reverso son difíciles de leer y hay pequeñas variantes.

ACIP 2599 = CNH Carteia 55 (Ch. 22^a 812 a 943).

AE. Cuadrante. 18/19 mm, 3.88 g (en 131 ejemplares). R1.³²

Anv.: Cabeza de Neptuno a derecha; delante, leyenda externa IIII VIR TER; detrás, tridente. Rev.: Delfín a derecha; encima, CARTEI, CARTEI, CARTEIA (difícil de precisar en la mayoría de los casos); debajo, C.MINI Q.F.

29. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 510.

30. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 510.

31. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 511.

32. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 511.

33. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 511.

ACIP 2600 = CNH Carteia 56 (Ch. 22^a)

AE. Cuadrante. 19 mm, 5.40 g (en 1 ejemplar) R10.³³

Anv.: Similar a la precedente. Rev.: Similar a la precedente pero, debajo, leyenda en dos líneas C.MINI Q. - F.

ACIP 2600 = CNH Carteia 57 (Ch. 22^a)

AE. Cuadrante. 19 mm, 3.40 g (en 1 ejemplar) R10.³⁴

Anv.: Similar a la precedente. Rev.: Similar a la precedente pero, debajo, leyenda en dos líneas C.MINI - Q.F.

La aparición de Neptuno, como los motivos marineros (delfín, timón, pescador) o la cabeza torreada, se debe al “gusto local”; substituyen a los motivos de anteriores acuñaciones con cabezas de Júpiter-Saturno y la proa, que no copiaban más que a los tipos tradicionales de los bronceos romanos que ya no se volvieron a amonedar.³⁵

La cabeza de Neptuno aparece como tipo de anverso sólo una vez en *Carteia*, en este caso concreto que se está analizando. En cuanto al tridente, antiguo símbolo del dios del mar, sólo es una simple coincidencia (no hay que buscar nada más en ello) con la serie romana RRC 483 del año 44-43 a.C.,³⁶ en la que se coloca este objeto ante la cabeza de Cn. Pompeyo Magno (cos. I 70 a.C.).³⁷

Denario RRC 483/2

Sobre el delfín, tiene un claro simbolismo de buen augurio, de navegación segura, y ha de considerarse como signo de una próspera ciudad marítima. El delfín representa a dos deidades: Apolo Delfinios y Poseidón-Neptuno, aunque en este caso representa a este último.³⁸

Si bien la ciudad ya estaba suficientemente reconocida como una localidad de claro carácter marinerio, Chaves señala que el cambio de temática en las acuñacio-

34. VILLARONGA (1994), p. 418. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 511.

35. CHAVES (1979), p. 99.

36. Sobre esta emisión, vid: AMELA VALVERDE, L., “La serie de Q. Nasidius (RRC 483)”, *Gaceta Numismática* 148 (2003), 9-23; “De nuevo sobre la serie de Q. Nasidius (RRC 483)”, *Revue Numismatique* 161 (2005), 79-92; “Aparición de un ejemplar de la rara amonedación RRC 483/1, de Q. Nasidio”, en *Varia nummorum*, Barcelona, 2012, 33-36; “De nuevo acerca de la emisión RRC 483 de Q. Nasidio”, en *Varia nummorum II*, Barcelona, 2013, 51-55.

37. CHAVES (1979), p. 24.

38. CHAVES (1979), p. 26.

nes (año 60 a.C., que inicia el periodo III de esta ceca, que va de los años 60 a 45 a.C.) ha de ponerse en relación con el hecho de las victorias de Pompeyo en el mar contra los piratas,³⁹ por lo que esta investigadora piensa que individuos influyentes de *Carteia* estarían ligados con este famoso general.⁴⁰ No sería de extrañar que este puerto fuese una de las bases utilizadas por Pompeyo Magno en su campaña contra los piratas del año 67 a.C.⁴¹

Posiblemente en la población ya existiera un fuerte partido aristocrático durante la época de la guerra sertoriana (83-72 a.C.).⁴² *Carteia* se alinearía, en el posterior conflicto civil, con el bando pompeyano debido a razones sociológicas derivadas de la existencia de poderosas elites locales de terratenientes y gentes adineradas que conectaban mejor con el grupo senatorial que representaba Pompeyo que con la ideología de C. Julio César (cos. I 59 a.C.).⁴³

No hay que olvidar que *Carteia* aparece en las fuentes como claramente pompeyana: Cneo Pompeyo hijo, en el año 45 a.C., tras ser derrotado en *Munda*, aludió a la fides de sus habitantes con él (BHisp. 32, 8), y existía en la ciudad una *pars fauorem Pompeianarum* (BHisp. 37, 1). Poco después, en el año 44 a.C., *Carteia* abrió sus puertas a su hermano Sexto Pompeyo (Cic. Att. 15, 20, 3).⁴⁴

Precisamente fue frente a *Carteia* donde se libró una batalla naval entre cesarianos y pompeyanos en el año 45 a.C., una de las pocas de este tipo en este conflicto, al frente de los cuales estaban, respectivamente, C. Didio y P. Atio Varo (Dio Cass. 43, 31, 3. Flor. 2, 13, 75-76), con victoria de los primeros. Es precisamente en esta localidad donde, durante la campaña de *Munda*, la escuadra pompeyana estuvo anclada (App. BC 2, 105. BHisp. 32, 6. Dio Cass. 43, 40, 1. Str. 3, 2, 2).

Por tanto, si *Carteia* emitió moneda en este periodo, no tiene por qué extrañar que fuese efectuada por partidarios de Pompeyo. A este respecto, Grueber situó en *Carteia* la ceca de las monedas hispánicas de Sexto Pompeyo (RRC 477-479) a partir de la presencia de éste en la ciudad, transmitida por Cicerón, pero que no tiene fundamento alguno.⁴⁵

39. Sobre la campaña pirática de Pompeyo en los mares peninsulares, vid: AMELA VALVERDE, L., "La campaña de Pompeyo Magno contra los piratas en Hispania (67 a.C.)", *Hispania Antiqua* 30 (2006), 7-20.

40. CHAVES (1979), p. 99.

41. AMELA (2006), p. 19.

42. CHAVES, GARCÍA VARGAS y FERRER (2000), p. 1476.

43. ROLDÁN GÓMEZ ET ALII (1998), p. 38.

44. ROLDÁN GÓMEZ ET ALII (1998), pp. 39 y 193, señalan que esta importante población fue muy adicta a los pompeyanos.

45. GRUEBER (1910), p. 371; SÁEZ y BLANCO (1996), p. 288, recogen la noticia. Sobre estas emisiones de Sexto Pompeyo, vid: AMELA VALVERDE, L., "Las monedas de bronce acuñadas por Sexto Pompeyo en Hispania", *Gaceta Numismática* 113 (1999), 33-37; "Las acuñaciones romanas de Sexto Pompeyo en Hispania", *Archivo Español de Arqueología* 73 (2000), 105-119; "Una cuestión metodológica: la localización de las cecas en el periodo final de la República romana. El caso de RRC 477", *Documenta & Instrumenta* 2 (2004), 99-119; "Sobre la reciente aparición de dos piezas RRC 477/1b de Sexto Pompeyo acuñadas en Hispania", *Acta Numismática* 41-42 (2011-2012), 85-89.

Denario RRC 447/1b y as RRC 478/1a de Sexto Pompeyo

De esta forma, se ha afirmado que la iconografía de estas piezas de *Carteia* mostraría “la asunción de los tipos marítimos que Pompeyo [Magno] había utilizado en su propio programa propagandístico de exaltación a su persona”, en especial su identificación con Poseidón, y que en tiempos del Imperio desaparece completamente.⁴⁶ Sobre ello tenemos que decir que, siendo *Carteia* un importante puerto, no es de extrañar que acuñase temas náuticos, elementos iconográficos que sólo se relacionan con Pompeyo Magno tras la muerte de éste (comienzan a aparecer con la emisión de Q. Nasidio para Sexto Pompeyo, RRC 483), por lo que habría de descartarse tal relación, que parece ser más un programa de su hijo menor Sexto Pompeyo como argumento para dominar las aguas del mar Mediterráneo en su lucha contra los triunviros.

De hecho, Chaves destaca que, a partir de las acuñaciones de la ciudad, se puede observar una reestructuración en el poder, en el que, en vez de actuar separadamente los ediles y los duoviros, ahora todos forman un colegio, el de los *quattuorviri*, pero dividido en dos, el de los dos *quattuorviri aediles* y el de los dos *quattuorviri iure dicundo*.⁴⁷

En este periodo, dominan la situación de la ciudad dos personajes importantes, C. Vibio y C. Minio, que fueron monetarios conjuntamente en las emisiones de los años 55 y 50 a.C., según la cronología de Chaves.⁴⁸ Este hecho indica la gran influencia que ambos personajes detentarían en *Carteia*, pues lograron algo no demasiado frecuente.⁴⁹

46. MORENO (2008), 199-200, (2009), p. 299.

47. CHAVES (1979), pp. 38-39 y 99-100; SÁEZ Y BLANCO (1996), p. 261.- PENA (2000), p. 101, señala que no cree que se trate de magistrados específicamente monetales, sino que serían los magistrados supremos de la ciudad.

48. CHAVES (1977), p. 49, se hace eco de la existencia de un texto de Tácito en el que se habla de un tal Vibio, magistrado de *Carteia*, quien durante el año noveno de Tiberio fue víctima de una acusación y se le desterró por ello a las Cícladas. En realidad, se trata de C. *Vibius Serenus*, procónsul de la Bética hacia los años 21/22 d.C., quien nada tiene que ver con este tema.- CABALLOS (1989), p. 247; PADILLA (2011), p. 259, considera que el conocido personaje *Vibius Pac(c)iaecus* (Plut. *Crass.* 4, 2; *Sert.* 9, 2-3) sería originario de esta ciudad por la existencia de varios *Vibii* en ella, opinión compartida por HERNÁNDEZ (1998), p. 174, aunque FARIA (1994), p. 49, destaca que se trata probablemente del mismo personaje.

49. CHAVES (1979), pp. 100 y 137-138, (2005), p. 103.

En la serie 22 de Chaves, C. Minio obtuvo por tercera vez el *quattuorviratus* y aparece como único responsable, lo que contrasta con amonedaciones anteriores. Chaves considera que C. Minio sería propompeyano, su colega pudiera ser procesariano, y no estaría de acuerdo con los métodos de su compañero, lo que sería un reflejo de la tendencia dual de la Bética de estos momentos.⁵⁰

Más bien, C. Minio quizás ejerciera un control autoritario en *Carteia*, dadas las peculiaridades características del momento, en plena lucha de los hijos de Pompeyo contra las tropas de César, solución ideal en una ciudad dentro de la lucha entre partidos, donde ambas tendencias estaban presentes (*BHisp.* 37, 1-2). Tras la batalla de *Munda*, según Chaves, los partidarios de Pompeyo desaparecieron del gobierno de la ciudad, al menos en lo que se refiere a la numismática.⁵¹ Si bien esto es lógico, en otros lugares, como en *Celsa*, los antiguos partidarios de Pompeyo siguieron teniendo el poder local.

Chaves llama la atención sobre determinados magistrados monetales: *Num(mius, -erius o -isius)* en el año 70 a.C. (ACIP 2590 = CNH *Carteia* 46), los *quattuorviri*⁵² *C. Vibius* en el 55 y 50 a.C. (ACIP 2594-2598 = CNH *Carteia* 50-54⁵³ [quizás el mismo o el hijo del monetario del mismo nombre del año 65 a.C.⁵⁴ (ACIP 2592 = CNH *Carteia* 48)]) y *C. Minius Q. f.* en el año 55, 50 y 45 a.C. (ACIP 2594-2601 = CNH *Carteia* 50-57).

Para Chaves, sus gentilicios, de origen osco, quizás denuncien que fuesen emigrantes itálicos⁵⁵ que llegarían a Hispania con motivo de la guerra sertoriana, acompañando a Pompeyo, y que pudieron estar relacionados con las clientelas de este

50. CHAVES (1979), p. 100; JIMÉNEZ DÍEZ (2008), p. 134.

51. CHAVES (1979), p. 100.

52. Sobre esta magistratura en Hispania, *vid:* PÉREZ ZURITA, A. D., "Reflexiones en torno al cuatuorvirato en la Hispania romana", *Polis* 16 (2004), 133-167; "El cuatuorvirato y la promoción jurídica de los municipios hispanos", *Revista General de Derecho Romano* 5 (2005), 1-22.

53. FARIA (1994), p. 48, considera que el letrero del reverso de ACIP 2597 = CNH *Carteia* 53 debería leerse VIB IT(*erum*) en vez de VIBI IV. Asimismo, la leyenda entera del reverso de ACIP 2598 = CNH *Carteia* 54 debería ser leída como: C VIBI IIII VIR IT(*erum*) y C MINIVS IIII VIR IV [= *quarter*], en que la lectura II (mal leída según Faria) y IV deben ir juntas con los respectivos magistrados, en vez de leerse aparte, lo que es evidente al observarse la moneda en cuestión. Las lecturas tradicionales están defendidas por CHAVES (1979), p. 138; VILLARONGA (1994), p. 418; SÁEZ Y BLANCO (1996), p. 280; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 93 (aunque ambas autoras, en [1995], p. 393, [2002a], p. 143 siguen la lectura de Faria).- En esta misma línea argumental, FARIA (1994), p. 49, considera que en el reverso de ACIP 2595 = CNH *Carteia* 51 debería leerse tras IIII VIR a IV o II, mientras que en ACIP 2596 = CNH *Carteia* 52 parece distinguirse tras C VIBI a IT o II. Las lecturas tradicionales están defendidas por CHAVES (1979), p. 138; VILLARONGA (1994), p. 418; SÁEZ Y BLANCO (1996), p. 280; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), pp. 92-93. VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 510.

54. CHAVES (1979), pp. 48 y 99, señala que en el año 65 a.C. hubo un edil monetario denominado C. Vibio, que pudo ser el mismo o el padre del anteriormente considerado, aunque GONZÁLEZ ROMÁN Y MARÍN (1994), p. 310; HERNÁNDEZ (1994), p. 104, consideran que parece más lógico pensar que se trata del mismo personaje desarrollando su *cursus honorum*. CURCHIN (1990), p. 143, piensa, por su parte, que quizás se tratase de su hijo.

55. CABALLOS (1994), p. 151, considera que la familia de los *Pedecaii de Carteia*, magistrados monetales de este período, serían de origen piceno y estarían conectados con las clientelas de Pompeyo. Una idea pa-

personaje:⁵⁶ pero este planteamiento no es plenamente aceptado.⁵⁷ Hernández considera que más bien hay que relacionar a estos individuos con los primeros contingentes itálicos llegados a la península a principios del s. II a.C., que darán origen, en el año 171 a.C., a la colonia latina de *Carteia*.⁵⁸ Ahora Chaves acepta que la mayoría de estos individuos descendería de los antiguos fundadores de la colonia latina de procedencia itálica.⁵⁹

Más bien, Pompeyo extendió su clientela no sólo entre los pueblos a los que venció, sino también entre los numerosos romanos asentados en Hispania, que pudieron haber disfrutado de su patronazgo. Posiblemente el apoyo de la elite de la ciudad a la causa pompeyana esté más en línea con las relaciones normales de clientela que con el posible establecimiento de emigrantes afines a Pompeyo.⁶⁰

Por su parte, Collantes señala en su obra que “Hay una penúltima emisión de semises, que presenta una subida de peso, acorde con la métrica antigua militar romana de 10 ases por denario. Esta métrica y la representación de Neptuno nos inducen, casi con seguridad, a atribuirla al bando pompeyano”.⁶¹

ACIP 2615 = CNH 71 = RPC 122

Se trata de la emisión ACIP 2615 = CNH *Carteia* 71,⁶² que se ha fechado a finales del s. I a.C.-principios del s. I d.C.⁶³ Como ya se ha mencionado anterior-

recida manifiestan ROLDÁN GÓMEZ ET ALII (1998), p. 38. Por contra, CHAVES (1979), p. 47; HERNÁNDEZ (1994), p. 91; GONZÁLEZ ROMÁN y MARÍN (1994), p. 294, consideran este gentilicio como latino y sin relación alguna con el presente tema.

56. CHAVES (1979), pp. 45-48, 98-100, 135 y 137-138.- GONZÁLEZ ROMÁN y MARÍN (1994), p. 285, se hacen eco de la consideración de Chaves, pero sin realizar ninguna observación.

57. HERNÁNDEZ (1994), p. 106, (1998), pp. 168-169, considera que el gentilicio *Vibius* es osco, pero sobre las clientelas de Pompeyo, a pesar de conocer perfectamente la obra de Chaves, no menciona absolutamente nada; el mismo autor, 1998, 171, considera que los *Vibii* pudieron llegar a *Carteia* con los primeros contingentes migratorios. Por el contrario, SÁEZ y BLANCO (1996), p. 261, aceptan que C. Vibio pudo llegar a *Carteia* de la mano de Pompeyo. Por su parte, PADILLA (2011), p. 255, considera que los *Minii* pertenecerían a la base demográfica medio romana medio indígena que dio origen a la colonia latina.

58. HERNÁNDEZ (1994), p. 97.

59. CHAVES (2007), p. 64.

60. AMELA (2003), pp. 99 n. 101 y 145 n. 58.

61. COLLANTES (1997), p. 122.

62. La descripción de esta emisión, a partir de Villaronga, es la siguiente: Anv.: Cabeza femenina torreada a derecha, delante leyenda interna CARTEIA. Rev.: Pescador a derecha con sombrero de ala ancha, sentado sobre una roca, con el cesto al lado, sosteniendo una caña de cuyo sedal pende un pez. Delante del pescador, D, y detrás, D.

63. CHAVES (1979), p. 151, (2000), p. 289 (en Ripollés y Abascal eds.). BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 85; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 93, entre los años 40 a.C. y 15 d.C.

mente, la presencia del tridente en la serie 22 de Chaves no quiere decir que tal serie haya de atribuirse forzosamente a los pompeyanos (por mucho que Sexto Pompeyo se atribuyera ser “el hijo de Neptuno (es decir, de Pompeyo)”.⁶⁴ Lo mismo vale para la representación del dios del mar en la emisión citada por Collantes: es lógico esperar que en una localidad de amplia tradición marinera (y que vivía de las actividades en sus aguas) se represente al señor del mar, como a otros elementos relacionados con el medio marítimo que se han citado al principio.⁶⁵ La metrología, por otra parte, es del todo discutible.

Desde luego, la reiterada presencia de C. Minio da qué pensar. Sea como fuere, la presencia de elementos cesarianos o pompeyanos en estas emisiones de *Carteia*, anteriormente citadas, es muy difícil de demostrar. Ciertamente, la hipótesis de Chaves acerca de C. Minio es muy tentadora, pero la falta de una cronología segura y de una ordenación de las emisiones segura sugieren ser prudente en su atribución, a la espera de tener más datos.⁶⁶ No es de extrañar, pues, la opinión de Blázquez, quien considera que, a pesar de los vaivenes del conflicto de la Guerra Civil, el ritmo de producción de las series del taller de *Carteia* es constante, a la par que no se detectan cambios significativos que permiten vincular sus emisiones con un bando en concreto.⁶⁷

BIBLIOGRAFÍA

AMELA VALVERDE, L., *Las clientelas de Cneo Pompeyo Magno en Hispania*, Barcelona, 2003.

AMELA VALVERDE, L., “La campaña de Pompeyo Magno contra los piratas en Hispania (67 a.C.)”, *Hispania Antiqua* 30 (2006), 7-20.

AMELA VALVERDE, L., “Un semis hispánico provincial de Augusto de ceca desconocida (ACIP 2608 = CNH Carteia 64 = RPC I 5418)”, en *Varia nummorum II*, Barcelona, 2013, 149-152.

64. Curiosamente, la otra ceca hispánica que presenta la imagen de Neptuno es *Salacia*, justamente en la acuñación que se ha atribuido a Sexto Pompeyo (ACIP 998-990 = CNH Salacia 13-14 = RPC S-51A-B). *Vid.*: AMELA VALVERDE, L., “Emisiones locales hispánicas erróneamente atribuidas a los pompeyanos”, *Gaceta Numismática* 143 (2001), 5-16; “Sobre Salacia y otras apreciaciones acerca de algunas cecas de la Hispania occidental”, *Revista Portuguesa de Arqueología* 7/2 (2004), 243-264; “Sobre la última emisión de Salacia y Sexto Pompeyo”, en *Varia nummorum II*, Barcelona, 2013, 127-143.

65. CHAVES (1979), p. 34 considera que *Carteia* se recreaba en tipos que de una forma u otra tenían reminiscencia del gusto pompeyano, como el timón o Neptuno de pie (precisamente ACIP 2615 = CNH Carteia 71).

66. MORENO (2008), p. 199.- CHAVES (1998), pp. 159-160, a la hora de hablar de las magistraturas de C. Vibio, interpreta que es un exponente del proceso a la municipalización de *Carteia*, reflejado tipológicamente en las acuñaciones en la sustitución de la representación de la tradicional cabeza barbada [de Júpiter-Saturno], común en las emisiones oficiales romanas, al de Tyche, alegoría de la ciudad de *Carteia*. Ni una sola palabra sobre la cuestión pompeyana, aunque el tema en concreto tampoco se prestaba a ello.

67. BLÁZQUEZ (2008), p. 265.

BELTRÁN LLORIS, F., “Los magistrados monetales en Hispania”, *Numisma* 150-155 (1978), 169-212.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Curso de Numismática. Tomo I. Numismática antigua, clásica y de España*, Cartagena, 1950.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., “Las monedas hispanolatinas”, *Numisma* 147-149 (1977), 35-53.

BLÁZQUEZ CERRATO, C., “Emisiones y circulación monetaria en Hispania en época transicional (72-27 a.C.)”, en *Del Imperium de Pompeyo a la Auctoritas de Augusto. Homenaje a Michael Grant*, Madrid, 2008, 259-277.

BURNETT, A. M.; AMANDRY, M. y RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 B.C.-A.D. 69). Part I: Introduction and Catalogue*, London, 1992.

BURNETT, A. M. ET ALII, *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC-AD 69). Supplement 2*, s.l., 2006.

CABALLOS RUFINO, A., “Los senadores de origen hispano durante la República”, en *Estudios sobre Urso. Colonia Iulia Genetiva*, Sevilla, 1989, 233-279.

CHAVES TRISTÁN, F., *Las monedas Hispano-Romanas de Carteia*, Barcelona, 1979.

CHAVES TRISTÁN, F., “Tipología marina en la amonedación de la Hispania antigua” en *L'homme méditerranéen et la mer. Actes du Troisième Congrès International d'études des cultures de la Méditerranée Occidentale*, Tunis, 1985, 135-151.

CHAVES TRISTÁN, F., “Amonedación de las cecas latinas de la Hispania Ulterior”, en *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid, 1998a, 233-317.

CHAVES TRISTÁN, F., “The Iberian and early Roman coinage of Hispania Ulterior Baetica”, en *The Archaeology of Early Roman Baetica*, Portsmouth, 1998b, 147-170.

CHAVES TRISTÁN, F., “De la muerte de Sertorio al paso del Rubicón: un período oscuro para la numismática del sur hispano”, en *La moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d'Història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2005, 95-113.

CHAVES TRISTÁN, F., “Las amonedaciones hispanas en la antigüedad”, en *Hispaniae. Las provincias hispanas en el mundo romano*, Tarragona, 2007, 47-98.

CHAVES TRISTÁN, F.; GARCÍA VARGAS, E. y FERRER ALBELDA, E., “Sertorio: de África a Hispania”, en *L'Africa romana. Atti del XIII Convegno di studi, II*, Roma, 2000, 1463-1486.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., “Conjeturas sobre metrología ibérica”, *Numisma* 204-221 (1987-1989), 29-107.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., *Historia de las Cecas de Hispania Antigua*, Madrid, 1997.

CURCHIN, L. A., *The Local Magistrates of Roman Spain*, Toronto, 1990.

FARIA, A. M. DE, “Nomes de magistrados en moedas hispánicas”, *Portugalia* 15 (1994), 33-60.

FARIA, A. M. DE, “Nomes de magistrados en moedas hispánicas. Correções e aditamentos”, *Conimbriga* 35 (1996), 147-187.

FARIA, A. M. DE, “Recensão bibliográfica. Burnett, A. M., Amandry, M., Ripollès, P. P. y Carradice, I. Roman Provincial Coinage. Supplement 2. http://www.uv.es-ripollès/rpc_s2”, *Revista Portuguesa de Arqueologia* 10/2 (2007), 305-315.

GARCÍA-BELLIDO, M. P., “Los ámbitos de uso y la función de la moneda en la Hispania republicana”, en *Actas del III Congreso Histórico-Arqueológico Hispano-Italiano*, Madrid, 1998, 177-207.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. y BLÁZQUEZ, C., “Formas y usos de las magistraturas en las monedas hispánicas”, en *La moneda hispánica. Ciudad y territorio. Actas del I Encuentro peninsular de Numismática Antigua (EPNA)*, Madrid, 1995, 381-428.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. y BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos con una introducción a la numismática antigua de la península ibérica. Volumen I: Introducción*, Madrid, 2002a.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. y BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos con una introducción a la numismática antigua de la península ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblo*, Madrid, 2002b.

GIL FARRÉS, O., *La moneda hispánica en la Edad Antigua*, Madrid, 1966.

GONZÁLEZ ROMÁN, C. y MARÍN DÍAZ, M. A., “Prosopografía de la Hispania meridional en época republicana”, en *La Sociedad de la Bética. Contribuciones para su estudio*, Granada, 1994, 241-318.

GRANT, M., *From Imperium to Auctoritas: A Historical Study of the Aes Coinage of the Roman Empire, 48 BC-AD 14*, Cambridge, 1969.

GRUEBER, H. A., *Coins of the Roman Republic in the British Museum, II. Coinages of Rome (continued). Roman Campania, Italy, the Social War, and the Provinces*, London, 1910.

GUADÁN, A. M. DE, *Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1980.

HERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, J. S., “Tito Livio XLIII, 3 y los nomina de los magistrados monetales de Carteia”, *Faventia* 16 (1994), 83-109.

HERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, J. S., “Los Vibii Pac(c)iaeci de la Bética: una familia de “hispanienses” mal conocida”, *Faventia* 20 (1998), 168-174.

JIMÉNEZ DÍEZ, A., “La transformación de las acuñaciones hispanas en época de César”, en *Del “Imperivm” de Pompeyo a la “avctoritas” de Augusto. Homenaje a Michael Grant*, Madrid, 2008, 129-140.

KNAPP, R. C., “Spain”, en *The Coinage of the Roman World in the Late Republic*, Oxford, 1987, 19-42.

MORA SERRANO, B., “Metrología y sistemas monetarios en la Península Ibérica (siglos V-I a.C.)”, en *Actas XII Congreso Nacional de Numismática*, Madrid, 2006, 23-61.

MORENO PULIDO, E., “La imagen proyectada por la Bética costera durante los siglos II a.C. a I d.C.: un análisis iconológico de su acuñación monetar”, *Espacio, Tiempo y Forma (Historia Antigua)* 21 (2008), 185-206.

MORENO PULIDO, E.: “La iconografía marítima en la moneda de la Ulterior-Baetica costera”, *Anales de Arqueología Cordobesa* 20 (2009), 279-304.

PADILLA MONGE, A., “Algunas cuestiones en torno a la elite de Carteia”, *Gerión* 29/1 (2011), 239-263.

PENA, M. J., “¿Quiénes eran los magistrados monetales?”, en *Moneda i administració del territori. IV Curs d'Història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2000, 95-108.

RIPOLLÈS, P. P., “Circulación monetaria en Hispania durante el periodo republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia”, en *VIII Congreso Nacional de Numismática*. Memoria, Madrid, 1994, 115-148.

RIPOLLÈS, P. P., *Las Monedas Hispánicas de la Bibliothèque Nationale de France*, Madrid, 2005.

RIPOLLÈS, P. P., *Las acuñaciones provinciales romanas de Hispania*, Madrid, 2010.

RIPOLLÈS, P. P. y ABASCAL, J. M. (eds.), *Real Academia de la Historia. Catálogo del Gabinete de Antigüedades. Monedas hispánicas*, Madrid, 2000.

ROLDÁN GÓMEZ, L. ET ALII, *Carteia*, Madrid, 1998.

RUIZ TRAPERO, M., *Las monedas hispánicas del Instituto de Valencia de Don Juan*, 2 vols., Madrid, 2000.

SÁEZ BOLAÑO, J. A. y BLANCO VILLERO, J. M., *Las monedas de la Bética romana. Vol. I. Conventus Gaditanus*, San Fernando, 1996.

STANNARD, C. y FARIA, A. M. DE, “M·OCT IIIIVIR at Paestum, not P·MION IIIIVIR at Carteia. The Intellectual History of a Misattribution”, *Schweizerische Numismatische Rundschau* 88 (2009), 81-100.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Corpus Nummorum Hispaniae ante Augusti Aetate*. Madrid, 1994.

VILLARONGA, L. y BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.

Aproximación a la circulación monetaria de Numancia, según las monedas de las excavaciones (Campañas 1906-1923). Museo Numantino. Soria.

*JOSÉ MARÍA VIDAL BARDÁN**

Numancia se halla situada en el denominado cerro de La Muela, cerro que se halla situado al sur del pueblo de Garray, próximo a las confluencias de los ríos Duero, Merdancho y Tera.

Numancia se cita en el año 195 a.C. con motivo de las sublevaciones de las poblaciones celtibéricas del interior contra Roma y que fueron sometidas por Catón al mando de un poderoso ejército. Catón se dirigió a la Celtiberia atravesando el Tajo y las tierras carpetanas. Entre sus objetivos figuraban las ciudades de Segontia y Numancia.

En el año 180 a.C., Sempronio Graco es elegido gobernador de la Citerior y, al frente de sus legiones, arrasó la Celtiberia. Como consecuencia de ello, en el año 179 a.C., las tribus celtibéricas pactaron una paz con Roma.

Hacia mediados del siglo II a.C., Roma se vio envuelta de nuevo en conflictos en Hispania (Numancia y Viriato). Sus causas fueron los problemas socioeconómicos de los celtíberos de la Meseta, su espíritu guerrero, su pobreza y su afán por la libertad. Numancia alcanzó un importante nivel social y político al desarrollarse en ciudad-estado. Su influencia política influyó en otras ciudades próximas. Numancia se convirtió en un ejemplo para otras ciudades de la Celtiberia y su territorio colindante.

En el año 153 a.C., se produjo el levantamiento de los celtíberos en apoyo de los lusitanos. La ciudad de Segeda (El Poyo de Mara, Zaragoza) se convirtió en el baluarte de la resistencia. Segeda había alcanzado un alto grado de desarrollo, por lo que sus habitantes decidieron aumentar su muralla hasta 40 estadios (unos 7 km). Enterada del proyecto de ampliación de la muralla, Roma lo prohibió y les declaró la guerra. En el año 153 a.C., el general Nobilior intervino con su ejército y obligó a los segedenses a pedir refugio a sus aliados numantinos.

* Investigador numismático.

Los celtíberos, encabezados por Numancia, mantuvieron una dura resistencia de veinte años (de 153 a 133 a.C.), durante los cuales vencieron sucesivamente a los generales romanos. La ciudad tenía una posición estratégica por dos motivos: en primer lugar, se encontraba situada entre dos ríos que corrían por profundas gargantas, y en segundo lugar, el cinturón de bosques que la circundaba era una trampa mortal para las tropas de asedio. Nobilior se dirigió a Numancia y construyó varios campamentos de apoyo, pero los numantinos le sorprendieron con diversas derrotas.

En el año 152 a.C., Nobilior fue sustituido en el mando por M. Claudio Marcel. Buen negociante y conciliador, logró un acuerdo de paz con diversas ciudades celtibéricas. Este tratado de paz fue aceptado por el Senado de Roma, que tuvo una duración, desde el 151 al 143 a.C. La penosa situación económica de los pueblos celtibéricos desataron la segunda fase de las guerras celtibéricas conocida como Guerra Numantina.

Poco después, se producen nuevas sublevaciones entre los poblados celtibéricos contra Roma. El Senado Romano buscaba a una persona experimentada y prudente para reprimirlos. Por ello, alrededor de 143-142 a.C., eligió a Q. Cecilio Metelo.

Cecilio Metelo, en primer lugar, se dirigió a la Celtiberia Citerior penetrando por el valle del Jalón. Antes de dirigirse a Numancia, se dedicó a arrasarlo el territorio de los vacceos para impedir el suministro de trigo a los numantinos. Llevó a cabo la táctica tradicional de dejar aislada a la ciudad por medio de sometimiento. En el año 141 a.C., Q. Pompeyo se puso al frente del poderoso ejército romano. Se enfrentó a Numancia pero fue derrotado por sus habitantes; en el 140 a.C., Q. Pompeyo regresó a Numancia e intentó desviar el curso del río hacia la llanura con la intención de reducir la ciudad por hambre. En el año 139 a.C., llegó a Numancia el cónsul Popilio Lenas, que tampoco tuvo fortuna en el sitio a Numancia. En el 137 a.C., el gobernador de la Citerior, C. Hostilio Mancino, al saber que los vacceos y los cántabros venían en ayuda de los numantinos, se retiró y fue acorralado en Torre Tartajo, lugar próximo a Renieblas, donde capituló al mando de un ejército desmoralizado y derrotado.

El general F. Furio Filo, nombrado en el 136 a.C., tenía el encargo de entregar los numantinos a Mancino, quien fue devuelto al campamento romano y enviado a Roma. Tanto Furio Filo como los dos generales siguientes, Calpurnio Pisón (135 a.C.) y M. Emilio Lépidio, para evitar complicaciones, desviaron las hostilidades hacia los vacceos, dejando pendiente la rendición de Numancia. Entre los años 143 y 133 a.C., Numancia se convertiría en la protagonista de la resistencia contra Roma. Los acontecimientos bélicos llevados a cabo contra los numantinos habían puesto de relieve la ineptitud de los generales romanos.

Numancia se había convertido, para el Senado romano, en un auténtico problema. Roma no estaba dispuesta a aceptar la vergüenza de un tratado con Nu-

numancia. No podía tolerar por más tiempo que una pequeña ciudad estuviera ocasionando tantos problemas a un ejército imparable en todo el Mediterráneo. Así, P. Cornelio Escipión Emiliano, el destructor de Cartago en el año 146 a.C., fue el elegido para desempeñar la misión de derrotar a Numancia.

Escipión sólo pudo disponer del ejército destinado en Hispania. Reorganizó estas fuerzas y las sometió a duros entrenamientos. En el otoño del 134 a.C., llegó con su ejército a Numancia e inmediatamente dio la orden de construir dos campamentos.

Schulten sitúa respectivamente estos campamentos en Castillejos y Peña Redonda. Fiel a su vieja táctica, Escipión decidió cercar y asediar implacablemente por el hambre. Para ello, construyó siete campamentos (Castillejo, Peña Redonda, Travesadas, Valdemorrón, La Rasa, Dehesilla y Alto Real). Así quedó la ciudad cercada por fosos y vallas en un perímetro de 50 estadios, es decir, 9 km, el doble del de la ciudad.

Frente al poderoso ejército de Escipión, los numantinos y sus aliados opusieron unos 3.000 o 4.000 guerreros. Como en Cartago, Escipión empleó la estrategia de la circunvalación y la completó cortando el Duero. Los numantinos, acosados por el hambre y el aislamiento, decidieron negociar una rendición incondicional. Inmediatamente, Escipión ordenó destruir Numancia y repartió su territorio entre sus vecinos. Con su caída, desapareció para Roma toda resistencia seria y organizada en la Celtiberia y en el valle del Duero.

Tras la destrucción de Numancia, los historiadores romanos volvieron a interesarse por la ciudad. El episodio más sobresaliente es el protagonizado por Sertorio, quien buscó el apoyo de las tribus celtibéricas y lusitanas en su lucha contra Roma. Buen general, organizador y estratega, venció a las poderosas legiones romanas por su gran conocimiento de Hispania y por su táctica favorita, las guerrillas. De esta forma derrotó a los generales Pompeyo y Metelo.

Tras esto, Sertorio se vio obligado a retirarse de la Celtiberia y a refugiarse en el valle del Ebro. Y poco después, en el año 72 a.C., Sertorio fue asesinado. Tras su muerte, se produce un exterminio de los sertorianos, pero no supuso el final de la guerra. Según las fuentes clásicas, algunos núcleos urbanos indígenas fieles a Sertorio seguían ofreciendo resistencia. Pompeyo, en el 72 a.C., quiso sofocar estos núcleos rebeldes entre los que se citan ciudades como Numancia (a la que exigió rehenes), Osca, Termes, Uxama, Clunia, Belgeda, Pallantia y Cauca, que sí fueron sometidas.

Tras las guerras sertorianas, la ciudad de Numancia vive un período de auge económico motivado, entre otras causas, por su excelente situación geográfica. Numancia y sus contactos comerciales tuvieron que influir en la difusión y el conocimiento de sus producciones cerámicas fuera de su territorio. Los hallazgos arqueológicos (cerámicas romanas y celtibéricas) y, sobre todo, las monedas

ibéricas, nos proporcionan una abundante información acerca de la ocupación de la ciudad a lo largo del siglo I a.C.

A partir del siglo XVIII no se duda de la situación soriana de Numancia, como lo atestiguan las obras de Ambrosio de Morales, Florián de Ocampo, Antonio de Lebrija, el P. Flórez, el P. Méndez y, sobre todo, Juan de Loperráez (1788: 279-280), este último con investigaciones importantes sobre el terreno que producirían el levantamiento de un plano del cerro y la identificación de numerosos restos, tales como muros, plantas de una casa, cerámica, etc.

A comienzos del siglo XIX, las noticias de Loperráez impresionaron a sus sucesores, quienes llegaron a practicar nuevas excavaciones en el terreno a cargo de Juan Bautista Erro en agosto de 1803, bajo el patrocinio de la Económica Numantina (1806: 171-173).

De las anteriores noticias, especialmente de las de Loperráez, se hicieron eco Ceán Bermúdez (1832: 170-171) y Miguel Cortés y López (1836: 228-232).

En la segunda mitad del siglo XIX, se inician los trabajos científicos sobre Numancia. En 1853, gracias a las investigaciones de Eduardo Saavedra (1861: 228-232), quién realizó excavaciones en el yacimiento en un breve período de tiempo, realizando trabajos de topografía, y descubriendo muros, cimientos, etc. En 1854, la Real Academia de la Historia, animada por los descubrimientos de Saavedra, solicitó al Gobierno una ayuda económica para que Eduardo Saavedra continuara con las excavaciones bajo la inspección de una Comisión de la Academia. Las excavaciones se realizaron entre los años 1861 y 1867. Con ellas, Saavedra demostraba la localización de la ciudad y, entre los descubrimientos más destacados, figuran calles, alcantarillados, depósitos de agua, cimientos de casas, muros, monedas ibéricas y romanas y objetos arqueológicos. Estos informes condujeron a declarar el cerro de Garray Monumento Nacional el 25 de agosto de 1882.

En el año 1904, y coincidiendo con las excavaciones alemanas se realizaron excavaciones arqueológicas con motivo de la construcción del monumento dedicado a Numancia, financiado por D. Benito Aceña e inaugurado por Alfonso XIII.

En 1905, A. Schulten (1905: 163-165), en colaboración con los señores Könen y Lamerer, excavó en el yacimiento operando con el método de la estratigrafía en un pequeño sector de la ciudad, junto a la muralla, con el que obtuvo importantes resultados. Pudo diferenciar tres niveles de construcción distintos, que calificó como ibéricos, hispano-romanos y romanos. La publicación de estas excavaciones y las noticias del yacimiento hicieron que las principales instituciones arqueológicas alemanas, como la Universidad de Göttingen, el Instituto Arqueológico, los museos de Maguncia y de Bonn, ayudaran a que Numancia entrara en la consideración del mundo científico de principios de siglo. Entre los hallazgos más destacados figuran monedas imperiales romanas e ibéricas, bolas de barro, adobes, tejas, etc.

Igualmente, A. Schulten, entre los años 1906 y 1912, excavó en los diversos campamentos romanos que rodearon y asediaron la ciudad de Numancia. En estas últimas décadas, diferentes investigadores han llevado a cabo revisiones del material numismático y de los restos arqueológicos hallados por Schulten, sobre todo de los materiales cerámicos. Los materiales numismáticos recuperados en los campamentos romanos fueron publicados por Haeberlin (1929: 234-249) y, posteriormente, Romagosa (1972: 87-96) y Domínguez Arranz (1979: 269-270) actualizaron su estudio. Hildebrant (1979: 238-271) actualiza el estudio de las monedas ibéricas y romanas halladas en los diferentes campamentos romanos.

Entre los años 1906 y 1923¹ se practicaron en el yacimiento nuevas excavaciones localizadas al sur del cerro, subvencionadas por una comisión de la Real Academia de la Historia, dirigida por Saavedra primero y por J. R. Mélida después. Estas excavaciones pusieron al descubierto un grupo de calles y construcciones. Estos trabajos se publicaron conjuntamente con los realizados por Schulten en la memoria de la Comisión Ejecutiva nombrada por la Real Academia de la Historia. A los trabajos de esta Comisión se debe fundamentalmente los materiales que en la actualidad se han descubierto y que se hallan en el Museo Numantino de Soria.

En 1940, B. Taracena dirigió unos sondeos esporádicos realizando labores de limpieza y acondicionamiento de la casa dirección. Estas excavaciones pusieron al descubierto una ciudad con cimientos y muros de adobe enrojecidos por fuego.

Entre los meses de septiembre y noviembre de 1963, F. Wattemberg realizó nuevos cortes estratigráficos (1963: 17-25; 1965: 132-142), de acuerdo con el plan de trabajo sobre Numancia de la Dirección General de Bellas Artes (VV.AA, 1967, 1972).

Las siguientes excavaciones llevadas a cabo en Numancia las realizó J. Zozaya entre los años 1970 y 1971, en que se ocupó del asentamiento medieval del yacimiento (1970: 210-215 y 1971: 211-222).

Por último, y tras un largo período de inactividad y abandono arqueológico del yacimiento, se continuaron las excavaciones a partir de 1990, dirigidas por A. Jimeno, con un plan de actuación encaminado a coordinar actuaciones sobre conservación, restauración, investigación y difusión de Numancia. En 1993 se localizó la necrópolis de la ciudad de Numancia en la ladera sur del yacimiento, en una extensión de 10.000 metros cuadrados.² El estudio y excavación de la necrópolis será fundamental para conocer mejor el origen de este núcleo urbano. Por la composición de los ajuares se puede conocer la estructura económica de los habitantes de Numancia.

1. Véanse (1912: 24-25), TARACENA (1920, 1921 y 1923) y M. GONZÁLEZ SIMANCAS (1926).

2. Véanse (1993: 148-156); (1994: 119-134); (1995: 179-190); (1996: 57-76); GARCÍA-HERAS (1998: 22), JIMENO-DE LA TORRE (2005: 224-240).

A lo largo del siglo XIX, y sobre todo en el siglo XX, se publicaron diversos trabajos con los abundantes materiales arqueológicos. Toda esta información existente del yacimiento y, sobre todo, las monedas encontradas se hallan, en gran medida, desorganizadas y, por su falta de estratigrafía, no permiten reconstruir algunas de estas asociaciones. Diversos autores sitúan la fundación de la ciudad de Numancia a finales del siglo III a.C., pero Wattenberg opina que la ciudad y el resto de las ciudades de la zona habría que situarlas en la primera mitad del siglo II a.C., quizás en su primer tercio. Los datos actuales aportados por la necrópolis llevan a pensar en un momento avanzado del siglo III e inicios del siglo II a.C. (Jimeno-de la Torre, 2005: 219). No debemos olvidar que, en el siglo III a.C., se empiezan a desarrollar las ciudades en los territorios celtibéricos, al menos en lo que respecta a la Celtiberia Citerior. En la actualidad, de todos estos datos podemos deducir la existencia de tres ciudades. Una primera fundada hacia el final del siglo III a.C., que será la que se destruya con el cerco de Escipión en el 133 a.C. Otra, de fundación posterior, con una cronología que abarca desde el siglo II hasta finales del siglo I a.C. y que se relaciona con las producciones cerámicas numantinas estudiadas. Finalmente, una tercera ciudad de época imperial.

HALLAZGOS MONETARIOS PROCEDENTES DE NUMANCIA

El material numismático procedente de las excavaciones de Numancia, constituye uno de los aspectos fundamentales para el conocimiento del desarrollo económico y social de la ciudad. Su publicación se ha ido realizando de una forma breve y esquemática. En esta labor de catalogación se ha de destacar a Eduardo Saavedra, Schulten, Haeberlin, Mérida, Apraiz Buesa y, sobre todo, Mateu y Llopis, quien realizó un notable esfuerzo con la publicación de los hallazgos monetarios.

En el año 1853, Eduardo Saavedra realizó excavaciones en el yacimiento, realizando trabajos de topografía, y descubriendo muros, cimientos, piedras, tejas, etc. Los labradores de Garray le entregaron 28 monedas antiguas procedentes de Numancia. Todos estos hallazgos y estudios se dieron a conocer, en una Memoria titulada *Descripción de la Vía Romana de Uxama a Augustóbriga*, premiada por la Real Academia de la Historia en 1861.

De esta campaña de excavación practicada por Saavedra, Haeberlin realizó una esquemática relación de las monedas dentro del trabajo de Schulten publicado en 1929.³

3. SAAVEDRA 1861; 1879, p. 112; HAEBERLIN 1929, p. 252-255.

Ceca	Valor	Número de piezas
Roma. República	As	1
Roma. República	Quadrans	1

Ceca	Hübner	Lorichs	Número de piezas
Iltirta	30	LI,2	1
Sekia	49	XXX,4	1
Kaiskata	59	I,4	1
Bilbilis	85	XXI,3	1
Sekobirikes	89	XL,7	1
Samala	106	XLI,1	1
Kelse	33	XXI,3	1
Bolskan	47		1
Turiasu	60		1
Sekaia	101		1
Usamus		XXI, 3	1

Ceca	Hübner	Número de piezas
Celsa	33 ^a	1
Turiaso (Tiberio)	60 ^a	1

Emperador	Número de piezas
Agripa	1
Calígula	1
Claudio	3
Nerón	1
Vitelio	3
Vespasiano	1
Domiciano	1
Nerva	1
Trajano	1
Adriano	2
Mácrino	1
Valentiniano I	1

En el año 1854, la Real Academia de la Historia, animada por los descubrimientos, solicitó al Gobierno una ayuda económica para que Eduardo Saavedra continuara con las excavaciones bajo la inspección de una Comisión de la Academia. Las excavaciones se realizaron entre los años 1861 y 1867. Entre los descubrimientos más destacados figuran calles, alcantarillados, depósitos de agua, cimientos, objetos arqueológicos (objetos de bronce, monedas ibéricas y romanas).⁴

Durante la campaña de excavaciones arqueológicas practicadas en Numancia en el año 1904, con motivo de la construcción del monumento dedicado a Numancia, financiado por D. Benito Aceña e inaugurado por Alfonso XIII, aparecieron 13 monedas de las que conocemos las siguientes: as de Bolskan, dos bronce de Claudio I, bronce de Adriano y un bronce de Cástulo. Vistas en las vitrinas del Museo Numantino de Soria en el año 1949.⁵

En 1905, Schulten⁶ en colaboración con los señores Köenen y Lamerer excavó en el yacimiento, operando con el método de la estratigrafía, en pequeño sector de la ciudad. La publicación de estas excavaciones ayudaron a que Numancia entrara en la consideración del mundo científico de principios de siglo. Entre los hallazgos más destacados figuran: monedas imperiales romanas e ibéricas, bolas de barro, adobes, tejas, etc.⁷

Entre 1906 y 1923, se practicaron en Numancia nuevas excavaciones localizadas al sur del cerro, y subvencionadas por una Comisión de la Real Academia de la Historia, dirigida por Saavedra, y después por J.R. Mélida. Estos trabajos se publicaron conjuntamente con los realizados por Schulten en una Memoria de la Comisión Ejecutiva nombrada por la Real Academia de la Historia. A los trabajos de esta Comisión, se debe fundamentalmente los materiales que en la actualidad se han descubierto, y que se hallan depositados en el Museo Numantino de Soria. De estas excavaciones proceden las monedas que constituyen este trabajo; aunque desconocemos la estratigrafía en que fueron halladas, constituyen en la actualidad el conocimiento básico de la circulación monetaria de Numancia. Debemos la catalogación de estas monedas a Haeberlin (1929: 250-256), quien se basó en el catálogo de las monedas de Delgado.

Cuadro descriptivo de las monedas ibéricas halladas en Numancia (Campañas 1906-1923). Publicadas por Haeberlin en 1929

Ceca	Metal	Delgado	Número de piezas
Emporion	AE	CXLII,287	1
Emporion	AE	CXLI,279	1
Arekorata	AE	LXXXIX,3	1
Arekorata	AE	LXXXIX,14	1
Arekorata	AE	LXXXIX,10	1
Arekorata	AE	LXXXI,6	1
Bílbilis	AE	XCI,10	1
Bílbilis	AE	XCI,3	2

4. DELGADO-OLÓZAGA 1877, p. 55-59; AAVV, 1912.

5. MÉLIDA; ÁLVAREZ GÓMEZ 1924, p. 33-34; MATEU Y LLOPIS, Hallazgo Monetario nº 573.

6. SHULTEN 1905, p. 163-165.

7. SAAVEDRA 1913, p. 48 y ss.; HAEBELIN, 1929, p. 250-255; MATEU Y LLOPIS, H.M. 378.

Bilbilis	AE	XCI,7	1
Bilbilis	AE	XCI,1	1
Castulo	AE	CXIII,10	1
Kelse	AE	CXVII,14	1
Kelse	AE	CXVII,5	3
Konterbia	AE	CXXIII,12	1
Iltirta	AE	CXLIX,8	1
Iltirta	AE	CXLIX,4	1
Iltirta	AE	CXLIX,5	1
Baskunes	AE	CXLVIII,7	1
Baskunes	AE	CLIII,4	1
Baskunes	AR	CXLVII,1	1
Bolskan	AR	CLIX,24	11
Bolskan	AE	CLIX,27	2
Bolskan	AE	CLIX,26	1
Sekia	AE	CLXVII,5	2
Sekobirikes	AR	CLXX,1	1
Sekobirikes	AR	CLXX,3	1
Sekobirikes	AR	CLXX,2	1
Sekobirikes	AE	CLXX,5	1
Sekotias	AE	CLXVIII,1	1
Arse	AE	CLXIII,5	1
Seteiskén	AE	CLXXII,4	1
Sekaisa	AE	CLXVIII,6	1
Sekaisa	AE	CLXIX,5	2
Sekaisa	AE	CLXIX,3	1
Saltuie	AE	CLXVII,4	1
Turiasu	AE	CLXXIX,4	1
Turiasu	AE	CLXXX,9	1

Cuadro descriptivo de las monedas hispano-romanas halladas en Numancia (Campañas 1906-1923) Publicadas por Haeberlin 1929

Ceca	Emperador	Metal	Delgado	Nº de piezas
Bilbilis	Augusto	AE	XCII,14	1
Bilbilis	Augusto	AE	XCII,16	1
Bilbilis	Augusto	AE	XCIII,17	1
Bilbilis	Augusto	AE	XCIII,20	1
Bilbilis	Augusto	AE	XCIII,22	2
Bilbilis	Augusto	AE	XCIII,23	7
Bilbilis	Augusto	AE	XCIV,29	1

Bílbilis	Augusto	AE	XCIV,30	1
Bílbilis	Augusto	AE	XCIV,31	1
Calagurris	Augusto	AE	CIV,7	1
Calagurris	Augusto	AE	CIV,8	1
Calagurris	Augusto	AE	CV,16	1
Calagurris	Augusto	AE	CVI,21	2
Calagurris	Augusto	AE	CVI,22	2
Calagurris	Augusto	AE	CVI,24	1
Calagurris	Augusto	AE	CVI,25	1
Calagurris	Augusto	AE	CVI,29	4
Calagurris	Tiberio	AE	CVII,34	4
Calagurris	Tiberio	AE	CXII,36	1
Cascantum	Tiberio	AE	CXII,1	2
Cascantum	Tiberio	AE	CXII,2	1
Cascantum	Tiberio	AE	CXII,5	1
Celsa	Augusto	AE	CXVIII,16	3
Celsa	Augusto	AE	CXVIII,18	3
Celsa	Augusto	AE	CXVIII,20	2
Celsa	Augusto	AE	CXIX,28	5
Celsa	Augusto	AE	CXIX,32	1
Celsa	Augusto	AE	CXIX,34	1
Celsa	Augusto	AE	CXIX,41	2
Celsa	Augusto	AE	CXIX,43	2
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCV,2	1
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCVI,13	1
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCVI,17	1
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCVI,18	1
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCVII,24	1
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCVII,29	1
Caesaraugusta	Augusto	AE	XCVIII,30	1
Caesaraugusta	Tiberio	AE	XCIX,44	1
Caesaraugusta	Tiberio	AE	C,49	1
Caesaraugusta	Tiberio	AE	CI,54	1
Caesaraugusta	Tiberio	AE	CI,58	1
Caesaraugusta	Tiberio	AE	CI,61	3
Caesaraugusta	Tiberio	AE	CI,62	1
Caesaraugusta	Tiberio	AE	CIII,80	1
Clunia	Augusto	AE	CXXI,1	2
Clunia	Augusto	AE	CXXI,2	1
Clunia	Augusto	AE	CXXI,10	1
Ercávica	Augusto	AE	CXLIII,3	1

Ercavica	Augusto	AE	CXLIII,5	1
Graccuris	Augusto	AE	CXLIV,5	1
Osca	Augusto	AE	CLVII,10	1
Osca	Augusto	AE	CLVII,6	1
Osca	Tiberio	AE	CLVIII,17	1
Segóbriga	Augusto	AE	CLXX,9	1
Turiaso	Pre-Augusto	AE	CLXXX,11	2
Turiaso	Augusto	AE	CLXXX,12	1
Turiaso	Augusto	AE	CLXXX,14	2
Turiaso	Augusto	AE	CLXXXI,17	1
Turiaso	Augusto	AE	CLXXXI,18	1
Turiaso	Augusto	AE	CLXXXI,20	1
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,27	2
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,28	1
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,29	3
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,30	4
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,32	4
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,37	1
Turiaso	Tiberio	AE	CLXXXII,38	1

Cuadro descriptivo de las monedas romanas halladas en Numancia (Campanías 1906-1923). Publicadas por Haeberlin 1929⁶

Emperador	Número de piezas
Augusto	9
Agrippa	3
Tiberio	3
Antonia	2
Germánico	1
Calígula	5
Claudio I	48
Nerva	6
Galba	1
Vitelio	5
Vespasiano	4
Tito	1
Julia	4
Domiciano	6
Nerva	3
Trajano	3
Adriano	14

Aelio	1
Antonino Pío	1
Commodo	2
Galieno	1
Póstumo	1
Constantino el Grande	2
Decencio	1
Valentiniano I	1

24 monedas autónomas y 22 imperiales (VV.AA., 1912: 48-51).

“También se han hallado objetos de bronce, en especial fibulas ibéricas, armas e instrumentos de hierro, huesos y algunas monedas”.⁸

Durante las campañas de excavaciones realizadas en Numancia entre los años 1916-1917, se hallaron monedas de época ibérica e hispano-romana, denarios de Tiberio y bronce de Augusto, Tiberio, Germánico, Nerón, Trajano, Adriano y otros emperadores romanos.⁹

En el año 1921, se practicaron en Numancia diversas excavaciones en las que se hallaron 26 monedas, que fueron ingresadas en el Museo Numantino de Soria.¹⁰

En los años 1920-1921, se realizaron excavaciones arqueológicas en Numancia en las que aparecieron un total de 29 monedas, de las que tres eran de Calagurris y cinco monedas imperiales romanas de plata y bronce. Fueron depositadas en el Museo Numantino de Soria.¹¹

Durante la campaña de excavaciones practicadas en Numancia en el año 1923, se hallaron las siguientes monedas: 21 monedas autónomas de bronce, seis monedas imperiales romanas y un denario romano.¹²

B. Taracena, J.R. Mélida, M. Aníbal Álvarez y Santiago G. Santa Cruz, en 1924, mencionan el hallazgo en el estrato romano de tres piezas de Calagurris y tres de Celsa.¹³

“Aparte de las monedas, todas de bronce, unas del grupo autónomo de la Tarraconense, otras imperiales, los hallazgos se reducen a fibulas sencillas de bronce”.¹⁴

Durante las excavaciones realizadas en Numancia en el año 1923, se hallaron las siguientes monedas: cuatro de Calagurris (Delgado: 7, 812 y 29), siete bronce de Celsa (Delgado 3, 6, 10, 14, 16, 28 y 43), un bronce de Caesaraugusta

8. MÉLIDA 1916, p. 7.

9. MÉLIDA 1918, p. 21-22; MATEU Y LLOPIS, H.M. nº 378.

10. MÉLIDA 1923, p. 11.

11. MÉLIDA 1920-1921, p. 9; MATEU Y LLOPIS, H.M. 573.

12. MÉLIDA-ÁLVAREZ GÓMEZ 1924, p. 34-35.

13. MÉLIDA-TARACENA 1924, p. 33.

14. MÉLIDA-TARACENA 1923, p. 6.

(Delgado 68), ¿Bilbilis, Cose, Cascantum y dos frustras? También un as de Claudio I, un denario imperial y cinco monedas romanas frustras (Clunia Delgado, nº 2 y 10; Caesaraugusta. Delgado nº 68).¹⁵

Monedas ibéricas. Imperiales de Caesaraugusta, Calagurris, Celsa, Emporion, Osca, Segóbriga y Turiaso. Deteniéndose en las imperiales de Adriano, para saltar a Mácrino, y éste a Valentiniano I.¹⁶

Simancas practicó excavaciones en Numancia entre los años 1913-1923, excavó la muralla, calles y construcciones romanas. En unión de restos ibéricos “apareció una moneda de Claudio (260-270 d.C.), que denota que se llegó a edificar en época avanzada del Imperio”.¹⁷

Durante las excavaciones practicadas en Numancia durante 1952, se hallaron las siguientes monedas: as de Calagurris de Tiberio (Vives CLIX-5); as de Orosis (Vives XLIX-1); as de Borneskom (Vives XLVIII-2); as de Bursau; semis de Arekorata (Vives XXXIV-5); as de Bilbilis de Augusto;¹⁸ as de Untikesken;¹⁹ 2 ases de Bilbilis; denario de Bolskan; as de Kelse; as de Iltirta; 2 dupondios de Iltirta; as de Sekaisa; as de Sekobirikes; as de Turiasu; as de Untikesken.²⁰

“El lote numismático se integra con unas trescientas monedas de plata y bronce indígenas de Bilbilis, Osca, Celsa, Ilerda, Arekorata, etc.; sesenta autónomas de Celsa, Calagurris, Caesaraugusta, Bilbilis, Turiaso, Tarraco, etc., y unas doscientas imperiales que fueron acuñadas casi sin interrupción desde Augusto a Valentiniano”.²¹

En el cerro de La Muela, que se levanta al sur de esta localidad, junto a la confluencia del Tera con el Duero (donde estuvo emplazada la ciudad de Numancia), se hallaron una serie de piezas de cecas ibéricas de las que no hay referencias completas: ases y un denario de Sekobirikes, ases y dos dupondios de Iltirta; un denario de Bolskan y ases de Untikesken, Bilbilis, Sekaisa y Turiasu. Fueron vistos, según noticias de Mateu y Llopis, en la II Exposición Nacional celebrada en Madrid en 1951.²²

Las monedas que presentamos en este estudio proceden de las excavaciones practicadas en Numancia durante las campañas que tuvieron lugar entre 1906 y 1923, dirigidas sucesivamente por Eduardo Saavedra, J. R. Mélida, Blas Taracena, González Simancas, etc., y que se hallan depositadas en el Museo Numantino de Soria.

15. MÉLIDA-ÁLVAREZ-GÓMEZ 1934, p. 33-34.

16. FITA 1913, p. 487-491.

17. GONZÁLEZ SIMANCAS, 1926, p. 31.

18. APRAIZ BUESA, 1952.

19. MATEU Y LLOPIS, H.M., nº 573.

20. MATEU Y LLOPIS, H.M., nº 539.

21. TARACENA, 1941, p. 79.

22. MATEU Y LLOPIS, 1949, p. 217; MATEU Y LLOPIS, 1952, VII, nº 24.

Con posterioridad, estudié y actualicé la catalogación de estas monedas en mi Tesis Doctoral (1992: 121-152; 381-390), en un capítulo dedicado al estudio de la circulación monetaria de Numancia. En el año 1997 (1997: 37-41) publiqué dos bronce de gran rareza numismática acuñados por Tiberio y pertenecientes a la ceca hispano-latina de Turiaso.

Catálogo de las monedas procedentes de las excavaciones de Numancia (Campañas 1906-1923.). Depositadas en el Museo Numantino (Soria).

Nº	Ceca	Valor	Fecha	Peso	Módulo	Bibliografía	Museo Numantino
1	Emporion	Dracma	218-212 a.C. Imitación. Fragmento	2,3 g	18,0 mm	CNH p. 52	Nº. inv. 11240 nº101
2	Roma	As. Fragmento	209-208a.C.	20,00 g	30,0 mm	RRC 50,3	Nº. inv. 11425
3	Roma	As	179-170 a.C.	21,24 g	30,0 mm	RRC 172,2	Nº. inv. 11417
4	Roma	As	179-170 a.C.	19,97 g	31,0 mm	RRC 172,2	Nº. inv. 11421
5	Roma	As	169-158 a.C.	24,42 g	30,0 mm	RRC 179,1	Nº. inv. 11415
6	Roma	Sextans	169-158 a.C.	5,60 g	21,0 mm	RRC 179,5	Nº. inv. 11432
7	Roma	Trines	169-158 a.C.	6,06 g	22,0 mm	RRC 196,3	Nº. inv. 11430
8	Roma	Quadrante	169-158 a.C..	4,38 g	22,0 mm	RRC 196,4	Nº. inv. 11451
9	Roma	Denario	154 a.C.	4,11 g	19,0 mm	RRC 201,1	Nº. inv. 13753
10	Roma	Denario	147 a.C.	3,86 g.	22,0 mm	RRC 218,1	Nº. inv. 11434
11	Roma	Denario Frag.	146 a.C.	4,16 g		RRC 219,1e	Nº. inv. 11439
12	Roma	Denario	115-114 a.C.	3,91 g	17,0 mm	RRC 289,1	Nº. inv. 13761
13	Roma	Denario	111-110 a.C.	3,51 g	17,0 mm	RRC 299,1	Nº. inv. 11437
14	Roma	Denario	90 a.C.	3,70 g	17,0 mss	RRC 340,1	Nº. inv. 11435
15	Roma	Denario	90 a.C.	3,09 g	18,0 mm	RRC 340,1	Nº. inv. 11436
16	Roma	Denario	85 a.C.	3,52 g	18,0 mm	RRC 353,1.	Nº. inv. 11582
17	Roma	Denario Frag.	56 a.C.	2,25 g	17,0 mm	RRC 425,1	Nº. inv. 11419
18	Hispania	Denario	46-45 a.C.	3,64 g	19,0 mm	RRC 468,2	Nº. inv. 13754
19	Sicilia	Denario	42-40 a.C.	3,82 g	18,0 mm	RRC 511,3a	Nº. inv. 11578
20	Roma	As	Post.211 a.C.	40,0 g	34,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11418
21	Roma	As	Post 211 a.C.	16,63 g	27,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11422
22	Roma	As	Post.211 a.C.	27,33 g	30,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11425
23	Roma	As	Post. 211 a.C.	26,18 g	30,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 13758
24	Roma	As	Post.211a.C.	27,03 g	32,0 mm	RRC 56,2	Sin nº. inv.
25	Roma	As	Post.211 a.C.	19,22 g	33,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 86/162
26	Roma	As	Post 211 a.C.	30,40 g	34,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11420
27	Roma	As	Post.211 a.C.	27,85 g	30,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11424
28	Roma	As	Post 211 a.C.	23,48 g	30,0 mm	RRC 56,2	NºNA/71MV
29	Roma	As. Fragmento	Post 211a.C.	22,9 g	28,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11416
30	Roma	As	Post.211 a.C.	17,62 g	27,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11427
31	Roma	As	Post.211 a.C.	20,64 g	32,0 mm	RRC 56,2	Nº. inv. 11413
32	Roma	Semis	Post.211 a.C.	9,31 g	20,5 mm.	RRC 56,3	Nº. inv. 11429
33	Roma	Cuadrante	Post.211 a.C.	4,48 g	22,0 mm	RRC 56,5	Nº. inv. 86/162
34	Roma	Cuadrante	Post.211 a.C.	6,61 g	22,0 mm	RRC 56,5	Nº. inv. 11428
35	Roma	Denario		3,13 g	18,0 mm		Nº. inv. 11438
36	Roma	Denario Forrado		1,96 g	18,0 mm		Nº. inv. 11440
37	Iltirta	As	Post 104 a.C.	11,99 g	26,0 mm	CNHp.178,22	Nº. inv.11226
38	Iltirta	As	Post.143 a.C.	11,98 g	30,0 mm	CNHp.178,20	Nº. inv. 11227
39	Iltirta	As	Post.104 a.C.	11,45 g	25,0 mm	CNH p181,39	Nº. inv. 11257

40	Iltirta	Unidad	80-72 a.C.	6,47 g	25,0 mm	CNHp.181,41	Nº. inv. 13808
41	Kelse	As	133-72 a.C.	9,62 g.	27,0 mm	CNH p223,16	Sin nº. inv.
42	Kelse	As	Post133 a.C.	13,35 g	28,0 mm	CNHp.223,11	Nº. inv. 11207
43	Kelse	As	Post.133 a.C.	10,68 g	28,0 mm.	CNHp.223,11	Nº. inv. 11220
44	Kelse	As	Post133 a.C.	11,57 g	28,0 mm	CNHp 223,11	Nº. inv. 11221
45	Kelse	As	45-44 a.C.	13,75 g	28,0 mm	CNHp.224,17	Nº. inv. 11218
46	Seteiskan	As	133-72 a.C.	14,29 g	26,5 mm	CNH p. 219,5	Nº. inv. 11258
47	Seteiskan	As	133-72 a.C.	10,25 g	27,0 mm	CNH p. 220,8	Nº. inv. 11262
48	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,06 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11205
49	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,05 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11206
50	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	3,95 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11233
51	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,28 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11234
52	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,10 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11235
53	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,10 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11236
54	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	3,66 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11237
55	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,04 g	17,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11238
56	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,05 g	17,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11241
57	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	3,96 g	18,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11242
58	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,02 g	17,0 mm	CNH p. 211,2	Nº. inv. 11243
59	Bolskan	Denario	133-72 a.C.	4,24 g.	18,0 mm	CNH p.	Nº. inv. 13760
60	Bolskan	As	Post.150 a.C..	6,65 g	23,0 mm	CNH p. 211,8	Nº. inv. 11244
61	Bolskan	As	Post.150 a.C.	6,42 g	23,0 mm	CNH p. 211,8	Nº. inv. 11245
62	Bolskan	As	Post 150 a.C.	9,07 g	24,0 mm	CNH p. 211,8	Nº. inv. 11246
63	Bolskan	As. Perforada	Post 150 a.C.	7,90 g.	23,0 mm	CNH p. 211,5	Nº. inv. 13779
64	Sekia	As	Post150 a.C.	8,64 g	23,5 mm	CNH p 216,3	Nº. inv. 11247
65	Sekia	As	Post150 a.C.	6,25 g	23,0 mm	CNH p. 216,3	Nº. inv. 11254
66	Sekia	As	Post 150a.C.	8,13 g	18,0 mm	CNH p. 216,9	Nº. inv. 11255
67	Barskunes	Denario	Post 150 a.C.	3,15 g	17,5 mm	CNHp 250,10	Nº. inv. 11231
68	Barskunes	As	Post.150 a.C.	8,80 g	25,0 mm	CNH p.250,6	Sin nº. inv.
69	Barskunes	As	Post 150 a.C.	7,96 g	23,0 mm	CNH p.250,5	Nº. inv. 11230
70	¿Sekia?	As	Post.150 a.C..	7,18 g	25,0 mm		Sin nº. inv.
71	Arsaos	As	Post 150 a.C..	8,90 g.	23,0 mm	CNH p.253,5	Nº. inv. 13764
72	Turiaso	Denario	S. II-I a.C.	3,83 g	18,0 mm	CNHp267,34.	Nº. inv. 11239
73	Turiaso	As	½ s. II a.C.	11,63 g	25,0 mm	CNHp 263,5.	Nº. inv. 11267
74	Turiaso	As	Fin s. II a.C.	10,86 g	25,0 mm	CNHp.266,25	Nº. inv. 11268
75	Sekaisa	As	½ s. II a.C.	10,80 g	26,0 mm	CNH p.231,1	Nº. inv. 11260
76	Sekaisa	As	½ s. II a.C.	10,94 g	29,0 mm	CNH p.232,2	Nº. inv. 11263
77	Sekaisa	As	½ s. II a.C.	10,87 g	28,5 mm	CNH p. 232,2	Nº. inv. 13780
78	Sekaisa	As	½ s. II a.C.	14,91 g	28,5 mm	CNH p. 232,2	Nº. inv. 11219
79	Sekaisa	As	½ s. II a.C.	6,79 g	24,0 mm	CNH p. 232,2	Nº. inv. 11224
80	Sekaisa	As	½ s. II a.C.	10,61 g	27,0 mm	CNH p. 232,2	Nº. inv. 11261
81	Sekaisa	As	133-72 a.C.	10,52 g	24,0 mm	CNHp.236,40	Nº. inv. 11266
82	Sekaisa	As	133-72 a.C.	9,20 g	24,0 mm	CNHp.236,40	Nº. inv. 11259
83	Sekaisa	As	133-72 a.C.	7,92 g	23,0 mm	CNHp.236,40	Sin nº. inv.
84	¿Sekaisa?	As		14,36 g	30,0 mm		Nº. inv. 11229
85	Konterbia Karbika	As II a.C.	2ª mitad s.	7,34 g	23,0 mm	CNHp.285,12	Nº. inv. 11308
86	Bilbilis	As	S. II-I a.C.	12,60 g	27,0 mm	CNH p239,10	Nº. inv. 11210
87	Bilbilis	As	S. II-I a.C.	14,00 g	26,0 mm	CNHp239,10	Nº. inv. 11212
88	Bilbilis	As	S. II-I a.C.	9,43 g	29,0 mm	CNHp239,10	Nº. inv. 11213
89	Bilbilis	As	S. II-I a.C.	10,71 g	28,0 mm	CNHp239,10	Nº. inv. 11214
90	Bilbilis	As	S. II-I a.C.	10,15 g	30,0 mm	CNHp.239,10	Nº. inv. 11215
91	Clounioq	As	S. I a.C.	11,98 g	28,0 mm	CNH p.283,3	Nº. inv. 11217
92	Clounioq	As	S. I a.C.	12,09 g	27,0 mm	CNH p. 283,3	Nº. inv. 11375

93	Arekorata	Tercio	169-158 a.C.	10,25 g	22,0 mm	CNH p. 271,3	Nº. inv. 11208
94	Arekorata	Mitad	169-158 a.C.	15,24 g	28,0 mm	CNH p. 271,2	Nº. inv. 11209
95	Arekorata	As	150-125 a.C.	9,99 g	23,0 mm	CNH p.272,15	Nº. inv. 11223
96	Sekobirikes	Denario	133-72 a.C.	3,26 g	17,0 mm	CNH p.292,6	Nº. inv. 11250
97	Sekobirikes	Denario	133-72 a.C.	3,03 g	18,0 mm	CNH p.292,5	Nº. inv. 11251
98	Sekobirikes	Denario	133-72 a.C.	2,84 g	19,0 mm	CNH p.292,5	Nº. inv. 11252
99	Sekobirikes	As	S.II-I a.C.	11,23 g	26,0 mm	CNH p. 291,1	Nº. inv. 11248
100	Sekotias	As	S.II-I a.C.	10,06 g	26,0 mm	CNH p.293,1	Nº. inv. 11253
101	Belikiom	As	1/3 s.I a.C.	7,91 g	28,0 mm	CNH p.214,4	Nº. inv. 13777
102	Arse	As	Post. S.II a.C.	20,74 g	33,0 mm		Nº. inv. 11256
103	Castulo	As	165-80 a.C.	12,70 g	26,0 mm	CNH335,38.	Nº. inv. 11216
104	Carbula	As	Siglo. II a.C.	25,24 g	32,5 mm	CNH p. 364,2	Nº. inv. 13763
105	Ibérica	As		5,12 g	24,0 mm		NA/71/6/71
106	Ibérica	As		11,57 g	28,0 mm		Nº. inv. 11222
107	Ibérica	Semis		5,65 g	28,0 mm		Nº. inv. 11265
108	Ibérica	Semis		5,97 g	28,0 mm		Nº. inv. 11269
109	Ibérica	As		10,03 g	25,0 mm		Nº. inv. 11270
110	Emporiae	As	40-27 a.C.	10,97 g	28,0 mm	CNH p153,14	Nº. inv. 11203
111	Emporiae	As	40-27 a.C.	11,56 g	27,0 mm	CNH p153,15	Nº. inv. 11204
112	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	12,16 g	30,0 mm	RCP nº 264	Nº. inv. 11332
113	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	14,48 g	28,0 mm	RCP nº 264	Nº. inv. 11333
114	Co. Lépidia	As	44-36 a.C.	12,45 g	30,0 mm	RCP nº 264	Nº. inv. 11334
115	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	15,95 g	28,0 mm	RCP nº 264	Nº. inv. 11336
116	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	14,98 g	30,0 mm	RCP nº 264	Nº. inv. 11353
117	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	17,40 g	28,0 mm	RCP nº 264	Nº. inv. 11355
118	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	13,54 g	3290 mm	RCP nº 262	Nº. inv. 11335
119	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	12,89 g	30,0 mm	RCP nº 262	Nº. inv. 13337
120	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	17,79 g	30,0 mm	RCP nº 263	Nº. inv. 11338
121	Col. Lépidiaa	As	44-36 a.C.	16,04 g	29,0 mm	RCP nº 263	Nº. inv. 13339
122	Col. Lépidia	As	44-36 a.C.	12,86 g	31,0 mm	RCP nº 261	Nº. inv. 13370
123	Celsa	As. Perforada.	27 a.C.?	13,78 g	30,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 13340
124	Celsa	As	27 a.C.?	12,65 g	31,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 13341
125	Celsa	As	27 a.C.?	16,74 g	36,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 13342
126	Celsa	As	27 a.C.?	17,84 g	30,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 13343
127	Celsa	As	27 a.C.?	18,84 g	31,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 13344
128	Celsa	As	27 a.C.?	12,21 g	29,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 13354
129	Celsa	As	27 a.C.?	10,34 g	30,0 mm	RCP nº 269	Nº. inv. 11759
130	Celsa	As	27 a.C.-14 d.C.	12,34 g	30,5 mm	RCP nº 270	Nº. inv. 11346
131	Celsa	As	27 a.C.-14 d.C.	11,27 g	30,0 mm	RCP nº 270	Nº. inv. 11351
132	Celsa	As	Post.23 a.C.	14,56 g	29,0 mm	RCP nº 271	Nº. inv. 11345
133	Celsa	As	Post.23 a.C.	10,84 g	27,5 mm	RCP nº 273	Nº. inv. 11347
134	Celsa	As	Post.23 a.C.	11,69 g	28,0 mm	RCP nº 273	Nº. inv. 11348
135	Celsa	As	Post.23 a.C.	9,80 g	27,0 mm	RCP nº 273	Nº. inv. 11314
136	Celsa	As	5-3 a.C.	11,69 g	28,0 mm	RCP nº 278	Nº. inv. 11352
137	Celsa	As	5-3 a.C.	11,71 g	28,0 mm	RCP nº 278	Nº. inv. 11377
138	Celsa	As	5-3 a.C.	11,11 g	27,0 mm	RCP nº 278	Nº. inv. 11345
139	Celsa	As	5-3 a.C.	12,10 g	28,7 mm	RCP nº 278	Nº. inv. 11301
140	Celsa	As	5-3 a.C.	8,33 g	27,0 mm	RCP nº 278	Nº. inv. 11349
141	Celsa	As	5-3 a.C.	11,91 g	28,0 mm	RCP nº 278	Nº. inv. 11316
142	Bilbilis	As	27a.C.-14 d.C.	10,82 g	29,0 mm	RCP nº 387	Nº. inv. 11271
143	Bilbilis	As	27a.C.-14 d.C.	13,02 g	29,0 mm	RCP nº 391	Nº. inv. 11376
144	Bilbilis	As	27a.C.-14 d.C.	11,71 g	27,0 mm	RCP nº 391	Nº. inv. 11272
145	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	13,35 g	28,5 mm	RCP nº 392	Nº. inv. 11275
146	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	12,32 g	30,0 mm	RCP nº 392	Nº. inv. 11276

147	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	12,50 g	28,0 mm	RCP nº 392	Nº. inv. 11277
148	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	11,32 g	30,0 mm	RCP nº 392	Nº. inv. 11278
149	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	11,23 g	28,0 mm	RCP nº 392	Nº. inv. 11279
150	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	11,04 g	29,0 mm	RCP nº 392	Nº. inv. 11286
151	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	11,32 g	29,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11280
152	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	9,58 g	26,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11283
153	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	10,61 g	28,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11284
154	Bilbilis	As	2 a.C.-14 d.C.	13,64 g	28,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11285
155	Bilbilis	As	2 a.C.-14dC	11,24 g	30,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11287
156	Bilbilis	As	2 a.C.-14 dC	11,89 g	27,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11290
157	Bilbilis	As	2 a.C.-14dC	14,82 g	30,0 mm	RCP nº 395	Nº. inv. 11273
158	Bilbilis	As	31 d.C.	11,57 g	30,0 mm	RCP nº 398	Nº. inv. 11291
159	Bilbilis	As	31 d.C.	16,97 g	31,0 mm	RCP nº 398	Nº. inv. 11292
160	¿Bilbilis?	As		11,35 g	30,0 mm		Nº. inv. 11281
161	¿Bilbilis?	As		8,74 g	29,0 mm		Nº. inv. 11282
162	Turiaso	As	29-27 a.C.	14,03 g	28,0 mm	RCP nº401	Nº. inv. 11386
163	Turiaso	As	29-27 a.C.	11,70 g	28,0 mm	RCP nº401	Nº. inv. 11378
164	Turiaso	As	2 a.C.-14 dC	12,56 g	29,0 mm	RCP nº403	Nº. inv. 11389
165	Turiaso	As	2 a.C.-14 dC	12,91 g	28,0 mm	RCP nº403	Nº. inv. 11338
166	Turiaso	As	2 a.C.-14 dC.	12,56 g	29,0 mm	RCP nº405	Nº. inv. 11390
167	Turiaso	As	2 a.C.-14e dC	10,27 g	28,0 mm	RCP nº405	Nº. inv. 11294
168	Turiaso	As	2 a.C.-14 dC.	12,57 g	27,0 mm	RCP nº408	Nº. inv. 11392
169	Turiaso	As	2 a.C.-14 dC	12,41 g	29,0 mm	RCP nº410	Nº. inv. 11393
170	Turiaso	As	2 a.C.-14 dC	12,92 g	27,0 mm	RCP nº411	Nº. inv. 11391
171	Turiaso	As	2 a.-14 dC.	11,47 g	28,0 mm	RCP nº411	Nº. inv. 11394
172	Turiaso	As	14-37 d.C.	12,61 g	30,0 mm	RCP nº413	Nº. inv. 11288
173	Turiaso	As	14-37 d.C.	10,85 g	28,5 mm	RCP nº413	Nº. inv. 11396
174	Turiaso	As	14-37 d.C.	11,51 g	26,0 mm	RCP nº413	Nº. inv. 11397
175	Turiaso	As	14-37 d.C.	12,13 g	26,0 mm	RCP nº413	Nº. inv. 11399
176	Turiaso	As	14-37 d.C.	10,78 g	28,0 mm	RCP nº413	Nº. inv. 11398
177	Turiaso	Semis	14-37 d.C.	5,95 g	21,0 mm	RCP nº415	Nº. inv. 11293
178	Turiaso	As	14-37 d.C.	10,67 g	27,0 mm	RCP nº417	Nº. inv. 11400
179	Turiaso	As	14-37 d.C.	14,63 g	28,0 mm	RCP nº417	Nº. inv. 11401
180	Turiaso	As	14-37 d.C.	10,92 g	29,0 mm	RCP nº417	Nº. inv. 11402
181	Turiaso	As	14-37 d.C.			RCP nº417	Nº. inv. 11406
182	Turiaso	As	14-37 d.C.	9,50 g	30,0 mm	RCP nº418	Nº. inv. 11404
183	Turiaso	As	14-37 d.C.	10,00 g	31,0 mm	RCP nº418	Nº. inv. 11405
184	Turiaso	As	14-37 d.C.	11,60 g	29,0 mm	RCP nº418	Nº. inv. 11407
185	Turiaso	As	14-37 d.C.	12,70 g	27,0 mm	RCP nº418	Nº. inv. 11410
186	Turiaso	As	14-37 d.C.	10,35 g	28,0 mm	RCP nº 418	Nº. inv. 11398
187	Turiaso	Semis	14-37 d.C.	6,20g	21,5 mm	Vidal p. 410	Nº. inv. 11409
188	Turiaso	Quadrans	14-37 d.C.	2,30g	15,0 mm	Vidal p. 410	Nº. inv. 11408
189	Turiaso	As	14-37 d.C.	12,80 g	28,0 mm	RCP nº423	Nº. inv. 11395
190	¿Turiaso?	As	14-37 d.C.	9,90 g			Nº. inv. 11412
191	Turiaso	As	14-37 d.C.	12,12 g	27,0 mm		Nº. inv. 11302
192	Hispano-latina	As	27a.C.-14dC	9,55 g	27,0 mm		Sin nº. inv.
193	Osca	As	2 a.C.-14 d.C.	9,36 g	29,0 mm	RCP nº 287	Nº. inv. 1383
194	Osca	Dupondio	14-37 d.C.	15,00 g	30,0 mm	RCP nº 297	Nº. inv. 11382
195	Osca	Dupondio	37-41 d.C.	19,58 g	33,0 mm	RCP nº 300	Nº. inv. 11384
196	¿Osca?	Dupondio		14,89 g	32,0 mm		Nº. inv. 11385
197	¿Osca?	As		13,70 g	27,0 mm		Nº. inv. 13751
198	Calagurris	Semis	29-27 a.C.	5,56 g	21,0 mm	RCP nº 432	Sin nº. inv.
199	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	12,92 g	29,0 mm	RCP nº 433	Nº. inv. 11321
200	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	13,75 g	32,0 mm	RCP nº 434	Nº. inv. 11320

201	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	8,75 g	30,0 mm	RCP nº 434	Nº. inv. 11296
202	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	11,90 g	26,0 mm	RCP nº 437	Nº. inv. 11297
203	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	13,01 g	27,0 mm	RCP nº 437	Nº. inv. 11322
204	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	13,88 g	29,0 mm	RCP nº 438	Nº. inv. 11298
205	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	11,61 g	29,0 mm	RCP nº 441	Nº. inv. 11299
206	Calagurris	As	27 a.C.-14dC	12,45 g	29,0 mm	RCP nº 441	Nº. inv. 11300
207	Calagurris	As	2 a C-14 dC	12,98 g	27,0 mm	RCP nº 444	Nº. inv. 11303
208	Calagurris	As	2 a C.14d.C.	12,23 g	29,0 mm	RCP nº 445	Nº. inv. 11304
209	Calagurris	As	2 a.C.-14dC.	10,56 g	26,0 mm	RCP nº 447	Nº. inv. 11319
210	Calagurris	As	2 a.C.-14dC.	10,46 g	28,0 mm	RCP nº 447	Nº. inv. 11305
211	Calagurris	As	2 a.C.-14dC.	9,13 g	27,0 mm	RCP nº 447	Nº. inv. 11306
212	Calagurris	As	2 a.C.-14dC.	11,48 g	27,0 mm	RCP nº 447	Nº. inv. 11307
213	Calagurris	As	2 a.C.-14 dC	12,85 g	28,0 mm	RCP nº 447	Nº. inv. 11308
214	Calagurris	As	14-37 d.C.	10,85 g	29,0 mm	RCP nº 448	Nº. inv. 11309
215	Calagurris	As	14-37 d.C.	10,34 g	26,0 mm	RCP nº 448	Nº. inv. 11310
216	Calagurris	As	14-37 d.C.	8,00 g	26,0 mm	RCP nº 448	Nº. inv. 11311
217	Calagurris	As	14-37 d.C.	14,64 g	28,0 mm	RCP nº 448	Nº. inv. 11312
218	Calagurris	As	14-37 d.C.	10,81 g	27,0 mm	RCP nº 448	Nº. inv. 11814
219	Calagurris	As Perforada	14-37 d.C.	12,98 g	26,0 mm	RCP nº 448	Nº. inv. 944
220	Calagurris	Semis	14-37 d.C.	6,15 g	22,0 mm	RCP nº 449	Nº. inv. 11578
221	Calagurris	As	14-37 d.C.	16,82 g	30,0 mm	RCP nº 450	Nº. inv. 11313
222	¿Calagurris?	As. Fragmento	14-37 d.C.	6,96 g			Nº. inv. 11315
223	Caesaraugusta	As	25-12 a.C.	14,36 g	30,5 mm	RCP nº 306	Nº. inv. 11350
224	Caesaraugusta	As	25-12 a.C.	9,85 g	28,0 mm	RCP nº 309	Nº. inv. 11362
225	Caesaraugusta	As	8-1 a.C.	9,33 g	30,0 mm	RCP nº 314	Nº. inv. 11362
226	Caesaraugusta	Semis	8-1 a.C.	6,40 g	20,0 mm	RCP nº 315	Sin nº. inv.
227	Caesaraugusta	As	4-3 a.C.	10,04 g	26,5 mm	RCP nº 320	Nº. inv. 11361
228	Caesaraugusta	As	4-3 a.C.	14,18 g	29,5 mm	RCP nº 322	Nº. inv. 11365
229	Caesaraugusta	As	4-3 a.C.	13,92 g	29,0 mm	RCP nº 324	Nº. inv. 11363
230	Caesaraugusta	As	31-32 d.C.	11,16 g	30,0 mm	RCP nº 349	Nº. inv. 11357
231	Caesaraugusta	Semis	31-32 d.C.	5,65 g	20,0 mm	RCP nº 354	Nº. inv. 11579
232	Caesaraugusta	Semis	31-32 d.C.	6,48 g	22,0 mm	RCP nº 355	Nº. inv. 11366
233	Caesaraugusta	Semis	31-32 d.C.	5,14 g	19,0 mm	RCP nº 355	Nº. inv. 11367
234	Caesaraugusta	Semis	31-32 d.C.	7,24 g	19,0 mm	RCP nº 355	Nº. inv. 11368
235	Caesaraugusta	Semis	31-32 d.C.	6,93 g	22,0 mm	RCP nº 355	Nº. inv. 11369
236	Caesaraugusta	Semis	31-32 d.C.	6,46 g	20,0 mm	RCP nº 361	Nº. inv. 11372
237	Caesaraugusta	As	31-32 d.C.	22,10 g	35,0 mm	RCP nº 371	Nº. inv. 11556
238	Caesaraugusta	Sestericio	37-41 d.C.	15,35 g	31,0 mm	RCP nº 375	Nº. inv. 11373
239	¿Caesaraugusta?	As		10,49 g	26,0 mm		Nº. inv. 11371
240	Ercavica	As	27a.C.-14dC.	10,88 g	26,0 mm	RCP nº 459	Nº. inv. 11379
241	Ercavica	As	27a.C.-14dC.	10,55 g	29,0 mm	RCP nº 459	Nº. inv. 11380
242	Graccurris	As.Fragmento	14-37 d.C.	8,43 g		RCP nº 429	Nº. inv. 11381
243	Graccurris	As	14-37 d.C.	10,82 g	27,0 mm	RCP nº 429	Nº. inv. 11360
244	Cascantum	As	14-37 d.C.	13,63 g	28,0 mm	RCP nº 425	Nº. inv. 11325
245	Cascantum	As	14-37 d.C.	7,99 g	28,0 mm	RCP nº 425	Nº. inv. 11327
246	Cascantum	As	14-37 d.C.	12,31g	28,0 mm	RCP nº 425	Nº. inv. 11328
247	Cascantum	As	14-37 d.C.	12,59 g	27,0 mm	RCP nº 425	Nº. inv. 11329
248	Cascantum	As	14-37 d.C.	11,67 g	28,0 mm	RCP nº 425	Nº. inv. 11329
249	Cascantum	As	14-37 d.C.	12,62 g	29,0 mm	RCP nº 427	Nº. inv. 11330
250	Cascantum	As	14-37 d.C.	10,29 g	27,0 mm	RCP nº 427	Nº. inv. 11326
251	Clunia	As	14-37 d.C.	12,33 g	28,0 mm	RCP nº 452	Nº. inv. 11374
252	Clunia	Semis	14-37 d.C.	6,59 g	22,0 mm	RCP nº 453	Nº. inv. 11388
253	Illici	Semis	12-13 d.C.	6,10 g	21,0 mm	RCP nº 192	Nº. inv. 11443
254	Cartagonova	Semis	4 d.C.	4,93 g	23,0 mm	RCP nº 171	Nº. inv. 11589

255	Emérita Augusta	As	25-23 a.C.	10,77 g	26,0 mm	RCP nº 18	Nº. inv. 11586
256	Emérita Augusta	Dupondio	14-37 d.C.	18,11 g	35,0 mm	RCP nº 20	Nº. inv. 13752
257	Hispano-latina	As. Fragmento		6,00 g	29,0 mm		Nº. inv. 11289
258	Hispano-latina	As	14-37 d.C.	14,98 g	30,0 mm		Nº. inv. 11295
259	Hispano-latina	As		10,38 g	28,0 mm		Nº. inv. 11318
260	Hispano-latina	As		11,75 g	29,0 mm		Nº. inv. 11323
261	Hispano-latina	As		11,50 g	29,0 mm		Nº. inv. 11411
262	Hispano-latina	As		11,40 g	29,0 mm		Nº. inv. 11454
263	Augusto.¿Roma y Brundisium?	Denario	29-27 a.C.	3,40 g	20,0 mm	RIC I, nº 267	Nº. inv. 11433
264	Augusto.Roma	As	16 a.C.	10,08 g	26,0 mm	CBN 448	Nº. inv. 11426
265	Augusto Lugdunum	Denario	7-6 a.C.	3,61g	18,0 mm	RIC I, nº 207	Nº. inv. 11411
266	Augusto Lugdunum	Denario	7-6 a.C.	3,76 g	18,0 mm	RIC I, nº 207	Nº. inv. 11448
267	Tiberio Roma	Denario	36-37 d.C.	3,03 g	17,0 mm	RIC I, nº 30	Nº. inv. 11453
268	Tiberio Roma	As	22-23 d.C.	8,80 g	28,0 mm	RIC I, nº 81	Nº. inv. 11442
269	Tiberio Roma	As	22-23 d.C.	8,21 g	30,0 mm	RIC I, nº 81	Nº. inv. 11444
270	Tiberio Roma	As	22-23 d.C.	8,20 g	27,0 mm	RIC I, nº 81	Nº. inv. 11445
271	Tiberio Roma	As	22-23 d.C.	7,67 g	24,0 mm	RIC I, nº 81	Sin nº. inv.
272	Calígula Roma	Dupondio	40-41 d.C.	11,8 g	27,0 mm	RIC I, nº 56	Nº. inv. 11459.
273	Calígula Roma	As	37-38 d.C.	10,80 g	28,0 mm	RIC I, nº 38	Nº. inv. 11462.
274	Calígula Roma	As	39-40 d.C.	8,04 g	25,0 mm	RIC I, nº 47	Nº. inv. 11465.
275	Calígula Roma	As	39-40 d.C.	9,3 g	28,0 mm	RIC I, nº 47	Nº. inv. 11463.
276	Calígula Roma	As	37-38 d.C.	9,9 g	25,0 mm	RIC I, nº 35	Nº. inv. 11456.
277	Calígula Roma	As	37-38 d.C.	10,40 g	28,0 mm	RIC I, nº 35	Nº. inv. 11490.
278	Calígula Roma	As	37-38 d.C.	11,30 g	28,0 mm	RIC I, nº 35	Nº. inv. 11491
279	Calígula Roma	As	40-41 d.C.	10,20 g	28,0 mm	RIC I, nº 58	Nº. inv. 11449
280	Calígula Roma	As	40-41 d.C.	8,06 g	25,0 mm	RIC I, nº 58	Nº. inv. 11452
281	Calígula Roma	As	40-41 d.C.	9,45 g	28,0 mm	RIC I, nº 58	Nº. inv. 11447
282	Calígula Roma	As	40-41 d.C.	9,37 g	28,0 mm	RIC I, nº 58	Nº. inv. 11450
283	Claudio I Roma	Sestercio Contramarca NCAPR anverso	41-42 d.C.	23,74 g	35,0 mm	BNC nº 162	Nº. inv. 11495
284	Claudio I Local	Sestercio Contramarca NCAPR reverso	Post.42 d.C.	24,16 g	33,0 mm	BNC 270	Nº. inv. 11496
285	Claudio I Local	Sestercio	Post.42 d.C.	24,16 g	33,0 mm	BNC nº 272	Nº. inv. 11476
286	Claudio I Local	Sestercio	Post.42 d.C.	24,50 g	33,0 mm	BNC nº 272	Nº. inv. 11522
287	Claudio I Local	As	Post.42 d.C.	10,70 g	28,0 mm	BNC nº 277	Nº. inv. 11493
288	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,20 g	28,0 mm	BNC nº 276	Nº. inv. 11494
289	Claudio I Local	As	Post.42 d.C.	11,50 g	30,0 mm	BNC nº 278	Nº. inv. 11511
290	Claudio I Local	As	Post.42 d.C.	7,50 g	25,0 mm	BNC nº 276	Nº. inv. 11489
291	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	11,85 g	26,0 mm	BNC nº 277	Nº. inv. 13756
292	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,57 g	28,5 mm	BNC nº 278	Nº. inv. 11500
293	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	6,90 g	25,0 mm	BNC nº 282	Nº. inv. 11466
294	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	9,70 g	28,0 mm	BNC nº 284	Nº. inv. 11467
295	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	9,70 g	28,0 mm	BNC nº 285	Nº. inv. 11469
296	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,10 g	25,0 mm	BNC nº 283	Nº. inv. 11478
297	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	5,80 g	26,0 mm	BNC nº 286	Nº. inv. 11480
298	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,64 g	27,0 mm	BNC nº 285	Nº. inv. 11484
299	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,65 g	27,0 mm	BNC nº 283	Nº. inv. 11488
300	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,40 g	28,0 mm	BNC nº 284	Nº. inv. 11492
301	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,80 g	25,0 mm	BNC nº 282	Nº. inv. 11498
302	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,20 g	27,0 mm	BNC nº 284	Nº. inv. 11499
303	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	11,40 g	27,0 mm	BNC nº 284	Nº. inv. 11503

304	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,10 g	26,0 mm	BNC nº 283	Nº. inv. 11504
305	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,08 g	26,0 mm	BNC nº 286	Nº. inv. 11506
306	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	8,10 g	26,0 mm	BNC nº 285	Nº. inv. 11507
307	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	12,05 g	27,0 mm	BNC nº 284	Nº. inv. 11508
308	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,35 g	27,0 mm	BNC nº 285	Nº. inv. 11509
309	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,12 g	27,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11202
310	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	8,85 g	27,0 mm	BNC nº 281	Nº. inv. 11473
311	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,89 g	25,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11203
312	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,08 g	25,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11288
313	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,85 g	25,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11482
314	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,24 g	25,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11483
315	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	9,19 g	25,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11485
316	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	11,80 g	26,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11486
317	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	11,09 g	28,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11487
318	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	11,15 g	27,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11501
319	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	11,10 g	28,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11502
320	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	12,01 g	26,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11505
321	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	13,20 g	2680 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11510
322	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	10,02 g	28,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11512
323	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	8,84 g	28,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11514
324	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	8,66 g	2680 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 13755
325	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	8,10 g	26,0 mm	BNC nº 279	Si nº. inv.
326	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	9,55 g	25,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11475
327	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,50 g	28,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11513
328	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,61 g	27,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11457
329	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	8,00 g	27,0 mm	BNC nº 280	Nº. inv. 11460
330	Claudio I Local	As	Post 42 d.C.	7,54 g	28,0 mm	BNC nº 279	Nº. inv. 11513
331	Antonia Roma	Dupondio	41-42 d.C.	13,74 g	29,0 mm	RIC I,nº 92	Nº. inv. 11455
332	Antonia Roma	Dupondio	41-42 d.C.	13,02 g	28,0 mm	RIC I,nº 92	Nº. inv. 11458
333	Antonia Roma	Dupondio	41-42 d.C.	9,02 g	28,0 mm	RIC I,nº 92	Nº. inv. 11534
334	Nerón. Lugdunum	As	Post.65 d.C.	9,26 g	27,0 mm		Nº. inv. 11513
335	Nerón. Lugdunum	As	Post.65 d.C.	10,86 g	28,0 mm		Nº. inv. 11518
336	Nerón.Lugdunum	As	Post.65 d.C.	10,65 g	29,0 mm	RIC I, nº416	Nº. inv. 11519
337	Nerón. Lugdunum	As	66 d.C.	12,15 g	30,0 mm	RIC I, nº 518	Nº. inv. 11520
338	Nerón. Lugdunum	As	Post 65 d.C.				Nº. inv. 11521
339	Nerón. Lugdunum	Sestercio	66 d.C.	22,09 g	36,0 mm		Nº. inv. 11517
340	Nerón. Lugdunum	As	66 d.C.	9,04 g	28,0 mm		Nº. inv. 11516
341	Vitelio Hispania	As	69 d.C.	7,30 g	28,0 mm	RIC I, nº 46	Nº. inv. 11523
342	Vitelio Hispania	As	69 d.C.	9,60 g	27,0 mm	RIC I, nº 46	Nº. inv. 11527
343	Vitelio Hispania	As	69 d.C.	7,30 g	28,0 mm	RIC I, nº 43	Nº. inv. 11524
344	Vitelio Hispania	As	69 d.C.	10,52 g	28,0 mm	RIC I, nº 43	Nº. inv. 11525
345	Vitelio Hispania	As	69 d.C.	12,00 g	28,0 mm	RIC I, nº 43	Nº. inv. 11526
346	Vespasiano.Roma	As	74 d.C.	7,60 g	27,0 mm	RICII, 557b	Nº. inv. 11528
347	Vespasiano.Roma	Dupondio	73 d.C.	12,90 g	29,0 mm	RIC II, 539	Nº. inv. 11530
348	Vespasiano.Roma	Dupondio	74 d.C.	9,70 g	28,0 mm	RIC II, 554	Nº. inv. 11531
349	Vespasiano.Roma	As	74 d.C.	8,70 g	27,0 mm	RIC II, 559	Nº. inv. 11529
350	Tito. Roma	As	80-81 d.C.	9,91 g	27,0 mm	RIC III, 197	Nº. inv. 11446
351	Domiciano. Roma	Sestercio	81 d.C.	22,60 g	35,0 mm	RICII,nº233b	Nº. inv. 11540
352	Domiciano. Roma	Dupondio	85-86 d.C.	11,90 g	27,0 mm		Nº. inv. 11541
353	Domiciano. Roma	As	85 d.C.	9,44 g	25,0 mm	RIC III, 270	Nº. inv. 11539
354	Domiciano. Roma	As	85 d.C.	11,75 g	27,0 mm		Nº. inv. 11542
355	Domiciano. Roma	As	81-84 d.C.	11,50 g	27,0 mm		Nº. inv. 11538
356	Domiciano. Roma	As	81-86 d.C.	10,46 g	26,0 mm		Nº. inv. 11472
357	Domiciano. Roma	As	81-86 d.C.	13,00 g	28,0 mm		Nº. inv. 11446

358	Nerva. Roma	As	96-97 d.C.	9,00 g	28,0 mm	RIC III, 69	Nº. inv. 11543
359	Nerva. Roma	As	96 d.C.	11,30 g	28,0 mm		Nº. inv. 11545
360	Nerva. Roma	Quadrans	96 d.C.	3,10 g	16,0 mm	RIC III, 113	Nº. inv. 11544
361	Trajano. Roma	Sestercio	103-111 d.C.	24,95 g	33,5 mm	RIC III, 579	Nº. inv. 13757
362	Trajano. Roma	As	112-114d.C	9,10 g	25,0 mms	RIC III, 593	Nº. inv. 11547
363	Adriano. Roma	Sestercio	132-134 d.C.	23,14 g	33,0 mms	RIC III, 701d	Nº. inv. 11549
364	Adriano. Roma	Sestercio	128-138 d.C.	21,65 g	31,0 mms	RIC III, 364	Nº. inv. 11556
365	Adriano. Roma	Sestercio	134-138 d.C.	21,00 g	31,0 mms	RIC III, 759	Nº. inv. 11557
366	Adriano. Roma	Sestercio	125-128 d.C.	29,60 g	33,0 mms	RIC III, 636c	Nº. inv. 11558
367	Adriano. Roma	Sestercio	128-138 d.C.	26,65 g	32,0 mms	RIC III, 970b	Nº. inv. 11559
368	Adriano. Roma	As	134-138 d.C.	10,65 g	28,0 mms	RIC III, 795	Nº. inv. 11554
369	Adriano. Roma	As	117-138 d.C.	11,05 g	24,0 mms		Nº. inv. 11555
370	Adriano. Roma	Sestercio	134-138 d.C.	27,15 g	32,0 mms	RIC 743d	Nº. inv. 2401
371	Adriano. Roma	Denario	125-128 d.C.	3,30 g	19,0 mms	RIC 181d	Nº. inv. 11564
372	Adriano. Roma	As	125-128 d.C.	12,45 g	25,0 mms	RIC 664	Nº. inv. 11550
373	Adriano. Egipto	Dupondio	134-138 d.C.	13,14 g	27,0 mms	RIC 839	Sin nº inv.
374	AntonioPio Roma	As	151-152 d.C.	10,44 g	27,0 mms	RIC 894	Nº. inv. 11566
375	Faustina II Roma	Sestercio	145-146 d.C.	28,90 g	33,0 mms	RIC 1381	Nº. inv. 11533
376	Commodo Roma	Sestercio	183 d.C.	16,40 g	25,0 mms	RIC 368a	Nº. inv. 11568
377	Commodo Roma	Sestercio	191-192 d.C.	23,46 g	28,5 mms	RIC 392	Nº. inv. 13806
378	Paulina. Roma	Sestercio	236-238 d.C.	17,54 g	30,0 mms	RIC 3	Nº. inv. 1951
379	Maximiano Hércules Ticinum	Follis	290 d.C.	3,50 g	20,0 mm	RICVI,nº 549	Nº. inv. 13762
380	Diocleciano Cartago	Follis	296-305 d.C.	8,96 g	28,0 mm	RIC VI,nº29a	Nº. inv. 13762
381	Crispo. Aquileia	Follis	317-324 d.C.	2,90 g	18,0 mm	RIC VI,nº	Nº. inv.
382	Constantino I	Nummus	307-337 d.C.	2,46 g	18,0 mm		Nº. inv. 11573
383	Constantino I Constantinopla	AE	330-335 d.C.	2,40 g	18,0 mm	RICVII,p.	Nº. inv. 11572 579, nº 59
384	Magnencio	AE	350-353 d.C.				Nº. inv. 11575
385	Roma	As		7,23 g	29,0 mm		Sin nº. inv.
386	Roma	Sestercio		21,80 g	33,0 mm		Nº. inv. 11532
387	Roma	As		10,33 g	27,0 mm		Nº. inv. 11536
388	Roma	Sestercio		20,35 g	32,0 mm		Nº. inv. 11537
389	Roma	As		6,40 g	26,0 mm		Nº. inv. 11548
390	Roma	As		8,06 g	27,0 mm		Nº. inv. 11551
391	Roma	As		13,3 g	28,0 mm		Nº. inv. 11553
392	Roma	As		9,34 g	27,0 mm		Nº. inv. 11561
393	Roma	As		11,06 g	27,0 mm		Nº. inv. 11563
394	Roma	As		10,33 g	25,0 mm		Nº. inv. 11565
395	Roma	As		10,60 g	25,0 mm		Nº. inv. 11567
396	Roma	Antoniniano	Siglo III d.C.	2,20 g	18,0 mm		Nº. inv. 11570
397	Roma	AE	Siglo IV d.C.	5,08 g	24,0 mm		Nº. inv. 11574
398	Roma	AE	Siglo IV d.C.	2,10 g	20,0 mm		Nº. inv. 11569
399	Roma	AE	Siglo IV d.C.	1,99 g	17,0 mm		Nº. inv. 11576
400	Roma	AE	Siglo IV d.C.	2,05 g	17,0 mm		Nº. inv. 11583

Análisis de la masa monetaria de Numancia, según las monedas de las campañas de excavaciones de 1906-1923. Museo Numantino. Soria.

237-195 a.C.

Ceca	Dracma	As	Total
Emporion	1		1
Roma		1	1
Total	1	1	2

La pieza más antigua que se ha encontrado en el yacimiento es una dracma de imitación emporitana, fechable hacia 218-212 a.C. La aparición de esta dracma emporitana indica la integración del área litoral mediterránea de la península ibérica a la circulación monetaria en un momento relativamente temprano. Villalonga y Guadán opinan que estas dracmas de imitación emporitana sirvieron para financiar los levantamientos ibéricos contra los romanos establecidos en la península ibérica después de la Segunda Guerra Púnica. Diversos autores sitúan la fundación de la ciudad de Numancia en torno al 300 a.C., pero Wattenberg opina que la ciudad y el resto de las ciudades de la zona (como Uxama y Termes) pudieron fundarse en la primera mitad del siglo II a.C., quizás en el primer tercio de ese siglo o como mucho a finales del siglo III a.C. No debemos olvidar que en el siglo III a.C. se empiezan a desarrollar las ciudades en los territorios celtibéricos, al menos en lo que respecta a la Celtiberia.

A este período cronológico corresponde la introducción del torno con la que se fabricaba la cerámica manufacturada local.

195-133 a.C.

Ceca	Denario	As	Semis	Triens	Sextans	Cuadrante	Mitad	Tercio	Total	%
Roma	3	15	1	1	1	3			24	72,72
Arekorata							1	1	2	9,09
Sekaisa		6							6	18,18
Carbula		1							1	3,03
Total	3	22	1	1	1	3	1	1	33	99,99

En este período, la ceca extra-peninsular más importante es Roma. La abundancia de numerario romano-republicano, hay que relacionarlo con la presencia de los ejércitos romanos en esta zona con motivo de las Guerras Celtibéricas (153-133 a.C.). La cronología de monedas AE romano-republicanas, halladas en las excavaciones de Numancia, incluidas en estas fechas lo han sido, según el modelo de pesos establecido por Crawford.

La distribución del numerario republicano a lo largo de varias décadas nos indica que, después de la escasez de piezas que se registró durante el período anterior, existe una continuidad en todo el período y que, a partir del 199 a.C., el aprovisionamiento se incrementa paulatinamente hasta la década de los años 146 a.C., motivado por los intentos de Roma de someter Numancia y de las interrupciones que estos años tienen lugar en el nordeste de la Celtiberia.

Una de las cecas ibéricas representadas en este momento es Arekorata, ceca de abundantes producciones y variadas emisiones, que abarcan casi un siglo. Su situación geográfica es desconocida, aunque algunos autores tratan de localizarla en la vertiente soriana del Moncayo. La ceca soriana aporta dos bronce, uno de ellos con una representación del gallo, de carácter religioso. Todas estas piezas se fechan en torno al 169-150 a.C. Próxima a las minas de plata y de hierro del Moncayo, explotadas desde época muy antigua, se hallaba Arekorata, que debió mantener unas buenas relaciones comerciales y económicas con Numancia por su proximidad geográfica y de la que quizás fuera suministradora de ambos metales. El hallazgo en el yacimiento de objetos de orfebrería realizados en plata, permiten aventurar con cierta cautela de estas relaciones de intercambio con otros grupos de la Meseta, incluida la ciudad de Arekorata.

Otra de las cecas ibéricas representadas en este momento es Sekaisa. Esta ceca se localiza en la antigua Segeda, localizada en El Poyo de Mara (Zaragoza). Su importante aportación a la circulación monetaria de Numancia está constituida por seis ases, con el símbolo de la leona situado indistintamente delante o detrás del busto del anverso. Estas piezas se fechan en torno a la primera mitad del siglo II a.C. Sabemos por el historiador Diodoro Sículo que Segeda había alcanzado un importante desarrollo económico y que, con motivo de la ampliación de las murallas de la ciudad sin consentimiento del Senado romano, allí fue enviado el ejército romano comandado por el general Nobilior en el año 153 a.C. A raíz de este hecho, los habitantes de Segeda se vieron obligados a pedir refugio en la ciudad amiga de Numancia. Posiblemente la aparición de estos ases en las excavaciones practicadas en Numancia proceden de este momento histórico, pues coincide la cronología de las monedas con los hechos acontecidos en Segeda.

Los pueblos celtibéricos poseían grandes rebaños ovinos. Diodoro, nos narra de forma genérica, la importancia que alcanzó entre estas tribus, un gran desarrollo de la confección de capas de lana, llamadas sagos, favorecida por la cría de ovejas, tan abundantes en la Celtiberia. El frío de la Meseta obligaba a este tipo de abrigo, que usó también el ejército romano. Ya entre los años 140-139 a.C., Pompeyo Aulo impuso a Numancia y Tiermes un tributo de 3000 pieles de buey, 800 caballos y 9000 sagos, buen exponente de la gran riqueza ganadera de estas tribus, y desarrollo alcanzado en la confección de las prendas de vestir, trajo

como consecuencia en Numancia, el auge económico de la ciudad, y la exportación de sus producciones cerámicas a otras zonas geográficas, nos hace pensar, en la existencia en la ciudad de una clase dominante, que poseía unos recursos económicos muy superiores al del resto de sus habitantes. La producción de estas cerámicas policromas numantinas no pueden considerarse una alfarería de lujo, pero sí de carácter eminentemente funcional. Sin embargo, Numancia, como en épocas anteriores, basaba su economía en la ganadería y en la explotación agrícola del cereal (trigo y cebada), lo que trajo como consecuencia el asentamiento de pequeñas explotaciones agrícolas alrededor de la ciudad.

Los posibles contactos comerciales de Numancia en esta época con el sur peninsular quedan demostrados con la aparición en el yacimiento de un as de Carmo.

Las excavaciones realizadas en la necrópolis de Numancia coinciden con los momentos de mayor mortandad en el territorio numantino como consecuencia del período de las Guerras Celtibéricas (153-133 a.C.), sobre todo en el año 153 .C. y desde el 143 al 133 a.C. (A. Jimeno 1996: 57-76).

Esta etapa se caracteriza por la utilización generalizada del torno en la ciudad para la producción de cerámica a gran escala y en las formas más típicas de la cerámica celtibérica. En la ciudad se hallaron determinados materiales fabricados con una técnica de orfebrería poco frecuente; el uso de la plata también permite hablar de materiales de importación y de relaciones e intercambio con otros grupos de la meseta y del Mediterráneo.

Las excavaciones realizadas en la necrópolis de la ciudad nos aportan unas 200 fibulas de diferentes tipos (de pie vuelto, simétricas, de pie zoomorfo, de La Tène II-III, etc.) y aportan una mayor confluencia desde finales del siglo III al tercer cuarto del siglo II a.C. (Jimeno 1996; 57-76).

A este momento histórico corresponden un total de 66 monedas encontradas en Numancia. El auge de las acuñaciones ibéricas (en este período, con un mayor número de cecas) y los hallazgos de monedas reflejan la importancia de Numancia a lo largo del siglo I a.C. El valle del Ebro, la cabecera del río Duero, la Sedetania, el grupo suessetano, los vascones, el valle del Jalón y la Celtiberia constituyen el grueso de estas aportaciones numismáticas. Numancia no acuñó moneda propia, aunque los hallazgos de monedas ibéricas confirman el auge económico, lo cual pone de manifiesto la existencia de un amplio mercado que rebasa los límites locales y regionales. Numancia basaba su economía en la agricultura, a juzgar por el trigo y la cebada que se guardaba en grandes tinajas en las casas y que fueron productos muy deseados durante las guerras sertorianas. También fueron importantes las ganaderías ovina y vacuna, de las que se obtenía lana y piel para fabricar prendas de vestir.

133-72 a.C.

Ceca	Denario	As	Semis	Unidad	Total	%
Roma	5				5	7,60
Iltirta		3		1	4	6,08
Kelse		4			4	6,08
Seteisken		2			2	3,04
Bolskan	12	4			16	24,32
Sekia		3			3	4,56
Barskunes	1	2			3	4,56
Arsaos		1			1	1,52
Turiasu	1	2			3	4,56
Sekaisa		3			3	4,56
Konterbia		1			1	1,52
Karbika						
Bilbilis		5			5	7,60
Arekorata		1			1	1,52
Sekobirikes	3	1			4	6,08
Sekotias		1			1	1,52
Belikiom		1			1	1,52
Arse		1			1	1,52
Castulo		1			1	1,52
Frustras		5	2		7	10,64
Total	22	41	2	1	66	

A este momento histórico corresponden a Numancia, un total de 66 monedas. El auge de las acuñaciones ibéricas, en este período con un mayor número de cecas, y monedas reflejan la importancia de Numancia a lo largo del siglo I a.C. El valle del Ebro, la cabecera del río Duero: la Sedetania, el grupo Suessetano, los Vascones, el valle del Jalón y la Celtiberia, constituyen el grueso de estas aportaciones numismáticas. Numancia no acuñó moneda propia, aunque los hallazgos de monedas ibéricas, confirman el auge económico, poniendo de manifiesto la existencia de un amplio mercado que rebasa los límites locales, y regionales. Numancia basaba su economía en la agricultura, a juzgar por los depósitos de granos de trigo y cebada, guardados en grandes tinajas en las casas, y que fueron productos muy deseados durante las guerras sertorianas, asimismo la ganadería ovina y vacuna, de la que explotaban fundamentalmente la lana, y las prendas derivadas de ella.

En todo este conjunto de monedas ibéricas, la mayor representación corresponde a las cecas del valle del Ebro y la Celtiberia. Este hecho no es raro puesto que las cecas de la región, o las más próximas al yacimiento, son las que pro-

porcionan mayor cantidad de monedas a la circulación monetaria de la ciudad. Bolskan es la ceca que más aporta con 12 denarios; esta importante cantidad se justifica por la potencia emisora que esta ceca tuvo durante el último tercio del siglo II y el primer cuarto del siglo I a.C., en especial durante el tiempo que Sertorio permaneció en Hispania. Entre las acuñaciones de AR ibéricas no debemos olvidar los denarios de Sekobirikes, que debieron ejercer una función muy importante dentro de la financiación de la revuelta sertoriana. Turiaso también se halla representada en la circulación monetaria de Numancia. La ceca ibérica está situada en la vertiente aragonesa del Moncayo y, como en el caso de Arekorata, próxima a sus minas de plata y de hierro. Esto nos confirma que Numancia mantuvo unas excelentes relaciones comerciales y económicas con ambas ciudades ibéricas. Las acuñaciones de Roma encontradas en Numancia sufren un considerable retroceso con respecto al período anterior. Este cambio se pudo producir por una mayor producción del denario romano, así como el aumento de bronce de las cecas peninsulares. También Numancia mantenía buenas relaciones comerciales con otras regiones peninsulares y mediterráneas, como lo demuestra la orfebrería y la plata encontrada en las tumbas de la necrópolis.

En este período histórico se pueden incluir las manufacturas de cerámicas que imitan formas de la campaniense tipos A y B y que se decoran con motivos pintados simples (Jimeno-Martín Bravo: 1995:182).

72-27 a.C.

Ceca	Denario	As	Semis	Total	%
Roma	1			3	4,54
Roma. Sicilia	1			1	4,54
Roma. Hispania	1			1	4,54
Kelse		1		1	4,54
Colonia Lépidia		11		11	49,94
Turiaso		2		2	9,08
Calagurris			1	1	4,54
Clounioq		2		2	9,08
Emporiae		2		2	9,08
Total	3	18	1	24	99,88

Tras el fallecimiento de Sertorio, algunos poblados indígenas siguieron apoyando la causa. Como consecuencia de estas desestabilizaciones políticas, se produjo un retroceso en la producción monetaria de las cecas peninsulares. Esta reducción se puede explicar como un signo de castigo a las ciudades que se pusieron del lado de Sertorio. Ello no fue obstáculo para que ciertas piezas ibéricas continuaran circulando durante algún tiempo, coexistiendo incluso con los de la época imperial. La presencia del valle del Ebro viene de la mano de las mo-

nedas de la ceca de Kelse (43-42 a.C.), Colonia Lépidia (fechables entre los años 44-36 a.C.); Calagurris, cuyas piezas se acuñaron poco antes del 27 a.C., y Turiaso (29 a.C.). Estas piezas representan una gran mayoría del numario circulante de la ciudad de Numancia, en este período histórico. El hallazgo de denarios romano-republicanos, con fechas entre el 56 a.C. que corresponde al tipo RRC 425,1, acuñado en Roma; el tipo RRC 468,2, emitido por César en Hispania, fechable entre los años 46-45 a.C.; y el acuñado por Pompeyo en Sicilia, entre los años 42-40 a.C., con el tipo RRC 511,1. Todos estos denarios, nos indican la implicación de Numancia en los conflictos militares entre César y Pompeyo. Esta afirmación refuerza la teoría de Schulten que interpretó que Numancia también participó en estos enfrentamientos y como consecuencia de ello se construyó los campamentos IV y el V de la Gran Atalaya de Renieblas, que los relaciona con la campaña de Pompeyo (verano del 75 a.C.), y de su legado Titurio (invierno del 75-74 a.C.) (Jimeno-Martín Bravo 1995: 180). De todo ello, se desprende que la ceca del valle del Ebro (Kelse-Colonia Lépidia), mantenía unas excelentes relaciones comerciales y económicas como en el período anterior con Numancia. Celsa existió entre el 44 a.C.-70 d.C., desempeñando un lugar fundamental como nudo de comunicaciones, por estar situado en la Vía Augusta. Con estos datos numismáticos la ciudad de Numancia tras su destrucción en el 133 a.C., no estuvo mucho tiempo deshabitada; los restos aparecidos de monedas y de cerámicas romanas y celtibéricas, demuestra su ocupación en el siglo I a.C. En esta época, es cuando se generaliza en Numancia el uso de la cerámica con decoración pintada, apareciendo al final del proceso, la policromía.

27 a.C. - 41 d.C

Ceca.	Sestercio	Dupondio	As	Semis	Cuadrante	Total	%
Celsa			19			19	15,2
Bilbilis			18			18	14,94
Turiaso			25	2	1	28	22,4
Osca	1	1	1			3	2,40
Calagurris			23	1		24	19,2
Caesaraugusta	1		8	7		16	12,8
Ercávica			2			2	1,60
Graccurris			2			2	1,60
Casquantum			7			7	5,81
Clunia			1	1		2	1,60
Ilici				1		1	0,80
Cartagonova				1		1	0,80
Emérita		1	1			2	1,60
Hispano-latina		1	11			12	0,80
Total	2	3	118	13	1	137	

Ceca	Augusto	Tiberio	Calígula	Total	%
Celse	19			19	15,20
Bílbilis	16	2		18	14,40
Turiaso	8	20		28	22,40
Osca	1	1	1	3	2,40
Calagurris	15	8		24	19,20
Caesaraugusta	7	9	1	16	12,80
Ercávica	2			2	1,60
Cascantum		7		7	5,60
Graccurrus		2		2	1,60
Clunia		2		2	1,60
Ilici	1			1	0,80
Cartagonova	1			1	0,80
Emérita Augusta	1	1		2	1,60
Hispano-latina	1	1		2	1,60
Total	72	54	2	127	

La Península Ibérica alcanza la paz y son escasos los acontecimientos bélicos posteriores. La tranquilidad fue motivo para que se construyera la vía que pasaba junto a Numancia. Esta vía fue un elemento impulsor de la acción romanizadora e impulsora de la comunicación del valle del Ebro con el alto Duero y el occidente de la Meseta, pues comunicaba Caesaraugusta con Asturica. Su importancia fue decisiva, como lo demuestran sus constantes reparaciones y mantenimiento. Estas posibilidades de relación y apertura debieron influir en la romanización de Numancia, que obtuvo el grado de municipium en la segunda mitad del siglo I d.C. con los emperadores Flavios.

Esto se refleja en el hallazgo de cerámicas con motivos decorativos numantinos en diversos yacimientos del valle del Ebro y en la exportación de cerámicas policromas halladas en diversos yacimientos del Duero medio. Este auge económico de la ciudad y la exportación de sus producciones cerámicas a otras zonas geográficas nos lleva a pensar en la existencia de una clase dominante en la ciudad, que poseía unos recursos económicos muy superiores al resto de sus habitantes.

El numerario hallado en Numancia comprendido entre los años 27 a.C.- 41 d.C. nos indica el predominio de las cecas hispano-latinas del valle del Ebro y de la meseta norte. En este predominio de las cecas del valle del Ebro, destacan las cecas de Turiaso, Calagurris, Celsa, Bílbilis, Caesaraugusta, Cascantum, y Graccurrus, que son las cecas que más numerario suministran y representan con el 94,65% del total. Otras cecas, como Osca, Ercávica y Clunia, también se hallan representadas en Numancia. Así pues, vemos que las cecas más representadas

son las más cercanas a nuestra ciudad. La ceca hispano-romana con mayor representación de piezas halladas en Numancia es Turiaso. Por su proximidad con Numancia y por su excelente situación geográfica, debió facilitar las relaciones económicas y comerciales con Numancia. Augusto representa el más elevado porcentaje, conclusión totalmente lógica si tenemos en cuenta que su mandato es mucho más extenso en años que el de Tiberio. Con Tiberio son más las cecas que están en funcionamiento en la Citerior. Bajo su mandato, la ceca mejor representada es Turiaso. Numancia no acuñó moneda, necesitaba abastecerse de acuñaciones exteriores y cubrir las necesidades locales y de un hinterland más o menos grande. Estas monedas proceden de las ciudades del valle del Ebro, que son las más cercanas a Numancia.

Los Julio-Claudios

Emperador	Denario	Sestercio	Dupondio	As	Total	%
Augusto. Roma	1				1	1,28
Augusto Lugdunum				1	1	1,28
Tiberio. Roma	1			4	5	4,92
Tiberio. Lugdunum	2				2	2,46
Calígula			1	3	4	4,92
Germánico				4	4	4,92
Agrippa				4	4	4,92
Claudio. Roma		1			1	1,23
Claudio. Local		3		44	47	57,81
Antonia			3		3	3,69
Nerón. Roma				1	1	1,28
Nerón. Lugdunum		1		5	6	7,38
Total	4	5	4	65	78	

La circulación monetaria en Numancia durante este período es muy cerrada. La circulación de la moneda hispano-romana y la local de Claudio I constituyen casi el total del volumen de moneda que circula. En cuanto al índice de valores circulantes, el as era la moneda más habitual y su porcentaje es el más elevado. La vida de la ciudad de Numancia en tiempos romanos debió ser bastante próspera pero un poco artificial.

En el cuadro de repartición de las monedas halladas en Numancia, pertenecientes al período Julio-Claudio, se destaca la escasa presencia de denarios en Numancia. Hecho normal en prácticamente todos los yacimientos arqueológicos, lo que nos hace pensar, por una parte, que esta moneda no sería de uso común para las transacciones locales de poca importancia.

El gobierno de Claudio I significa, en la península ibérica, un cambio radical en la estructura de la circulación monetaria. El cierre de los talleres municipales

provoca una drástica reducción del numerario circulante, reducción que no se compensa con las aportaciones de las cecas extra-peninsulares y que lleva a la imitación de las monedas oficiales.

Durante su reinado, el aprovisionamiento monetario es desbordante si lo comparamos con los reinados de Augusto y Tiberio. No podemos precisar si el origen de esta sobreabundancia de piezas pertenecientes al emperador Claudio I es la propia Hispania o bien proceden de otra zona, contribuyendo así a elevar el porcentaje total de la época Julio-Claudia. Se trata, pues, de una circulación regional cuyas piezas salen de varias cecas al mismo tiempo, a pesar de similitudes como el predominio del tipo de Minerva. Los tipos de reverso más frecuentes son los de Minerva, Libertas y Constantiae. Aunque las imitaciones dejaron de acuñarse en el 50-51 d.C., seguirían en circulación durante todo el siglo I d.C.

Cabe destacar, dentro de las monedas de Claudio I, dos sestercios. Uno de ellos pudo ser acuñado en Roma o bien es una imitación procedente del norte de Italia, como lo revelaría su resellado NCAPR, típico de los sestercios. El otro sestercio presenta un gran interés, pero en otro aspecto: se trata de una pieza con un anverso que recuerda al de una moneda de la ceca de Roma, pero su reverso está muy lejos de la calidad mostrada por el anverso. Podemos afirmar que se trata de una moneda de imitación (Gurt Esparraguera, 1985:65).

Guerras Civiles (68-69 d.C.)

En el año 68 d.C. se suceden rápidamente en el poder tres emperadores: Galba, Otón y Vitelio. Esta crisis tuvo especial resonancia en Hispania, pues Otón hacía diez años que había sido enviado por Nerón como legado en la Lusitania, y Galba, desde hacía ocho, a cargo de la Citerior. Durante el período de disturbios que precedió a la muerte de Nerón, Galba fue proclamado Imperator en Clunia.

El nivel de aprovisionamiento de este período en Numancia baja considerablemente con respecto a la fase inmediata. Este descenso monetario probablemente se halla relacionado con el cierre de la ceca de Roma. De las cinco piezas pertenecientes a este período, todas fueron acuñadas bajo el mandato de Vitelio en Hispania.

Los Flavios

Emperador	Sestercio	Dupondio	As	Total	%
Vespasiano		1	3	4	33,32
Tito			1	1	8,33
Domiciano	1	1	5	7	58,31
Total	1	2	9	12	

Con la llegada al poder de Vespasiano, nos encontramos con una situación difícil, fruto en parte del período de guerra civil anterior. Sin embargo, las reformas financieras llevadas a cabo por el emperador mejoraron la economía de Roma. A partir de entonces, se mejora su economía financiera y se produce un progresivo aumento de las emisiones monetarias hasta finales del siglo II d.C. Aproximadamente hacia el 74 d.C., otorga un edicto por el que se pretendía un reconocimiento al desarrollo de la romanización en las provincias hispanas.

En cuanto a porcentajes por emperador se refiere, vemos que Numancia está bien representada y encaja perfectamente dentro de la tónica general observada en Hispania, que consiste en una alimentación superior (en algunos casos muy poco superior) durante el período de Domiciano.

En Numancia, para el período Flavio, observamos que, al igual que sucedía en el período anterior, el as sigue dominando, aunque en un porcentaje inferior al alcanzado con los Julio-Claudio.

Antoninos (96-192 d.C.)

Emperador	Denario	Sestercio	Dupondio	As	Cuadrante	Total	%
Nerva				2	1	3	16,65
Trajano		1		1		2	11,10
Adriano	1	6	1	3		11	61,05
Faustina II		1				1	5,55
Antonio Pío				1		1	5,55
Total	1	8	1	7	1	18	

En términos numismáticos, el siglo II d.C. en Numancia es una época más significativa que la Flavia. Entre los años 96 y el 192 d.C. sólo se registran 18 piezas, cifra insuficiente para efectuar un análisis riguroso de la circulación monetaria del período.

Efectivamente, de las 18 monedas del período 96-192 d.C., 16 se concentran en los reinados de Nerva, Trajano y Adriano; si añadimos las dos piezas a nombre de Antonino Pío y de Faustina II, sólo dos ejemplares rebasan el año 161 d.C., lo que da una idea de la ralentización que se produce en la ciudad a partir de mediados del siglo II d.C.

A partir del siglo III d.C., se acusa un decaimiento de la vida de la ciudad de Numancia, atestiguado por la reducción sensible de la cerámica sigillata y de las escasas aportaciones numismáticas, cuyos últimos hallazgos corresponden a la segunda mitad del siglo IV d.C. Este deterioro de la vida urbana de Numancia puede relacionarse posiblemente con la crisis económica que afecta a la ciudad y al Imperio Romano, a consecuencia de la cual se produce un abandono progresivo del recinto numantino.

BIBLIOGRAFÍA

- AGUILERA Y GAMBOA, E. (1916): *Las Necrópolis Ibéricas*. Madrid.
- ÁLVAREZ SANCHIZ, J.; CARDITO, L. M. (2000): "Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Castilla y León". *Catálogo e Índices*. Madrid, Real Academia de la Historia, p. 289-368.
- APRAÍZ BUESA, R. (1947): "Museo Numantino de Soria. Adquisiciones". *MMAP* VIII. Madrid.
- APRAÍZ BUESA, R. (1952-1953): "Museo Numantino. Adquisiciones". *MMAP* XIII-XIV. Madrid.
- BELTRÁN MARTÍNEZ, A. (1964): "Un corte estratigráfico en Numancia", *VIII Congreso Nacional de Arqueología* (Sevilla-Málaga 1963), Zaragoza.
- BELTRÁN MARTÍNEZ, A. (1972): "Las estratigrafías de Numancia", en VV.AA., *Crónica del Coloquio conmemorativo del XXI Centenario de la Epopeya Numantina* (Monografías Arqueológicas 10), Zaragoza.
- BERMÚDEZ, C. (1852): *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*. Madrid.
- BLECH, M. (1995): *Schulten und Numantia*, *Madriden Mitteilungen* 36.
- BNC II (1988) GIARD, J. B., Bibliothèque Nationale. Paris: *Catalogue des monnaies de l'Empire Romain. II. De Tibère à Neron*. Catalogue. Paris.
- BNC III (1998) GIARD, J.B., Bibliothèque Nationale. Paris: *Catalogue des monnaies de l'Empire Romain. III. De soulèvement de 68 après J.C.* Catalogue. Paris.
- BOROBIO, M.J. (1985): *Carta Arqueológica. Soria*. Campode Gómara, Soria.
- BURILLO, F. (1986): *Sobre el territorio de los lusones, belos y titos en el siglo II a.C.*, Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez, Zaragoza.
- CORTÉS Y LÓPEZ, M. (1836): *Diccionario geográfico histórico de la España Antigua*. Vol. III. Madrid.
- DELGADO, A.; OLÓZAGA, S (1877): *Excavaciones realizadas en Garray, donde se cree que estuvo Numancia*. *BRAH* T. I, p. 55-58. Madrid.
- ERRO, J.B. (1806): *Alfabeto de la lengua primitiva de España*. Madrid.
- FITA, F. (1907): "Arqueología, Arte y Etnografía numantina". *BRAH*, T. L. Madrid.
- FITA, F. (1913): "Excavaciones de Numancia". *BRAH*, T. LXII, Madrid.
- GÓMEZ DE SANTA CRUZ, S. (1935): *Numancia. Sus guerras. Exploración de sus ruinas*. El Museo Numantino. Soria.
- GONZÁLEZ SIMANCAS, M. (1914): "Numancia. Estudio de sus defensas", *RABM* XXX, p. 458-508.
- GONZÁLEZ SIMANCAS, M. (1926a): "Las fortificaciones de Numancia. Excavaciones practicadas para su estudio". *MJSEA*, nº 74. Madrid.
- GONZÁLEZ SIMANCAS, M. (1926b): "De Arqueología numantina: Los estratos

de las excavaciones de la acrópoli”, *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones* XXXIV, p. 176-182 y 253-273.

GURT ESPARRAGUERA, J.M. (1985): *Chunia III. Hallazgos monetarios. La Romanización de la meseta norte a través de la circulación monetaria en la ciudad de Chunia*. Ministerio de Cultura. Madrid 1985.

HAEBERLIN, E.J. (1929). “Die Münzen aus der Stadt Numantia. Den lagern des Scipio und Den lagern ver Renivelas”. En A. Schulten. *Numantia IV*, p. 238-271. Munich

HILDEBRANT, H.J. (1979): “Die Römerlager von Numantia. Datierung anhand der Münzfunde”. *MM* 20. Madrid-Berlín.

HILDEBRANT, H.J. (1981): “Contribución al estudio de la cronología de los hallazgos de monedas ibéricas de bronce”. *AN XI*, 58-65. Barcelona.

JIMENO, A.; MORALES, F. (1993): “El poblamiento de la Edad del Hierro en el Alto Duero y la necrópolis de Numancia”. *Complutum* 4. Madrid.

JIMENO, A. (1994): “Numancia”. En A. Rodero y M. Barril (coord.), *Arqueología de las Ciudades Prerromanas de la Península Ibérica*. Museo Arqueológico Nacional Vol. II 119-134. Madrid.

JIMENO, A.; MORALES, F. (1994): “La localización de la necrópolis celtibérica de Numancia. Primer Congreso de Arqueología Peninsular (Actas III)”. *Trabalhos de Antropología Etnología*, 34 (1-2); p. 249-258.

JIMENO, A.; MARTÍN A. M. (1995): “Estratigrafía y Numismática. Numancia y los Campamentos”. En M^a PAZ GARCÍA-BELLIDO y R.M. SOBRALS (Edts), *Ciudad y Territorio. Actas del I encuentro peninsular de Numismática Antigua*. CSIC. Anejos de Archivo Español de Arqueología XIV, CSIC, 179-190 Madrid.

JIMENO, A.; (1996): “Numancia: Relación necrópolis-poblado”. *Archivo Español de Arqueología*. Vol. 69, 57-76. Madrid.

JIMENO, A. y TABERNERO, C. (1996): “Origen de Numancia y su evolución urbana”. *Homenaje al Profesor Manuel Fernández Miranda*, Complutum Extra 6 (I), p. 415-432.

JIMENO, A.; DE LA TORRE, J. I. (2005): “Numancia. Símbolo e Historia”. Edit. Akal. Madrid.

LOPERRÁEZ, J. (1788): *Descripción histórica del obispado de Osma con tres disertaciones sobre los sitios de Numancia, Uxama y Chunia*. Vol. II. Madrid.

LORRIO, A.J. (2005): *Los Celtíberos*. Real Academia de la Historia. Madrid.

MATEU Y LLOPIS, F. (1951): “Hallazgos Monetarios VI”. H.M. núms. 326-486. *Ampurias*. XIII. Barcelona.

MATEU Y LLOPIS, F. (1952): “Los tesoros monetarios de época sertoriana”. Apéndice II de la obra de Schulten. Barcelona.

MATEU Y LLOPIS, F. (1952): “Hallazgos Monetarios VII”. H.M. núms. 487-601. *Num. Hisp.* I, 1-2. Madrid.

MATEU Y LLOPIS, F. (1967): "Hallazgos Monetarios XX". H.M. núms.1143-1269. *Num. Hisp.* XI. 21. Madrid.

MÉLIDA ALINARI, J. R. (1908): "Excavaciones de Numancia". *RABM*, XV-XIX. Madrid.

MÉLIDA ALINARI, J. R. (1912): *Excavaciones de Numancia*. Memoria presentada al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes por la Comisión Ejecutiva. Madrid.

MÉLIDA ALINARI, J. R. (1916): "Excavaciones de Numancia". Memoria de los trabajos realizados en 1915. *MJSEA* 1. Madrid.

MÉLIDA ALINARI, J. R. (1918): "Excavaciones de Numancia. Trabajos realizados en 1916 y 1917. *MJSEA* 19. Madrid.

MÉLIDA, J. R.; TARACENA, B. (1920): "Excavaciones de Numancia". Memorias acerca de las excavaciones practicadas en Numancia 1919. *MJSEA* 31. Madrid.

MÉLIDA, J. R.; TARACENA, B. (1921): "Excavaciones de Numancia". Memoria acerca de las excavaciones practicadas en Numancia 1920-1921. *MJSEA* 36. Madrid.

MÉLIDA, J. R.; TARACENA, B. (1923): "Excavaciones de Numancia". Memoria acerca de las excavaciones practicadas en Numancia 1920-1921. *MJSEA* 49. Madrid.

MÉLIDA ALINARI, J. R. ; ÁLVAREZ M. A.; GÓMEZ, S.; TARACENA, B. (1924): "Las ruinas de Numancia. Memoria descriptiva redactada conforme al plano que acompaña a las mismas 1924". *MJSEA* 61. Madrid.

MORALES, F. (1985): *Garray*, Soria. Junta de Castilla y León y Ayuntamiento de Garray.

MORALES, F. (1995): *Carta Arqueológica. Soria. La Altaplanicie Soriana*. Soria. Diputación Provincial de Soria.

RABAL, N. (1906): *El monumento a Numancia erigido sobre las ruinas de la ciudad Celtíbera a expensas del Exmo. Sr. D. Ramón Benito Aceña*. Madrid.

RIC I (1984): "Sutherland C.V.H." *Roman Imperial Coinage* 31 BC-AD 69. London.

RCP (1999) BURNETT, A.; AMANDRY, M.; RIPOLLÉS, P. P.: *Roman Provincial Coinage*, vol. I. London-Paris.

RCP-S BURNETT, A.; AMANDRY, M.; RIPOLLÉS, P. P.: *Roman Imperial Coinage, Supplement I*, London-Paris.

ROMAGOSA, J. (1972): "Las monedas de los Campamentos Numantinos". *Acta Numismática* II, p. 87-96. Barcelona.

RRC (1974). CRAWFORD, M. H: *Roman Republican Coinage*. Cambridge.

ROLDÁN HERVÁS, J. M. (1980): "De Numancia a Sertorio. Problemas de la romanización de la península ibérica en vísperas de las guerras civiles". *Studien zur anti Socialgeschichte*. Colonia.

ROMERO CARNICERO F.; MARTÍN CARBAJO, M. A. (1992): “Hallazgos monetarios ibéricos e hispanorromanos en Numancia”. *2º Symposium de Arqueología Soriana (Soria 1989)*, vol. I, p. 671-681. Diputación Provincial de Soria. Soria.

ROMERO CARNICERO, M. V. (1992): “La Romanización en la provincia de Soria. Panorama y perspectivas”. *2º Symposium de Arqueología Soriana (Soria 1989)*, vol. I, p. 699-744. Diputación Provincial de Soria. Soria.

SAAVEDRA, E. (1861): “Descripción de la Vías Romana entre Uxama y Augustóbriga”. Memoria presentada en el concurso de 1861. *Memorias de la Real Academia de la Historia*, vol. IX. Madrid.

SAAVEDRA, E. (1877): “Excavaciones hechas en el Cerro de Garra, donde se cree estuvo situada Numancia”. *BRAH* I. Madrid.

SAAVEDRA, E. (1906): “Excavaciones practicadas en Numancia. Campaña 1906”. *BRAH*. Madrid.

SAAVEDRA, E. (1913): “Excavaciones practicadas en Numancia”. *BRAH* 1913. Madrid.

SCHULTEN, A. (1905): “Ausgrabungen in Numantia”. *Jahrbuch des Kaiserlich deutschen Archäologischen Institut* 195. Berlin.

SCHULTEN, A. (1927): “Numantia”. *Ergebnisse der Ausgrabungen 1905-1912*, vol. III. Die Lager des Scipio. Munich.

SCHULTEN, A. (1929): “Numantia”. *Ergebnisse der Ausgrabungen 1905-1912*, vol. IV. Die Lager bei Renieblas. Munich.

SCHULTEN, A. (1949): *Sertorio*. Barcelona.

TARACENA, B. (1926): “Excavaciones en diversos lugares de la provincia de Soria”. *MJSEA* 75. Madrid.

TARACENA, B. (1927): “Excavaciones en las provincias de Soria y Logroño”. *MJSEA* 86. Madrid.

TARACENA, B. (1929): “Excavaciones en las provincias de Soria y Logroño”. *MJSEA* 103. Madrid.

TARACENA, B. (1932): “Excavaciones en las provincias de Soria y Logroño”. *MJSEA* 119. Madrid.

TARACENA, B. (1941): “*Carta Arqueológica de España (Soria)*”. Instituto Diego Velázquez CSIC. Madrid.

VIDAL BARDÁN, J. M. (1992): “Hallazgos numismáticos de la Meseta Oriental (Ciclo Colonial Tesis Doctoral)”. Universidad Complutense (Inédita). Madrid.

VIDAL BARDÁN, J.M. (1997): “Bronce inédito y otro raro de Tiberio de la ceca hispanolatina de Turiaso procedentes de Numancia. Campañas de excavaciones de 1906-1923”. *Acta Numismática* 27, p. 37-41, Barcelona.

VILLARONGA GARRIGA, L. (1994): *Hábeas Nummum Hispaniae Ante Augusti Aetatem*. Madrid.

VIVES, A. (1926): *La Moneda Hispánica*. Madrid.

VV. AA. (1912): “*Excavaciones en Numancia*”. Memoria presentada al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes por la Comisión Ejecutiva de las Excavaciones de Numancia. Madrid.

WATTEMBERG, F. (1963 a): “Las cerámicas indígenas de Numancia”. *Bibliotheca Praehistorica Hispana*, vol. IV. Madrid.

WATTEMBERG, F. (1963b): “Informe sobre los trabajos realizados en las Excavaciones de Numancia”. *NAH*, VII, p. 132-142.

WATTEMBERG, F. (1983): “Excavaciones en Numancia Campaña de 1963”. *Monografías del Museo Arqueológico de Valladolid* 5, Valladolid.

ZOZAYA STABEL HANSEN, J. (1970): “*Acerca del posible poblamiento medieval de Numancia. Celtiberia*”. Centro de Estudios Sorianas, p. 209-218. Soria.

1

12

17

18

19

40

41

46

59

75

93

94

95

112

121

177

187

188

226

236

252

263

264

265

267

272

273

277

283

284

La emisión denominada “Tipo Sacerdos”

LUÍS AMELA VALVERDE*

Dentro de la numismática peninsular existen acuñaciones realmente misteriosas. Entre éstas ha de destacarse la emisión denominada de “Tipo Sacerdos”. De esta interesante serie, se daban en un principio tres variantes, que exponemos a continuación siguiendo la descripción de Villaronga:¹

- CNH Tipo Sacerdos 1. AE. Semis. 21/22 mm, 7,72 g (en 16 ejemplares). Raridad 3. Anv.: Cabeza viril a derecha; delante, leyenda externa CN.STATI.LIBO; detrás, PRAEF.F. Rev.: *Patera* a izquierda y *praefericulum* (sic) a derecha; en el exergo, SACERDOS.

- CNH Tipo Sacerdos 2. AE. Semis. 22 mm, 8,40 g (en 1 ejemplar). Raridad: 8. Anv.: Cabeza viril a derecha; delante, leyenda externa CN.STATI.LIBO; detrás, PRAEF.F. Rev.: *Patera* a derecha y *praefericulum* (sic) a izquierda; en el exergo, SACERDOS.

- CNH Tipo Sacerdos 3. AE. Semis. Raridad: 9. Anv.: Cabeza viril a derecha; delante, leyenda externa CN.STATI.LIBO; detrás, PRAEF.F.QVINQ. Rev.: *Patera* a izquierda y *praefericulum* (sic) a derecha; en el exergo, SACERDOS.

Por su lado, Sáez y Blanco señalan las mismas variantes, semises; de la primera, indican que tiene 20/22 mm de diámetro, de peso medio de 7,72 g y posición de cuños 3 h;² de la segunda, dan 22 mm de diámetro, 8,40 g de peso medio y posición

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

1. VILLARONGA (1994), p. 425.

2. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 319.

de cuños 8 h;³ finalmente, de la tercera dan 21 mm de diámetro y posición de cuños 9 h.⁴ Por otra parte, en un primer momento, Ripollès aporta los siguientes datos en conjunto: bronce de 22 mm de diámetro, de 7,84 g de peso medio en 39 ejemplares, con posición de cuños variable.⁵

Eso sí, posteriormente, Villaronga y Benages únicamente hace mención a los dos primeros tipos, con la siguiente descripción:⁶

- ACIP 2645 (CNH Tipo Sacerdos 1 = RPC I 483a). AE. Semis. 22 mm de diámetro y 7,72 g de peso de media en 16 ejemplares. Rareza: 5. Rev.: Cabeza viril a derecha; delante, leyenda externa CN.STATI.LIBO; detrás, PRAEF. Rev.: A la izquierda, *patera*, y, a la derecha, *praefericulum* (sic); al exergo, SACERDOS.

- ACIP 2646 (CNH Tipo Sacerdos 2 = RPC I 483b). AE. Semis. 22 mm de diámetro y 8,40 g de peso de media en 4 ejemplares. Rareza: 8. Rev.: Similar. Rev.: Similar, pero la *patera* a la derecha y el *praefericulum* (sic) a izquierda.

Un estudio de Llorens mediante el método Carter ha revelado, para la presente serie, la existencia de siete cuños de anverso y ocho cuños de reverso a partir del estudio de 78 ejemplares, de los cuales sólo en 47 se ha podido identificar el cuño. La estimación final aproximada para esta acuñación sería, como máximo, de ocho cuños de anverso y nueve cuños de reverso, respectivamente.⁷

3. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 319.

4. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 319.

5. BUTTREY, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 145.

6. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 521.

7. LLORENS (1989), p. 330-333; RIPOLLÈS (2010), p. 293.

Así pues, sólo tenemos una única serie de semises que, para García-Bellido y Blázquez, tendrían de peso medio 5,49 g.⁸ Por su parte, Ripollès, ya en un trabajo más tardío que el primero indicado, señala que las piezas del “tipo Sacerdos” tienen un diámetro de 22 mm, un peso medio de 7,94 g (en 25 ejemplares) y una posición de cuños variable.⁹ Sobre la desaparición de la variante CNH Sacerdos 3, *vid infra*.

Dejando atrás antiguas atribuciones que ubicaban el lugar de acuñación de esta serie en *Celsa*, *Corduba* o *Ebora*, la serie del denominado “tipo SACERDOS”, por la aparición de esta leyenda en el reverso, ha sido atribuida tradicionalmente, a partir de A. Vives y con el desarrollo de los trabajos de Beltrán Martínez, a la importante ciudad de *Carthago Nova* (Cartagena, prov. Murcia).¹⁰ En concreto, sería la cuarta emisión correspondiente al año 42 a.C., que conmemoraría la “refundación” de la colonia por M. Emilio Lépido (cos. I 46 a.C.), y la aparición de atributos de sacerdocio harían referencia a la condición de *pontifex maximus* de este personaje, con el prefecto Cn. Estatilio¹¹ Libón como encargado efectivo de la *constitutio* de la colonia.

La prueba de todo lo anterior la proporcionaría la existencia en un ejemplar de la palabra QVINQ en el anverso (CNH Sacerdos 3), que ligaría esta amonedación con el resto de series del taller cartagenero. Pero esta lectura no ha sido confirmada,¹² por lo que hay que eliminar esta variante, como ya han hecho Villaronga y Benages, que lo dan como una ceca diferente. En los últimos trabajos sobre las emisiones de *Carthago Nova*, la presente amonedación no se incluye;¹³ Ripollès advierte que, incluso en la actualidad, algunas de las emisiones que se adjudican a *Carthago Nova* pudieran no ser de esta ciudad debido a que en ellas no figura el taller responsable de su acuñación.¹⁴ Desde luego, la metrología no apoya tal solución, ya que nuestra emisión es más pesada que las efectuadas en el mismo período en *Carthago Nova* (ACIP 2525-2529, 2531 y 2538 = CNH Cartagonova 1-5, 7 y 14 = RPC I 146-149, 151 y 157)¹⁵ y presenta una mayor afinidad con las que realiza la colonia Lépida en los años 44/42 a 36/35 a.C. (ACIP 1497-1499 = CNH Kelse 24-26 = RPC

8. GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 404.

9. RIPOLLÈS (2010), p. 293.

10. VIVES (1926), p. CXVIII; BELTRÁN MARTÍNEZ (1947), p. 138-139, (1949), p. 24-27, (1950), p. 364, (1952), p. 20-22, (1987), p. 285, (1994), p. 28; GIL FARRÉS (1966), p. 244; BLÁZQUEZ (1971), p. 60; RAMOS FERNÁNDEZ y UROZ (1992), p. 99; FARIA (1994), p. 54 (en interrogante), (1996), p. 173; RAMOS (1994), p. 49; PÉREZ VILATELA (2002), p. 18; ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 105; BLÁZQUEZ (2012), s.p.

11. Mejor considerar el nomen Statilius que el de Statius, al estar el primero presente epigráficamente en Hispania en tres ocasiones, mientras que del segundo sólo se conoce un testimonio, según LLORENS (1989), p. 323-324. La ausencia de este nomen en la epigrafía de Saguntum parece descartar que esta amonedación se efectuase en esta localidad.

12. LLORENS (1989), p. 323; BUTTREY, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 145; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 404.

13. LLORENS (1994), p. 19 n. 40 y 20, (2002), p. 45; ABASCAL (2002), p. 31.

14. RIPOLLÈS (2010), p. 293.

15. Existen diferencias de criterio en cuanto a la cronología de las emisiones de *Carthago Nova*, lo que debe ser tenido en cuenta a la hora de efectuar este tipo de estudios.

I 265-267) y con la primera emisión atribuida a *Ilici* (ACIP 2623-2624 = CNH Ilici 1-2 = RPC I 187-188), del mismo período,¹⁶ ambas colonias creadas por el triunviro Lépido.

Semises de *Carthago Nova* y *Lepida* (ACIP 2526 = CNH Cartagonova 2 = RPC I 147 y ACIP 1498 = CNH Kelse 25 = RPC I 266, respectivamente)

En su momento, Jenkins supuso que el taller del “tipo SACERDOS” se encontraba más al oeste, ya que el estilo del retrato no recordaba a las emisiones de *Carthago Nova*, y todavía es más dudoso si el retrato que figuraba en estas piezas era el de Lépido o la mención de *sacerdos* hacía referencia a la condición de *pontifex maximus* de éste, que obtuvo en el año 44 a.C., tras la muerte de C. Julio César (*cos.* I 59 a.C.).¹⁷ Asimismo, para Guadán la figura del anverso no parece ser la de Lépido, ni la del emperador Augusto (27 a.C.-14 d.C.), ni la de M. Vespasiano Agripa (*cos.* I 37 a.C.), mano derecha del anterior.¹⁸ Llorens no considera desacertado el planteamiento de Jenkins.¹⁹

Tampoco el citado Guadán contempló su atribución a *Carthago Nova*, proponiendo la posibilidad de que pudiera proceder de una ceca situada en el norte de África, quizás en la ciudad mauretana de *Tingis* (Tánger, pref. Tánger-Arcila).²⁰ A su vez, Grant la ubicó en *Saguntum* (Sagunto, prov. Valencia), en el momento de la *constitutio* del municipio, que fechó en el año 29 a.C., en que Cn. Estatilio Libón actuaría de prefecto en el quinquenio que éste comenzó.²¹ Ambas hipótesis han de ser desechadas a tenor de la ubicación de los hallazgos de estas piezas.

A través de ellos, y sin entrar en detalles, Ripollès situaba el taller responsable en la Hispania Ulterior;²² de hecho, se conserva un ejemplar de esta emisión en el Museo de Cádiz.²³ Villaronga señalaba una gran abundancia de estas monedas hacia

16. LLORENS (1989), p. 327-329; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 404.

17. JENKINS (1958), p. 71; LLORENS (1994), p. 19 n. 40.- De manera curiosa, LLORENS (1989), p. 325, mantenía que el término *sacerdos* podía hacer referencia al pontificado máximo de Lépido.

18. GUADÁN (1969), p. 22.

19. LLORENS (1989), p. 330.

20. GUADÁN (1969), p. 20-22, (1980), p. 47 (aquí retiene su ubicación en el taller de *Carthago Nova* pero indica su posible atribución a *Tingis*).

21. GRANT (1969), p. 162-164.

22. BUTTREY, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 145; RIPOLLÈS (2010), p. 293.

23. LLORENS (1989), p. 329.

el Cerro de Alcolea, en Arcos de la Frontera (prov. Cádiz).²⁴ Curiosamente, Sáez y Blanco indican que, tras consultar varios mapas de la provincia de Cádiz, no han identificado este lugar.²⁵

Sáez y Blanco señalan que Llorens, en su trabajo sobre el taller de *Carthago Nova*, cita tres de estas piezas depositadas en el Gabinet Numismàtic de Catalunya (GNC), de procedencia bética.²⁶ Estos autores, por su parte, han tenido la oportunidad de examinar tres ejemplares más, de procedencia con toda seguridad gaditana.²⁷ Por ello, Sáez y Blanco consideran que el taller que acuñó la amonedación de “Tipo Sacerdos” estaría ubicado en el convento gaditano, aunque desconocen el lugar preciso.²⁸

Como muy bien indica Faria, la ceca de la presente emisión permanece sin identificar.²⁹ No es más que una ceca incierta.³⁰

En cuanto a su cronología, si bien tradicionalmente (al ser ubicada en *Carthago Nova*) se consideraba la presente amonedación como efectuada en el s. I a.C., el peso medio hace que Sáez y Blanco la sitúen a finales del s. II a.C., sobre todo si se efectúa un paralelismo metrológico con los semises que, por aquellas fechas, emitía el taller de *Carteia* (El Rocabillo, San Roque, prov. Cádiz).³¹

Por su parte, Guadán situó esta serie tras la batalla de *Actium* (31 a.C.),³² posiblemente una fecha algo tardía. Pero se sigue ubicando cronológicamente en el s. I a.C.,³³ quizás en los años 40-30 a.C.,³⁴ debido a su semejanza con varios áureos acuñados en Roma durante el año 42 a.C. (RRC 494/7b, 10 y 13), y quizás con algunos denarios emitidos en esta fecha (RRC 495/2a), lo que favorecería la identificación del retrato del anverso con Lépido.

Áureo RRC 494/7b

24. VILLARONGA (1990), p. 236, (1994), p. 425; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002a), p. 187, (2002b), p. 404; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 520.

25. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 318. Ciertamente, no figura Alcolea como pedanía de Arcos de la Frontera.

26. LLORENS (1994), p. 19 n. 40.

27. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 318.

28. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 318.

29. FARIA (2011), p. 357.

30. LLORENS (1989), p. 326; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (1995), p. 420; RIPOLLÉS (2010), p. 294.

31. SÁEZ y BLANCO (1996), p. 318.

32. GUADÁN (1969), p. 22.

33. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 521.

34. LLORENS (1989), p. 323 y 340; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2002b), p. 404.- RIPOLLÉS (2010), p. 294, la fecha antes del año 27 a.C., es decir, cuando Octaviano es proclamado Augusto.

Puede observarse que los elementos que figuran en el reverso, tanto la iconografía como la palabra *sacerdos*, hacen referencia a un cargo religioso.³⁵ En este sentido, Llorens, que prefiere ver en el reverso de nuestra amonedación una *patera* y un *capis* (en este último caso, siguiendo a Knapp, ya que este vaso o jarra dispone de un asa, lo que no concuerda con un *praefericulum*),³⁶ la *patera* podría señalar que el individuo al que hace referencia había obtenido el pontificado, mientras que el *capis* podía significar que era augur, elementos ambos que podían hacer referencia a Lépidio, el cual sucedió a César como pontífice máximo tras el asesinato de este último en los *idus* de marzo del año 44 a.C.³⁷ No es de extrañar, por ello, que Llorens considere que esta acuñación pertenezca al grupo de emisiones que aluden a Lépidio.³⁸

De hecho, teniendo en cuenta que Lépidio es, como mínimo, responsable, directo o indirecto, de establecimientos coloniales al menos en *Lepida/Celsa*,³⁹ *Ilici*⁴⁰ y *Saguntum*,⁴¹ es muy posible que la presente amonedación sea el pálido reflejo de una actuación de Lépidio en la provincia de la Hispania Ulterior durante su breve gobierno de esta provincia en los años 43-42 a.C., un año aproximadamente, tras la constitución efectiva del llamado “Segundo Triunvirato” y la reorganización de las provincias entre los triunviros tras la batalla de *Philippus*.⁴² En este breve lapso de tiempo, quizás Lépidio intentase establecer una colonia en lo que es hoy la provincia de Cádiz, un proceso que quedaría abortado tras su sustitución al frente del gobierno provincial por C. Julio Octaviano (cos. I 43 a.C.), futuro Augusto.

El cargo de prefecto, que figura en la presente amonedación, sólo aparece en las emisiones de *Lepida*, *Calagurris*, *Caesaraugusta* y *Carthago Nova*, siendo el primer taller el único que, desde un punto de vista cronológico, se acerca a la presente acuñación al ser de época triunviral.⁴³ Esta magistratura se desempeñaba, en las colonias y municipios romanos, cuando el máximo magistrado, el duovir, se encontraba ausente o bien cuando representaba a un duovir honorario.⁴⁴

Según Llorens, en Hispania, los prefectos parecen haber sido de dos tipos: el sustituto de un duovir ordinario o quinquenal, ausente de la ciudad de manera tem-

35. LLORENS (1989), p. 325.

36. KNAPP (1982), p. 195-196 n. 32.

37. LLORENS (1989), p. 325.

38. LLORENS (1989), p. 340.

39. Vid: AMELA VALVERDE, L., «La Colonia Victrix Iulia Lepida», *Kalathos* 20-21 (2001-2002), 149-159; «La acuñación bilingüe de Kelse/CEL(sa)», *Habis* 35 (2004), 207-217; «De nuevo sobre la acuñación bilingüe de Kelse/CEL(sa)», *Gaceta Numismática* 184 (2012), 31-52, con bibliografía anterior.

40. Vid: AMELA VALVERDE, L., «Sobre el origen de la Colonia C. Ilici Augusta. Una nota», *Arse*, en prensa, con bibliografía anterior.

41. Vid: AMELA VALVERDE, L., «Las emisiones de bronce con cabeza / proa de Arse-Saguntum: Una nota», *GN* 147 (2002), 3-14; «Sagunto, colonia», *Arse* 45 (2011), 153-161, con bibliografía anterior.

42. Sobre el papel de Lépidio en Hispania, vid: AMELA VALVERDE, L., «Lépidio en Hispania», *Hispania Antiqua* 26 (2002), 35-58, con bibliografía anterior.

43. LLORENS (1989), p. 325.

44. BELTRÁN LLORIS y BELTRÁN LLORIS (1980), p. 79-81; LLORENS (1989), p. 324.

poral, y el magistrado encargado de cumplir los deberes de un duovir honorario, que por tratarse, normalmente, de un miembro de la familia imperial o de un personaje muy importante, no podía evidentemente ejercer las obligaciones de una magistratura local.⁴⁵

De esta forma, el *praefectus*, que no es propiamente un magistrado sino su sustituto, debería desempeñar los deberes y las responsabilidades que dicho cargo conllevaría y, en representación de éstos, también podría hacerse cargo de las acuñaciones monetales, lo que explica su mención en las monedas.⁴⁶ Por desgracia, en estas monedas desconocemos a qué magistrado sustituía el prefecto.

Ciertamente, Cn. Estatilio Libón probablemente sustituiría a Lépido⁴⁷ en las tareas de la creación de la posible colonia como su representante pero, como hemos dicho, la tarea se vería interrumpida por la caída en desgracia del triunviro y, para la historia, únicamente quedaría como recuerdo la presente amonedación.

BIBLIOGRAFÍA

ABASCAL PALAZÓN, J. M.: «La fecha de la promoción colonial de Carthago Nova y sus repercusiones edilicias», *Mastia* 1 (2002), 21-44.

ÁLVAREZ BURGOS, F.: *La moneda hispánica. Desde sus orígenes hasta el siglo V*, Madrid, 2008.

BELTRÁN LLORIS, M. y BELTRÁN LLORIS, F.: «Numismática hispanorromana de la Tarraconense», *Numisma* 162-164 (1980), 9-98.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: «Sobre la moneda de Carthago-Nova con Sacerdos», *Archivo Español de Arqueología* 67 (1947), 137-141.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: *Las monedas latinas de Cartagena*, Murcia, 1949.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: *Curso de Numismática, I. Numismática antigua*, Cartagena, 1950.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: «Sobre las antiguas monedas latinas de Hispania y especialmente de Carthago Nova», *Numisma* 2, 1952, 90-40.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: *Introducción a la Numismática Universal*, Madrid, 1987.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: *Elche y su bimilenario a través de las monedas. Estudio histórico de setenta años de historia metálica*, Elx, 1994.

BELTRÁN MARTÍNEZ, J. M.: «La Iberia de Estrabón», *Hispania Antiqua* 1, 1971, 11-94.

45. LLORENS (1989), p. 324.

46. LLORENS (1989), p. 324-325.

47. BELTRÁN LLORIS y BELTRÁN LLORIS (1980), p. 80.

BELTRÁN MARTÍNEZ, J. M.: *Inmigrantes y emigrantes en la Hispania romana. Su repercusión social y económica y cultural dentro y fuera de Hispania*, Madrid, 2012.

BURNETT, A.; AMANDRY, M. y RIPOLLÈS, P. P.: *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 B.C.-A.D. 69). Part I: Introduction and Catalogue*, Paris, 1992.

DE FARIA, A. M.: «Nomes de magistrados en moedas hispánicas», *Portugalia* 15, 1994, 33-60.

DE FARIA, A. M.: «Nomes de magistrados em moedas hispánicas. Correções e aditamentos», *Conimbriga* 35, 1996, 147-187.

DE FARIA, A. M.: «[Sobre] RIPOLLÈS ALEGRE, PERE PAU – *Las acuñaciones provinciales romanas de Hispania* (Bibliotheca Numismática Hispana; 8). Madrid: Real Academia de la Historia, 2010. ISBN 978-84-96849-99-0», *Revista Portuguesa de Arqueologia* 14, 2011, 356-359.

GARCÍA BELLIDO, M. P. y BLÁZQUEZ, C.: «Formas y usos de las magistraturas en las monedas hispánicas», en *La moneda hispánica. Ciudad y territorio, Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (EPNA)*, Madrid, 1995, 381-428.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. y BLÁZQUEZ, C.: *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos con una introducción a la numismática antigua de la península ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002.

GIL FARRÉS, O.: *La moneda hispánica en la edad antigua*, Madrid, 1966.

GRANT, M.: *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire 49 B.C.-A.D. 14*, 2ª edición, Cambridge, 1969.

DE GUADÁN, A. M.: «Una nueva moneda de Tingis», *Numisma* 96-101, 1969, 9-23.

DE GUADÁN, A. M.: *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, 2ª edición, Madrid, 1980.

JENKINS, G. K.: «Carthago Nova or Ilici?», *The American Numismatic Society Museum Notes* 8, 1958, 71-74.

KNAPP, R. C.: «The Coinage of Corduba, Colonia Patrica», *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica* 29, 1982, 183-202.

LLORENS FORCADA, M. DEL M.: «La emisión de Cn. Stati. Libo praef.», *Saguntum* 22 (1989), 319-342.

LLORENS FORCADA, M. DEL M.: *La ciudad de Carthago Nova: las emisiones romanas*, Murcia, 1994.

LLORENS FORCADA, M. DEL M.: «Carthago Nova: una ceca provincial romana con vocación comercial», *Mastia* 1, 2002, 45-76.

LLORENS FORCADA, M. DEL M.: «Les emissions llatines de la Hispània Citerior (72-27 aC)», en *La moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d'Història monetària d'Hispània*, Barcelona, 2005, 115-128.

PÉREZ VILATELA, L.: «Las tierras valencianas hace dos mil años: colonias, ciudades, municipios, sociedad y economía», en *Valencia y los valencianos hace dos mil años*, Valencia, 2002, 9-49.

RAMOS FERNÁNDEZ, R.: *El yacimiento arqueológico de La Alcudia de Elche*, València, 1994.

RAMOS FERNÁNDEZ, R. y UROZ SÁEZ, J.: «Ilici», *Dialoghi di Archeologia* 10, 1992, 95-104.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: *Las acuñaciones provinciales romanas de Hispania*, Madrid, 2010.

SÁEZ BALAÑO, J. A. y BLANCO VILLERO, J. M.: *Las monedas de la Bética romana. Vol. I. Conventus Gaditanus*, San Fernando, 1996.

VILLARONGA GARRIGA, L.: «Recensions bibliogràfiques», *Acta Numismàtica* 20, 1990, 223-246.

VILLARONGA GARRIGA, L.: *Corpus Nummorum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid, 1994.

VILLARONGA, L. y BENAGES, J.: *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibérica*, Barcelona, 2011.

VIVES, A.: *La moneda hispánica*, Madrid, 1926.

Notas sobre un peculiar numisma imitativo de Constancio II hallado cerca de la Vía de la Plata

DAVID MARTÍNEZ CHICO*

Exponemos a continuación unas breves reflexiones acerca de una maiorina¹ de muy probable factura gala y a nombre de Constancio II. Sin estar propiamente en el conocido RIC,² puede considerarse como híbrida o, en su caso, como una pieza imitativa y, en líneas generales, de una notable calidad respecto a otras piezas de la misma índole. Este *numisma* (fig. 1), cuyo contexto afortunadamente conocemos, apareció en niveles superficiales y de manera casual en las inmediaciones de la Vía de la Plata, entre los municipios cacereños de Plasencia y Oliva de Plasencia por un particular de la zona, al cual agradecemos su confianza. El objetivo es tratar de poner un granito de arena para un ulterior estudio de circulación monetaria del siglo IV d.C., aún no acometido.³

Figura 1. Foto de la pieza a escala.

* Estudiante de grado de Historia en la Universidad de Murcia. Desde aquí queremos hacer constar nuestros agradecimientos a D. Jaume Boada Salom y al Dr. D. Miquel Crusafont i Sabater por sus comentarios.

1. Partiendo de que, según el *Codex Theodosianus* (*Cth* en adelante), *maiorina* es un nombre popular y *centenional* el nombre técnico de época: “*Placet denique, ut, si quis forsitan nummus praeter eum, qui in usu publico perseverat, aput aliquem mercatorem fuerit inventus, fisci dominio cum omnibus delinquentis facultatibus vindicetur. Et si forte cum mercibus ad quascumque provincias venerint naves, cuncta solita licentia mercabuntur praeter pecunias, quas more solito maiorinas vel centenionales communes appellant, vel ceteras, quas vetitas esse cognoscunt*”. KRÜGER, Paul (ed.): *Codex Theodosianus* (libros I-VIII, 9, 23, 1.3). Berlín, 1923-26. [disponible también en <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/index.htm>].

2. KENT, J.P.C. (1981). *The Roman Imperial Coinage. Vol. VIII, The family of Constantine I (RIC)*.

3. Si hasta la época alto imperial y de la mano de BLÁZQUEZ CERRATO (1998), “Aproximación a la circulación monetaria en torno al *Iter ab Emerita Asturicam*”, *Zephyrus: Revista de prehistoria y arqueología*, N° 51, pp. 195-218; *Ibid.* (2002), *Circulación monetaria en el área occidental de la península ibérica. La moneda en torno al Camino de la Plata*, Montagnac.

El anverso de la pieza presenta el típico busto militar, diademado y perlado, del emperador a derecha rodeado, a su vez, por la leyenda DN CONSTANTIVS PF AVG. Mientras que el reverso, que es la parte más significativa por su simbolismo político,⁴ muestra al emperador con un lábaro y enfrentado a la letra A, sosteniendo su crismón en la mano izquierda y el ave Fénix en la derecha. Todo ello, sobre una galera timoneada por una Victoria y, alrededor, la leyenda FEL TEMP REPARATIO; bajo dicha galera, la marca de ceca, PLG (Lugdunum, actual Lyon). Su peso es de 3,37 gramos, mide unos 20 milímetros y tiene un eje de acuñación de 7 horas.⁵

Hasta aquí, todo normal. Sin embargo, y siguiendo *stricto sensu* el RIC,⁶ nos encontramos con que, en primer lugar, nuestra pieza imitativa sería en teoría un tipo híbrido entre el anverso de la primera serie de Constancio II, entre la RIC 69 y 78 (KENT 1981, 182), y el reverso de la RIC 104 (KENT 1981, 183), que es una moneda de la segunda serie, con la A detrás del busto de Constante. El reverso, además, típico de Constante, alude a la expedición llevada a cabo para reconquistar Britania (véase nota 4). Este tipo monetar en particular presenta muchas variantes interesantes. El emperador puede tener en su mano una Victoria o un ave Fénix, como es el caso, aunque está un tanto malogrado; el emperador puede incluso portar, o no, una capa, y la Victoria puede estar mirando de perfil o frontalmente, a veces con los

Figura 2. Pieza ampliada (x2).

4. Este reverso se conoce como “Las Tres Mentiras”: ni las victorias militares llevaron al imperio a otro sitio que no fuera su caída, ni el patrocinio de los cristianos fue suficiente y ni mucho menos el imperio resurgió de sus cenizas. Su leyenda, “*Restauración de los Tiempos Felices*”, se ha visto interpretada también en relación con las celebraciones del 1100 Aniversario de la fundación de Roma (SALGADO 2004, 104).

5. Algo bastante revelador, casi siempre, para comprobar que estamos ante una pieza imitativa: “... las monedas de este período y a excepción de las imitaciones, la posición de cuños es casi siempre regular; situándose $\uparrow\uparrow/\downarrow\downarrow$, cuando al girar la pieza ésta aparece derecha o boca abajo. Tal regularidad se producía por la utilización de cuños de anverso y reverso que pudiesen encajar entre sí, o bien por la existencia de algún tipo de señal en los elementos acuñadores que permitiesen al monedero saber en qué posición iba a quedar la moneda acuñada” (Op. cit. ROYO MARTÍNEZ y MORENO Y CASANOVA 2008, 11).

6. El RIC es una obra que sigue siendo referencia pese a la gran cantidad de monedas que no incluye y que se clasifican bajo el llamativo nombre de “Not in RIC”. Además, dicho sea de paso, en www.notinric.lechsteptniewski.info se está llevando a cabo una *addenda* y *corrigenda* acerca de las monedas no relacionadas de los volúmenes VI y VII de RIC.

senos al aire. Y, por supuesto, con muchas soluciones diferentes para ilustrar la galera (TRIVERO RIVERA 2009, 28).

Por lo tanto, entendemos que nuestra pieza en el citado catálogo solo debería listarse, por su reverso, bajo Constante, y además con una A en el anverso. De este modo, reúne un anverso de Constancio II por su leyenda y un reverso de Constante por su tipología. Sin embargo, y al estar a nombre de Constancio II, nos encontramos con que esta disyunción sistemática no se cumple. Para que el anverso coincidiese con el reverso, debería tener, en todo caso, una A detrás del busto y, entonces, sí que sería una nueva moneda a añadir en la segunda serie de Lugdunum (KENT 1981, 183). Estaríamos hablando de una denominada “Not in RIC”, expresión comentada anteriormente, y además única, pues se trataría de una pieza que mezcla dos monedas de dos series diferentes.

No obstante, y en contraposición al *RIC*, Salgado (2004, 206 y 213) propone en su actualizada obra que, para el Sistema “Maiorina” con Constante y con Constancio II y sus respectivos tipos -realmente fueron los únicos emperadores que acuñaron con este reverso-, nuestra variante sí pudo acuñarse de manera oficial; Salgado, en este sentido, baraja varias posibilidades: “*en ocasiones con A u otra letra*”.⁷ Nuestra humilde opinión es que bien podría haberse producido dicha variante, hasta el momento desconocida, por el simple motivo de que quien labraba los cuños lo hacía, lógicamente y como mínimo, con una moneda contemporánea enfrente como modelo, más sabiendo que en este caso la pieza es de una factura muy bien lograda.

Pese a que se produzcan bajo otras circunstancias históricas, cierto es que hay algunas imitaciones muy degeneradas que muy difícilmente podrían pasar por buenas pues, al fin y al cabo, ése era el objetivo: reproducir la moneda oficial lo más fielmente posible con el añadido ganancial de que las oficiales poseían cierto contenido argénteo.⁸ Nos parece bastante peregrina la opinión de considerar el arte malogrado de ciertas imitaciones bárbaras como producto de la libre imaginación de quienes las hacían, los falsificadores. Algunos autores (ROYO MARTÍNEZ y MORENO Y CASANOVA 2008, 172), aclaran, a este respecto y con gran acierto, que las imitaciones no deben considerarse como falsificaciones ya que nacieron no tanto para defraudar al Estado, que también, sino para suplirle en el servicio de la moneda.

Es en el reverso (fig. 2) donde observamos con mayor claridad que se trata, en efecto, de una imitación, tal vez gala, sobre todo en la leyenda, muy poco lograda y que no se deja entrever del todo; también en la cabeza del emperador, donde su nariz es un tanto “peculiar”; en el crismón, un tanto deformado; y, finalmente, en la Victoria, con una clara tendencia al esquematismo. El hecho de que se trate de una

7. Como N, lo que, en opinión de algunos autores (SALGADO 2004, 105), equivaldría a media maiorina o medio centenional (véase nota 1).

8. Distinguimos, dentro de la serie FEL TEMP REPARATIO, tres subtipos según peso aproximado y/o teórico (SALGADO 2004, 105): 5,4 g. (2.5% de cont. Ar), 4,5 g. (1.5% cont. Ar) y 2,7 g. (0% cont. Ar).

imitación no nos resulta para nada contraproducente; más bien todo lo contrario: es en los estudios de circulación monetaria y tesorización donde dicho numerario se contabiliza como perteneciente al período de las piezas originales que copiaban, aunque es muy probable que su circulación se realizara muy posteriormente (MEDRANO MARQUÉS 1990, 28).

Nuestro siglo a tratar es, por lo tanto, el siglo IV o, por qué no llamarlo así, el “Gran Siglo de las Imitaciones”. Este fenómeno, potenciado ante una incipiente inflación y entre ineficaces medidas que se arrastraban de años anteriores (FERRER MAESTRO 2008, 554-561), surgió principalmente en zonas periféricas. Fueron muchas las zonas alejadas de los centros emisores y con malas comunicaciones donde la llegada de moneda oficial fue siempre lenta e insuficiente, debiendo aportar dichos lugares sus propias soluciones (ROYO MARTÍNEZ y MORENO y CASANOVA 2008, 171). Hispania era una zona en el extremo occidental del imperio y, por más que resulte extraño, no poseía una propia ceca peninsular por estos tiempos (fig. 3), haciendo que la demanda monetaria fuese un hecho.

Como hemos dicho en las primeras líneas, el contexto de la pieza se hace revelador, pues se halló en las inmediaciones de la Vía de la Plata, unas de las calzadas romanas más importantes⁹ en territorio hispano y que unía gran parte del occidente peninsular. Durante toda la Antigüedad tardía, buena parte de estas redes viarias,

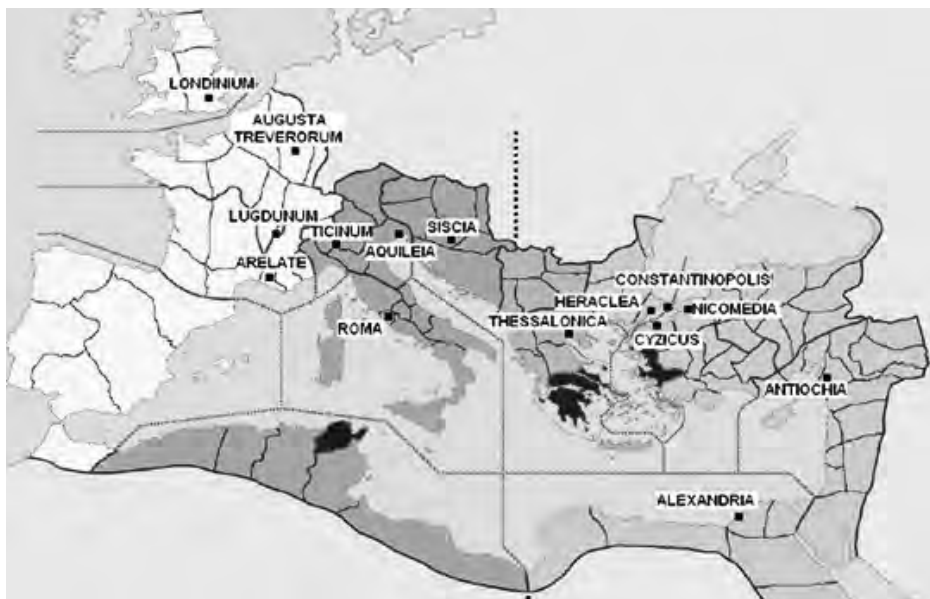

Figura 3. Cecas operantes durante todo el siglo IV d.C.

9. A este respecto, recomendamos la obra de ROLDÁN, J. M., *Iter ab Emèrita Astvricam. El Camino de la Plata*. Salamanca, 1971.

como demuestra este nuestro ejemplar, se seguían utilizando. Es por ello que los hallazgos de monedas en estos tramos permitan interrelacionar el uso de estas vías, hasta fechas bien tardías, con el flujo y tráfico de viajeros.

Es muy probable que fuese en la propia península ibérica donde, según Bastien (1985, 146), surgieran talleres auxiliares imitadores de la moneda oficial. Sin embargo, y en contraposición a esta tesis, está igualmente la de Cepeda (1995, 378-379), en la que apunala que la gran mayoría de las imitaciones, en su caso de Magnencio,¹⁰ fueron ejecutadas en la Galia y venidas a Hispania siguiendo los cauces naturales de aprovisionamiento. Debemos entender que asistimos a un período de guerra civil entre, por un lado, Constante¹¹ (aunque pronto es muerto por Magnencio) y, por otro, Magnencio y Constancio II. Una vez que gana este último, lleva a cabo una desmonetización de todas las piezas de Magnencio en torno al 353 d.C., acarreado al mismo tiempo una nueva escasez monetaria y, por ende, otra gran oleada de falsificaciones. La retirada de la moneda de Magnencio, como han indicado otros autores (GONZÁLEZ GARCÍA 2011, 142), agudizó la escasez monetaria propia de los períodos inflacionistas, contra la que poco debieron servir las contundentes condenas recogidas en el Código Teodosiano.¹²

Ante este caótico panorama, debemos enfocar el numerario imitativo bajo un enfoque específico. Debemos concebir las imitaciones como producto de una coyuntura social, económica y política, propia y extraordinaria del período al que pertenecieron. Es por ello que, y atendiendo al gran numerario que se produjo (de ahí que, en la mayoría de excavaciones arqueológicas, salga en gran profusión), los usuarios que debieron emplear este tipo de moneda lo hicieran reconociendo su valor inferior (HARL 1996, 167-171); de este modo, paliaban la grave escasez monetaria.

El hecho de que existieran múltiples leyes que condenaban la falsificación (véase nota 12) habla mucho acerca de lo que estaba pasando. Haciendo un necesario paralelismo análogo, una ley indicaría un problema y muchas leyes un problema

10. Nos sirve de todos modos, ya que Magnencio, que fue un usurpador, acuñó en las cecas oficiales y fue no sólo un mero continuador del panorama, sino también un personaje que acució la decrepita situación con sus devaluaciones, con las que la moneda perdió peso y calidad (véase SALGADO 2004, 106; GONZÁLEZ GARCÍA 2011, 142).

11. En MORENO Y CASANOVA (*Op. cit.* 2007, 21), comprobamos que el fenómeno de la reacuñación, como opción o castración se llevaba a cabo. En este caso, “una moneda del emperador Magnencio reacuñada sobre otra de Constante, que es una prueba gráfica más que evidente de cómo el primero se impuso al segundo, le derribó del trono y acabó con su vida”.

12. En el capítulo CTh 9, 21, 0 *De falsa moneta* se recogen varias penas, entre ellas, a destacar, la amputación o castración de testículos: “*Quicumque adulterina fecerit numismata, poenam pro discretionem sexus et condicionis suae diversitate sustineat, hoc est ut, si decurio vel decurionis sit filius, exterminatus genitali solo ad quamcumque in longinquo positam civitatem sub perpetui exilii condicione mittatur ac super facultatibus eius ad nostram scientiam referatur; si plebeius, ut rebus amissis perpetuae damnationi dedatur; si servilis condicionis, ultimo supplicio subiugetur*” (CTh 9, 21, 1). Este tema ha sido tratado por PHILIP GRIERSON, uno de los grandes eruditos en moneda bizantina y medieval, en su artículo “The Roman Law of Counterfeiting” (1956) en *Essays in Roman Coinage Presented to Harold Mattingly*, p. 240-261.

mucho más grande, como es evidente. En nuestra opinión, parte del problema residía en la incapacidad del gobierno imperial para detener la falsificación, y esto se debió a que, a nivel local, poco o nada se podía hacer al respecto. A las autoridades locales no les importaba en absoluto si el pueblo acuñaba moneda para paliar la escasez de moneda oficial. Aún en el caso de que los funcionarios locales hubieran querido detener la acuñación ilegal, no habrían dispuesto de los recursos y de los medios suficientes para erradicar dicha actividad,¹³ considerada una actividad penal de traición a la patria.¹⁴ Con todo ello, las monedas imitativas se toleraron y circularon entre el pueblo. En otras palabras, era una actividad ilegal en sus formas, pero una práctica tolerada por necesidad.

En conclusión, todo este ambiente de inestabilidad política fue óbice para las imitaciones. Dentro de la elucubración y si hacemos caso al *RIC*, podríamos pensar que nuestro ejemplar iba a ser una imitación de Constante, pero el abridor de cuños, al enterarse de que aquél murió, no desechó el cuño del reverso y en el del anverso puso al hermano, Constancio II. Realmente se hace difícil saber dónde se acuñó la moneda, si en la Galia o en Hispania, o en un territorio (incluso con ceca) dominado por Constancio II o Magnencio, y se dudó a la hora de mostrar uno u otro emperador. Lo único que sabemos fue el lugar donde reposó por última vez el numisma. Y como bien dice el docto Villaronga, “*muy distinta es la función de la moneda, destinada a circular y no pararse en una comunidad...*”.¹⁵

13. Al parecer, el pueblo apoyaba a los falsificadores de moneda permitiéndoles que llevaran a cabo la actividad en sus propias casas, tal cual reza esta ley: “*Comperimus nonnullos flaturarios maiorinam pecuniam non minus criminosae quam crebre separato argento ab aere purgare. Si quis igitur post haec fuerit in hac machinatione deprehensus, capitaliter se fecisse cognoscat, verum et eos, qui domum agrumque praebuerint, relatis in largitionibus facultatibus esse plectendos: nostra scilicet super eorum nominibus edocenda clementia*” (CTh 9, 21, 6).

14. “*Falsae monetae rei, quos vulgo paracharactas vocant, maiestatis crimine tenentur obnoxii*” (CTh 9, 21, 9).

15. *Op. cit.* VILLARONGA 1977, 23.

FUENTES

KRÜGER, P. (ed.). *Codex Theosianus* (libros I-VIII). Berlín, 1923-26.

Disponible online en <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/index.htm> (consulta 24 enero 2014).

BIBLIOGRAFÍA

BASTIEN, P. (1985): "Imitations of Roman Bronze Coins, A.D. 318-363". *American Numismatic Society Museum Notes*, nº 30, p. 143-177

CEPEDA OCAMPO, J. J. (1989): "La circulación de moneda de Magnencio en Hispania". *VII Congreso Nacional de Numismática* (Madrid, 1989), p. 371-379.

FERRER MAESTRO, J.J (2008): Historia de la Hispania romana. En cap. *Otra economía. Otra necesidad: Precios, monedas, inflación*, p. 551-568. Alianza Editorial, Madrid.

GRIERSON, P. (1956): "The Roman Law of Counterfeiting". *Essays in Roman Coinage Presented to Harold Mattingly*, p. 240- 261.

GONZÁLEZ GARCÍA, A. (2011): "La inflación en el Imperio Romano de Diocleciano a Teodosio". *Documenta & Instrumenta*, nº 9, p. 123-152.

HARL, K. W. (1996). *Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to A.D. 700*. JHU Press, Baltimore.

KENT, J.P.C. (1981). *The Roman Imperial Coinage. Vol. VIII. The family of Constantine I*. Spink & Son Ltd, Londres.

MEDRANO MARQUÉS, M. M. (1990). *Análisis estadístico de la circulación monetaria bajoimperial romana en la Meseta Norte de España*. Universidad de Zaragoza, Zaragoza.

MORENO Y CASANOVA, J. J. (2007): "Un nuevo ejemplo de Reacuñación Bajoimperial". *Gaceta Numismática*, nº 166/167, p. 21-29

ROYO MARTÍNEZ, M^a del M.; MORENO Y CASANOVA, J. J. (2008). *Las monedas de bronce del Bajo Imperio (340-408)*. Compañía Española de Reprografía y Servicios, Madrid.

SALGADO, D. (2004). *Monedas Romanas. El Bajo Imperio (294-498 d.C.)*. Letra Viva, Buenos Aires.

TRIVERO RIVERA, A. (2009): "La FEL TEMP REPARATIO". *Monete Antiche*, Anno VIII, nº 44, Marzo/Aprile, p. 21-32.

VILLARONGA, L. (1977): "Numismática antigua prelatina". Cap. Circulación monetaria. *NVMISMA*, nº 147-149, julio-diciembre, p. 9-33.

Girona: tipus i seca inèdits de Lluís el Pietós

MIQUEL CRUSAFONT* i JOAN GELIS**

En els darrers vint-i-cinc anys, hem tingut la sort de poder veure l'aparició de tot un grup de noves monedes carolíngies emeses a Catalunya. Primer varen sorgir, des de l'any 1980, els òbols de Barcelona de Carles el Calb (tres en total, fins ara); més endavant, l'any 1983, el diner de Roses de Carlemany, i molt recentment, l'any 2012, l'òbol de Roses de Lluís el Pietós.¹

Totes tres descobertes varen ésser importants. La primera ens cobria un nou regnat, ens feia conèixer el primer òbol carolingi de seca catalana i ens afermava en l'atribució a Carlemany del grup de monograma KAROLVS. La segona ens omplia una seca, Roses, del regnat de Carlemany i, amb la seva troballa a Empúries, ens donava un argument a favor de la ubicació de la seca de RODDA a la Roses de l'Empordà. La tercera ens feia conèixer el primer òbol del temps de Lluís el Pietós i donava una mica més d'importància a la seca de Roses, fins llavors només representada per un únic exemplar del diner. Han passat només dos anys i ja podem donar a conèixer una nova descoberta important: l'òbol de Girona de Lluís el Pietós. El descrivim tot seguit:

* Doctor en Història. President de la SCEN.

** Investigador numismàtic. Membre de la SCEN

1. Varen ésser publicats als treballs següents: CRUSAFONT, M., "Nou tipus carolingi de Barcelona de Carles el Calb", *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1980, p. 47-56; CRUSAFONT, M., "Nuevo tipo carolingio de la ceca de Roda", *Acta Numismàtica* 13, Barcelona, 1983, p. 125-135; BÉNÉZET, J-LETHO-DUCLOS, J.F-SCHIESSER, P., "Les monnaies RODD/DA de Louis le Pieux", *Acta Numismàtica* 41/42, Barcelona, 2011-2012, p. 163-168.

Òbol d'argent de Girona de Lluís el Pietós.

a/ GERV/NDA en dues línies en el camp. Orla de punts

r/ +INDOVVICVS IMP Creu interior. Orles de punts

Pes: 0,71 g. Ø = 16 mm Inèdit

En aquest cas, la descoberta comporta afegir un altre òbol al regnat de Lluís el Pietós, però el més significatiu és que també tenim el primer exemplar monetari d'aquest sobirà emès a la seca de Girona.

L'evolució del nombre de tallers (4 per a Carlemany, 3 per a Lluís el Pietós i 1 per a Carles el Calb) ens havia dut a pensar en una certa tendència a la contracció progressiva, però això queda ara desdit en aparèixer l'òbol de Girona, que ens fa suposar, amb més bons fonaments, que també s'hi degueren batre diners. Efectivament, si en tenim per a Barcelona, Empúries i Roses i ara sabem que el taller gironí també va estar en actiu, és lògic suposar que no es va pas limitar a batre només òbols.

L'òbol de Girona que presentem explicita la seca de la mateixa forma que en el diner de Carlemany, GERVNDA, i amb una tipologia de les lletres molt semblant, amb el triànglet ben acusat sota l'arc d'una espècie de C més petita per a fer-ne una G i unes lletres grans i ben traçades. Pel que fa al revers, no hi ha, en aquest cas, la desaparició de només vocals, com en el cas de l'òbol de Roses, sinó que, per a encabir el nom del rei en un espai més petit, s'ha suprimit el fragment LV i del HLVDVVICVS, que veiem en el diner de Roses, i s'ha passat a INDOVVICVS, canviant també la H inicial per una I. En descriure l'òbol de Roses, els seus descobridors apuntaven que es tractava d'una abreviatura que eliminava totes les vocals i apuntaven a un possible obridor d'encunys de llengua àrab o jueva, però de fet a la cara del nom del rei sí que hi ha una vocal que és la del sector IMP. En qualsevol cas, la forma d'abreujar ara Girona ens dóna nova informació que ens permet suposar unes simplificacions més aviat arbitràries. De fet, és una simplificació semblant a la del segon exemplar del diner de Roses que descriuen aquests autors i que també suprimeix el LV i ens apareix en la forma HDOVVICVS. De tota manera, també hem de dir que no ens acaba de plaure l'aspecte d'aquest diner i que ens agradaria poder examinar-lo directament, sens que tinguem tampoc arguments decisius per a poder-lo considerar fals. Es tracta, només, d'una lleu desconfiança. Dit això, també és just reconèixer que els autors esmentats ja varen avançar la possibilitat que algun dia apareguessin monedes gironines de Lluís el Pietós i, fins i tot, que fossin òbols: *pourquoi pas?* es preguntaven. El temps els ha donat la raó.

L'existència de diners i òbols per a dos tallers, la representació de Lluís el Pietós per als quatre tallers i l'increment d'exemplars que es va produint poc a poc, ajuden a fer veure la consolidació de l'administració carolíngia a Catalunya,

que si en temps de Carlemany havia d'actuar encara en plena campanya militar i amb Carles el Calb es tornava a desdibuixar, amb Lluís degué tenir tota la seva solidesa.

L'aparició d'òbols ara en quatre tallers propers, Barcelona (amb Carles el Calb), Girona, Roses i Narbona, quan es tracta d'un valor poc representat en aquest temps en altres tallers, ens fa pensar en la necessitat d'una moneda més feble en una zona potser econòmicament poc desenvolupada. El ràpid pas posterior a monedes força més febles de pes després de l'etapa carolíngia sembla que també ho corrobora.

Pel que fa als nous exemplars del grup carolingi català, cal assenyalar l'aparició d'un fragment d'un altre diner de Roses de Carlemany de diferents encunys que el que publicàrem nosaltres, trobat prop d'Hellín, a la província d'Albacete i en un context musulmà. De fet ja es coneixen casos d'associació de numerari andalusí amb peces carolíngies. Malauradament en aquest cas, la troballa no ens dóna cap informació sobre el taller d'origen de la peça. Pel que fa a la seva cronologia, segons els autors de l'estudi, el context de la troballa contribuiria també a afirmar l'atribució d'aquesta peça al temps de Carlemany.²

2. DOMENECH BELDA, Carolina, "La circulation de monnaie carolingienne dans la péninsule ibérique. À propos d'un denier de l'atelier de Roda", *Revue Numismatique*, 2013, p. 383-410.

La “ribattitura” dei cavalli nel Regno di Napoli sotto Federico d’Aragona. Risultanze archivistiche per un grande enigma numismatico

ACHILLE GIULIANI*

Negli ultimi tempi, la letteratura dice a gran voce che una delle monete del Regno di Napoli maggiormente studiata è il cavallo, tipologia introdotta il 16 febbraio del 1472, su ordine regio di Ferdinando I d’Aragona (1458-1494), e andata in lavorazione la prima volta, nella zecca centrale (Napoli), il 18 aprile dello stesso anno. Relegato nel gradino inferiore del sistema monetario (ne servivano infatti 1.200 per avere in cambio 1 ducato, 120 per 1 carlino e 6 per 1 tornese) e destinato quindi ai bisogni del popolo, lo si volle di rame puro per evitare che gli zecchieri commettessero le stesse frodi perpetrate con i denari, liberati nel corso dei secoli in una mistura d’argento (lega di argento e rame) a contenuto di “fino” sempre inferiore; coniato in molte zecche e non ultimo durante l’invasione (1495-1496) del re di Francia Carlo VIII di Valois, andò fuori corso ufficialmente il 13 marzo del 1498, bandito da Federico d’Aragona (1496-1501), che pochi mesi dopo lo avrebbe rimpiazzato (21 settembre) con il sestino, altra moneta *erea* di pari valore contabile. Sul percorso storiografico del cavallo, le autorità e gli uomini ad esso correlati, i luoghi, i tempi e i modi di produzione, i censimenti e le scoperte di nuove serie e varianti di conio, da cui ho avuto modo di accingere anche per introdurre gli esiti di alcune indagini d’archivio,¹ si sono pronunciati valenti numismatici e accademici di fama internazionale, tra i quali Sambon,² Resetar,³ Travaini,⁴ Grierson⁵ e Crusafont.⁶

* Società Numismatica Italiana.

1. Nello specifico, rimando ad A. GIULIANI, *Da Cavallo a Follaro Raguseo. Lo strano percorso di una moneta aquilana*, in «Buletto della Deputazione Abruzzese di Storia Patria», XCIX-C (L’Aquila 2009), pp. 61-82; ID., *L’Aquila tra due monarchie. Dal “cunto” di Cherubino, ossia “ministrazione de la zecca e de li granj” (1494-1495)*, Lanciano 2011; ID., *L’Aquila pontificia e l’utopia della libertas. Zecca e monete nella dedizione a Innocenzo VIII (1485-1486)*, Roseto degli Abruzzi 2013.

2. A. G. SAMBON, *I “cavalli” di Ferdinando I d’Aragona re di Napoli*, in «Rivista Italiana di Numismatica», IV (Milano 1891), 3, pp. 325-356.

In questa sede, quindi, non si procederà con la classica rivisitazione bibliografica, la catalogazione dei reperti e l'analisi critica delle fonti, attività differite a un più vasto progetto di ricerca già avviato e aperto alla collaborazione con altri studiosi, ma ad una semplice illustrazione del primo *step* archivistico: la trascrizione di quattro documenti, in sequenza, rinvenuti presso l'Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, *Registrum* degli anni 1496-1499 (segnatura S 79). Il *Registrum*, va detto, era un volume dove il cancelliere dell'Aquila, per utilità e su direttiva dell'esecutivo municipale,⁷ raccoglieva il carteggio (in prevalenza bandi, lettere e ordini regi, istruzioni diplomatiche, missive da e per i nobili, le città, le autorità civili e religiose) di un certo rilievo per le attività di governo in corso e per il buon andamento della *res publica*, vergando in copia conforme all'originale.

I quattro documenti, emessi nel 1497 sotto re Federico, hanno a tema i cavalli (aragonesi e francesi) e la loro "ribattitura", tecnica lavorativa al risparmio che ha fatto di queste monete un grande enigma numismatico, perché nella classificazione seriale per zecca e autorità emittente non si è mai potuto disporre del supporto documentario, con la sola eccezione per l'episodio del 1489, che ha già fatto luce su alcune dinamiche e che verrà richiamato a momenti. Oltre a incentivare lo sviluppo di altri filoni di studio (basti pensare, ad esempio, alle licenze monetarie civiche, feudali e *ad personam*, alla geografia delle zecche e delle valute di cambio, all'utilizzo coevo e postumo dei conii), ora meglio praticabili grazie alle informazioni appena acquisite, sembra chiaro che la scoperta di tali fonti renderà più precisa la ricostruzione ambientale e cronologica di alcune emissioni di cavalli, dato che la monetazione superstita ha indirizzato da sempre gli esperti della materia verso l'attribuzione più razionale, quella cioè di ritenere conati nella zecca di Napoli i cavalli a nome di Federico "ribattuti" sui tipi di Carlo VIII, ma che adesso non può non tener conto anche della zecca dell'Aquila. Ecco perché, in anteprima sull'edizione commentata di questi e di altri documenti inediti, si è pensato bene di consegnare alla comunità scientifica le nuove informazioni storiche, con un *fil rouge* che deve partire dalla ri-

3. M. REŠETAR, *Monete napoletane riconiate a Ragusa*, in «Supplemento all'opera 'Le monete del Reame delle due Sicilie da Carlo I d'Angiò a Vittorio Emanuele II' a cura dell'autore Memmo Cagiati», II (Napoli 1912), 2, pp. 9-10; ID., *Dubrovačka numizmatika*, Sremski Karlovtzi-Beograd e Zemun 1924-1925, voll. 2, *ad vocem*, da cui gli estensori del *Corpus Nummorum Italicorum*, Roma 1910-1943, voll. 20, hanno attinto a piene mani per la classificazione dei follari ragusei.

4. Da ultimo L. TRAVAINI, *Il ruolo di Ragusa-Dubrovnik nella creazione delle prime monete di rame a Napoli e Venezia nel Quattrocento*, in *Puer Apuliae. Mélanges offerts à Jean-Marie Martin*, a cura di E. CUOZZO, V. DÉROCHE, A. PETERS-CUSTOT e V. PRIGENT, Paris 2008, pp. 731-735.

5. In particolare nel *Medieval European Coinage. With a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge* 1986-2013, voll. 17 (in prosecuzione), vol. XIV (*Italy*), parte III (*South Italy, Sicily, Sardinia*), a cura di P. GRIERSON e L. TRAVAINI, *ad vocem*.

6. M. CRUSAFONT I SABATER, *El "Cavallo" de Nàpols de Ferrandino (1495-1496)*, in «Quaderni Ticinesi. Numismatica e Antichità Classiche», 22 (Lugano 1993), pp. 295-298.

7. La Camera aquilana, retta per ordinamento statutario dal Camerario e dai Cinque delle Arti, eletti dai rappresentanti del popolo.

**Cavallo per Federico d’Aragona (zecca incerta)
“ribattuto” su
Cavallo per Carlo VIII di Valois (zecca dell’Aquila)**

(da Numismatica Picena, listino n° 4/2012, lotto 449, 2.19 gr – 19 mm).

conio aragonese in asse

(D/ Effigie coronata del sovrano, rivolta a destra – R/ Cavallo, rivolto a destra).

scala 3:1

(R/ Croce gigliata, sotto aquileta – D/ Arme di Francia, coronata e a 3 fiordalisi).

conio francese in asse

formazione della Camera aquilana sentenziata il 19 marzo del 1489, provvedimento con il quale la città, che si era visto negare il *placet* sulla ripresa delle serie in argento, ottenendo però il permesso di battere ancora i cavalli per una modesta tiratura (da 400 ducati), portava all'ordine del giorno il dibattito sulla distruzione dei cavalli emessi durante il periodo di fedeltà (1485-1486) al pontefice Innocenzo VIII, terminato con la scelta di riavviare la produzione dei cavalli aragonesi, godendo così della licenza appena ottenuta, e – per il bene e l'utilità civica – di “ribattere” i cavalli papali con le matrici usate *in loco* per coniare i cavalli di Ferdinando I: «*reformatum est quod reculantur cavallutii aquilani cum eo minori interesse quo fieri poterit et ea aptitudine ut gaudeamus gratia cudendorum 400 ducatorum de cavallutiis regiis, et propterea dentur banda cum termino competenti civitati et comitatii, et quod regi respondebitur convenientissime agendo gratias de oblatione monetarum et caetera, et supplicabitur pro interesse sicile civitatis ne propterea amittatur*». ⁸

APPENDICE DOCUMENTARIA

I-II

Bando di Alfonso d'Aragona, duca di Calabria e luogotenente generale del Regno di Napoli. Ortona, 31 gennaio 1497 (Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 79, c. 12r)

[in corpo, stralcio di]

Capitolo di Federico d'Aragona, re di Napoli. Cassino, 26 gennaio 1497 (omissis)

Banno et commandamento da parte dello illustrissimo signore don Alfonso de Aragonia regio generale locumtenente et caetera.

Che novamente havendo havute lictere da la maestà del signore re, con un capitolo del tenore et continentia sequente videlicet 'havemo inteso como in la Provincia⁹ se trova gran quantità de cavalluzi, et maxime con lu merco francese,¹⁰ volimo provedate che in nullo modo et loco se debiano cognare più cavalluzi, et quilli del merco francese non se possano despendere. Datum Sancti Germani¹¹ XXVI

8. Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, *Liber reformationum* degli anni 1486-1489 (segnatura T 4), cc. 234v-236r: a c. 236r; la versione integrale è in A. GIULIANI, *L'Aquila pontificia...* cit., pp. 55-56 (doc. IV), commentata, insieme ad altre fonti sui cavalli, alle pp. 44-49.

9. Abruzzo Ultra (*ultra flumen Piscariae*), nella cui giurisdizione rientrava l'Aquila.

10. A nome e con l'arme di Carlo VIII di Valois, re di Francia (1483-1498) e Napoli (1495).

11. Antico nome della città di Cassino.

ianuari 1497. Rex Federicus. Vitus Piscianellus'.¹² El che volendose et dovendose mandare ad debito effetto como è volontà de sua maestà se ordina et commanda ad tucte et singule cità, terre et lochi delle Provincie de Apruzo¹³ et ad altre persone habitante et commorante in epoca tanto regnicola come forestera de qual se vollia grado, stato et conditione se sia non ardischano né presumano de cqua avante battere né fare battere et cognare publice vel occulte neuna natura de cavalluzi, et quilli della stampa francese non se possano né debiano da hoggi avante dispendere et né fare spendere ciaschuno guardandose del contrario sotto pena et ad pena de confiscatione de tucti loro beni mobili et stabili et altre maiore ad arbitrio reservata. Datum Ortone ultima ianuarii 1497. Alfonsus.

Sigillum.

Iohannes Baptiste Brancatius.

Franciscus Dedato per sopra scripto.

III

Lettera della Camera aquilana ad Alfonso d'Aragona, duca di Calabria e luogotenente generale del Regno di Napoli. Aquila, 12 febbraio 1497 (Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 79, cc.13r-v)

Ad illustrissimum dominus Alfonzum de Aragonia.

Illustrissima et caetera. In li iorni passati recepemo uno banndo ordinato da vostra illustrissima signoria per indirizo della maestà del nostro signore re circa el facto de cavallucci che non senne potissero bactere né cognare più et quelli della stampa francese nullo modo valessero né si potessino spendere et caetera. Et volendo noi como debitamente siamo tenuti obedire alle vostre ordinationi et volendo con lla prefata maestà et vostra illustrissima signoria mectere ad executione dicto banno, fo sentito tra el populo quale tucto de tal cosa era male contento per essere dicti cavalluci in mano de povere persone et non trovarsili altre monete per possere spendere per lla substantatione de loro vita et de loro famillia in li presenti tempi con tanta carestia et penuria de omne victuaria, per modo tale che se dubitava de qualche inconveniente facendose tal bandemento. Noi vedendo qual porrebe essere successo per tal causa et volendo ad quello remidiare n'è parso farne consulta et ponerelo avanti allo populo narrandoli omne cosa dove certamente omne citadino

12. Vito Pisanello era il segretario regio.

13. Nella divisione amministrativa del Regno di Napoli le province abruzzesi erano due: l'Abruzzo Ultra e l'Abruzzo Citra (*citra flumen Piscariae*).

grande et piccolo, ricchi et poveri et de omne generatione erano et sonno prontissimi ad la obedientia et al volere della prefata maestà et de vostra illustrissima signoria et p[r]ontum per llo servitio et stato de quella non tanto la robba et loro falcutà ma le proprie vite. Ma pur cognoscendo che proclamandose tal bando non forria passato senza grandissimo inconvenie[n]te et grande turbatione alla mente della prefata maestà et havendo noi et di[c]ta nostra consulta dove se trovò con gran numero de cittadini de omne generatione tanta fidutia in la clementia et bontà della maestà praefata et de vostra illustrissima signoria et per oviare alli predicti inconvenienti facimo supersedere al dare de dicto bando volendo stare più presto alla correptione, misericordia et benignità de dicta maestà che a discriptione de populo et della forma trovandose in tanta carestitia et penuria et non possere vivere con loro denari, et così dicto bando fo cessato. Ma con lla dicta confidentia facemo dare bando una allo nostro magnifico signore capitano¹⁴ quale è bene informato de tucte queste cose che li cavalluci francesi valissero sei ad quatrino et quelli con lla stampa della maestà del nostro signore re et del quondam signore re Ferdinando [I] quatro ad quatrino et // [una] che se ne consultasse con la vostra illustrissima signoria et selli suplicasce con gratia spetiale et concederne tal cosa et quando li paresse et piacesse che quelli¹⁵ che havissero ad recognare con lla stampa del nostro signore re in questa nostra zecca sicomo alla (sic)¹⁶ prefata maestà ne è stato concesso che in quella potessimo battere omne generatione de moneta, non de mino non lo habiamo voluto fare senza consulta de vostra illustrissima signoria. Quale supplicamo se dingne ni le praedicta cose per starne la sua auctorità scicomo non dubitamo che quella farrà per benignità sua et per remediare ad omne inconveniente che ne possesse succedere. Et quando quella paresse che noi ne havissimo ad consultare la praefata maestà tanto ne farimo questo, per quella vostra illustrissima signoria sarrà ordinato et commandato sicomo ne rendimo certissimi che praedicto magnifico nostro capitano plenamente ne dona aviso del tucto ad vostra illustrissima signoria ad lla quale del continuo ne raccomandamo. Certificando vostra illustrissima signoria che in questa cità se trova altra moneta immunita de questi cavallucci francesi per esserene abbonati in tanta quantità in modo che li poveri non hanno altro da spenere perhò supplicamo vostra illustrissima signoria se dingne possiamo in dicta nostra zeccha se congherà dicte monete francese al cugno de dicta maestà del nostro signore re Federico a ciò li poveri habiano che expendere. Die XII februarii MCCCCLXXXVII.

Servi humillimi.

Camerarius et Quinque Artium civitatis Aquile et caetera.

14. Il capitano regio, rappresentante della corona nominato su proposta della Camera aquilana, in città e nel contado amministrava la giustizia criminale (penale) e civile anche in ambito militare, ma non aveva alcuna competenza nelle cause riguardanti la zecca e gli zecchieri.

15. Vale a dire i 'cavalluci francesi'.

16. S'intenda: 'dalla', perché la concessione della zecca alla città era prerogativa della corona.

IV

Istruzioni diplomatiche per l'ambasciatore che la Camera aquilana invia a Federico d'Aragona, re di Napoli. Aquila, 25 febbraio 1497 (Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 79, cc.14r-15v)

Camerarius et Quinque Artium civitatis Aquile et caetera.

Instructioni facte ad voi spectabile notar Ioambaptista de Io[hannes] Marino de Bagno, ambasciadore per noi ordinato alla maestà del signore re et ad quella de expunser in lo modo et forma infrascripto et caetera.

In primis quando serrete denanti ad la maestà del signore re facta la debita reverentia reccomanderete ad quella tucta questa sua città in genere et in specie, et signanter lo eccellente signore Conte de Montorio.¹⁷ (...) ¹⁸ //

Item considerato che sua maestà have provisto per utile et commodo de tucto quisto Regno che decetero non se habiano ad bactere né cognare più neuna sorte de cavallucci, et che quilli del cugno francese siano banditi et che non corrano più, per la carastia, et altri incomodi ne sonno succesi // et perché facta la lege subito [è]¹⁹ in campo la fraude et malitia, in multi lochi se bacteno cavallucci del cugno de sua maestà. Ma perhò adulterini et tristi, et continuandose tale battere retornavamo in uno medesimo et pristino errore. Imperò supplicarete dicta maestà per obviare ad dicti inconvenienti voglia provvedere che in nesuno locho del Regno non se battano più dicti cavallucci, et che solo vagliano li cavallucci pristini et antichi, o in altro modo più expediente come parerà ad sua maestà. (...) ²⁰ //

Datum in Camera nostra die XXV februarii 1497.

17. Ludovico di Giovanni di madonna Caterina, alias Ludovico Franchi (o Franco), cittadino aquilano. Con l'estinzione (1490) della famiglia Camponeschi, che all'Aquila aveva signoreggiato a lungo senza mai infeudarla, protetta com'era dagli statuti municipali, il titolo comitale assunse anche valore emblematico, perché identificava il potere politico dell'urbe. Apprendo una breve parentesi storica e sociale, è interessante vedere che la Camera aquilana, proprio in queste istruzioni diplomatiche (la disposizione è la n° 7), chiedeva al sovrano la concessione del contado di Montorio a Ludovico Franchi, anche se «non ne siano expediti privilegii (...) per li meriti et boni portamenti de dicto Lodovico quali have facti et de continuo fa et opera in servitio et honore de sua maestà et per lo pacifico vivere de questa città» (ivi, c. 14v). Un vero e proprio caso di feudalità "senza terra", riconosciuta e proposta addirittura dalla città, timorosa del Franchi, e ufficializzata dalla casa d'Aragona a distanza di due anni; in tal senso, è davvero sintomatica la memoria del cronista aquilano contemporaneo Vincenzo di Basilio da Collebrincioni: «alli 17 dicembre [1496] fu detto, ch'era fatto conte di Montorio Ludovico di madonna Catarina, in tempo del giovane re Ferrante [II], e così cominciò a pigliare la signoria (...) alli 10 di febraro [1499] dal re Federico furno spediti li privilegi del contado di Montorio, civita di Chieti, a Ludovico di madonna Catarina, e ne fu fatta molta festa», dalla versione a stampa di G. PANSA, *Quattro cronache e due diarii inediti relativi ai fatti dell'Aquila dal sec. XIII al sec. XVI*, Sulmona 1902, pp. 73 e 75.

18. Seguono altre 9 disposizioni.

19. L'evanescenza dell'inchiostro rende poco leggibile il tratteggio.

20. Seguono altre 7 disposizioni.

La moneda imperial barcelonina de Carles I (V) i l'expedició a Tunis (1535). Estat de la qüestió i noves perspectives

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

L'any 1535, Carles I, exercint d'emperador de la cristiandat, emprengué personalment una campanya contra Tunis, que havia estat recentment ocupada per l'almirall otomà Barba-rossa i havia esdevingut una perillosa base desestabilitzadora del Mediterrani occidental. L'expedició naval, nombrosa en vaixells i en homes, es va preparar i va sortir de Barcelona el 30 de maig de 1535 per acabar de reunir-se a Càller (Sardenya), on el genovès Andrea Dòria en prengué el comandament.¹ El contingent humà el formaven catalans, castellans, alemanys, sicilians i napolitans, entre els súbdits de Carles, als quals calia sumar els reforços proporcionats pel rei de Portugal, pel Papa, per la ciutat de Gènova i pels cavallers de l'Orde de Malta. El 14 de juliol, els expedicionaris van desembarcar a la Goleta i, finalment, prengueren la ciutat de Tunis el 21 de juliol.²

Molt abans d'aquests fets, a principis de 1534, l'emperador ja estava planificant una fabricació de moneda singular per a facilitar el pagament de l'expedició. El fet extraordinari era que la moneda projectada, i posteriorment efectivament encunyada, no havia de ser cap tipus de moneda territorial (de Catalunya, de Sardenya,

* Investigador numismàtic, membre de la SCEN i del Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals «Espai, Poder i Cultura» (UdL-URV).

1. I on Carles I concedí a la ciutat de Sàsser llicència per a fabricar moneda local. L'arribada de l'emperador a l'illa de Sardenya, l'any 1535, fou aprofitada per les autoritats municipals de Sàsser, que li demanaren i obtingueren una llicència monetària local (Mariano SOLLAI, *Monete coniate in Sardegna nel medioevo e nell'età moderna (1289-1813)*, Sàsser, 1977, p. 361-365). La motivació de la concessió no tenia res a veure amb la penúria de la moneda menuda de Càller, que era aleshores la de circulació general, sinó amb les necessitats econòmiques de la ciutat: «Més per la pobresa de la Ciutat, a tal se puga remediare en algunes necessitats sia servit vuestra senoria dar llicència de batre tre-cents ducats de menuts juxta decretació de sa magestat y gràcia feta per temps de deu anys» (SOLLAI, op. cit., p. 368; Miquel CRUSAFONT, *La moneda catalana local, segles XIII-XVIII*, SCEN, Barcelona, p. 1990).

2. Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, «Conquista de Túnez», dins R. Menéndez Pidal [Dir.], *Historia de España, XVIII. La España del emperador Carlos V (1500-1558; 1517-1556)*, Madrid, 1966, p. 417-468.

de Castella, de Nàpols, etc.), sinó personal, de l'emperador, i de caire universal. L'emperador comptava amb una important partida d'or i d'argent que provenia del Perú, en barres i també en forma de setze gerres singulars (vuit d'or i vuit d'argent), d'entre vint i trenta quilos cadascuna, que tenien "*dos asas y una cabeza de perro y dos picos.*"³

Per a fer efectiva la fabricació, es traslladaren a Barcelona operaris de totes les seques dels seus regnes peninsulars i també les grans quantitats de metall preciós recentment arribat d'Amèrica, via Sevilla. Quan les monedes s'acabaren d'encunyar, l'emperador i les seves naus ja havien pres i saquejat Tunis, però encara serviren per tornar els diners anticipats i gastats en l'operació bèl·lica.

1. Preparatiu i organització de l'emissió

Al capdavant de l'operació encunyadora se situaren Fadrique de Portugal, arquebisbe de Saragossa i lloctinent general de Catalunya; Joan Ferrer i Despuig, regent de la tresoreria reial del principat de Catalunya;⁴ Alonso de Idiáquez, secretari reial i del Consell d'Estat de Carles I; Joan Fix, armer de sa majestat; Enríque de Cortavilla, ajudant de guàrdia de joies de sa majestat; i García Álvarez de Toledo, general de sis galeres i futur virrei de Catalunya i de Sicília (docs. 1-4).

Per tal de tirar endavant aquest negoci, inicialment s'havia previst mobilitzar només el personal i els oficials de les seques de Barcelona i de Perpinyà. A mitjan març de 1535, el lloctinent general de Catalunya començava a proposar fer venir el personal de la seca de Saragossa en el cas que fos necessari (doc. 1). Finalment, l'emissió extraordinària va necessitar la feina d'operaris de les cases de moneda de Burgos, Conca, Pamplona, Segòvia, Sevilla, Toledo i València, a més dels de les tres cases esmentades anteriorment.⁵

3. Francisco de P. PÉREZ SINDREU, «Acuñaciones mandadas efectuar en Barcelona, por Carlos I, en 1535», *Numisma* 230, SIAEN, Madrid, 1992, p. 279-295. La publicació de documents relatius a aquests fets, així com l'assaig d'identificació de les monedes resultants, ha estat tractat per molts autors, des de Josep SALAT (*Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, con documentos justificativos*, Antoni Brusi, Barcelona, 2 vols., 1818 [reeditat per J. R. Cayón, Madrid, 1982]), passant per Aloiss HEISS (*Descripción general de las monedas hispano-cristianas: desde la invasión de los árabes*, Madrid, 3 vols., 1865-1869), i Tomás DASÍ (*Estudio de los reales de ocho*, València, 1950), fins a l'esmentat PÉREZ SINDREU. La majoria de documentació històrica es conserva a l'Arxiu General (del regne de Castella i Lleó) de Simancas, dins de la secció «*Diversos de Castilla*». Malauradament, Felip MATEU LLOPIS («Las acuñaciones barcelonesas de oro de Carlos I y la introducción del escudo en España», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Barcelona, 1945, p. 5-33) també va tractar el tema en un article que ha tingut –i continua tenint– una amplíssima difusió i acceptació. L'article encaixava plenament amb l'ambient de plena eufòria nacional espanyola de la postguerra. Mateu Llopis hi conclouia que calia identificar aquesta emissió puntual de moneda estrangera amb l'inici, l'oficialització i l'encunyació normalitzada del patró escut d'or a tota la península Ibèrica, confontant les dates d'emissió, els objectius polítics de la casa reial i dels governs dels diferents Estats peninsulars, i fins i tot les espècies monetàries encunyades a cada Estat i llurs valors de canvi.

4. A la documentació, "tresorer en lo reial consell de Catalunya".

5. PÉREZ SINDREU, *op. cit.*, p. 291.

La cèdula reial que ordenava la fabricació i establia llurs característiques fou datada el 30 de maig.⁶ L'or i l'argent necessari fou enviat des de la Casa de la Contractació d'Índies de Sevilla, provinent d'Amèriques.⁷ Julián de Carvajal, assajador de la seca de Sevilla, fou nomenat assajador principal de l'emissió i assistit pels assajadors de Toledo, Baltasar Manzanos, i de Barcelona, Bartomeu Caralter.⁸ Els encunyys van ser obrats per Felipe Romeo (o Romero), mestre d'encunyys de la seca de Saragossa; Martín del Rincón, gravador de Toledo, i Andreu Calaf, gravador de Barcelona. L'administració i el control dels metalls i monedes encunyades fou encomanada a Juan de Enciso, comptador, i a Diego de Ayala, contrast de la ciutat de Toledo.⁹ El 22 de juliol de 1435, la feina ja havia començat i la previsió era d'acabar el batiment d'or i argent en només dos dies.¹⁰ A mitjan setembre, la finalització de l'encunyació de la moneda de billó, la darrera emesa, era imminent (doc. 2).

2. Característiques de les monedes emeses

La moneda batuda l'any 1535 rebé el nom de moneda imperial. No era moneda catalana, ni castellana, ni napolitana. Així, les monedes d'or eren anomenades alternativament escuts o corones imperials en els documents de fabricació i en la correspondència privada (doc. 4). Les monedes de plata eren anomenades rals (imperials). Inicialment es van fabricar rals, mitjos rals i peces de tres rals. Aquestes últimes rebien el nom de *tostons* (o testons). La moneda de billó rebia el nom de menuts o diners (imperials). És molt probable que la llei de l'argent emprada en aquestes fabricacions fos la mateixa llei castellana d'11 diners i 4 grans. Ho podem deduir del fet que la talla aproximada s'establís a partir del marc de Castella, i no pas del de Barcelona. La talla dels rals imperials fou de 80 peces per marc. La moneda de billó es fabricà amb 24 grans (1 diner / 7,75 %) de llei d'argent. Pel que fa la talla de la moneda de billó, l'ordre inicial preveia que havia de ser de 280 peces per marc de Castella. En canvi, els documents signats pel regent la tresoreria del principat assenyalen que la talla final d'aquestes peces va ser de 312 peces per marc aproximadament (doc. 4). El pes unitari mitjà resultant devia ser de 0,74 grams.

Pel que fa a les empremtes, el document publicat per Francisco de Paula Pérez Sindreu explica de manera molt precisa la forma de les monedes que s'havien de fabricar.¹¹ Els escuts d'or: «*acuñados de la una parte nuestras armas reales con el*

6. *Ídem*, p. 280.

7. *Ídem*, p. 280-289.

8. Aquest darrer, segons PÉREZ SINDEU, *op. cit.*, p. 289.

9. *Ídem*, p. 289-290.

10. AGS (Archivo General de Simancas), *Secretaría de Estado, Corona de Aragón*, Lligall 271, doc. 90.

11. PÉREZ SINDEU, *op. cit.*, p. 280.

águila rampante ymperial y un letrero que diga CAROLUS QUINTUS IMPERATOR; y de la otra parte tenga una cruz y en cada extremo d'ellas la corona imperial y un letrero que diga HISPANIARUM ET UTRISQUE SICILIE REX". Els testons d'argent: «*sean del mismo cuño, armas, devisas y letreros (que els escuts d'or)*». Els rals i mitjos rals: «*que de la una parte tengan la misma cruz y el letrero que han de tener los dichos escudos ymperiales y de la otra las columnas de nuestra devisa del PLUS ULTRA*». I, finalment, que els diners de billó: «*lleven los letreros de las otras monedas de oro y plata abreviadas las letras y en la una parte las colunas y en la otra una cruz de Jerusalén*».

3. Volum d'emissió i benefici reial

Coneixem el volum final d'aquesta emissió gràcies a documentació publicada per Francisco de P. Pérez Sindreu¹² i per altres documents inèdits que he inclòs a l'apèndix documental (docs. 3-4). Les xifres totals, però, no distingeixen les quantitats encunyades de cada denominació de moneda de plata.

Taula 1

Emissió de moneda imperial (juliol-setembre de 1535) per operaris de cada seca

	Or		Argent			Billó	
	marcs	peces	marcs	rals	típus	marcs	peces ¹³
Barcelona	472	32.096	452	36.160	?	1.946	607.152
Burgos	930	63.240	415	33.200	t, r, m	989	308.568
Conca	934	63.512	675	54.000	t, r, m	860	268.320
Pamplona	473	32.164	411	32.880	t, r, m	2.067	644.904
Perpinyà	179	12.172	508	40.640	t, r, m	4.941	1.541.592
Saragossa	480	32.640	262	20.960	t, r	3.238	1.010.256
Segòvia	514	34.952	562	44.960	t, r, m	819	255.528
Toledo	695	47.260	236	18.880	t, r, m	1.232	384.384
València	592	40.256	436	34.880	?	921	287.352
TOTALS	5.271	358.292	3.956	316.560		17.012	5.308.056

Un cop descomptat el valor del metall i les despeses de fabricació, els beneficis bruts del rei en l'emissió van ser comptabilitzats en 27.974 ¼ escuts, la meitat dels quals es van rebre en moneda de billó, i poc menys d'una tercera part, en mo-

12. *Idem*, p. 291-294.

13. La xifra total l'he obtingut aplicant la talla final aproximada de 312 per marc de Castella, segons consta en el document 3. La talla teòrica havia de ser de només 280 peces per marc.

neda d'or. A aquesta xifra, rebuda pel regent la tresoreria reial del Principat de Catalunya, encara va caldre descomptar-hi certes quantitats destinades a pagar el transport de les monedes i joies reials a Palamós, per tal de ser embarcades, entre d'altres despeses. Al final, el benefici net de l'operació d'encunyació de moneda imperial a Barcelona, en el moment de treure les monedes fora de Catalunya, va ser de 27.554 $\frac{1}{4}$ escuts (doc. 2).

Volum emès	403.102 $\frac{3}{4}$ escuts imperials d'or
Benefici net per a l'emperador	27.554 $\frac{1}{4}$ escuts imperials d'or

Taula 2

Emissió de moneda imperial (juliol-setembre de 1535) per metalls

Deno-minació	Valor (rals Imp.)	Llei	Talla pxm	Volum emès	Valor emissió	
					Escuts	Rals Imp.
Escut	12	22 q.	68	358.292 escuts	358.292	4.299.504
Testó	3	11 $\frac{1}{2}$ d.	26 $\frac{2}{3}$	316.560 rals	26.380	316.560
Ral	1		80			
$\frac{1}{2}$ ral	$\frac{1}{2}$		160			
Diner menut	$\frac{1}{24}$	1 d.	312	5.308.056 d.	18.430 $\frac{3}{4}$	221.169
TOTAL					403.102 $\frac{3}{4}$	4.837.233

Font de les taules 1 i 2: Pérez Sindreu (1992) i documentació inèdita de l'AGS.

4. Problemes d'identificació

Des de molt aviat es va veure que la catalogació de les monedes imperials no seria gens fàcil.

Josep Salat reproduí en el seu *Tractat* una crònica contemporània d'aquesta emissió monetària que no coincideix amb la informació obtinguda dels documents oficials (doc. 4).¹⁴ La documentació de Josep Salat assabentava d'algun aspecte contradictori, com ara l'existència de mitjos escuts d'or i de peces de sis rals, o la

14. El document reproduït per Salat és datat el 1534. Es tracta d'un error.

uniformitat de les empremtes monetàries: «Les monedes que feren foren aquestes, escuts d'or que valian 21 sous barcelonesos e mitg escuts ho coronas que valian 11 sous, e coronas d'argent que valian 11 sous, de mijas coronas 5 sous 6 diners, de reals que valian 22 diners e molts menuts, y tota la dita moneda, axí de or com de argent de una part tenia forjat la creu de Jerusalem y de altra las columnas ab lo plus ultra. En Barcelona correu pox y casi no gens dita moneda, que tota serví per pagar la armada que sa magestat entenia fer y de fet féu».

Sabem segur que Salat i el cronista barceloní s'equivocaven en considerar que tots els tipus monetaris fabricats duïen empremtades les columnes amb el PLVS VLTRA. També s'equivocaven en identificar el mot "corona" amb la denominació de "mig escut", atès que a la documentació oficial les corones i els escuts eren considerats la mateixa moneda. En canvi, el document de Salat ens assabenta amb certesa de la varietat de denominacions monetàries batudes durant l'operació. El text de Salat documenta peces de ½ escut («coronas d'or») i peces de 6 rals («coronas de argent que valian 11 sous»), que no apareixen per a res en la documentació oficial dels arxius del Regne de Castella, però que sabem del cert que existeixen.

També al segle XIX, Aloiss Heiss copià els dibuixos d'algunes d'aquestes monedes i les situà a Nàpols.¹⁵ Els dibuixos eren incorrectes o massa poc explícits i van fer creure al numismàtic belga que existien peces de 12 rals (escuts d'argent) i rals d'argent amb la tipologia de l'àliga, pròpia de les peces múltiples. Anys més tard, el *Corpus Nummorum Italicorum* (CNI)¹⁶ incorporà les dades de Heiss pel que fa a l'existència de peces de 12 rals d'argent i fins i tot reproduí el dibuix erroni del ral d'argent. Ni Heiss ni el CNI s'adonaren que no existeixen els escuts d'argent imperials, ni tampoc que el suposat dibuix del ral d'argent amb àliga era, en realitat, el dibuix d'un mig escut d'or, documentat però encara avui desconegut.

A l'igual que el CNI, Memmo Cagiati¹⁷ també va incloure aquestes peces a la sèrie de monedes batudes a Nàpols. Passats els anys, però, tots els autors italians han anat desestimant aquesta atribució, considerant que totes les monedes imperials són d'origen hispànic (*di conio spagnolo*), fins i tot aquelles no documentades explícitament a Barcelona.¹⁸

Dasí s'adonà de l'existència de marques diverses a les empremtes de les monedes imperials i concloué que corresponien als diferents tallers que intervin-

15. Segons HEISS (*op. cit.*, vol. II, p. 392) els dibuixos provenien d'un *Placart* de l'any 1606, en el qual fins i tot s'assenyalava que les peces d'argent de 12 rals pesaven al voltant de 27 grams. En canvi, però, la mateixa font les descrivia amb un diàmetre de 40 mm que, per força, ens remet a les conegudes monedes de 6 rals d'argent.

16. Diversos autors, *Corpus Nummorum Italicorum*, Roma, 1910-1943: vol. XIX, lám. 14, n. 1-3, 5--9; lám. 16, n. 20-21; p. 305-315 i 402-403. El CNI és, encara avui, l'únic catàleg que inclou totes les denominacions conegudes de moneda imperial de Carles V.

17. Memmo CAGIATI, *Monete del Reame delle Due Sicilie*, Nàpols, 3 vols., 1911-1917.

18. Per exemple, a Michele PANNUTI i Vincenzo RICCIO, *Le Monete di Napoli*, Nàpols, 1984; o Davide FABRIZI, *Monete italiane regionali: Napoli*, Edizioni Numismatica Varesi, Pavia, 2010, per citar dos dels més recents.

gueren en l'encunyació a Barcelona, ja que estava convençut que totes les monedes, incloses les no documentades, es van fer en aquell breu període de temps. Però aquesta hipòtesi perd molta credibilitat després d'haver publicat exhaustivament la documentació oficial de l'encunyació barcelonina.¹⁹ De fet, i per acabar-ho d'adobar, el mateix Dasí publicà documents en els quals es dedueix una fabricació de moneda imperial continuada, probablement a Sevilla i a d'altres llocs, immediatament anterior a la fabricació dels primers escuts castellans.²⁰

Denominacions de moneda imperial i llurs equivalències

1 escut = 1 corona = 4 testons = 12 rals = 288 diners menuts

½ escut = 2 testons = 6 rals = 144 diners menuts

1 testó = 3 rals = 72 diners menuts

1 ral = 24 diners menuts

1 mig ral = 12 diners menuts

1 diner menut

Valor de canvi entre moneda imperial i moneda barcelonina²¹

1 escut (24 sous mi) = 21 sous 6 diners mb

½ escut (12 sous mi) = 11 sous mb

1 testó de 3 rals (6 sous mi) = 5 sous 6 diners mb

1 ral (24 diners mi) = 22 diners mb

1 mig ral (12 diners mi) = 11 diners mb

1 diner menut = 0,92 diners mb

5. Proposta de identificació

Així, doncs, la correcta identificació i classificació d'aquestes monedes imperials continua sense poder resoldre's. Quines monedes es van fabricar a Barcelona i quines no? I on es van fabricar les monedes imperials que no es van fabricar a Barcelona? Per tal de donar resposta a aquestes preguntes, i atès que els documents són incomplets i no coincideixen amb l'evidència numismàtica, proposaré una via de recerca partint de l'estudi de les marques característiques que apareixen a les monedes conegudes, les quals es poden repartir en quatre grups:

19. Dasí, *op. cit.*, p. 51 i 53. A propòsit de les denominacions no documentades, ell justificava que «la autorización de la acuñación de estas últimas monedas se debe de encontrar en alguna disposición complementaria, hoy desconocida».

20. Dasí, *op. cit.*, doc. 217, d'octubre de 1535: "... que labrandose en sus reynos tan grand cantidad como se ha labrado, y se labra", "... a la Atarçana (de Sevilla), donde labramos el oro de Su Magestad".

21. Valor de canvi a Barcelona, segons Salat (vegeu doc. 5). El document diferencia entre escuts d'or i corones d'or o mig escuts. Aquesta diferenciació és un error, segurament produït pel pas del temps. Segons es comprova a la documentació oficial original, així com en altres documents de mitjan segle XVI, cal considerar que els mots "escut" i "corona" eren sinònims en aquella època.

- 1.- Escuts amb lletres K als espais de la creu del revers.
- 2.- Escuts i rals amb estrella de vuit puntes a la llegenda.
- 3.- Escuts i rals amb torre a la llegenda.
- 4.- Escuts, rals i menuts sense marques o amb creus a l'inici de la llegenda.

Grup 1: lletres K.

És l'únic grup que presenta un estil diferenciats, que s'observa en molts detalls dels encunys, especialment en la forma triangular de les corones que acompanyen la creu del revers. En alguns exemplars, els lleons i els castells de l'escut imperial estan intercanviats de posició. Només es coneixen escuts senzills. Dels quatre grups, també és l'únic que ha estat considerat majoritàriament d'origen napolità pels tractats espanyols. En canvi, els autors italians posteriors a la publicació del CNI no el consideren italià.

Grup 2: estrella de vuit puntes

Aquest grup inclou escuts, peces de sis rals i testons. L'estrella encapçala la llegenda del revers. Mai no es troba situada al mig de l'empremta. L'estrella ha estat generalment considerada la marca personal de Julián Carvajal, assajador de la seca de Sevilla i també un dels dos assajadors nomenats per a verificar la qualitat de les encunyacions imperials de Barcelona. Per tant, hom ha tendit a creure que aquest grup de monedes que duen l'estrella era el que efectivament havia estat fabricat a Barcelona. Però malauradament l'explicació no deu ser tan senzilla, atès que existeixen dues dificultats que cal considerar. La primera és que continua sense estar documentada la fabricació de peces de sis rals a Barcelona però, en canvi, totes les que es coneixen duen l'estrella. La segona dificultat havia passat desapercebuda fins avui: i és que no hem de deduir automàticament que una marca situada a l'encapçalament de la llegenda hagi de tenir el mateix significat o objectiu que una marca situada en el camper de la moneda. Per exemple, a Sevilla la marca en forma d'estrella apareix bé a l'anvers o bé al revers de les monedes, gairebé sempre al costat de les figures representades. Rarament, l'estrella apareix integrada dins la llegenda però, quan ho fa, la moneda presenta també altres marques. Aquest fenomen de duplictat de marques havia estat distretament identificat com a duplictat d'assajadors. És el cas, per exemple, de la moneda reproduïda a continuació (fig. A), que combina una estrella a la llegenda i una I al mig del revers. Pot ser que una moneda es fabriqués signada per dos assajadors? No hi ha cap motiu, atès que en aquella època la responsabilitat no consta haver estat compartida. És cert que podria tractar-se d'un error de fabricació, en combinar una part d'encuny antic (el de la llegenda) amb una part d'encuny nou (el de la figura amb l'assajador correcte) en el moment de preparar els encunys per a efectuar l'emissió. Però, en aquest cas

concret sevillà, l'error resulta impossible en comprovar l'existència de peces de 2 rals i d'1 ral amb la mateixa disposició de marques.²² La marca I correspon a l'assajador de Sevilla Juan de Baeza, en actiu entre 1535 i 1538.

Per tant, a qui pertany l'estrella de vuit puntes que apareix a la llegenda de les monedes sevillanes amb marca I i a la llegenda de moltes monedes imperials de Carles V? De moment, no ho sabem. Podria ser d'algun alt càrrec de l'administració reial, potser un tresorer reial o potser un assajador general. El que sembla segur és que aquest personatge no era cap responsable únicament adscrit a la seca de Sevilla o a cap altre en concret.

Fig. A: 4 Rals de la seca de Sevilla a nom dels Reis Catòlics (1535-1538) amb marca d'assajador I i estrella a la llegenda. Josep PELLICER BRU, *Ensayadores. Las emisiones monetarias hispánicas (siglos XV-XX)*, ANE, Barcelona, 2010, p. 331. Exemplar subhastat a Aureo & Calicó, 12/2009, n. 394.

Grup 3: torre

El que acabo d'explicar en relació a la marca d'estrella de vuit puntes és igualment vàlid per a la marca torre, que apareix en escuts d'or i testons imperials i que, per motius que exposaré més endavant, podria ser anterior a la marca de l'estrella. La marca torre en les monedes imperials no ha estat tradicionalment atribuïda a Barcelona, per bé que també apareix a les monedes castellanes de mitjan segle XVI. La marca torre encapçalant la llegenda del revers la retrobem en la majoria de monedes d'un escut castellà a nom de Joana i Carles, de qualsevol de les seques del regne, i també en moltes monedes d'un escut d'or de Nàpols de l'època de l'Emperador.²³ Sembla clar, doncs, que si la marca es repeteix en diferents cases de

22. I també per l'existència de peces de la seca de Segòvia amb assajador P i la mateixa marca d'estrella a l'inici de la llegenda. Font: Íñigo Jarabo i Xavier Sanahuja, estudi en preparació sobre les monedes a nom dels Reis Catòlics.

23. Vegeu: F. CALICÓ, X. CALICÓ i J. TRIGO, *Numismática española. Catálogo de todas las monedas emitidas desde los Reyes Católicos a Juan Carlos I (1474-1998)*, Barcelona, 1998, 9a ed., p. 130; i FABRIZI, *op. cit.*, p. 87. La marca torre també apareix en alguna moneda d'argent de la seca de Conca amb marca creu patriarcal (mateixa font esmentada a la nota anterior).

moneda, fins i tot d'Estats diferents, aleshores no pot fer referència a cap assajador ni a cap mestre de seca locals. Es tracta, com en el cas de l'estrella de vuit puntes, d'una marca d'algun funcionari de l'administració reial.

Grup 4: creus, creus i anells, flors de llir, o creus i flors de llir

Algunes monedes imperials no duen ni estrelles, ni cas, ni torres. Aquestes peces del quart grup solen dur una creu (generalment potençada, rarament claviculada) a l'inici de la llegenda del revers, a vegades acompanyada de flors de llir, anells o grups d'anells. No coneixem el significat de les flors de llir, però també apareixen, encara que rarament, sense la creu o combinades amb la marca torre, circumstància que ens permet establir la hipòtesi d'un aprofitament d'encunys entre emissions consecutives.

Aquest grup 4 és l'únic que inclou totes les denominacions que apareixen esmentades a la documentació oficial del batiment de 1535 a Barcelona. Per tant, mentre no apareguin nous exemplars, la resposta a la primera pregunta la podríem tenir resolta: a Barcelona es van fabricar les monedes imperials que no duen l'estrella de vuit puntes, ni tampoc la torre, ni tampoc les dues cas. Fixem-nos en la taula:

Taula 3

Nova proposta de classificació de la moneda imperial de Carles V (1535-?)

Anys	Lloc	Marques	Denominacions fabricades						
			Or		Argent				Billó
			1 E	½ E	6 R	3 R	1 R	½ R	D
1535	Barcelona	Creus, anells, etc.	X	X		X	X	X	X
1535-1543	?	Torre	X	X		X	X		
1535-1543	?	Estrella	X		X	X			
d. 1535	?	K-K	X						

La segona pregunta inicial era: on es van fabricar les monedes imperials que no es van fabricar a Barcelona? Encara no tinc la resposta. Però caldrà aprofundir la recerca a partir d'una nova hipòtesi. Tradicionalment s'ha considerat que els escuts castellans a nom de Joana i Carles es van començar a fabricar l'any 1535 o 1537 però, ben al contrari, els documents reials semblen marcar el seu inici vuit anys més tard, el 1543. En una carta del 15 d'abril dirigida als oficials de la seca de Segòvia, l'emperador els assabenta com haurien de ser les corones d'or que s'havien de

fabricar «...las quales dichas coronas sean conforme al cuño y tamaño que se os envía con esta nuestra cédula...» i «e un letrado que diga JUANA ET CAROLUS HISPANIARUM REGES».²⁴ La cédula real sembla marcar l'inici del tipus de l'escut castellà en aquell moment, i no abans. Els acords de les Corts de Valladolid de 1537, tradicionalment considerats l'inici del batiment d'escuts castellans, podrien fer referència exclusivament als escuts imperials. Segons aquesta hipòtesi, entre 1535 i 1543, la seca sevillana, la segoviana i algunes altres seques –no necessàriament castellanes–, podrien haver fabricat escuts d'or imperials i altres denominacions menors, de manera simultània al batiment de la moneda pròpia –rals i ducats en el cas de Castella–.

6. Catàleg de denominacions

Escut imperial d'or (12 rals)

1.1

1.4

1.6

1.1.- Escut amb creu claviculada. Font: Áureo & Calicó, 01/07/11, n. 258. **1.4.-** Escut amb torre. Font: Áureo & Calicó, 28/05/13, n. 188. **1.6.-** Escut amb K. Font: www.fuenterebollo.com, sense mencionar-ne la procedència.

24. Dasí, *op. cit.*, doc. 264,

1

AV

a/ CAROLVS V IMPERATOR (o KAROLVS) (o HINPERATOR)

C - AROLVS V IMPERAT O- R

CA - ROLVS V IMPERAT - OR

Escut imperial de Carles V sostingut per àliga bicèfala sota una corona imperial, a vegades tallant la llegenda.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICIL[IE] REX

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Freqüència de marques (al r/) al CNI²⁵

Creu:	13
Creu + Flor de llir (a/):	1
Torre + Flor de llir (a/):	3
Torre:	15
Estrella:	9
K-K:	15

Mig escut imperial d'or (6 rals)

Dibuix mal interpretat per Heiss²⁶ i CNI, que el consideren un ral d'argent. Exemplars no retrobats però documentats (doc 5).

2.2.- Mig escut d'or amb torre. Font: CNI, vol. XIX, làm. 14, n. 7.

2

AV

a/ CAROLVS QVINTVS IMPE[RAT]

K - ROLVS V IMPERAT

Escut imperial de Carles V sostingut per àliga bicèfala sota una corona imperial, a vegades tallant la llegenda.

25. CNI, *Idem*, n. 161-219.

26. HEISS, *Idem*, n. 30-31.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICILIE R

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Freqüència de marques (al r/) al CNI²⁷

Flor o Creu: 1

Torre: 1

Mig escut imperial d'argent (6 rals)

3.1.- Mig escut d'argent amb estrella. Font: CNI, vol. XIX, làm. 14, n. 3

3

AR

a/ KAROLVS V IMPERAT[O] (O KROLVS)

Escut imperial de Carles V sostingut per àliga bicèfala sota una corona imperial.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICIL[IE] REX DEI GR[AC]

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Freqüència de marques (al r/) al CNI²⁸

Estrella: 3

27. CNI, *Idem*, n. 240-241, a partir dels dibuixos de Heiss.

28. CNI, *Idem*, n. 224-226.

Testó, *tostó*, o quart d'escut imperial d'argent (3 rals)

4.5.- Testó d'argent amb torre. Font: Calicó, 26/02/1987, n. 292.

4

AR

a/ CAROLVS V IMPERAT[OR] (o K[A]ROLVS) (o HINPERATOR)

C - AROLVS V IMPERAT O- R

CA - ROLVS V IMPERAT - OR

Escut imperial de Carles V sostingut per àliga bicèfala sota una corona imperial, a vegades tallant la llegenda.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICIL[IE] R[EX DEI]

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Frequència de marques (al r/) al CNI²⁹

Creu:	3
Creu + 3 creus (a/)	1
Creu + Flor de llir (a/):	2
Flor de llir	2
Torre:	1
Estrella:	2

Ral imperial d'argent

5.1

5.2

29. CNI, *Idem*, n. 227-239.

6

5.1.- Ral d'argent amb creu claviculada i flor de llir. Font: CP. **5.2.-** Ral d'argent amb creu i grup d'anells. Font: F. CALICÓ, X. CALICÓ i J. TRIGO, *op. cit.*, p. 130. Procedent de la subhasta Numag - *Centro Num. Valencia*, 13/06/1996, n. 220. **6.** Ral d'argent acabat en ROMANORVM. Font: CNI, vol. XIX, lám. 14, n. 8.

5

AR

a/ CAROLVS V HINPERATOR

Dins d'una orla de punts, dues columnes; a sota, el mar; a dalt, una corona imperial que talla l'orla; als costats i al mig de les columnes, inscripció PLV-S VL-TRA.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICILIE R

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Freqüència de marques (al r/) al CNI³⁰

Creu + Flor de llir (a/): 2

Creu + grup d'anells (a/) 0³¹

Creu + Corona (a/): 1³²

6

AR

a/ CAROLVS V IMPERATOR ROMANORVM

Dins d'una orla de punts, dues columnes; a sota, el mar; a dalt, una corona imperial que talla l'orla; als costats i al mig de les columnes, inscripció PLV-S VL-TRA.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICIL[1]E R

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Freqüència de marques (al r/) al CNI³³

Torre: 1

30. CNI, *Idem*, n. 243-246.

31. No repertoriat al CNI, vegeu imatge 5.1.

32. Esmentat pel CNI, però no fotografiat.

33. CNI, *Idem*, n. 242.

Mig ral imperial d'argent

7.- Mig escut d'argent amb estrella. Font: CNI, vol. XIX, làm. 14, n. 9.

7

AR

a/ CAROLVS V IMPERATOR (O HINPERATOR)

Dins d'una orla de punts, dues columnes; a sota, el mar; a dalt, una corona imperial que talla l'orla; als costats i al mig de les columnes, inscripció PLV-S VL-TRA.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 SICILIE R

Creu amb fulles i corones imperials a l'extrem de cada braç.

Freqüència de marques (al r/) al CNI³⁴

Creu + grup d'anells (a/) 1

Diner o menut imperial de billó

8.- Diner menut. Font: Adolfo, Clemente i Juan CAYÓN, *Monedas Españolas. Del Tremis al Euro*, Madrid, 2 vols., 2005, sense citar font de procedència.

8

BI

a/ CAROLVS V IMPERATOR

Dins d'una orla de punts, dues columnes; a sota, el mar; a dalt, una corona imperial que talla l'orla; als costats i al mig de les columnes, inscripció PLV-S VL-TRA.

r/ HISPANIARVM ET VTRIVSQ3 S R

Creu de Jerusalem dins orla de punts.

Freqüència de marques (al r/) al CNI³⁵

Creu 5

34. CNI, *Idem*, n. 247-248.

35. CNI, *Idem*, n. 1037-1041.

7. Documents

1

1535, 17 de març. Barcelona.

Carta de Fadrique de Portugal, arquebisbe de Saragossa i virrei de Catalunya, a Alonso de Idiáquez, secretari reial i del Consell d'Estat de Carles I, assabentant-lo del personal actiu a les seques de Barcelona i Perpinyà i recomanant-li fer portar altres oficials de Saragossa en el cas que es volgués fabricar molta moneda.

AGS (Archivo General de Simancas), Secretaría de Estado, Corona de Aragón, Lligall 271, doc. 102.

Inèdit.

...

Quando su Magestad me mandó que supiese qué oficiales habría aquí en la casa de la moneda para labrar moneda de oro y de plata, estaba aquí el maestro de la casa de la moneda de Perpinán. El de Barcelona me dixo que tenía diez o doze oficiales y quatro monederos, y el de Perpiñán me dixo que tenía otros tantos también. Lo deveis señor hazer saber a su Magestad para ver lo que más manda se haga. Y si se ha de labrar gran suma no fuera malo hazer venir otros tantos oficiales de Çaragoça con todas las herramientas y cosas necesarias para la dicha fabricación.

2

1535, 17 de setembre. Barcelona

El regent la tresoreria reial del Principat de Catalunya, Joan Ferrer i Despuig, escriu a l'Emperador Carles assabentant-lo, entre d'altres notícies, de la finalització imminent de l'emissió de moneda imperial a Barcelona.

AGS, Secretaría de Estado, Corona de Aragón, Lligall 271, doc. 95.

Inèdit.

Sacra, cesárea, y católica magestat.

Recebí la de V. M. del último d'agosto y el despatxo para la serenísima emperatris, el qual con correu propio embié a toda diligensia como V. M. mandó. Toda la moneda de oro y plata es acabada de labrar y acunyar. Solo falta acunyar asta la suma de mil marcos de billón el qual se acabará en quatro días. Ay circa de diez mil imperiales en oro, quatro mil en testones y reales, y doze mil en billón. Fasta haora no e dado más de los cient imperiales a Cortavilla para correr las postas. M. Joan el armero se partirá dentro de unos días porqué s'a concertado las armas y los co-

fres proveherle del dinero necesario con orden del lugarteniente como V. M. me tiene mandado. En lo de la nau para'l guardajoyas supplico a V. M. mande responder lo que más fuere surcol servicio. Fasta ahora no s'entiende de Menorca. Otra cosa más de que la villa de Mahó se tenía fuerte y que los de dentro avían muertos algunos turcos y moros, y los de Ciutadila avían salido a escaramuzar, y murieron de unos y de otros pero mutchos más murieron de los enemigos. A nuestro Señor la muy imperial persona de V. M. guarde por luengos y felisimos anyos con acrecentado de más reynos y señoríos. De Barcelona, a xvii de setiembre de MDXXXV.

Vuestra sacra, cesárea, y católica magestat.

Muy omilde y obediente súbdito y vasalo qui las muy imperiales manos de aquella besa. Joan Ferrer y Despuig.

3

1535, 24 de novembre. Barcelona.

Certificació a càrrec de Joan Ferrer i Despuig, regent la tresoreria reial del Principat de Catalunya, del volum de monedes fabricat a Barcelona l'estiu de 1535 per a finançar l'expedició de l'emperador Carles contra Tunis, de les despeses ocasionades per la dita fabricació i transport, i de les quantitats lliurades a Garcia Álvarez de Toledo.

AGS, Secretaría de Estado, Corona de Aragón, Lligall 271, docs. 110 (signat per Joan Ferrer Despuig, tresorer reial, i per Fadrique de Portugal, arquebisbe de Saragossa) i 113 (sense signar).

Inèdit.

Cuenta del dinero que recibió mossén Joan Ferrer Despuig, regente la thesorería de su Maiestad del contador Joan d'Encizo.

Primo recebió nueve mil y dozientos y veynte escudos de oro imperiales: IX mil CCXX escudos.

E més recebió quatorze mil y quatrocientos y quarenta y hun tostons de plata imperiales que son tres mil y seyscientos y dez scudos y hun tostón, a razón de quatro pieças el scudo: III mil DCX escudos i tostón.

E més recebió diez mil y sietecientos y cinquenta reales de plata imperiales que son ochocientos y noventa y cinco escudos a razón de doze pieças el escudo y diez reales: DCCCXCV escudos x reales.

E més recebió mil y ochocientos medios reales de plata imperiales que son setenta y cinco escudos a razón de veynte y quatro pieças el escudo: LXXV escudos.

E més recebió treze mil y ochenta y tres marcos de vellón imperial: xiii mil LXXXIII marcos.

Cuenta de lo que ha gastado el dicho regente la thesorería por mandado de su maiestat y a orden del ilustrísimo y reverendísimo señor don Fadrique de Portugal, arçobispo de Çaragoça, lugarteniente general en el Principado de Cathaluña y condados de Rossellon y Cerdaña.

Primo pago a Joan Fix, armero de su maiestat, ciento y sesenta y tres escudos imperiales y hun real por el coste de hazer traer de la presente ciudad de Barcelona a Valladolid veynte y tres cargas de armas de su maiestat a razón de seys ducados y medio la carga: CLXIII escudos II sueldos.

E més pago al dictio Joan Fix veynte y siete escudos y tres reales por la costa del camino y para otros gastos: XXVII escudos VI sueldos.

E més pago a Enrique de Cortavilla ajudante de guarda de joyas de su maiestat, ciento escudes imperiales para el gasto de correr las postas de la dicha ciudad de Barcelona a Medina del Campo, y de Medina del Campo a Madrit, y desde Madrit volver por la dicha posta a esta dicha ciudad de Barcelona por mandado de su maiestat, porque llegase antes que se partiese el guardajoyas de su maiestat, el qual se havia de embarcar en la primera nave que se ofreciese para yr a Nápoles como su maiestat lohavía mandado: C escudos.

E més pago por treynta y cinco azémilas que llevaron de la presente ciudad de Barcelona a la villa de Palamós treynta y cinco cargas de las joyas y guardaropa de su maiestat, quarenta y dos escudos imperiales y veynte hun sueldos a razón de veynte y siete sueldos por azémila porqué don García de Toledo no las quiso recibir en Barcelona sinó en la dicha villa de Palamós, a donde quedó la galera, la qual, por elmal tiempo, no llegó a esta dicha ciudad: XXXXII escudos XXI sueldos.

E més pago por XXIII azémilas que traxeron de la dicha ciudad de Barcelona a la dicha villa de Palamós XXIII cargas de la moneda de su maiestat así de oro como de plata y de vellón, XXVIII escudos v sueldos a razón de XXVII sueldos por azémila, como arriba está dicho: XXVIII escudos v sueldos.

E més pago a quatro bastaxes embaladores que embalaron, ataron, cocieron y liaron las cerpelleras por cubiertas a las arcas donde yva la dicha moneda, seys reales: XII sueldos.

E més pago por quarenta y seys arcas en las quales va la dicha moneda, ocho escudos y XVIII sueldos y seys dineros a razón de quatro sueldos y tres dineros por pieça: VIII escudos XVIII sueldos VI (dineros).

E més por dos escudos de los quales se hizieron ensayes: II escudos.

E més por tres tostones de los quales se hizieron ensayes: XVI sueldos VI (dineros).

Cuenta de lo que ha dado el dicho regente la thesorería al señor don García de Toledo por mandado de su magestat.

Primo ocho mil y ochocientos escudos imperiales de oro: VIII mil DCCCL escudos.

E més, quatorze mil y quatrocientos y quarenta y un tostones de plata imperiales: XIII mil CCCXLI tostones.

E més, diez mil y setecientos y cinquenta reales de plata imperiales: X mil DCCL reales.

E més, mil y ochocientos medios reales de plata imperiales: I mil DCCC medios reales.

E més, treze mil y ochenta y tres marcos de vellón imperial: XIII mil LXXXIII marcos.

4

1535, 24 de novembre. Barcelona.

El regent la tresoreria reial del Principat de Catalunya, Joan Ferrer i Despuig, escriu a Francisco de los Cobos, secretari d'estat de l'emperador Carles, assabentant-lo del trasllat de les monedes i les joies al port de Palamós i de les despeses ocasionades.

AGS, Secretaría de Estado, Corona de Aragón, Lligall 271, doc. 95.

Inèdit.

Al muy illustre senyor el señor comendador de León, mi señor.

La de V. S. de los xx de setiembre recibí con las para la serenísima donya Ysabel, las quales di en la ora en proprias manos y con esta serán, cartas de su majestad mandara V. S. avisar del recibo.

Don García de Toledo desembarcó en Palamós y vino acá por la posta y por ser en lo más rezio del inbierno y la playa d'esta ciudat sin reparo y por lo qu'està el tiempo desbaratado, a platicado con el señor vizorey y procurado que se levasen por tierra a Palamós las joyas y dineros poniendo al delante mutchas cosas que ne se podrian seguir y los peligros que recrecían y el tiempo que se perdía si la galera avía de venir a cargar en la playa d'esta ciudat y algunos de sus marineros que vinieron aquí con una fragata dezían lo mismo. Por todo lo qual acordó el señor vizorey que fuese por tierra a Palamós con el guardajoyas y aguazilles y otros oficiales muy bien acompanyado todo. Con la presente será la relación de la moneda que recibí de Diego Navarro, criado del contador Joan de Ansizo y la cuenta de todo lo que ha gastado y pagado por servicio de su magestad y orden del vizorey, al qual he dado una copia para imbiar a V. S. y va firmada de su mano y de la mia a bien que en aquella ay hierro de tres coronas y catorze sueldos a mi danyo en la partida de las quarenta y seys arcas como V. S. podrá mandar ver. En la mia

de XIIIe del presente escriví a V. S. que montava lo que io avía gastado y pagado falta aquella jornada trecientas y disiciete coronas y seys reales. Y fué error porqué las veinte y siete coronas y tres reales que di a mosén Joan Fix, armero, se comprendían en las cient y noventa coronas y quatro reales de las azémilas para levar las armas a Valadolit como por la cuenta y relación parece.

Al dicho don García he dado y entregado todo la moneda de oro y plata y de villón: en oro, hotcho mil y otchocientas y sinquenta coronas; en plata, catorze mil y quatrocientos y quarenta un testón de tres reales; y dies mil y cietecientos y sinquenta reales; y mil y otchocientos medios reales; y treze mil y hotchenta y tres marcos de billón pesados con el marco de Castilla. Y e le dado dos pesas que pesan sinquenta marcos con las quales se pesó quando io le recibí, los quales son muy finos y los podrá mandar azer provar V. S. Y he cobrado carta de pago de todo ditcho dinero de don García y con esta será el trzlado los treze mil y otchenta y tres marcosa de villón, valen más de XIII mil LXXXIII coronas, dándolo y recibéndolo a cuenta porqué hay de feble y uno con otro cada marco de menudos es casi treize reales algo más o menos, porqué sea V. S. avisado de todo. E. nuestro Señor la muy illustre perçona de V. S. guarde vida y estado a creciente. De Barcelona, a XXVIII de noviembre de MDXXXV annys.

Muy illustre señor.

Muy afectísimo servidor y le besa las manos.

Joan Ferrer y Despuig.

5

1535 (?). Barcelona.

Notícia sobre la fabricació de moneda imperial a Barcelona per tal de pagar l'armada de Carles I.

Josep SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, con documentos justificativos*, Antoni Brusi, Barcelona, 2 vols., 1818, tom I, 242; tom II, doc. CII.³⁶

Reproduït per Felip MATEU LLOPIS, «Las acuñaciones barcelonesas de oro de Carlos I y la introducción del escudo en España», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Barcelona, 1945, p. 24-25.³⁷

A 20 d'abril avian arribadas a sa Magestat 14 càrregas de or y argent, las quals venían per terra de Sevilla y era tot vingut de las islas trobades del Perú, y que y avia algunas setras de or tant grans com una persona, cosa de gran vàlua, de que

36. Però amb data incorrecta de 1534.

37. Però citant incorrectament com a font el *Dietari de la Generalitat* de Jaume Safont.

sa magestat en una casa gran, en lo carrer de Baseya, de fron qui va a mar, féu diversos apartaments per batrer dit or y argent y fer de tota moneda. Y féu venir las secas y mestransas de diversas terras y ciutats, ço és, la mestransa y seca de Pamplona, la de Burgos, la de Zaragoza, la de Toledo, la de Perpinyà y la de Cuenca, la de Fuentes y la de Barcelona y cascuna mestrança estava en son apartament y raxat de fust ab un gran títol demunt la porta del rextat que deya BURGOS, TOLEDO, ZARAGOZA, y les altres. Eren entre tots los que feyen feyna 120 hòmens, cosa bé de veurer y de sentir grandíssima remor, los uns feyan escuts de or, los altres reals, altres coronas, altres menuts. Les monedes que feren foren aquestes, escuts d'or que valían 21 sous barcelonesos e mitg escuts ho coronas que valían 11 sous, e coronas d'argent que valían 11 sous, de mijas coronas 5 sous 6 diners, de reals que valían 22 diners e molts menuts, y tota la dita moneda, axí de or com de argent de una part tenia forjat la creu de Jerusalem y de altra las columnas ab lo plus ultra. En Barcelona corregué poch y casi no gens dita moneda, que tota serví per pagar la armada que sa magestat entenia fer y de fet féu.

A 28 de maig de dit any sa magestat féu altra crida notificant a tothom generalment de la nova moneda que avia feta estampar, manant que fos presa e que valgués un escut de aquells onse reals, dels que ell havia fet estampar e quiscun real valgués 24 dinés dels que ell havia fet estampar. La qual moneda paragué a la ciutat ser baxa de lliga perçò no corregué en la present ciutat sinó molt poch, sinó que se l'enportaren y corregué en lo camps a ont anaren y se'n pagà l'armada.

De Felip I a Felip III de Mallorca, tres canvis d'atribució monetària

BERNAT AGUILÓ*

Miquel Crusafont publicava aquí mateix un article sobre la classificació general de les monedes de Mallorca d'argent i billó a nom dels reis de la dinastia d'Àustria que portaren el nom de Felip:¹ Felip I (1556-1598), Felip II (1598-1621) i Felip III (1621-1665). Gairebé simultàniament, amb la publicació de la magna obra *Catàleg general de la moneda catalana* (CrusCG),² es va seguir a sí mateix pel que fa als mateixos metalls i ho completava amb l'or, incorporant els criteris d'assignació desenvolupats en el primer treball esmentat.³

En l'article, el Doctor Crusafont apuntava que la correcta assignació d'aquestes peces era un dels pocs problemes generals de la moneda mallorquina no resolts per Campaner⁴ i, podem afegir, que tampoc no ho feren Bover⁵ abans ni els catàlegs comercials més moderns. En conjunt, més de cent anys d'emissions d'unes monedes que rarament porten data ni numeral del rei, que presenten una gran diversitat iconogràfica, àdhuc durant el govern d'un mateix monarca, i que molt sovint es troben en un estat que no permet accedir a tots els seus detalls originals.

Amb les dues obres es varen assolir sobradament els objectius, bastint una estructura que, amb molt d'encert, permetia assignar correctament la immensa majo-

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN..

1. CRUSAFONT I SABATER, Miquel, "La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip", *Acta Numismàtica* 39, Barcelona, 2009, pp. 137-161.

2. CRUSAFONT I SABATER, M. *Catàleg General de la moneda catalana. Països catalans i Corona catalano-aragonesa (S. V aC - S. XX dC)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, pp. 685-688, 713-716 i 734-736.

3. La publicació de l'article d'*Acta numismàtica* és posterior al CrusCG; així ens ho informa l'autor a l'addenda, però respon a la necessitat d'eixernir aquest complicat període per afrontar correctament la catalogació general i, per tant, s'han de considerar interdependents.

4. CAMPANER Y FUERTES, Álvaro, *Numismàtica Balear*, establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma, 1879.

5. BOVER, Joaquín Maria, *Historia e la casa real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*, Librería de Felipe Guasp, Palma, 1855.

ria de peces i, sobretot, donava les eines i els criteris per esbrinar la titularitat de noves peces que poguessin aparèixer. A la conclusió s'apuntava que:

No hi haurà una sistemàtica definitiva de les emissions mallorquines dels reis de nom Felip fins que no es pugui realitzar un recull exhaustiu de totes les tipologies dels busts i es pugui acreditar cada varietat sobre la base dels criteris de què disposem, sobretot, el de les marques dels mestres. De moment, amb la sistematització actual hem avançat en el recull d'aquestes tipologies i hem aportat criteris per separar les peces d'argent dels tres sobirans. Pel que fa al billó, sembla que, definitivament, es poden consolidar les atribucions. Com sempre resta molt per fer, però hem avançat una mica.

El poc temps passat des de la publicació de les dues obres de Crusafont li està donant la raó amb l'acreciment de variants significatives que, en el futur, permebran ampliar la nòmina de peces fixada inicialment. Aquest article només pretén fer tres petits reajustaments a la proposta de partida sota el prisma del mateix Crusafont; no hi ha, per tant, cap correcció substancial dels criteris, sinó una nova observació que permet reubicar puntualment algunes peces amb millor exactitud i que, si l'hem encertada, en el futur ajudarà la "sistemàtica definitiva" suggerida per ell.

Ras i curt, i fent servir el CrusCG i la seva ordenació, on hi són situats els tres exemplars qüestionats, proposam que el núm. 4256, i la seva variant 4256 a, mig reial de Felip I, s'assignin a Felip III; el núm. 4348, dos ducats de Felip II, s'assigni a Felip I; i el núm. 4350, dos escuts d'or de Felip II, s'assigni a Felip III.

I per llargues raons:

1.- CrusCG 4256 i 4256 a, mig reial de Felip I (a Felip III).

Aquesta peça ja va plantejar dubtes d'assignació en l'article esmentat; el fet que hi hagués una de les variants amb una sola torre a l'escut de la ciutat, en comptes de tres, i que el nom del rei s'escrigués PHILIPPVS, en comptes de FILIPVS o PHILIPVS, suposava una excepció en relació a la resta de monedes de Felip I. Efectivament, només en Felip III, entre els reis aquí tractats, hi ha una sola torre a l'escut i la forma PHILIPPVS és la més habitual en el mateix monarca, tot i que també la trobam a Felip II.

Per contra, no hi havia consignats altres mitjos reials que es poguessin atribuir a Felip I, fet excepcional a l'època; les torres tenen un alt grau d'esquematisme que s'allunya de les altres torres soles conegudes; el bust no tenia equivalent en mòduls majors que permetés assignar-la per paral·lelisme; el desgast de les peces conegudes li conferien un cert arcaisme i, com a qüestió general, els mitjos reials mallorquins de tot aquest període no graven marca del mestre de seca ni el numeral del rei en cap cas. Tot plegat feia plausible, malgrat els dubtes, que s'haguessin batut en temps de Felip I.

En primer lloc, la manca d'evidència numismàtica per als mitjos reials de Felip I quedà resolta en el mateix article on, en l'addenda, se'n documenta un de característiques semblants a alguns dels de mòdul superior del mateix monarca.⁶

I, en segon lloc, en la subhasta de Vico de la col·lecció Huntington va aparèixer un reial d'argent que indubtablement és de Felip III i que resulta ser del mòdul major del mig reial aquí estudiat.⁷ Malgrat no tenir nom de rei ni marca de mestre de seca, la corona plana de florons, els anells a les vores de l'escut i el tipus de torre no deixen lloc a dubtes; tot i així, es distingeix de peces semblants per un major hieratisme, que és el que l'agermana als mitjos reials aquí tractats.

Destaca la familiaritat en la identitat en alguns dels elements dels busts: la forma de la corona i la seva unió amb el front; la forma del nas i el seu angle respecte del front; la presència de bigoti i barbó, que en els mitjos reials es fa evident per comparació; la curvatura de la cabellera, que en la seva part inferior sembla recollir-se cap al coll, entre d'altres; i a això, naturalment, s'hi han d'afegir els elements abans indicats: l'existència d'una variant amb una torre a l'escut i el nom amb la forma PHILIPPVS.

La imatge dels tres exemplars en facilitarà la comparació:

1.- Mitjos reials, a la part superior, i reial a la inferior, tots de Felip III.

6. CRUSAFONT, M.: "La plata...", pp. 160-161.

7. Subhastada el 9 d'octubre de 2012 per Jesús Vico S.A. a la Col·lecció Archer M. Huntington, lot 1144.

Per a major claredat, reproduïm també dos exemplars dels dos mitjos reials veritablement de Felip I, el primer publicat abans a l'addenda del repetit article de Miquel Crusafont i l'altre procedent d'un comerç numismàtic.

2.- Mitjos reials de Felip I.

2.- CrusCG 4348, dos ducats de Felip II (a Felip I)

La peça només és coneguda per l'empremta publicada a la col·lecció Vidal-Quadras que l'assigna a Felip I,⁸ classificació que proposam de recuperar aquí. L'atribució a Felip II la feu Xavier Sanahuja a *Gaceta Numismàtica*,⁹ en què afirma que foren batuts en temps de Felip II, concretament el 1606. Dos són els arguments de l'autor:

a.- A l'anvers hi veu, “probablement” afirma, un escudet de cinc punts que es correspondria amb les marques del mestre Joan Fortuny, que descartarien Felip I i s'atendrien amb Felip II.

b.- Segons la interpretació textual de l'annex 41 de *Numismàtica Balear*, de l'any 1606,¹⁰ la paraula “dobló” és la denominació atorgada en català al doble ducat, mentre que el doble escut d'or s'hauria de dir “dobla”.

Al primer punt, i realment aquest és l'argument més poderós, si s'observa atentament l'empremta, el que s'hi veu, encara que parcialment, és un portal flanquejat de dues torres superades per una mena de floró (lleugerament inclinades), pròpies de les marques dels Vilallonga i això és exclusiu de Felip I, a més de l'ús de la lletra gòtica i la forma FILIPVS, que només excepcionalment apareix en un doblor de Felip II. També, pel que fa al revers, cal fer esment a la seva semblança amb les armes el·líptiques amb reguinyols decoratius dels escuts d'or de Nàpols del mateix monarca.¹¹

8. VIDAL-QUADRAS, M. *Catálogo de la colección de monedas y medallas*, Barcelona, 1892, VQR 7532a.

9. SANAHUJA ANGUERA, Xavier. “El doble ducat d'or de Mallorca de Felip II (any 1606)”, *Gaceta Numismática* núm. 166/167, Barcelona 2007, pp. 35-36, l'article és citat com a font d'atribució a CrusCG.

10. CAMPANER, p. 321.

11. Veure, per exemple, CrusCG núm. 4302.

3.- Dos ducats de Felip I i recreació aproximada de la marca de Villalonga.

L'explicació anterior ja faria sobrer continuar argumentant respecte de la peça en concret, però l'anàlisi terminològic proposat tampoc és suficient per esperar ducats, dobles o senzills, en temps de Felip II.

Efectivament, si consultam la resta de documents reproduïts a *Numismàtica Balear* on se citen els doblons, els annexes 47, 48, 49 i 50, de l'any 1675 el primer i de 1689 els altres tres,¹² la paraula dobló només pot ser atribuïda a múltiples d'escut, mentre que no s'acredita que la paraula "dobla" hagi estat en ús en el context mallorquí.

Contràriament, l'annex 41 citat el que fa és registrar l'inici de l'encunyació dels múltiples d'escuts, així ja ho defensà Campaner,¹³ i dels quals ja en comptam de datats a l'any següent, el 1607, una correspondència de causa-efecte amb congruència temporal que requereix de major prova per contradir-la. Contextualment també s'ha d'afegir que tots els documents citats, inclòs el 41, fan referència a la necessitat d'encunyar doblons per destinar-los a l'adquisició de blat en els mercats internacionals, en ocasió de les cíclicques males anyades que patia l'illa, atorgant a la sèrie una coherència funcional evident, que desagregada perd consistència.

Finalment, convé fer referència al fet que l'emissió dels escuts senzills fou autoritzada per la infanta Joana, en nom de Carles I, l'any 1556,¹⁴ el mateix en què l'emperador abdicà i fou substituït per Felip I, però sabem que pel juliol de 1558 encara no s'havia iniciat l'encunyació del nou tipus;¹⁵ per tant, disposam d'un espai

12. CAMPANER, pp. 329-331.

13. CAMPANER, pp. 201-202.

14. CAMPANER, pp. 317-318.

15. CAMPANER, p. 191.

temporal adient per ubicar els dobles ducats sense haver de forçar-ne la cronologia.¹⁶

Es constata, però, que aquest és l'únic exemplar conegut de múltiple de ducat de la sèrie mallorquina i que la seva existència no compta amb suport documental coetani conegut per la bibliografia numismàtica.

3.- CrusCG 4350, dos escuts de Felip II (a Felip III)

La manca de bust en els escuts d'or dificulta encara més l'atribució de la sèrie si també hi falta la data o la marca del mestre de seca. És el cas d'aquesta peça, en què una encunyació fluixa no permet veure què hi ha a la dreta de l'escutet del mestre de seca. A la part visible s'hi veuen sense dubte els punts o besants propis de Joan Fortuny, que porta a assignar-la a Felip II. La nostra opinió és que només és visible mig escutet i que a l'altre mig hi hauria d'haver la torre que permetria atribuir-lo al mestre Ramon Fortuny i, per tant, a Felip III. Notem que, entre els múltiples d'escut de tota la sèrie mallorquina, l'escutet del mestre es troba ben centrat respecte del vèrtex inferior de l'escut de la ciutat i el d'aquesta peça, si fos complet, quedaria a un lateral.¹⁷

(x1.5)

4.- Dos escuts d'or amb tres torres sinuoses a l'escut de la ciutat.

A més, les torres de l'escut de la Ciutat de Mallorca són de l'estil de les de Felip III i cap de les peces observades de Felip II el fan servir. Efectivament, el quartó de les torres o castell conté tres torres definidament circulars sobre el mar, la central de mida major, amb la base més ampla i els merlets sobresortint del cos principal; disposen de portal i finestres, i d'unes línies de separació dels distints cossos de la construcció. En els mòduls menors, aquesta iconografia es pot presentar de manera

16. No s'hauria de descartar, encara que requeriria major aprofundiment, que ens trobàssim davant una de les manifestacions del greu conflicte institucional que es perllongà durant tot el regnat de Felip I amb les institucions mallorquines, que s'inicià amb la negativa del rei a jurar la totalitat dels privilegis i franquies del Regne de Mallorca i que acabà amb la inassistència dels jurats als funerals del rei oficiats a la Seu, amb un inacabable enfilall d'episodis conflictius a l'entremig. Veure l'extensa obra que l'historiador Josep Juan Vidal, amb altres col·laboradors, ha dedicat a la qüestió.

17. Subhastada entre el 21 i 22 d'octubre de 2009 per Àureo & Calicó a la *Colección Caballero de Yndias*, tercera part, lot 1856.

més simplificada però comparteixen el fet que les torres són de línies sinuoses, en contraposició a les monedes dels monarques anteriors, en què les torres són rectes, encara que sovint dividissin els distints cossos amb línies de separació, tal i com es pot veure als exemples següents:

5.- Alguns exemples de tres torres rectes corresponents a Ferran II, Carles I, Felip I i Felip II, respectivament.

La tipologia de tres torres sinuoses abunda a la sèrie del bust amb corona d'àngels de Felip III i, entre aquestes, comptam amb una peça de quatre reials datat el 1633, que ens ajuda a situar l'emissió d'aquest escut en un marc temporal plausible.

Mentre fèiem l'estudi descriptiu d'aquesta peça, comparant-la amb altres de característiques similars, hem pogut identificar que l'encuny de la part objecte d'anàlisi va ser utilitzat en el revers de diverses peces de dos reials d'argent de Felip III, per exemple el publicat a CrusCG amb el núm. 4426 b, confirmant definitivament l'assignació així com la resta d'arguments, que mantenim en la mesura que descriuen aspectes d'interès per a la classificació de noves peces.

6.- El revers dels dos escuts (esquerra) junt al de dos reials de Felip III amb el mateix encuny (dreta); la forma de les ones del mar i la torre gran del quarter de la dreta excedint de l'escut en són els aspectes més evidents a primer cop d'ull.

CONCLUSIONS

Reafirmam allò indicat a l'inici: els elements definits per Crusafont són substancialment vàlids per a la classificació numismàtica de les peces mallorquines dels reis de la casa d'Àustria que porten el nom de Felip.

Les tres peces que hem reassignat en aquest treball resolen algunes inconsistències i permeten una major contundència en alguns casos a l'hora d'atribuir a un o altre monarca les monedes batudes a nom d'aquests reis, almenys amb la informació i l'evidència numismàtica disponible:

1.- No hi ha cap indici documental o monetari que permeti afirmar que a Mallorca es batessin ducats després de Felip I.

2.- Les monedes amb lletra gòtica s'han d'assignar sempre a Felip I.

3.- No hi ha cap moneda coneguda de Felip I en què el seu nom s'escrigui amb la forma PHILIPPVS, la qual s'ha de reservar a Felip II i, més habitualment, a Felip III.

4.- Les peces que porten una sola torre a l'escut de la ciutat s'han d'atribuir a Felip III.

5.- Les tres torres de l'escut de la ciutat a les monedes de Felip III presenten una iconografia particular no descrita fins ara que, de manera simplificada, podem designar com "tres torres sinuoses".

Procedència de les imatges i agraïments

Volem esmentar els titulars de les imatges publicades i agrair-los l'autorització del seu ús:

Áureo & Calicó: fotos 2, 4, 5 i el revers de l'escut de la foto 6.

Miquel Crusafont: Mitjos reials de la foto 1 i el revers dels dos reials de la foto 6.

Jesus Vicó S.A.: Reial de la foto 1.

Col·lecció Vidal-Quadras: foto 3.

Així mateix, cal agrair molt efusivament les revisions del text que han fet Miquel Crusafont i Jaume Boada, gràcies a les quals el text ha guanyat en rigor.

Possible marca dels pesals de Puigcerdà

M. CRUSAFONT I SABATER*

El nostre coneixement dels pesals monetaris és encara molt superficial i això s'agreuja en el cas dels pesals locals. És ben documentat que la majoria de ciutats importants de Catalunya varen fabricar i marcar els seus pesals a fi de poder verificar els pesos de les monedes d'or i d'argent, però fins ara només hem pogut trobar i publicar les sèries d'un conjunt molt petit de poblacions. Hi ha casos ben singulars com ara el de Lleida, per exemple, on sabem positivament que varen fer pesals i fins i tot la marca que els hi posaven, però encara no n'hem pogut descriure cap.¹

En altres casos, la dificultat rau en la localització de la documentació que ens pugui ajudar a identificar aquests pesals. Caldria un treball d'arxiu exhaustiu, com el que ha fet Llobet i Portella per a Cervera,² però també cal anar retrobant multitud de dades esparses que es troben en diferents publicacions. En aquest cas, ens proposem de donar a conèixer als historiadors de la moneda les importants dades publicades per Salvador Galzeran referents als pesos i les mesures i el seu control a la Cerdanya i a la seva capital, Puigcerdà. El títol del llibre, al·lusiu a la indústria i al comerç, no semblava, a primera vista, que ens pogués ésser útil en aquest sentit, però el fet és que basa una bona part de les seves recerques en les dades que proporciona la documentació relativa al mostassaf que, com ja varem indicar, és un càrrec molt relacionat amb el control dels pesos i les mesures.³

Antecedents. El mostassaf

Segons ens diu aquest autor, les accions de control dels pesos i les mesures foren

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Vegeu CRUSAFONT, M, *Pesals monetaris de la Corona Catalana-Aragonesa*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1999, on, per primera vegada, eren descrits alguns pesals locals i on ja manifestàvem la nostra estranyesa per la reduïda nòmina de ciutats amb pesals coneguts.

2. Especialment a LLOBET I PORTELLA, Josep Maria, "Documents per a la història del contrast de la moneda a Cervera (1407-1716)", publicat en dues parts a *Acta Numismàtica* 28 i 29, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1998 i 1999, p. 157-184 i p. 135-142.

3. GALCERAN VIGUÉ, Salvador, *La indústria i el comerç a Cerdanya*, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1978.

comunes a la Cerdanya des de temps molt reculats. En aquest sentit, aporta un document del rei Sanç de Mallorca del 1318 en el qual aquest sobirà afirma que la vila de Puigcerdà tenia el dret d'elegir "*pregoners, segelladors del vi i pesadors del pa i de les carns*" des de temps antiquíssims.⁴ D'altra banda, el 1342 el Consell de la vila havia fet unes ordinacions per les quals ningú no podia tallar carn sense la vigilància d'uns "jutjadors". De tota manera, la primera menció de l'existència d'un mostassaf no la troba fins el 22 de maig del 1359,⁵ una data prou reculada si tenim present que aquest càrrec, existent a València des del 1283, no s'implantà a Barcelona fins al 1339.⁶

El mostassaf de Puigcerdà tenia la seva jurisdicció a tota la Cerdanya i, per tant, havia de recórrer tots els pobles per a fer les verificacions sobre els pesos i les mesures emprades en el comerç a fi d'evitar els fraus. Tenia poder per a fer pagar "penyores" als que no tinguessin les mesures i els pesos ben afinats, o als que cometien qualsevol mena de frau en aquestes qüestions; fins i tot en una ocasió, va trencar una mesura falsa al bell mig de la plaça d'un poble i davant de tota la gent que anava al mercat.⁷

L'afinador

Aquest càrrec depenia del mostassaf i era l'encarregat de verificar els pesos i les mesures, reparar-los si tenien algun defecte i marcar-los amb la marca del mostassaf si eren correctes. Era una feina usualment encarregada a un serraller.

Tothom qui era venedor i emprava pesos o mesures havia de portar-les almenys un cop l'any a l'afinador perquè les comprovés; si es demostrava que hi havia voluntat de frau, les penes eren molt greus; tres lliures la primera vegada i deu lliures si reincidien; en aquest cas, a més, es procedia criminalment contra els infractors per falsificadors i lladres.⁸

L'afinador cobrava la seva feina segons unes tarifes establertes i no podia cobrar ni un cèntim més. Els consellers no tenien massa contemplacions en les normatives a què estava sotmès. Així, si en verificar o marcar un pes o una mesura la trencava, l'havia de pagar de la seva butxaca i, si bé tenia una part d'ingressos extraordinaris amb la sisena part del que el mostassaf recaptava pels casos de frau, en el cas que no hi haguessin fraus comprovats, la normativa establia en referència a l'afinador, "*que prenga paciència*".⁹

A Puigcerdà, l'afinador tenia a càrrec seu la verificació i el marcat de tota mena de pesos i mesures i també dels pesals monetaris, a diferència del cas de Barcelona,

4. Ibid, p. 33.

5. Ibid, ibid.

6. CRUSAFONT, op. cit., p. 64.

7. GALCERAN, op. cit., p. 35.

8. Ibid, p. 37.

9. Ibid, p. 41 i 43.

on hi havia dos afinadors: un per als pesals monetaris i un altre per als pesos i les mesures comercials.¹⁰

Verificació dels pesals; la marca de Puigcerdà

Galzeran publica una taula que correspon al 1573 on hi consten les taxes que havia de percebre l'afinador per a cadascuna de les feines de verificació. Aquesta taxa es mantingué fins al 1629, any en què s'hi observen algunes petites correccions, generalment a la baixa, i algunes de les normes encara eren vigents el 1702. La taula recull una trentena de tipus de comprovació, la majoria per calibrar pesos, mesures i balances destinats a verificar diferents productes, com ara el blat, el vi o la carn. N'hi ha dos, però, que es refereixen als pesals monetaris. Són les següents:

“Item per afinar un trabuquet de pes d'un ducat en avall, amb totes les peces que hi haurà, quatre sous”

“Item per reconèixer dits pesos, un ardit per pes, ço és, 2 diners”¹¹

Com ja vàrem explicar en el nostre llibre, les balances per comprovar els pesos de les monedes s'anomenaven sovint “trabuquets” perquè la seva missió no era pròpiament la de pesar, és a dir, cercar l'equilibri entre el pes i la moneda a comprovar, sinó la de trabucar, en el sentit que el pes de la moneda havia de superar el de pesal i, per tant, s'havia de decantar cap al seu cantó. D'altra banda, l'al·lusió als ducats i divisors deixa clar que estem parlant de pesos per a comprovar les monedes, és a dir, de pesals monetaris.

Aquest text del 1573 no va ésser alterat en el de 1629, en què ja hi havia escuts en circulació amb més abundància, probablement perquè la feina era la mateixa per a ducats o per a escuts i, per tant, era obvi que la taxa havia d'ésser la mateixa. Més estrany resulta, en canvi, que no es parli dels múltiples de dos i de quatre o fins de vuit que, en la segona data, ja eren prou coneguts.

10. CRUSAFONT, p. 65.

11. GALCERAN, p. 41-43.

El primer text dels dos que hem transcrit fa referència a verificar una capsa amb la balança i tots els seus pesos; el segon es refereix a verificar pesos individualment. Aquest segon text també ens fa veure que els dobles diners o doblers, emesos probablement des dels darrers temps de Ferran II (1479-1516), ja rebien, el 1573, el nom d'ardits, que més endavant es va consolidar.

Ja hem dit que totes les mesures i pesos havien d'esser senyalats o marcats amb l'anomenada "marca del mostassaf"; les mesures de capacitat i de longitud, generalment de fusta, portaven aquesta marca gravada al foc¹² i és de creure que les dels pesals serien marques punxonades, ja que només així haurien perviscut aplicades sobre els pesos de metall o les balances. Aquest detall no ens el concreta, però, en Galzeran.

En assajar d'identificar els senyals presents en els nostres pesals, ja ens havíem interrogat sobre aquesta marca del mostassaf i teníem el dubte de si es tractaria d'algun imatge que es referís a l'heràldica personal del mostassaf, però la persistència de marques invariades ens feia concloure que no, ja que el càrrec del mostassaf hauria variat molt més al llarg del temps. El cas de Puigcerdà ens reafirma en aquesta conclusió ja que la marca a posar queda perfectament establerta: els pesos i mesures serien marcats amb dues marques "*una, la santa creu, i l'altra, al peu de la creu, l'escut de Puigcerdà*". Per si hi pogués haver algun dubte, l'autor ens indica que en els documents es dibuixa aquest joc de marques i ens el reproduceix. Es tracta del puig cimant de l'ir propi de l'heràldica de Puigcerdà, com és ben conegut i apareix en diferents segells i monedes de la vila, i una creu patent posada al damunt.

Aquí hem reproduït també aquesta doble marca perquè creiem que és la que hauríem de trobar sobre els pesals verificats a Puigcerdà i a l'espera que algun dia n'aparegui algun exemplar que serà, així, ben fàcil d'atribuir.

12. Ibid, p. 40.

Les pellofes de Sant Pere de Les Preses, un taller desconegut

XAVIER JORBA I SERRA*
SALVADOR PLANTALECH I COLOMER**

La numismàtica catalana és un món que genera, molt sovint, sorpreses plaents. Avui presentem un d'aquests casos. A finals de 2013, un de nosaltres (S. P.), va localitzar, en mans d'un antiquari català, un llibre manuscrit realitzat per un prevere olotí anomenat Pere Carbonell, titulat "Álbum de Sellos o Timbres. Propiedad de Pere Carbonell. Olot. 1894". La descoberta i la generosa possibilitat per part del propietari de poder-lo estudiar han permès endinsar-nos en l'obra d'un lletraferit, preocupat per deixar testimoniatge a les generacions subsegüents de la riquesa d'un material que, ben segur, tenia la certesa que amb el pas dels anys acabaria desapareixent. La seva tasca ingent li va permetre recopilar empremtes de segells ben diversos o, com ell deia, "Album de sellos o Timbres de Bisbats, Parròquies, Ajuntaments, Jutjats, Pobles, Militars, Centros, Germandats, Tallers, Paper sellat, Capellans castrenses; de España, Fransa, Buenos Aires, etc". Però la importància per a nosaltres rau en la còpia que va realitzar de les empremtes de les pellofes de Sant Esteve d'Olot i de Sant Pere de Les Preses. Aquesta última desconeguda pels estudiosos d'aquest camp com J. Botet i Sisó o Miquel Crusafont.

Geogràficament, la parròquia de Les Preses es troba situada a la serralada dels Prepirineus, en plena muntanya catalana, assentada en una vall ample, de plana al·luvial, conformant part de la conca de l'alt Fluvià, al sud i sud-est de la Garrotxa i nord-oest de la Selva.

Les Presses té l'església de Sant Pere fundada el 926, la capella del Roser, la capella de Sant Sebastià, la capella de Sant Miquel del Corb (1332), la capella de Sant Martí dels Corbs i la capella de Sant Miquel de Castelló.¹

* Doctor en història moderna.

** Historiador.

1. Les dades històriques han estat extretes de la tesi doctoral de SOLÀ COLOMER, Xavier *La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Universitat de Girona. Girona, juny 2005.

L'any 1639, el visitador, en nom del bisbe de Girona, donava llicència al rector i als obrers de Sant Pere per poder construir i fer una capella i altar amb retaule sota l'advocació del Santíssim Sagrament i de l'Àngel Custodi. Per aquest motiu, es va poder foradar la paret de l'església per la part del migdia. L'any 1734, el rector i els obrers demanaren permís per a vendre al prevere i domer de l'església parroquial d'Olot, obtentor del benefici sota l'advocació de l'Àngel Custodi fundat a l'església de Sant Pere de les Preses, un tros de cementiri per considerar-lo inútil i així ampliar una casa, pròpia del benefici. L'any 1738, l'església de Sant Pere s'ampliarà:

“Item per quant lo poble de la present parròquia de Les Presas desitja engrandir la iglesia que és petita per lo crescut número de persones se troba y juntament voler fer de nou lo retaule del altar major que ho necessita, com y també se deu fer alguns ornaments per la sacristia que se troba molt pobre y faltada de lo necessari per la celebració del sant sacrifici de la missa”.

Per aquest motiu, el rector, el vicari, els beneficiats residents, el batlle, tres regidors i dos obrers donaven fe de l'acord. El resultat serà una església neoclàssica d'una senzillesa i austeritat extrema, amb tres naus, de la qual en destaca la façana de pedra sorrenca grisa blavosa, flanquejada per dos imponents torres campanars que sobresurten i emmarquen la portalada i l'escalinata. De l'antic edifici es respectaren alguns fragments, com el medalló d'una clau de volta de la capella del Roser, que trobem a la façana sud.

La comunitat de preveres de Les Preses formava part de la gran xarxa de comunitats de preveres esteses per tot Catalunya. Botet i Sisó, en el seu manuscrit, relacionava pel bisbat de Girona les col·legiates de Sant Feliu de Girona, Santa Maria

Medalló del Roser situat a la façana sud de l'església de Sant Pere Les Preses. El medalló presenta una gran semblança amb les dues pellofes del Roser de l'església esmentada.

Fotografia: Joan Gelis

de Besalú, Santa Maria de Lladó, Santa Maria d'Ullà i Santa Maria de Vilabertran, i les comunitats de preveres de Santa Maria d'Arenys, Santa Maria de Banyoles, Sant Martí de Cassà de la Selva, Sant Joan de Sant Feliu de Guíxols, Sant Martí de Palafrugell, Santa Maria de la Bisbal, Santa Maria de Castelló d'Empúries, Sant Vicenç de Llança, Sant Pere de Figueres, Sant Vicenç de Besalú i Sant Esteve d'Olot, tot i ser conscient de la manca de comunitats.² Altres comunitats de preveres existents i no esmentades per en Botet han estat Blanes, Camprodon, Hostalric, Pals, Sant Esteve de Bas i Torroella de Montgrí. Hem d'esperar que, amb el pas del temps, vagin apareixent noves pellofes o puguem adscriure a aquestes comunitats algunes de les pellofes o encunys incerts.³

La comunitat de preveres de Les Preses estava formada, al segle XVII, pel rector i sis beneficiats, que es repartien els beneficis de Sant Joan i Sant Jeroni (fundat el 1604), de Sant Miquel, de Sant Jaume (fundat el 1426), del Sant Santíssim Sagrament i Jesucrist, de la Verge Maria (fundat el 1290), de l'Àngel Custodi (fundat el 1595) i un sense advocació. Recordem que els beneficiats formaven unitats econòmiques autònomes dins de la parròquia i estaven exempts de qualsevol responsabilitat pel que fa als serveis espirituals de la parròquia. Si els beneficiats eren residents de la comunitat de preveres, sí tenien l'obligació d'atendre l'espiritualitat

Empremta del segell de Sant Pere de Les Preses. Es pot veure el patró de la població amb les claus a la mà. *Fotografia: Salvador Plantalech.*

2. CRUSAFONT i SABATER, Miquel: "Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó titulat Ploms i pellofes catalanes i de l'àlbum d'empremtes de J. Busquets i Duran". *Acta Numismàtica*, 29, Barcelona, 1999, p. 143-213.

3. Un exemple n'és la troballa de 26 pellofes del monestir de Sant Pere de Rodes, gràcies a unes excavacions arqueològiques realitzades els anys 1991 i 1992 a la zona dels claustres del monestir. L'estudi de la troballa ha estat recentment publicat per *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 44, 2013, sota el títol "Les pellofes del monestir de Sant Pere de Rodes". Les autores del treball citat han estat Maria Clua Mercadal, Montserrat Mataró i Pladelasala, i Anna Maria Puig Griessenberger. També cal destacar la troballa de tres tipus de pellofes inèdites, d'un total de cinc, a l'arxiu de la Seu Vella de Lleida per part d'un estudiós local. Dins del Llibre dels aniversaris, misses, matricules i distribucions del 1574 van localitzar tres exemplars, dos d'ells idèntics, amb la següent descripció: dues claus creuades amb tres sortints cadascuna, unides per una cadeneteta. El tercer exemplar té la següent descripció: dues claus creuades amb la part superior trilobulada, unides per una cadeneteta. Al camp, tres punts i, sota les claus, un petit cercle. Els altres dos exemplars inèdits van ser localitzats al mateix llibre però de l'any 1639. La descripció és una creu central i un punt a cada quadrant. Veure *NUMISCAT*, apartat pellofes.

dels feligresos. L'any 1717, el rector i els residents reben queixes per la manca d'atenció a les seves obligacions. Això podia comportar la pèrdua de les rendes i la seva expulsió de la comunitat. L'any 1734 es manava que “quant entre algun beneficiat nou de residència pague a dita obra la quantitat de 6 lliures barceloneses, y ordena al rector y demás beneficiats que vuy són y aleshores se trobaran residint que no lo admeten a dita residència fins que haja pagada dita quantitat”.

Els membres de la comunitat de preveres tenien dret a percebre una retribució per la seva assistència als diferents oficis religiosos (funeràries, novenes, cap d'any, aniversaris...), establertes i regulades per les ordinacions aprovades pel bisbe de Girona. El bosser era l'encarregat de pagar amb pellofes de diferents valors la seva assistència. Al final del mes, aquestes pellofes es bescanviaven per moneda d'ús

“Marcas dels Ploms de la Yglia Parroquial de Sant Esteve de Olot, en 1808. De la Reverent Comunitat de Pbres. La Rda Comunidad de Pbro de Sant Esteban de Olot, antes de quitarle sus bienes, usaba estas marcas encuñadas en metal y las llamaba ploms que se repartian a los Pbro celebrantes y asistentes a los actos religiosos y servian como justificante para cobrar sus derechos al fin de mes mediante la presentación de las mismas”. *Fotografia: Salvador Plantalech*

corrent. Els preveres que deixaven d'assistir a les funcions religioses, eren penalitzats sense el cobrament de les pellofes i, per tant, sense l'ingrés pecuniari.

El manuscrit ens aporta les imatges, com hem dit abans, de les pellofes de Sant Esteve d'Olot. Aquestes imatges consoliden l'atribució feta per Miquel Crusafont, a partir del manuscrit de J. Botet, de les pellofes atribuïdes a Besalú en la seva obra *La moneda local catalana (S. XIII-XVIII)* a la comunitat de preveres de Sant Esteve d'Olot.⁴

Les pellofes corresponen als 13 encunyats trobats a la sagristia de Sant Esteve d'Olot i als 2 trobats en una col·lecció particular olotina.⁵ Manquen novament les pellofes Crus. 1899, Crus. 1902, Crus. 1910, Crus. 1913 i Crus. 1927. Caldria esbrinar si aquestes pellofes podien pertànyer a una comunitat de preveres propera a la d'Olot, tot i que Miquel Crusafont, a partir dels estudis de Danés, les atribueix a la parròquia esmentada.⁶ També és cert que algunes de les peces esmentades, com la Crus. 1910 i la Crus. 1913, van aparèixer a la bossa de pellofes d'Olot en petites quantitats. A més, hi ha aquelles incuses eclesiàstiques de les quals no en tenim l'encuny però que no presenten cap mena de dubte a l'hora d'atribuir-les a la comunitat olotina per l'existència de la paraula Olot, marcada a les peces.

Empremtes de les pellofes de Sant Pere de Les Preses.

Fotografia: Salvador Plantalech

4. CRUSAFONT i SABATER, Miquel "Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó titulat Ploms i pellofes catalanes i de l'àlbum d'empremtes de J. Busquets i Duran". *Acta Numismàtica*, 29, Barcelona, 1999, pàgines 143-213.

5. JORBA SERRA, Xavier "Els encunyats de pellofes d'Olot". *Acta Numismàtica*, 38, Barcelona, 2008, pàgines 199-210.

6. CRUSAFONT i SABATER, Miquel *La moneda local catalana (S. XIII-XVIII)*. Barcelona; Diputació de Barcelona, 1990, p. 219-220.

La gran novetat, però, del manuscrit han estat les empremtes de les pellofes de Sant Pere de les Preses. Les pellofes, totes elles de llautó, havien estat atribuïdes a Figueres (Áureo, 2007, núm. 5471), Torà de Riubregós (Crus. 2201 i 2202), Vic (Áureo, 2007, núm. 6058) i incertes (Crus. 2335, 2336, 2366 i 2367). Són peces de gran raresa, atribuint a cadascuna d'elles, sense gaire equivocació, una quantitat de 2 a 4 exemplars. L'aparició d'aquestes pellofes a catàlegs de subhasta ha estat, en els últims 20 anys, d'un exemplar, excepte en el cas de la figura orant núm. 5, que ha aparegut en dues ocasions.

Núm. 1. Incusa de llautó. Custòdia entre dos traços inclinats. Orla de punts. Diàmetre: 24,5 mm. Pes: 0,98 g. La pellofa fa referència al Santíssim Sagrament. Col·lecció XJS.

Núm. 2. Incusa de llautó. Custòdia sola, semblant a l'anterior. Orla de punts. Diàmetre: 20 mm. Pes: 0,70 g. Com la pellofa anterior, fa referència al Santíssim Sagrament. Col·lecció XJS.

Núm. 3. Incusa de llautó. Verge dreta amb el nen, portant una rosa. Orla de rosari. Diàmetre: 24 mm. Pes: 0,97 g. La pellofa fa referència al Roser. Recordem que, a Sant Pere Les Preses, hi havia la capella del Roser i una gran devoció a la seva imatge. La celebració al llarg de l'any dels diferents actes relacionats amb el Roser, eren pagats amb aquesta peça núm. 3 i la núm. 4. Col·lecció XJS.

Núm. 4. Incusa de llautó. Verge dreta amb el nen, portant una rosa. Orla de rosari. Diàmetre: 20 mm. Pes: 0,61 g. A l'igual que l'anterior, la pellofa fa referència al Roser, i tenia un valor més baix. Col·lecció XJS.

Núm. 5. Incusa de llautó. Figura orant a l'esquerra, entre flames. Orla de punts. Diàmetre: 26,5 mm. Pes: 1,22 g. Podria ser utilitzada en tots aquells actes litúrgics

que fessin referència a la salvació de l'ànima del Purgatori. Existeix una pellofa molt semblant a la parròquia de Sant Esteve d'Olot (Crus. 1924, 1925, i 1926. Figura dreta, de front, amb els braços oberts, entre flames. A l'exerg: OLOT). Col·lecció XJS.

Núm. 6. Incusa de llautó. Figura orant a l'esquerra, entre flames. Orla de punts. Diàmetre: 20 mm. Pes: 0,74 g. Com l'anterior, podria ser utilitzada en tots aquells actes litúrgics que fessin referència a la salvació de l'ànima del Purgatori però, en ser més petita, segurament tenia un valor monetari més baix. Col·lecció Balsach.

Núm. 7. Incusa de llautó. Tiara sobre claus encreuades. Cinc petits cercles, un a cada lateral de la tiara i de les claus, i un al centre. Un 3? a sota les claus. Diàmetre: 23 mm. Pes: 0,98 g. La pellofa fa referència al patró de l'església, Sant Pere. Col·lecció XJS.

Núm. 8. Incusa de llautó. Tiara sobre claus encreuades. Orla lineal. Diàmetre: 16 mm. Pes: 0,51 g. La pellofa fa referència al patró de l'església, Sant Pere. Col·lecció XJS.

La moneda a Mallorca durant la Guerra del Francès i tres tresors catedralicis.¹

JAUME BOADA SALOM*

No creiem aventurat afirmar que el sistema monetari vigent a les Balears en iniciar-se la Guerra del Francès tenia un caràcter dual perquè hi convivia el sistema tradicional mallorquí (expressat en lliures, sous i diners, que encara s'usaria a efectes comptables durant gairebé un segle més) amb el castellà. Tot i que corrien peces del sistema castellà amb el facial en maravedisos (les quals eren menys valorades i apreciades per pertànyer a un sistema que la major part de la població considerava aliè), la major part de moneda de coure era mallorquina. Entre elles, n'hi havia una proporció apreciable que havia estat encunyada en temps tan remots com l'Edat Mitjana, tal i com ho reconeixen dos mallorquins, el polifacètic intel·lectual Pere d'Alcàntara Penya (1823-1906) i el numismàtic Àlvar Campaner i Fuertes (1834-1894), en un encreuament d'articles en què recorden els tipus de monedes que veren circular durant les seves vides, que incloïen doblers, diners i malles encunyades entre els regnats de Jaume II i Felip V.² En el mateix text, també afirmava haver vist circular reials de plata posteriors a la reforma de Ferran el Catòlic del 30 de març

* Investigador i membre de la SCEN.

1. Ja tractàrem aquest assumpte a Jaume BOADA SALOM: "Les monedes mallorquines de la Guerra del Francès". *Estudis Baleàrics* 86/87 (homenatge a Josep Font i Trias, 1913-2000). Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears. Palma, 2006-2007, p. 147 - 156. D'aquell article s'extragueren alguns arguments per introduir el tema a Jaume BOADA SALOM: "La moneda a Mallorca durant la Guerra del Francès i les notícies relacionades a les actes capitulars". *El bisbe Nadal i la Catedral de Mallorca en el Bicentenari de la Constitució de 1812*. II Jornades d'Estudis Històrics de la Seu de Mallorca (coord.: Pere Fullana i Mercè Gambús). Catedral de Mallorca. Palma, 2013, p. 163-188. A partir d'aquest treball, s'ha redactat la versió revisada present, de la qual s'han eliminat al·lusions a fets i conceptes prou coneguts en l'àmbit numismàtic i a la qual s'han afegit alguns arguments que no foren esmentats aleshores.

2. Pere d'Alcàntara PENYA i NICOLAU: "Monedas corrientes o en uso en la isla de Mallorca". *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Arte*, tom 2. Palma, 1873, p. 22-26. Respongué i matisà Àlvaro CAMPANER i FUERTES: "Algo sobre monedas". *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Arte*, Imprenta de Felipe Guasp y Vicenç. Palma, 1874, tom 3, p. 70-74.

de 1508, tot i que bastant gastats, malgrat que moltes evidències documentals fan palès el fet que les monedes de metall noble que corrien eren, primordialment, les d'encuny castellà perquè eren acceptades, no només als dominis hispànics, sinó també arreu del món. Acudint a l'Arxiu Capítular de Mallorca, no és difícil trobar, a les actes capitulars dels segles XVIII i XIX, referències a pagaments de expressats en doblons (peces d'or de vuit escuts), en peces de vuit reials castellans de plata, en "durillos" (peces de mig escut d'or) i, a partir del darrer terç del segle XVIII, en "pessetes", referint-se a monedes de dos reials castellans. Val a dir que aquest caos monetari es donava també a la resta de territoris de la corona espanyola.

Primeres encunyacions d'emergència de 1808

Com a qualsevol altre conflicte armat, la Guerra del Francès suposà, per ambdós contendents, una creixent necessitat de fons econòmics sobretot per poder pagar llurs exèrcits, però també per fer front a les demandes de la població. Per la seva banda, i a mida que ocupaven el territori peninsular, els francesos feren emetre moneda a Madrid, Barcelona, Sevilla i una mica de coure a Segòvia. Quant al bàndol espanyol, i a falta d'un poder centralitzat, s'anaren establint a cada regió les juntes superiors per poder resoldre localment els problemes que sorgien en el decurs del conflicte; moltes d'aquestes juntes decretaren l'obertura de seques d'emergència. A Balears, es constituí la Junta Suprema del Regne de Mallorca el 30 de maig de 1808, que només dos dies més tard, l'1 de juny, ja acordava la recollida d'objectes d'or i plata de les esglésies que no fossin necessaris per al culte amb la intenció de destinar-los a l'encunyació extraordinària de moneda ateses les necessitats provocades pel començament de la Guerra del Francès a la península i pel bloqueig que *de facto* comportava a les Balears. A la Catedral de Mallorca, aquesta decisió del poder civil arribà el 14 de juny en forma d'un ofici signat pel bisbe Nadal, datat quatre dies abans,³ en què exigia als canonges que fessin un inventari de tots els objectes d'or i de plata de la Seu, indicant-ne el pes i assenyalant quines d'elles eren necessàries per al culte. En la sessió extraordinària del dia següent, el 15 de juny, el Capítol encarregà al *custos* que dugués a terme aquest inventari.⁴ Curiosament, aquell mateix dia la Junta Superior celebrà una sessió en la qual un alt funcionari anomenat Bonín presentava un informe sobre encunys i s'acordava encarregar-li fabricar monedes de "doblon de 4 duros, peseta de 4 reales y seisceta de cobre".⁵

D'aquests tres tipus de moneda, no hi ha constància que es fabricassin els doblons de quatre duros d'or ni tampoc les pessetes de quatre reials de plata. Sí s'encunyaren, en canvi, tres tipus de monedes de plata, totes amb un facial de 30 sous

3. Arxiu Capítular de Mallorca (ACM). 01-10-ACA064 (1808-1810), p. 81.

4. ACM. 01-10-ACA064 (1808-1810), p. 91.

5. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismàtica Balear*, apèndix 54, p. 335.

mallorquins, que presenten un pes més proper als vuit reials castellans que als quatre reials de què parla l'anotació de les actes de la Junta Superior. Al llarg de l'estiu s'anà recol·lectant metall preciós per a l'operació (el 23 de juny i el 9 de juliol, la Junta Suprema admeté importants donacions de Joan Despuig i Jeroni Ignasi Ribera⁶) i s'anaren fent els preparatius per fabricar les primeres monedes, que tendrien forma octogonal atès que la maquinària per fer-ne de rodones s'estava endarrerint (fig. 3a, 3b, làmina).⁷ En les sessions del 12 i 13 d'agost, tenint en compte el retard que experimentava l'encunyació de moneda, es demanà al fidel contrast Tomàs Cuschieri, a qui s'havia encarregat l'operació, que presentàs una mostra de la nova moneda, que s'aprovà, i que n'acceleràs l'encunyació. En la sessió del 15 d'agost, s'acordà donar a conèixer la nova moneda al públic,⁸ la qual cosa es feu mitjançant la publicació d'un ban dos dies més tard.⁹ En aquest ban es deia que la moneda mostraria les armes de la ciutat en una cara i el valor facial i la data en l'altra.

En la sessió del mateix 17 d'agost, es posava de manifest que ja s'havien encunyat molts cospells octogonals i s'instava a Cuschieri que acabàs d'encunyar tots els que tenia.¹⁰ L'intendent va presentar a la Junta Suprema de Govern el primer duro rodó, fabricat per "un tal Bonnín", segurament el mateix personatge que havia fet l'informe sobre els encunys, a qui s'encarregà que també fabricàs moneda, en les quals havia de figurar el nom del rei i les armes de la ciutat.

Quant a la *seisceta* de coure (peça de sis doblers, equivalent a 12 diners o un sou), en la mateixa sessió del 17 d'agost l'intendent va mostrar-ne una a la Junta, la qual determinà, emperò, que Cuschieri en presentàs una altra abans de prendre una resolució definitiva en aquest assumpte. En l'acta de la Junta Suprema de la sessió del 6 de setembre següent se'n tornà a parlar però, lluny de prendre cap decisió definitiva, s'encarregà a dos dels seus membres, Bernat Contestí i Jordi Pasqual, que en la sessió següent presentassin les seves reflexions sobre la conveniència d'encunyar-ne.¹¹ Les seves conclusions foren presentades davant el poder civil el 20 de setembre i incloïen l'exposició dels inconvenients que podria presentar l'augment de la moneda de coure, els quals foren refutats per un altre membre de la Junta, Nicolau Campaner.¹²

Començant pel fet de la seva extrema raresa (actualment només se'n coneix un exemplar), tots els indicis indiquen que finalment aquesta peça de 12 diners no es

6. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismática Balear*, apèndix 54, p. 335.

7. Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca – Siglo XIX*, tom I, p. 186. Sociedad Arqueológica Luliana. Palma, 1958.

8. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismática Balear*, apèndix 54, p. 335.

9. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismática Balear*, apèndix 55, p. 336.

10. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismática Balear*, apèndix 56, p. 336.

11. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismática Balear*, apèndix 56, p. 336.

12. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismática Balear*, apèndix 56, p. 337. Tant les conclusions com les seves refutacions romanen desconegudes a dia d'avui.

va adoptar, és a dir, no passà de ser una prova i mai no va entrar en circulació. De fet, ni tan sols el numismàtic Àlvar Campaner la va conèixer ja que, en la seva clàssica “*Numismàtica Balear*” de 1879, afirma que només s’encunyaren duros.¹³ No fou fins al 1981 en què un article publicat a l’*Acta Numismàtica* 11 donava a conèixer per primera vegada aquesta moneda (fig. 1, làmina).¹⁴ L’autor de l’article afirma que és aventurat assegurar que la moneda publicada fos la que l’intendent va mostrar a la Junta Suprema de Govern: efectivament, el dubte rau en la incògnita de saber si es tracta de la que es va presentar en primera instància o de la que posteriorment va encunyar Cuschieri a petició de la Junta Superior, però hi ha pocs dubtes que la peça de què es parla representi una prova de la moneda menuda que es plantejava introduir en aquell moment històric. La descripció física de la peça seria la següent: en l’anvers, una creu equilatral, amb la inscripció FERNANDO VII al voltant; en el revers, un castell encimbellat amb una palmera, entre el número 12 i la lletra D (representatiu del valor, 12 diners) i, damunt, la data d’encunyació, 1808.

Tornant als duros de plata, ja hem vist que el ban amb què es donaren a conèixer els octogonals indicava que mostraven les armes de la ciutat, el facial i la data. Aquesta instrucció, emanada del poder civil i que Cuschieri sembla que seguí literalment, l’abocà a cometre un error que fou reconegut i esmenat en la sessió del 6 de setembre: els duros octogonals fets fins aquell moment i posats en circulació (uns quaranta) no mostraven el nom del rei Ferran VII (fig. 3a, làmina), per la qual cosa es decidí ordenar que tots aquells que els tenguessin en llur poder els lliurassin a la Tresoreria de l’exèrcit perquè fossin bescanviats per un altre amb el nom del monarca (fig. 3b, làmina). Aquesta ordre fou publicada en un ban en el qual també es donaven a conèixer els duros rodons (fig. 4 i 5, làmina),¹⁵ però sembla que no tots els duros sense el nom reial foren bescanviats ja que actualment se’n coneixen uns pocs, força cotitzats en el mercat numismàtic i que formen part d’algunes comptades i exclusives col·leccions.

Recollida de plata per a encunyacions a Sevilla

Els volums d’encunyació dels duros de 1808 són, ara per ara, desconeguts. És necessari fer un buidatge arxivístic per localitzar els documents que els detallin, els quals segurament existeixen però que ni el mateix Campaner no semblà localitzar a l’hora de redactar la seva *Numismàtica Balear*. Això no obstant, podem intuir que els tiratges dels tres tipus de duros de 30 sous obsidionals coneguts (un octogonal i dos rodons) foren prou importants com per satisfer, juntament amb la resta de tipologies de duros de reials castellans, les necessitats internes del Regne de Mallorca,

13. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismàtica Balear*, p. 234.

14. Antonio OROL PERNAS: “Nueva moneda mallorquina de doce dineros – 1808”. *Acta Numismàtica* 11, p. 219 - 222. Societat Catalana d’Estudis Numismàtics, Institut d’Estudis Catalans. Barcelona, 1981.

15. Àlvar CAMPANER I FUERTES. *Numismàtica Balear*, apèndix 56, p. 336 – 337.

fins i tot en un moment en què hi arribaven contingents importants de peninsulars que fugien de la invasió francesa. A més, els tres duros mallorquins són peces que no presenten una gran raresa, fet que sol indicar que, en el seu moment, foren d'ús habitual.

A l'espera d'una confirmació documental, és molt probable que, més enllà de 1808, es continuàs amb la recollida de plata de les esglésies i es continuassin encunyant peces de 30 sous sense que se'n variàs la data. En aquest context, arribà a Mallorca, a començaments de 1810, una ordre reial de molt difícil compliment que es basava en unes circumstàncies que no afectaven l'illa.

La Junta Suprema Central, desplaçada a Sevilla per les circumstàncies de la guerra, havia emès una ordre, datada el 6 de desembre de l'any anterior, en què es feia ressò de la urgent necessitat que les esglésies, convents, catedrals, confraries i qualssevol altres institucions religioses de tot Espanya trametessin llurs objectes de plata a la capital andalusa perquè allà s'hi encunyàs moneda. El motiu de la mesura era doble: per una banda, es deia que la plata de les esglésies era un dels reclams més poderosos per a l'avanç de les tropes franceses perquè als seus soldats se'ls encoïntava amb la promesa de trobar els temples espanyols plens a vessar d'or i plata; per l'altra, la conversió d'aquests metalls preciosos en moneda era més que necessària per poder pagar els soldats espanyols. Aquestes ordres arribaren també a la Catedral de Mallorca acompanyades d'una carta d'Esteban Varea, de la Junta Suprema Central desplaçada a Sevilla, i contingudes en un ofici imprès, datat unes setmanes més tard,¹⁶ però foren molt poc comentades segurament ateses les circumstàncies especials de l'illa: encara que patia un bloqueig marítim, no havia estat ocupada pels francesos (per tant, el seu or i la seva plata no corrien gran perill de caure en mans enemigues), el metall preciós ja s'estava emprant per a encunyar una moneda pròpia i necessària per a l'illa i, finalment, el transport de metalls preciosos a Sevilla no hauria fet més que exposar l'embarcació que els transportàs a un atac francès força probable.

La instrucció original,¹⁷ emperò, introdueix el "préstec forçós" de plata per part dels particulars: se'ls cominava a lliurar la meitat de l'or i de la plata llaurats que tenguessin en llur poder (per això també haurien de declarar la totalitat de metall que fos de la seva propietat), que podien redimir pagant vint reials per cada unça de plata i tres-cents vint per cada unça d'or (art. I); a canvi del metall, l'autoritat havia de lliurar un paper nominal al particular amb el pes total i el nombre de peces de què constava el lliurament (art. IV); sempre acompanyades de les relacions de donants i de les quantitats, les peces s'havien d'enviar a l'intendent provincial (art. VI), qui

16. ACM. 01-10-ACA064 (1808-1810), p. 229.

17. La instrucció a què hem fet referència abans es troba, com hem dit més amunt, inclosa en un ofici. La instrucció del 6 de desembre és un text de set pàgines, dividit en catorze articles.

faria que un fidel contrast les pesàs i n'esbrinàs la llei per, posteriorment, trametre-les al tresorer general (art. VIII), qui finalment les enviaria a la casa de moneda (art. IX). El préstec dels particulars quedava considerat com a deute de l'Estat i, com a tal, seria extingit tan aviat com ho permetessin les circumstàncies (art. XII); fins i tot es contemplava la possibilitat que aquests documents acreditatius es poguessin fer servir per adquirir béns.¹⁸ Finalment, s'advertia que tot aquell que amagàs o deixàs de declarar joies (s'exceptuaven els petits ornaments femenins i els objectes que els argenters tenien a la venda, art. XIII) seria penalitzat amb la seva confiscació i amb el pagament de quatre vegades el seu valor (art. XIV).

Tot i provenir d'un estament superior que actuava en nom del rei Ferran VII, no sembla que l'ordre d'enviar metall a Sevilla s'arribàs a complir; de fet, molt poc temps més tard, l'1 de febrer de 1810, la capital andalusa es rendia. En una circular impresa a l'Illa de León, a Cadis, i datada el 25 de maig, ja es deia que les joies d'or i de plata provinents de les esglésies, comunitats eclesiàstiques i particulars havien de ser traslladades a "punts segurs"; només podien quedar als temples els "vasos necessaris per consagrar" i es considerava que la resta d'objectes eren "*armas que se reservan al enemigo para que mas á su placer viole la Religion, la independencia y los derechos augustos de nuestra Nacion*".¹⁹

La Seca Ambulant de Catalunya

Els avanços francesos en territori català foren importants fins 1811. La Junta Superior de Govern de Catalunya també havia decidit establir una seca a Reus, ciutat que albergava el segon gremi d'argenters més important de Catalunya després del de Barcelona. La fabricació de la maquinària s'inicià l'1 de febrer de 1809, però els successius setges i alliberaments de la vila tarragonina feren que la maquinària es mogués entre Reus i Tarragona diverses vegades fins quedar establerta provisionalment a Tarragona després de l'ocupació de Reus, el 5 d'agost de 1810.

A començaments de maig de 1811, el setge de les tropes franceses sobre Tarragona s'intensificà considerablement. En la sessió del 27 del mateix mes, el Capítol de la Catedral de Mallorca aprovà l'enviament d'un ajut econòmic de mil lliures mallorquines a la Junta Suprema de Catalunya per auxiliar-la en la defensa de la ciutat.²⁰ Casualment, aquell mateix dia s'embarcava la maquinària de la seca ambulant catalana per traslladar-la a Mallorca i allunyar-la del perill francès. Tot l'equipament per a fabricar moneda arribava a l'illa sis dies més tard, el 2 de juny, fet del qual se'n va fer ressò el *Diario de Mallorca*.²¹ Perquè la seca s'instal·làs a Palma,

18. En aquest sentit, aquests documents es podrien considerar com a uns precedents del paper moneda.

19. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 73.

20. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 58.

21. *Diario de Mallorca* (3 de juny de 1811), p. 4.

les autoritats mallorquines cediren un edifici que es trobava en desús en ple centre de la ciutat: l'Estudi General Lul·lià.

Un cop instal·lada la seca ambulant a Palma l'agost de 1811, es reprengueren les encunyacions de moneda de plata fent ús de la matèria primera transportada des de Tarragona, recol·lectada a Catalunya com a conseqüència de les crides a la població a donar les seves joies i vaixelles. També s'encunyà moneda d'or per primera vegada, començant per les peces de dos escuts a partir de 1811 (el 1813 arribarien les de vuit escuts). Encara dins 1811, el novembre es feren noves crides a la població mallorquina per lliurar les seves joies d'or i de plata directament a la fàbrica de moneda, exceptuant-ne les joies femenines.²² La petició també arribà a la Catedral de Mallorca,²³ als capellans sota la jurisdicció de la qual, els residents a la parròquia de l'Almudaina, es comminava a lliurar una llista signada i jurada dels objectes d'aquests metalls que tenguessin en llur poder,²⁴ en compliment de l'ordre del 6 de desembre de 1809. Per a la recepció d'aquestes llistes es designà el domer de la Catedral, Rafel Esteve.²⁵ Aquestes col·lectes i les que vengueren després suposaren una enorme pèrdua de patrimoni en forma de joies de gran valor històric i artístic.²⁶

A finals de febrer de 1812 s'inicià l'encunyació de la moneda de 12 diners (fig. 2, làmina), destinada a renovar el numerari local a tot Balears.²⁷ Aquesta peça, probablement la més emblemàtica de la numismàtica mallorquina feta a l'època contemporània, assolí un èxit notable entre la població. Juntament amb la resta de peces menudes d'encuny mallorquí (doblers i tresetes, principalment) romangué en circulació almenys fins 1867, quan s'introduí la pesseta.²⁸

En acabar la guerra, el règim absolutista de Ferran VII atorgà la responsabilitat d'encunyar moneda a unes poques seques peninsulars. Com a resultat d'això, i atesa la manca de metalls, la Seca de Catalunya va deixar de funcionar el 10 de juny de 1814 i fou liquidada.

Controvèrsia per les “joies de Déu” mallorquines

Una circular signada pel president de la Junta Superior provincial, Galceran de Vilalba, i datada el 18 de desembre de 1811, comunicava l'acord al qual s'havia arribat amb el vicari general en relació als objectes de plata de les esglésies que po-

22. Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas...*, p. 336.

23. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 148.

24. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 153 v. i 155, en compliment d'una ordre tramesa pel vicari general, continguda en les pàgines 154 i 154 v.

25. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 156.

26. Joaquín Maria BOVER: *Historia de la Casa Real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*. Palma, 1855, p. 194.

27. Xavier SANAHUJA: *La Seca del Principat de Catalunya (1809-1814)*, Museu d'Art i Història de Reus. Reus, 2003, p. 28.

28. Pere d'Alcàntara PENYA I NICOLAU: “Monedas corrientes o en uso en la isla de Mallorca”. *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Arte*, tom 2. Palma, 1873, p. 22 i 23.

dien eximir-se de ser lliurats per fondre i encunyar moneda: a cada altar o capella podia romandre-hi una llàntia de plata, i tres en l'altar major de la Catedral.²⁹ Aquest document fou traslladat al Capítol tres dies més tard perquè prengué les disposicions pertinents orientades a complir l'ordre. No obstant això, no se'n tornà parlar fins al 2 de gener de l'any següent: tot i que, en un principi, s'acceptaven per majoria les disposicions contemplades en l'acord entre el poder civil i l'eclesiàstic d'aquella circular, un dels canonges, Joan Dameto, expressà el seu vot particular perquè es redimís la plata amb els doblers de la Mensa Capitular per tal d'evitar “despullar Déu de les seves joies”. Quatre canonges més s'adheriren a aquesta proposta i, aparentment, encara no es prengué una decisió ferma.³¹

A mitjan març de 1812, l'assumpte del lliurament de la plata de la Catedral de Mallorca tornà a sortir en les deliberacions dels canonges. En la reunió del 16 de març de 1812 es llegí una carta de la Junta Superior Provincial, datada dos dies abans, en què s'insistia en el compliment del Reial Decret del 20 de maig de l'any anterior (l'obligació de les esglésies a lliurar la plata no necessària per al culte, amb les exempcions esmentades). La circular comissionava un tal Joan Alcover per rebre les joies entre les 9 del matí i les 12 del migdia, i entre les 3 i les 5 de l'horabaixa del dia següent.³² No es degué complir aquest primer termini perquè al dia següent, 17 de març, els canonges encara tractaven l'assumpte i decidiren “discutir amb maduresa si la suposada necessitat era conforme a allò que establien els sagrats cànon” en una sessió extraordinària el dia 21 següent, a les 3 de l'horabaixa. Això no obstant, hi hagué quatre canonges que volgueren emetre un vot particular favorable a complir les ordres immediatament.³³ La divisió en el si del Capítol de la Seu era evident.

En la sessió del 21 de març es tornà a deliberar sobre el lliurament de les joies a la Junta Provincial. Al final, es determinà respondre a l'autoritat civil que l'Església no podia lliurar les joies perquè només n'era la dipositària i opinava que primer s'havien de recollir l'or i la plata dels seglars.³⁴ Amb aquesta maniobra, el Capítol pretenia eludir la seva responsabilitat sobre les joies de la Catedral atribuint-se un paper de mer custodi sobre uns objectes que, segons els canonges, eren de propietat divina.

Deu dies més tard, el 31 de març, el Capítol tornà rebre un ofici, datat el 28, amb què la Junta Provincial insistia en el lliurament de les llànties de plata per a fabricar moneda, en compliment del que havien ordenat les Corts de Cadis el 8 de maig de

29. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 163.

30. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 164.

31. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 168 – 168 v.

32. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 231 – 231 v.

33. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 233.

34. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 233 – 233 v.

l'any anterior, i advertia que, en cas d'entestar-se en la desobediència, es veuria en la desagradable obligació d'imposar sancions a l'òrgan catedralici i d'informar el Consell de la Regència. També exigia l'enviament d'una còpia de les actes de les sessions en què el Capítol hagués tractat l'assumpte,³⁵ encàrrec que no s'aprovaria dur a terme fins a l'1 de maig.³⁶ Continuant amb la tàctica dilatòria, es decidí convocar una sessió per al dia següent, 1 d'abril, en què les posicions no canviaren substancialment: la majoria dels canonges insistiren en la idea que, abans de lliurar la plata de les esglésies, s'havien d'exhaurir les joies que els particulars tenguessin l'obligació de donar, decisió que, segons ells, no contravenia les ordres de les Corts perquè no implicava una negativa. Tot i això, hi continuà havent alguns vots discordants: als quatre canonges que havien votat favorablement al lliurament immediat de la plata, se'ls uní un cinquè.³⁷ La resposta del Capítol a la Junta Provincial, doncs, anà en aquest sentit; els canonges s'arribaren a escudar en allò que disposava la mateixa ordre de les Corts en establir que s'havia de recollir el metall dels particulars i interpretaren que la idea de l'emissor de la instrucció era que es completàs aquesta operació abans de reclamar les joies dels temples.³⁸

El 2 de maig, el lliurament de la plata de la Catedral de Mallorca encara no s'havia fet efectiva, la qual cosa feu que el capità general del Regne es queixàs al vicari general de la diòcesi mallorquina. Aquest expressà personalment al Capítol la seva determinació a fer valer la seva autoritat eclesiàstica per evitar que la controvèrsia amb les autoritats s'agreujàs i l'òrgan col·legiat decidí posposar la decisió final fins al dia següent.³⁹ La intercessió del vicari general tengué finalment un resultat positiu per a les autoritats civils que demandaven la plata catedralícia per a fer moneda: el 3 de maig s'aprovà el lliurament de les llànties de plata a través del canonge arxiver, Pere Josep Molinas, i la comunicació de la notícia al vicari general perquè la trametés al capità general.⁴⁰

Joies tarragonines i valencianes

En plena efervescència bèl·lica i recollida de plata per a la fabricació de moneda, arribaren a la Catedral de Mallorca dos tresors procedents de sengles catedrals peninsulars que corregueren sorts molt diferents, malgrat que, en ambdós casos, es perseguia la finalitat d'allunyar, tant com fos possible, els metalls preciosos de l'abast dels francesos.

El Capítol de la Catedral de Tarragona envià una carta, datada el 14 de juny de 1810, al Capítol de la Catedral de Mallorca en què li demanava poder trametre-li al-

35. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 234 v.

36. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 252 v. – 253.

37. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 234 v. i 240.

38. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 240.

39. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 254 – 254 v.

40. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 256.

gues de les seves joies perquè quedassin custodiades al temple illenc i evitar que caiguessin en mans dels francesos. A penes dues setmanes més tard, el Capítol mallorquí debaté aquesta petició, accedí a fer-se'n càrrec “de la forma en què li fos possible” i designà els canonges Joan Dameto i Pere Josep Molinas per fer les gestions oportunes per acomplir l'encàrrec.⁴¹ Aquest patrimoni fou retornat a les màximes autoritats capitulars tarragonines el 6 de novembre de l'any següent, quan es trobaven refugiades a Mallorca fugint de l'ocupació francesa.⁴² Sembla que tant les autoritats eclesiàstiques com el tresor tarragonins encara romandrien a Mallorca una temporada, segurament fins al retrocés evident de les tropes napoleòniques a Catalunya: el 20 de desembre de 1813, el Capítol mallorquí llegia una carta tramesa pel de Tarragona i datada el 9 del mateix mes (només dos dies abans de la signatura del Tractat de Valençay, que posava fi a la guerra) en què agraïa haver custodiat els vasos sagrats i els reliquiariis de la catedral tarragonina en la Catedral de Mallorca.⁴³

A penes dos anys més tard de rebre la plata tarragonina, el Capítol de la Seu rebé una inusual petició de la Junta Superior Provincial de Balears: el seu vicepresident, Bartomeu Rullan, sol·licità a l'òrgan catedralici que acceptàs custodiar la plata que s'havia enviat des de la Catedral de València. Després d'una breu deliberació en la sessió del 17 de febrer de 1812, el Capítol acceptà la petició i comissionà l'arxiver, el canonge Pere Josep Molines, perquè trobàs el lloc més adient.⁴⁴

Menys de tres mesos més tard, l'11 de maig, el canonge arxiver comunicà a la resta del Capítol que el comissionat pel lliurament de la plata valenciana li havia informat que havia de posar aquestes joies a disposició del capità general de l'exèrcit a Balears perquè aquest les lliuràs al comissari de guerra, Manuel Cizur de Azanza.⁴⁵ Finalment, el 25 de maig, els canonges arxiver (Pere Josep Molinas) i obrer (Llorenç Monserrat) lliuraren a l'autoritat civil les dinou caixes que contenien el tresor valencià. Aparentment, aquest patrimoni catedralici havia romàs a la Catedral de Mallorca sota la custòdia de Pere Vicenç Calvo, qui a més n'havia confeccionat l'inventari complet, el qual es conserva a les actes capitulars.⁴⁶ Entre aquestes joies, s'hi trobava una custòdia processional gòtica, obra de Joan de Castellnou i datada el 1442, que, com tantes altres de gran valor històric, acabaren foses en la seca ambulat.⁴⁷

41. ACM. 01-10-ACA064 (1808-1810), p. 286 v – 288.

42. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 140.

43. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 495.

44. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 199 v.

45. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 256 v. i 268.

46. ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 262 – 267 v.

47. Revista *Catedral de Valencia*, núm. 3. València, 2010, p. 102.

CONCLUSIONS

Com en altres moments històrics,⁴⁸ la recol·lecció de plata per a la fabricació de moneda durant la Guerra del Francès feu sorgir importants tensions entre l'estament eclesiàstic i l'autoritat civil a Mallorca. En aquest episodi, l'interès de l'Església en general i de la Catedral de Mallorca en particular per conservar les seves riqueses i el seu patrimoni, de gran valor artístic i històric, topà amb les necessitats de les autoritats civils de satisfer les necessitats d'una població que s'havia vist sobtadament incrementada d'una forma considerable en rebre una munió de desplaçats peninsulars que fugien del conflicte armat.

La resposta immediata de la Catedral davant els requeriments de l'autoritat civil es pot jutjar des de diversos punts de vista. Tot i que, d'entrada, es pot adjectivar com insolidària i absolutament insensible amb les creixents necessitats de la població seglar, cal tenir en compte que el temple més important de la diòcesi mallorquina era dipositària d'un tresor de gran rellevància històrica i artística, format sovint per autèntiques joies de l'art medieval. El Capítol al·ludeix a una manca d'autoritat moral per decidir-ne l'eliminació física perquè constituïa una herència rebuda dels seus predecessors a la qual atorguen una propietat divina. Tal vegada es pot presumir algun tipus de sensibilitat cultural vers un patrimoni tan preat, però segurament seria més encertat i menys ingenu apuntar al valor crematístic de les joies com al motiu últim per negar-se o, si més no, dificultar-ne el lliurament a les autoritats per convertir-les en moneda. Està clar que la pèrdua d'un tresor tan valuós significava la pèrdua de riquesa i, en conseqüència, de poder. Cal reconèixer, però, que la contribució econòmica de la Catedral a les necessitats governamentals fou molt considerable: al final de la guerra, es valoraren en un total de 2.646.995 reials de billó i 17 maravedisos, que incloïen les donacions voluntàries (75.151 reials i 28 maravedisos), les donacions forçoses (1.523.620 reials i 25 maravedisos) i els préstecs no reintegrats i el delme benefical (1.048.232 reials i 32 maravedisos),⁴⁹ tot i que aquestes quantitats ja inclouen la valoració de tota la plata que finalment hagueren de lliurar per convertir-la en moneda.

Quant als dos tresors aliens que la Catedral de Mallorca custodià durant el conflicte, resulta curiós observar el destí contraposat que els esperava a cada un d'ells. Per una banda, les joies de la Catedral de Tarragona eludiren la fosa en uns moments en què el lliurament de la plata era obligat per als seglars i les institucions eclesiàstiques. Tot sembla indicar que la petició de custòdia i el transport es dugueren a terme amb la màxima discreció i que les autoritats civils ni tan sols no n'arribaren

48. Un altre exemple seria la recol·lecció de plata que tengué lloc, anys després, amb motiu de l'epidèmia de febre groga a Palma, en què els grans canelobres de Joan Matons estigueren a una passa de ser fosos, també per a fabricar moneda. Jaume BOADA SALOM: *Les monedes de 30 sous mallorquins de 1821*. Palma, 2007.

49. ACM. 01-10-ACA066 (1814-1816), p. 119-3 i 119-4.

a tenir constància. A més, resulta significatiu el fet que les joies es retornassin als seus custodis legítims (segurament també d'una forma discreta) molt poc temps abans que s'iniciàs la controvèrsia entre l'autoritat civil i el Capítol mallorquí perquè aquest lliuràs la plata catedralícia mallorquina per encunyar moneda. Si la Junta Superior Provincial hagués sabut que la Catedral de Mallorca custodiava un altre tresor, molt probablement l'hauria pressionat enèrgicament perquè també li fos lliurat i no hauria permès que fos retornat al Capítol tarragoní. Per contra, és evident que el fet que el tresor de la Catedral de València arribàs a la de Mallorca mitjançant una petició de custòdia temporal provinent de l'autoritat civil, el condemnà des de l'inici a una irremissible destrucció; encara que sembli clar que tant la col·lecta com la destinació final del tresor devia comptar amb el vist-i-plau del Capítol valencià, segurament aquest es veié empès per la urgent situació que travessava València davant l'ocupació francesa.

BIBLIOGRAFIA I FONTS

Jaume BOADA SALOM: "Els encunyys mallorquins del Museo de la Casa de la Moneda". *Acta Numismàtica* 40. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2010, 165-193.

Joaquín Maria BOVER: *Historia de la Casa Real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*. Palma, 1855.

Álvaro CAMPANER I FUERTES: "Algo sobre monedas". *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Arte*, Imprenta de Felipe Guasp y Vicenç. Palma, 1874, tom 3, 70-74.

Álvar CAMPANER I FUERTES: *Numismática Balear*. Palma, 1879.

Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca – Siglo XIX*. Tom I. Sociedad Arqueológica Luliana. Palma, 1958.

Antonio OROL PERNAS: "Nueva moneda mallorquina de doce dineros – 1808". *Acta Numismàtica* 11. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Barcelona, 1981.

Pere d'Alcàntara PENYA I NICOLAU: "Monedas corrientes o en uso en la isla de Mallorca". *Revista Balear de Literatura, Ciencias y Arte*, tom 2. Palma, 1873, 22-26.

Xavier SANAHUJA I ANGUERA: *La Seca del Principat de Catalunya (1809-1814)*, Museu d'Art i Història de Reus. Reus, 2003.

Diario de Mallorca, 3 de juny de 1811.

Revista Catedral de Valencia, núm. 3. València, 2010.

Actes Capitulars de l'Arxiu Capitular de Mallorca (ACM).

ANNEX DOCUMENTAL

Nota de l'autor:

La publicació de l'inventari d'un tresor d'una catedral important sempre representa un punt d'interès per als estudiosos en art i en altres matèries perquè sol incloure obres d'orfebreria més o menys elaborades i pertanyents, en una bona part, a períodes de gran rellevància històrica i artística com l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna. Però si molts dels objectes inclosos en aquest inventari foren destruïts i ja no existeixen físicament, aquest interès es pot veure considerablement incrementat. En el cas que ens ocupa, alguns d'aquests objectes, com ara certes relíquies, reflecteixen força sovint les creences religioses i la mentalitat de les persones que els reteren culte; a més, no tots foren destruïts: se'n salvà, almenys, el famós "Sant Calze" custodiat actualment amb zel a la Catedral de València i que apareix esmentat a l'inventari en la línia que diu "Un Cofrecito de plata, que contiene un Caliz de Agata, que sirvió en la Cena del Señor", en el calaix 9. Per tots aquests motius, hem considerat un valor afegit transcriure en aquest treball l'inventari dels objectes que formaven part del tresor de la Catedral de València i que es traslladà a Mallorca per ser transformats en moneda. La signatura del document original és:

Sant Calze (Catedral de València)

ACM. 01-10-ACA065 (1811-1813), p. 262 – 267 v.

Ynventario de la Plata de la Catedral de Valencia que se ha traído á esta Ysla en diez, y nueve Cajones.

1º. Cajon

Un Jarro de Plata.

Una Corona con rayos de Luz de Plata.

Dos Bandejas redondas de Plata sobredorada.

Otras dos idem de plata blanca.

Otras dos de Filigrana de Plata.

Tres Palanganas de Plata con Pico, y Asas.

Una Mitra de Plata con colgantes, varias piedras, y un hilo de Aljofar de la que faltan algunos granos.

Dos bandejas de plata sobredorada con esmaltes azules.

Dos bandejas de plata con estrellas.

Otras dos idem aconchadas.

Una Mitra Episcopal bordada de oro.

Una Cruz de plata sobredorada con esmaltes azules.

Un Atril de plata.

Una tiara de plata, con una Bola y Cruz por remate.

Una Corona de plata con piedras verdes, y encarnadas.

Dos Jarros de plata, el uno todo sobredorado, y el otro con algunos perfiles sobredorados.

Un Jarro de plata sobredorada con bajos relieves.

Otro Jarro de plata laboreado.

Dos Bandejas de plata sobredoradas con varias conchas en forma de relieves.

Dos Bandejas de plata redondas con una flor dorada en el Centro.

Dos Bandejas de Plata ovaladas con ramos dorados, y en medio una Corona con E y C.

Dos Jarros de Plata con perfiles dorados, y mascarones debajo de las Asas.

Un Misal forrado en plata, metido en una Caja de terciopelo carmesí.

Dos Bandejas de plata sobredorada con ramos, y pajaritos esmaltados.

Dos Bandejas de plata ovaladas con Calados.

Una Bandeja de plata ovalada, y con labores.

Una linterna de plata dentro de un Cajon con tres piezas, una Cifra letra M y Corona.

Quatro Candeleros pequeños de plata con pie quadrado.

Un escudo de plata con las armas de la Yglesia Cathedral de Valencia sobredoradas.

Un Puntero de plata.

Un Baculo episcopal con siete piezas de plata sobredorada.

Una Sacra de plata sobredorada en forma de Relicario.

Un Busto de medio cuerpo al parecer del Beato Ribera de plata con pectoral de esmeraldas, una piedra gruesa de color de sangre, y su diadema de plata.

Cajon 2º

Contiene un Cofre aforrado por dentro de terciopelo Carmesí con tres Cantaros de plata, para los Santos Oleos, sostenida la tapa del Cofre con galones de oro.

Cajon 3º

Una Paz de Oro esmaltado con algunos diamantes, y la efigie del Niño Jesus sentado.

Un Relicario de plata sobredorada con piedras verdes, que parecen esmeraldas con reliquia de Sn. Franco. de Borja.

Un Relicario antiguo de plata sobredorada y esmaltes con reliquias de San Lucas, y otros Santos.

Una Lamina de plata con una carta de Sn. Ygnacio, y un retrato del mismo santo, y pie de madera con chapa de plata.

Un relicario de plata sobredorada de Sn. Pedro Pasqual.

Un Relicario en forma de triangulo de plata sobredorada con Reliquias de Sta. Barbara.

Una Caja aforrada en tafilete que contiene una Cadena grande que parece de oro, con una Cruz de Carlos 3º guarnecida de brillantes, y un retrato gravado en una piedad morada.

Una bolsa de terciopelo Carmesí con parte del cilicio de San Luis Beltran.

Una Biblia de Sn. Vicente Ferrer.

Un Relicario de plata sobredorada que contiene un pañito empapado en la Sangre de nuestro Redentor.

Un Relicario de plata con Columnas, y un relicario pequeño de otro dentro con leche de la Virgen.

Un Relicario de plata sobredorada con una vertebra de San Luis Obispo.

Un Relicario de bronce sobredorado con Reliquias de las once mil Virgenes.

Otro idem de bronce con Reliquia de Sn. Blas.

Un Relicario grande de plata sobredorada con la Camisa del Niño Jesus, que labró la Virgen, un Niño Jesús sobre la Cupula, y dos Cristales rotos.

Cajon 4º

Un Relicario de plata sobredorada con reliquia de los Stos. Martires Abdon,

y Senen.

Un Cofrecito de plata con dos monedas del mismo metal de las que recibió Judas por la Venta de Jesu-Christo.

Un Relicario de plata sobredorada con reliquia de un brazo y mano de Sn. Lucas Evangelista.

Cajon 5º

Un Relicario de plata, ó bronce sobredorado, ó de oro con esmaltes y reliquia del Beato Andres Hibernon.

Un Relicario de plata sobredorada esmaltado que contiene diferentes reliquias.

Un Relicario de plata sobredorada con el Hueso de un muslo de Sn. Jorge Martir.

Un Relicario de plata sobredorada que contiene reliquia de Sn. Mauro Martir.

Cajon 6º

Un Cajoncito, que contiene una urna de plata con Cristales, y dentro la Capa de Sn. Vicente Ferrer.

Cajon 7º

Una urna de plata sobredorada con Cristales, que contiene el Cuerpo de un Sto. Niño Ynocente de los que mandó degollar Herodes.

Cajon 8º

Un Cofre de plata sobredorada con esmaltes, y cristales que contiene los Huesos de Sn. Luis Obispo.

Cajón 9º

Un Relicario de plata sobredorada sostenido por dos Angeles guarnecido de perlas con un pedazo de la vestidura de nuestro Señor Jesu-Christo.

Unas Vinagreras de plata sobredorada, y filigrana blanca, con tapaderas, campanilla, y platillo.

Un Relicario de plata sobredorada con reliquia de Sn. Estevan.

Otro idem con una bombita de Cristal, y reliquia de la esponja con que dieron los Judios Yel y Vinagre á Jesu Christo.

Otro idem con esmaltes que contiene un tovillo de Sn. Matias Apostol.

Un Niño Jesus de Madera con Corona de plata sobredorada con perlas, y piedras.

Un Relicario de plata sobredorada con un peyne de filigrana al parecer de oro, sostenido por dos Angeles y guarnecido de varias piedras (le falta una)

y contiene Cabellos de la Virgen Santísima.

Un Relicario de plata sobredorada con un pedazino de la Capa de Sn. Joseph.

Otro Relicario de plata sobredorada que contiene una forma consagrada, y los Corporales de la Yglesia de Aviñon.

Otro idem con un dedo de Sn. Vicente Ferrer.

Otro idem con dos puertas gravadas, y un Crucifijo por remate, contiene varias reliquias.

Una Arquita de plata, con otra de oro dentro, que contiene varias reliquias.

Un viril de oro con la Cruz rota.

Un Cofrecito de plata, que contiene un Caliz de Agata, que sirvio en la Centa del Señor.

Dos Vinagreras de plata sobredoradas, con picos de Aguila.

Un Relicario pequeño con un Cristal en forma de tubo, que contiene varias reliquias.

Cajon 10

Una tabla con chapa de plata con una Carta de Sn. Vicente Ferrer.

Un Relicario de plata con filetes dorados contiene reliquias de Sn. Pasqual Baylon.

Una Virgen de plata sobredorada con el Niño Jesus en brazos, corona, y relicario guarnecido de piedras.

Una Ymagen de Sn. Bartolome de plata sobredorada con corona, y relicario en el pecho con piedras.

Un Relicario de plata sobredorada, de forma piramidal, esmaltado, y un vidrio roto con reliquias de Sn. Cosme, y Sn. Damian.

Una Ymagen de Sn. Pedro Apostol de plata sobredorada con las llaves, y Corona, y reliquia del mismo Sto. en el pecho.

Un Relicario en forma piramidal de plata sobredorada con esmaltes, contiene reliquias de Sn. Gregorio Magno.

Otro idem el pie esmaltado, Cupula, y Caña de Cristal con reliquia de Sn. Andres Apostol.

Cajon 11

Un Caldero para agua bendita de plata sobredorada con su Assa.

Una pieza de plata aconchada con Asas, y Pie en forma de Copa, cuyo uso se ignora.

Otra idem calada del tamaño de la anterior con asas, y encima dos piezas sueltas cuyo uso se ignora.

Un platillo, y Campanilla de plata sobredorada.

Varias chapas de plata sueltas, que son parte del Altar Mayor, que se han pe-

sado y pesan mil quinientas, y quinze onzas y media.

Cajon 12

Una naveta con un caracol Nacar, con pie de plata sobredorada, sostenido por dos Faunos.

Un Caliz de oro con su patena, y cucharitoa, guarnecido de diamantes, rubies, y esmeraldas, metido en un estuche.

Una Paz de plata sobredorada columnas blancas y figuras de bajo relieve.

Un Relicario con pie de plata sobredorada guarnecido de piedras, un cristal en medio con un lignum Crucis y una Espina de la Corona de Jesu-Christo, y una Cruz suelta guarnecida de perlas, que pertenece á este relicario.

Un Relicario de plata sobredorada en quatro columnas un Angelito en la Cupula, y dentro un relicario con una Espina de la Corona de Jesu-Christo.

Un Caliz de plata con patena sobredorada.

Otro idem de plata sobredorada con su patena, y Angeles al pie en estuche de Madera.

Otro idem de plata sobredorada con su patena, primorosas filigranas, y seis Apostoles esmaltados.

Otro idem de plata con varias efigies sobredoradas, y patenas de los mismo.

Una Sacra de plata sobredorada cerrada con puertas de lo mismo, y un Crucifijo por remate.

Una Cruz de plata sobredorada en forma patriarcal que contiene un gran pedazo de lignum Crucis.

Una urna de madera dorada con Cristales, y reliquias de Sn. Valentiniano Martir, y otros Martires.

Otra idem con reliquias de Sn. Eusebio Martir.

Otra idem con reliquias de Sn. Saturnino Martir.

Cajon 13

Un Sn. Sebastian de plata sobredorada, y pie de madera con reliquia del Sto.

Un Relicario de madera con chapa de plata, contiene reliquias de Sn. Vicente Martir.

Una Ymagen de Sn. Leonardo de plata, cadena sobredorada pie de ebano con un escudo de armas de plata.

Un Relicario de madera con chapa de plata, reliquia de Sn. Vicente Ferrer.

Un Relicario de plata sobredorada con un hueso de Sn. Jorge Martir.

Un Relicario de plata sobredorada esmaltado con varios escudos de Armas echura gotica, le falta una figura debajo de una Corona.

Una estatua de un Angel de plata sobredorada con sus Alas de lo mismo, esmaltes, y un vaso de filigrana en las manos, que contiene mirra, ó incienso de los Reyes Magos.

Una Caja de plata sobredorada, esmaltes azules, que contiene varias reliquias. Un Relicario de madera con chapa de plata, y tres Cristales, que contienen tres reliquias.

Un Relicario en forma de brazo de plata sobredorada escudos esmaltados contiene reliquias de Sn. Jorge Martir.

Un Relicario de madera chapa de plata, y tres Cristales con reliquias de Sn. Nicolas de Bari y Sta. Apolonia.

Una estatua de Sn. Estevan de plata con su palma dorada del mismo metal, pie de ebano y reliquia del Sto.

Un Relicario echura gotica de plata sobredorada, esmaltado con un tubo de Cristal atravesado, que contiene un pedazo de la Capa de Sn. Jorge Martir.

Cajon 14

Un Sombrero del Apostol Sn. Jayme el Mayor de plata sobredorada, y cordones de Oro.

Un Relicario de plata sobredorada con varias piedras, y perlas, con tres perlas menos, contiene reliquias de Sn. Jorge.

Una Mitra de Sn. Luis Obispo de Tolosa de Oro, y plata, con esmaltes, guarnecida de perlas, y piedras de varios colores, le faltan siete piedras de los colgantes.

Un Busto de Sn. Luis idem de plata sobredorada esmaltado, y varias piedras en el pecho con peana de chapa de plata, y un relicario en ella guarnecido de piedras, que contiene la Calavera del Sto.

Cajon 15

Un Relicario de plata con perfiles dorados, tubo de Cristal, que contiene un hueso de los Stos. Martires Turolenses.

Un Relicario de bronce dorado, quadrado, y con Columnas, y dentro de ellas una reliquia de Sn. Joseph Oriol en relicario de plata sostenido por dos Angeles.

Otro del mismo metal, y echura, que contiene reliquias del Bto. Gaspar Bono.

Otro del mismo metal, y echura con reliquias del B°. Nicolas Factor.

Un relicario de plata en forma de Cruz de primorosa filigrana, contiene un lignum Crucis.

Un relicario de oro guarnecido de perlas y piedras con el pie de plata sobredorada y esmaltes, contiene espinas de la Corona de nuestro Sor. Jesu-Christo.

Una estatua de Sn. Lorenzo Martir de plata sobredorada armas esmaltadas que contiene reliquias del Sto.

Un Busto de Sto. Thomas de Villanueva de plata, filetes dorados, Mitra de

plata dorada guarnecida de perlas, y piedras, el manto atrochado con una piedra grande encarnada, que contiene la Calavera del mismo Sto.

Cajon 16

Una Caja de madera con una Mitra dentro bordada de oro aljofar, y varias piedras.

Otra Caja con los colgantes de dicha Mitra, y el mismo bordado.

Un Relicario esmaltado en forma quadrada, columnas de Cristal, que contiene reliquias de Sn. Vicente Martir.

Un Caliz de Oro con su patena guarnecido de diamantes, esmeraldas, y rubies, en Caja de terciopelo.

Una estatua de Sn. Sempronio de Madera sobredorada con reliquias del mismo Sto.

Un Busto de Santiago el Mayor de Chapa de plata dorada con conchas de Peregrino, y reliquia en la Cabeza del mismo Sto.

Cajon 17

Una estatua grande de la SS. V. de plata sobredorada con Corona del mismo metal, guarnecida de piedras, perlas, y un diamante, muy maltratada, y le faltan algunas piezas, una diadema de plata sobredorada adornada de Angeles, en dicha estatua hay dos braceletes, y una pieza en el pecho de Oro, con varias perlas, y piedras, un Niño Jesus en los brazos con Corona, y Cruz todo de plata, y un ramo de azucenas pintado de verde del mismo metal.

Cajon 18

Siete pilastras, y Cornisas del Altar mayor aforradas en Laminas de plata.

Cajon 19

La gran custodia de magnifica echura de plata sobredorada, Oro, perlas, y piedras preciosísimas.

NOTA

Como este Ynventario se ha formado sin asistencia de Peritos en el arte de metales, es muy probable, que se haya padecido alguna equivocacion en graduar alguna pieza de las que estan sobredoradas por de plata, siendo de bronce, ó de oro, por lo que á su entrega debe reconocerlas el Contraste, y con su declaracion rectificar el Ynventario, si se hubiese padecido alguna equivocacion.

Palma 26 de Febrero de 1812.

[rúbrica]

Pedro Victe. Calbo

El infrasto. Certifico que todas las alajas y demas que comprehende este Ynventario se me entregaron pro el Ittmo. Cabildo de esta Sta. Yg^a. por mano de los Sres. Dn. Pedro Josef Molinas Canonigo Archivero, y Dn. Lorenzo Monserrat Canonigo Obrero bien y exactamte. asi como las recibieron, y por ser asi lo firmo en Palma 25 de Mayo de 1812.

[rúbrica]

Pedro Victe. Calbo

LÀMINA

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3a

Fig. 3b

Revers comú

Fig. 4

Fig. 5

Au creux de la main. França celebra la medalla amb sis grans exposicions

ROSSEND CASANOVA*

La celebració de poques exposicions sobre medallística (a Barcelona vàrem poder veure la darrera, l'any 2002, al MNAC amb el títol “La medalla modernista”) ens ha portat a fer-nos ressò, en aquest espai introductori, d'una iniciativa inèdita que ha tingut lloc a França aquest 2013. Sis institucions del país han dedicat, simultàniament, sengles exposicions a la medalla commemorativa a partir dels fons propis. Sota la iniciativa del Museu d'Orsay, hi han participat la *Monnaie de Paris*, el Petit-Palais, el Gabinet de Medalles de la Biblioteca Nacional de França i els Museus de Belles Arts de Lilla i Lió. Amb el nom genèric d'*Au creux de la main. La médaille en France aux XIXe et XXe siècles*, s'han pogut veure al voltant d'un miler de peces que presenten el pas de l'academicisme imperant a finals del segle XIX als nous corrents artístics de principis del XX, com l'Art Nouveau i el Déco, aturant-se a l'alba de la Segona Guerra Mundial.

Al palmell de la mà. La medalla a França als segles XIX i XX es concentra en aquest ric i fructífer període que va representar, per a la medalla commemorativa, el seu gran moment d'esplendor. Les mostres permeten copsar com des de mitjan segle XIX l'art de la medalla s'havia desenvolupat de manera constant i havia pres un lloc preferent en el si de la vida artística i cultural francesa. Per exemple, a partir de la dècada de 1890, el Saló anual li consagrà una secció autònoma, mentre que institucions de referència com el Museu de Luxemburg, aleshores dedicat als artistes vius, creava, gràcies a l'impuls del conservador Léonce Bénédite, una col·lecció molt significativa amb unes dues mil peces. Aquesta fortuna continuà i, al final de la dècada, el 1899, el col·leccionista i crític Roger Marx creà la *Société des Amis de la Médaille française*. Això passava al mateix temps que diverses ciutats repartides pel territori s'animaven a establir gabinets

* Doctor en Història de l'Art (Universitat de Barcelona), membre de la SCEN.

de medalles, alguns prioritizant els artistes i els temes locals. França també va ser l'escenari on escultors arribats d'arreu decidiren formar-se, perfeccionar el seu talent o exposar el seu treball, i París capitalitzà, valgui la redundància, la majoria dels noms de la medalla francesa i part de l'estrangera.

Aquesta bonança canvià a principis del segle XX quan la medalla, com l'escultura, patí el successiu desamor que afectà a l'art del segle XIX, de manera que poc a poc les petites peces metàl·liques van anar minvant de la vida cultural i es convertiren en un camp d'expressió gairebé residual. Malgrat això, atès que les medalles oferien una visió lliure i múltiple de la societat, en contraposició amb la moneda de curs legal, i que estaven lluny de participar dels codis de les insígnies o els missatges de les medalles de devoció, passaren a ser objectes de col·leccionista, veritables testimonis de tots els aspectes de la vida pública i privada, tant de la petita com de la gran història. I així, des de retrats a invents tecnològics, descobertes científiques, esdeveniments polítics, vida familiar, treball obrer o era industrial varen ocupar les vitrines i els medallers de museus i particulars.

Cent anys després, aquest 2013 i gràcies a la iniciativa expositiva conjunta, cada un dels sis centres patrimonials ha presentat una selecció de peces segons els seus mitjans i possibilitats, en general aportant medalles pròpies, encarregant la selecció als seus conservadors i fent uns muntatges especials pensats per a la ocasió.

Musée d'Orsay

5, Quai Anatole France, 75007 París

De l'11 de desembre de 2012 al 31 d'agost de 2013

Comissariat d'Edouard Papet, conservador en cap

Aquest gran equipament cultural parisenc, hereu de la col·lecció de medalles del Museu de Luxembourg, només ha pogut presentar prop de dues-centes peces del seu important fons, de més de 2.500 medalles. La mostra s'ha pogut veure en una passarel·la lateral de l'imponent edifici a tocar del Sena. Ha ocupat una zona molt lluminosa i les peces s'han distribuït en una gran vitrina aparador que facilita el recorregut a partir de catorze àmbits diferents.

Aquesta classificació per temes ha ajudat al públic a identificar i interpretar tot allò representat. Els capítols han començat per *Imperi - República*, posant l'accent en el moment de gran canvi per a la medalla francesa vinculada al gir polític i social, i han continuat amb *Commemoracions, Arts - Lletres, Ciències - Política, Al·legories, Agricultura, Indústries, Obres socials, Imatges de la dona i de la infància, Sentiment religiós, Figures històriques, Simbolisme, Augustus Saint-Gaudens, Animals*, i un darrer 1870/1914-18 que resumeix el període tractat.

Vista general de la gran vitrina amb les medalles exposades al Museu d'Orsay.
© Musée d'Orsay

Detall de les medalles dedicades al capítol *Imatges de la dona* a la mostra del Museu d'Orsay.
© Musée d'Orsay

Sobre Augustus Saint-Gaudens (1848-1907) cal dir que és una figura major de l'escultura nord-americana moderna de finals del XIX, on se l'anomenà el “Miquel Àngel americà” i que la seva carrera es desenvolupà als dos continents, sobretot a França, d'on provenia part de la seva família. El museu l'ha volgut exposar per primera vegada a partir dels seus importants fons.

Musée des Arts Decoratifs de Bordeaux (col·lecció Monnaie de París)

39, rue Bouffard, 33000 Burdeus

Del 14 de desembre de 2012 al 18 de març de 2013

Comissariat de Christian Lacroix, conseller artístic de la Monnaie

Cornucòpia amb quatre medalles del període de Napoleó III exposada a Burdeus.
© Musée des Arts Décoratifs et du Design de Bordeaux

Faristol expositor que pot veure's pels dos costats en un dels salons del
Palauet Lalande de Burdeus.
© Musée des Arts Décoratifs et du Design de Bordeaux

Fundada al segle IX per Carles el Calb, la *Monnaie de Paris* és una de les institucions franceses més antigues encara en actiu. Principal fabricant i editora de medalles al segle XIX, tant per a l'Estat com per a particulars, gaudi d'aquest monopoli fins a la Tercera República, a la dècada de 1880. Com a actor preponderant en matèria de creació medallística, aquesta posició li va permetre escollir els millors artistes, com Oscar Roty, Jules Clément Chaplain, Georges Dupré o Frédéric de Vernon. Actualment té un ric patrimoni de més de 64.000 medalles i conserva una de les col·leccions franceses més importants dels segles XIX i XX, a més d'estrils de fabricació, uns veritables arxius metàl·lics.

La *Monnaie* està renovant els seus espais a l'històric edifici del Quai de Conti, de manera que ha continuat la seva activitat fora de les seves sales i ha presentat les peces a l'exposició del Museu d'Arts Decoratives de Bordeus, que està situat a l'Hôtel Lalande, un bonic palauet del segle XVIII. Per a la ocasió, el dissenyador Cristian Lacroix, conseller artístic de la *Monnaie*, ha creat una escenografia a mida, transformant l'univers dels salons per donar a les medalles uns nous estoigs amb vitrines molt originals. La seva idea era convidar el visitant a descobrir les peces, a mirar-les, evitant que se sentís massa desbordat per l'entorn, decorat sumptuosament. De les vitrines cal destacar-ne una amb la forma de papallona, amb el fons de vellut vermell i amb l'expositor per les dues cares, així com cornucòpies amb vellut verd, teixits que, per contrast, han fet lluir les medalles considerablement.

Les 320 peces presentades sortiren totes dels tallers de la *Monnaie* i aquesta, junt amb Lacroix, són també els autors de la medalla concebuda per a la ocasió. La mostra també ha parat atenció al rol de la *Société des Amis de la Médaille française* que, a l'època, era sòcia de la *Monnaie* en la política de promoció de la medalla. Aquesta societat encarregava als joves artistes, gravadors, escultors i decoradors, medalles de tot tipus. Així, s'ha pogut veure *Biskra*, de Pierre Lenoir (1879-1953); *Deux Saisons*, de Charles de Saint-Marceaux (1845-1915); *Danse*, de François-Rupert Carabin (1862-1932); *Glyptique*, de Georges Dupré (1869-1909); *Maternité*, d'Alexandre Charpentier (1856-1909), o *Vin*, d'Alexandre Morlon (1878-1951).

Petit-Palais

Musée des Beaux-Arts de la Ville de Paris

Avenue Winston Churchill, 75008 París

De l'11 de desembre de 2012 al 22 de setembre de 2013

Comissariat de Cécile Champy, conservadora

La mostra d'aquest equipament municipal convida a redescobrir l'art de la medalla amb els fons de la ciutat. També centrada en peces de 1870 i fins a 1914,

posa de manifest com la medalla va tenir, a França i en aquell període, un èxit sense precedents. Presenta peces dels celebrats Oscar Roty (1846-1911), Auguste Charpentier i Jules-Clément Chaplain (1839-1909), així com d'artistes cèlebres, com Jean-Baptiste Carpeaux (1827-1875) i Auguste Renoir (1841-1919), que s'interessaren en aquest art i feren diversos medallons, sobretot retrats.

Les medalles exposades, moltes d'inèdites i algunes que no s'havien exhibit abans, han ofert una visió extraordinàriament rica i múltiple del final del segle XIX i l'entrada al XX.

Bibliothèque nationale de France

5, rue Vivienne, 75002 París

De l'11 de desembre de 2012 al 19 de maig de 2013

Commissariat d'Inès Villela-Petit, conservadora del Departament de Monedes, medalles i antiguitats

El *Gabinets des Medalles* de la Biblioteca Nacional de França té, com a nom veritable, el de *Musée des Monnaies, médailles et antiques*, i està situat a la seu Richelieu, un espai del centre de París potser massa desconegut però que atresora obres excepcionals. Pel que fa al seu patrimoni, conserva més de 700.000 peces (entre monedes i medalles) que permeten fer una història medallística des del Renaixement i fins a l'actualitat. Des del 1981, una exposició permanent mostra les col·leccions i explica la fabricació i la història de la medalla.

En el marc de l'exposició, aquest equipament nacional ha optat per exposar un centenar de foses de gran format d'Antonin Liart normalment no accessibles al públic. Aquesta tria té sentit perquè els artistes de l'època, per posar en valor el seu treball, demanaven als fonedors que els realitzessin rèpliques de mida gran. S'hi ha pogut veure *Frise de danseuses du ballet Shéhérazade* (1910), d'Henri-Edouard Navarre (1885-1971), i d'altres de Jules Chaplain, Oscar Roty o Jean-Baptiste Daniel-Dupuis (1849-1899), que han revelat al públic la sorprenent fusió de temes de la vida moderna (el tren, l'automòbil, l'electricitat, l'esport...) amb les formes de la iconografia clàssica. Alhora, la mostra ha presentat com aquella "lleugeresa del bronze" que havia marcat els artistes *Art Nouveau* del canvi de segle, serà truncada per la Primera Guerra Mundial, que generarà una "història metàl·lica del conflicte" amb noms com Pierre Roche (1855-1922). Aleshores emergeix un art de "retorn a l'ordre", clàssic, que es desenvolupa en els medallistes dels anys 20, com Paul-Marcel Dammann (1885-1939), Claude-Léon Mascaux (1882-1965) o Pierre Turin (1891-1968).

La sala d'exposicions de la Biblioteca Nacional de França amb medalles i foses de gran format.
© Emmanuel Nguyen NGoc / BnF

Palais des Beaux-Arts de Lille

Place de la République, 59000 Lilla

Del 13 de desembre de 2012 a l'1 de juliol de 2013

Comissariat d'Annie Scottez-De Wambrechies, conservadora en cap dels segles XVIII i XIX; Elisabeth De Jonckheere, assistent de conservació del Departament del segle XIX; i François Becuwe, responsable de la Col·lecció Numismàtica

Aquesta mostra ha estat una ocasió per a presentar al públic local una part de la rica col·lecció medallística del Museu de Belles Arts de Lilla. A través de 150 peces de reputats artistes, molts dels quals ja citats anteriorment, l'exposició s'ha articulada al voltant de les importants donacions del baró Alphonse de Rothschild, efectuades entre 1870 i 1914, així com la del medallista parisenc Frédéric de Vernon (1858-1912) i la de l'escultor de la ciutat Hippolyte Lefebvre (1863-1935). Aquestes donacions són anteriors a la Primera Guerra Mundial, tot i que l'exposició també ha incorporat les més recents, efectuades pels conservadors del Museu del Louvre, Elisabeth i Jacques Foucart.

Musée des Beaux-Arts de Lyon

20, Place Terreaux, 69001 Lió

Del 28 de novembre de 2012 al 31 d'agost de 2013

Comissariat de François Planet, responsable del medaller del Museu; i Jean-Pol Donné, president del Cercle Lyonnais de Numismatique

Lió sempre ha ocupat un lloc privilegiat en la història de la medalla, atès que s'hi editaren les primeres medalles franceses. El 1499 s'hi va fondre la primera del país en ocasió de la visita de Lluís XII i la seva esposa Anna de Bretanya quan tornaven d'Itàlia. Per aquest fet, la ciutat sempre ha conservat llaços privilegiats amb aquesta disciplina artística, fins al punt que aquella tradició, perpetuada durant segles, assolí un creixement important a finals del segle XIX i principis del XX. De fet, al segle XIX la ciutat va ser un punt d'atracció dels gravadors, que s'hi instal·laren atrets per la vitalitat de la indústria local de la medalla. Aquella empenta va fer que Lió sigui, després de París, la ciutat francesa que conserva més medalles, més de 40.000.

L'exposició n'ha presentat un centenar centrades en la pròpia ciutat. Entre els artistes presents de manera significativa a la col·lecció hi ha Claudius Linossier (1893-1953), especialitzat en retrats, i Oscar Roty, que passà a la posteritat gràcies a *La Semeuse* (1897), que es gravà en les monedes de 50 cèntims a 2 francs.

Al palmell de la mà. La medalla a França als segles XIX i XX ha posat de manifest tres aspectes de la medallística francesa. Per una banda, la gran qualitat artística i tècnica de la seva indústria (autors, tallers, gravadors...); per l'altra, el ric patrimoni que hi ha repartit pel territori (això sense comptar amb les importants col·leccions particulars no presents en aquestes mostres); i, finalment, l'aposta de les administracions públiques per aquesta disciplina artística, reivindicant la seva importància i qualitat.

Per a la ocasió s'ha editat el catàleg homònim. Consulteu-ne la recensió a la part final d'aquesta publicació.

La medalla és una festa! Cinc casos de medalles modernistes festives

*ROSSEND CASANOVA**

La festa és un moment d'alegria i una ocasió per a la celebració. És una situació de joia, de somriures i de compartir alguna cosa amb la família, els amics o una multitud desconeguda amb la qual es participa d'un fet col·lectiu i plural.

La festa ve d'antic i es relaciona amb les festivitats del santoral. Impulsades per l'Església, tradicionalment vesteixen la jornada amb solemnitat (misses, bateigs, casaments...) i algunes marquen encara el nostre calendari anual: Sant Joan, Nadal, Reis... Els canvis socials, però, han volgut que convisquin amb altres de creació recent i que han arrelat entre la població, com Sant Jordi, festa del llibre i de la rosa, o la Diada, festa nacional catalana. Els actes laics han donat peu a una llibertat d'acció i de programa, de manera que, deslliurats de la moral religiosa, en general acostumen a ser més desimbolts i molts d'ells tenen la gresca com a protagonista.

El terme “festa” també està associat amb “fer festa”, que es relaciona amb les vacances, i ha donat peu a l'adjectiu “festiu” referit a aquell que fa festa, que està de festa o que és alegre. També és l'arrel del terme “festival”, referit a una trobada dedicada a la música. De festes, doncs, n'hi ha de molts tipus, fins i tot la familiar que celebra un aniversari, la d'un final de curs, la d'una empresa que promou un nou producte, etc.

Finalment, hi ha les festes de pobles i de ciutats, les conegudes festes majors o festa gran, que acostumen a recordar el seu patró o patrona i sovint en prenen el nom.¹

La cultura catalana és molt festiva i ho ha plasmat de moltes maneres, també amb medalles. La numismàtica s'ha ocupat de retratar la festa i tot allò que l'en-

* Doctor en Història de l'Art (Universitat de Barcelona), membre de la SCEN.

1. És el cas de les Festes de la Mercè a Barcelona, les Festes de Santa Tecla a Tarragona, les Festes de Sant Narcís a Girona o les Festes de Maig de Lleida, que se celebren en honor a Sant Anastasi.

volta; és més, les mateixes medalles sovint s'han convertit en el record, el premi o el testimoni de la pròpia festa. A més, atès que la festa és una activitat pròpia de l'ésser humà, en la majoria dels casos les medalles reproduïxen una o diverses persones que adopten les postures més adients al tema: ballant, saltant, brindant, etc.

En aquest escrit proposem cinc casos de medalles festives del període modernista, adoptant el terme català per a les nostres peces i les d'altres països malgrat que, com sabem, aquest estil té denominacions diferents i característiques pròpies segons el país d'origen, sobretot a Europa i a Amèrica.

El tema de la festa (entès com una celebració) el trobem en medalles anteriors i posteriors al Modernisme, detall que posa de manifest que la relació festa/medalla ha perdurat llargament en el temps.

Recordem finalment que les medalles d'aquest període tenen el seu origen en els canvis socials que Europa va experimentar al llarg del segle XIX i que la medalla hi va evolucionar en paral·lel, assolint una major presència entre la societat, que desitjà veure-hi representat allò que li era proper, com la festa.² Això va fer que s'aprofités qualsevol ocasió per a utilitzar-les, des d'aniversaris a casaments, jocs, concursos.... I tots aquells nous consumidors van fer que, al mateix temps i gràcies a la seva demanda, la medalla festiva passés a il·lustrar temes més populars, més folklòrics i més propers.

ELS PROMOTORS

La medalla pot ser una iniciativa pública o privada, de manera que el ventall de promotors és molt ampli. Així, per exemple, en l'àmbit de l'Administració trobem des de governs a ministeris, ajuntaments, organismes, societats o corporacions especials creades per a esdeveniments concrets, com fires o exposicions. Les medalles impulsades per l'Administració tenen un caràcter oficial, són lliurades com a record, agraïment o recompensa i, en molts casos, es dediquen a aquelles persones que s'han distingit en algun aspecte en particular. El petit objecte metàl·lic acostuma a reproduir aquell reconeixement mitjançant la seva representació o grafisme. En el cas de les festes, com passen en llocs concrets, en la majoria dels casos estan vinculades a pobles o ciutats, de manera que, en general, la medalla festiva il·lustra la història i el patrimoni cultural del municipi

2. En el desenvolupament de la medalla hi van intervenir factors com el perfeccionament dels processos de reducció i d'encunyació, amb el consegüent abaratiment de la peça final, de manera que les curtes i cares edicions que tradicionalment eren destinades a una clientela exclusiva van deixar pas a un nou públic, cada vegada més popular, que les adquiria en forma de medalles, medalletes o penjolls. També la liberalització de l'encuny que, en alguns països com França, es trobava fins aleshores en mans de l'Estat, fomentà l'aparició de nombroses firmes editores que intentaren arribar a tots els públics i n'afavoriren la difusió.

(sovint la cultura immaterial) representant la festa de les formes més variades, des dels seus personatges a icones, o simbòlicament.

Els privats acostumen a ser empreses, societats, associacions, fundacions, entitats i un llarg etcètera, però també trobem medalles promogudes per alguna persona de forma individual. Entre els particulars també hi ha els empresaris del sector numismàtic, propietaris de tallers industrials que produeixen i comercialitzen medalles, ja siguin fetes expressament a gust del client o bé genèriques que es personalitzen gravant-hi a burí el nom concret de la festa i el del seu participant. Són l'objecte ideal (per les seves dimensions, caràcter artístic i capacitat de personalitzar-se) per difondre missatges diferents: celebrar un aniversari, recordar un esdeveniment concret, retre un homenatge, ser un premi, etc.

CINC CASOS DE MEDALLES MODERNISTES FESTIVES

Coneixem moltes medalles que tracten el tema de la festa en el període modernista. No és la nostra intenció fer-ne un llistat ni podem tractar-les abastament, de manera que el lector trobarà cinc exemples que ho il·lustren i que en són

Figura 1. *Concurs de Jocs i Tirs populars de Brussel·les* (Godefroid Devreese, 1899).

prou representatius, tant públics com privats, i de caire popular, religiós i institucional.

Concurs de Jocs i Tirs populars de Brussel·les (1899). Anualment, entre juliol i agost, a Brussel·les se celebren les festes comunals que tenen lloc en el marc de la *Kermesse*. Va ser el 1880 quan el Consell Comunal decidí que les kermesses que tenien lloc a la *Grande Place*, a la plaça dels Màrtirs i al *Marché-aux-Grains* s'unificarien en una gran fira que tindria lloc al boulevard de Midi. Des

d'aleshores, la Fira de Midi és la més important de Brussel·les i s'obre el primer cap de setmana abans de la Festa Nacional, el 21 de juliol. L'any 1899, la municipalitat de Brussel·les convocà un concurs per a la creació d'una plaqueta que servís de recompensa als participants del Concurs de Jocs i Tirs Populars de les Festes Comunals. Hi participaren vint-i-dos escultors, resultant guanyadora (amb 1.000 francs de premi) la proposta de Godefroid Devreese, que va saber representar el volum i la perspectiva amb el mínim de relleu.³ L'escultor escollí la figura humana per a evocar el triomf del vencedor, amb els seus atributs (palma, flors i banda), els estris per a les habilitats (velocitat, punteria i destresa) i l'escenari (la *Grande Place*), on es veu l'edifici de l'ajuntament, promotor de la medalla i de les festes (Fig. 1).⁴

Figura 2. 400 aniversari de l'adhesió de Basilea a la Confederació Suïssa (Hans Frei, 1901).

3. Godefroid Devreese (1861-1941) és considerat un dels medallistes més importants de Bèlgica i el renovador de l'art de la medalla en aquest país. Format a l'*Académie Royale des Beaux-Arts de Brussel·les*, estudià amb Eugène Simonis (1810-1882) i Charles Van der Stappen (1843-1910). Amic de l'arquitecte Victor Horta (1861-1947), aquest li construí el seu taller a Schaerbeek, al nord de la capital. Home afable, senzill, d'una gran cordialitat, treballador, d'esperit despert i defensor de les seves idees, participà en nombroses exposicions i salons, tant belgues com internacionals, així com en exposicions d'art de les que sovint en feia la medalla oficial. Viatjà per Europa i va rebre nombroses distincions honorífiques. És autor de monuments com *La batalla dels Esperons d'Or* (1902-1905), d'escultura pública i privada, bronzes d'art i més de 400 medalles, avui molt preuades per la seva excel·lent qualitat.

4. La plaqueta, per penjar, té un contorn sinuós, molt en la línia *Art Nouveau* de l'època, on s'hi entortolla la gràfila de formes vegetals. A l'anvers hi ha representat l'edifici de l'Ajuntament de Brussel·les, situat a la *Grande Place*. En primer terme hi ha tres joves vestits amb roba i calçat esportiu. El guanyador duu una banda al pit i sosté amb la seva mà dreta una fulla de palma (la Victòria) i amb l'esquerra un ram de flors (el Premi). És enlairat i portat a les espatlles per altres dos concursants, un dels quals sosté una bicicleta i l'altre està al costat d'una ballesta i estris de pesca, evocadors de la rapidesa, la punteria i la destresa que calia tenir per guanyar els jocs. A l'exerg hi ha un arc i dues fletxes creuades. Al costat esquerre hi ha la signatura: G. DEVREESE SCt. El revers té la mateixa gràfila i duu la llegenda / VILLE / DE / BRUXELLES / - / FÊTES COMMUNALES / - / CONCOURS / DE / JEUX ET TIRS / POPULAIRES / - /. Just a sota s'hi gravava la data a burí, segons l'any del concurs. La peça que reproduïm mesura 63 x 44 mm i l'edità *Paul Fisch et Cie.*, de Brussel·les, és de bronze i duu un bany de plata.

400è aniversari de l'adhesió de Basilea a la Confederació Suïssa (1901).

La Confederació tenia el seu precedent en els nexes entre petits estats (segle XIII) i va ser la precursora de la Suïssa moderna que coneixem avui. Al 1901, en ocasió de les festes que celebraven el quart centenari de l'adhesió de Basilea a la Confederació Suïssa, varen tenir lloc a la ciutat tot un seguit d'actes. De maig a octubre es va celebrar l'Exposició Comercial, d'Arts i Agricultura, que mostrà el potencial local, i també hi van tenir lloc congressos, concerts, representacions de teatre, etc. En aquell marc es va editar aquesta plaqueta commemorativa impulsada per la ciutat de Basilea (Fig. 2). Va ser realitzada pel medallista Hans Frei, que hi va representar el fet polític a l'anvers i la celebració de la festa al revers.⁵ La plaqueta evoca les diverses activitats amb una somrient figura femenina (la ciutat), una garlanda de flors i la llegenda "La Basilea Federal ho celebra". Un putti evoca la gresca aixecant flors i movent les cames alegrement, mentre al fons es veu una panoràmica de la ciutat.⁶

Festes de la Mercè a Barcelona (1902). La Mercè és la festa major de Barcelona des del 1871, quan l'ajuntament va impulsar un programa d'actes extraordinaris per celebrar la seva patrona, la Mare de Déu de la Mercè, data que s'escau el 24 de setembre. El propi ajuntament li donà un nou impuls l'any 1902,

Figure 3. *Festes de la Mercè a Barcelona* (Eusebi Arnau, 1902).

5. Hans Wilhelm Frei (1868-1947) va néixer i morir a Basilea. Va ser medallista, orfebre i escultor. Es formà primer a Viena, a la *Goldschmied und Ciseleur Schule*, i després a l'*École des Arts Industriels* de Ginebra i a l'*École Nationale Supérieure des Arts Décoratifs* de París, on va tractar el medallista Oscar Roty. De retorn a la seva ciutat, on hi establí el taller, aconseguí una reputació internacional i realitzà més de 400 medalles de gran qualitat.

6. L'anvers presenta dos cavallers donant-se la mà, símbol del pacte suís, davant d'una multitud que ho mira des de la ciutat fortificada. Té una gràfila escenogràfica amb la data / 1501 / a la part superior, i la llegenda / HIE BASEL / HIE SCHWEIZER= / BODEN / dins un cartutx a l'exerg. Està signada per Hans Frei. El revers presenta una figura femenina lleugerament vestida que aixeca una garlanda de flors sota la data 1901 i l'escut duplicat de la ciutat. Al fons, un paisatge urbà amb els principals edificis de Basilea. Un putti, assegut sobre la llegenda / BASLER / BVNDES= / FEIER /, aixeca més flors. Una gruixuda gràfila serveix d'emmarcament. La que reproduïm és de bronze i mesura 50 x 35 mm.

quan es programaren cavalcades, una trobada gegantera, un concurs de castells i balls de sardanes. Unes activitats que tenien lloc per primera vegada de forma oficial a la ciutat, de manera que van convertir aquelles festes en tot un esdeveniment. Per a la ocasió, l'Ajuntament de Barcelona edità la medalla oficial que encarregà a Eusebi Arnau (1863-1933), sens dubte un dels millors medallistes catalans del moment.⁷ Es tracta d'una peça amb evidents trets modernistes on tres figures femenines que porten objectes musicals (trompeta, lira i partitura) celebren la diada de la patrona (Fig. 3).⁸ Les figures estan en moviment, conferint un cert dinamisme, en contraposició a l'escut i la llegenda, situats a la part superior, que anuncien les festes i l'any (FERIAS Y / FIESTAS / DE Ntra. Sra. DE / LA MERCED / AÑO 1902). Són precisament l'escut i la llegenda els que ens ajuden a identificar la medalla, que no reproduïx cap espai recognoscible de la ciutat. Al costat dret s'observen altres figures que porten palmes i que, situades al darrere de les tres que encapçalen la comitiva, indiquen que es tracta d'una desfilada dedicada a la Mare de Déu. Aquest disseny va tornar a ser utilitzat per l'Ajuntament de Barcelona en ocasió d'una altra festa, la del Nadal de 1906.⁹

Carnaval de Binche (1910). Els orígens d'aquesta festa valona són difícils de precisar, però se'n tenen notícies des de l'Edat mitjana. Avui és un esdeveniment popular i social de primer ordre, un dels costums carnavalescs més antics d'Europa i de ressò mundial, reconegut l'any 2003 Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat per la UNESCO. Té lloc a la ciutat belga de Binche, situada al sud de Brussel·les, a la província d'Hainaut. Aquesta manifestació folklòrica, fruit d'una llarga tradició oral, es prepara amb temps: més de 1.000 homes *binchois* es disfressen de *Gille* pel Dimarts de Carnaval. Els seus vestits sumptuosos són vermells, grocs i negres, i duen uns barrets de plomes d'estruç, esclops de fusta, picarols i màscares blanques d'uns rostres pèl-roigs amb ulleres. Els *Gille* desfilen al so dels tambors davant l'atenta mirada d'un públic entusiasmada, avui dia arribat d'arreu del món.

L'any 1910, el pintor simbolista Louis Buisseret (1888-1956), nascut a la ciutat, executà un original cartell amb un *Gille* (amb rostre femení!) que alça una ta-

7. Una extensa i completa biografia es pot consultar a: MARIN SILVESTRE, Isabel. *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2005. Vegeu també: MARIN SILVESTRE, Isabel. *Eusebi Arnau*. Infesta Editor, col·lecció *Gent Nostra*, núm. 131, Barcelona, 2006.

8. Les tres duen els cabells recollits segons un esquema proper al medieval i porten uns vestits llargs de mànigues amples, decorats al coll, que acaben als peus amb unes formes del més pur estil modernista. Al capdamunt hi ha l'escut de l'ordre mercedari i la corona comtal amb la llegenda / FERIAS Y / FIESTAS /, entre l'escut / DE Ntra. Sra. DE / LA MERCED / i, dessota, / AÑO / 1902 /. La peça està signada E. ARNAU al lateral dret, mesura 50 mm i va ser editada per Costa Huguet.

9. Aleshores s'encunyà als tallers de Desideri Rodríguez i es substituï la llegenda superior per un estel radiant, en clara al·lusió al de Betlem.

Figura 4. *Carnaval de Binche* (Paul Du Bois, 1910).

ronja amb la seva mà dreta mentre sosté un cistell amb moltes més amb l'esquerra. A sota hi situà l'escut de la ciutat. Buisseret va fer un rostre idealitzat i un vestit realista. Al voltant hi situà els elements propis de la festa (cintes, màscares, campanetes, etc.) i al seu darrera, envoltant el personatge, un cercle amb la llegenda / Carnaval / de Binche /. L'obra es conserva al *Musée du Masque* de la ciutat.

A partir d'aquell any, el cartell va ser utilitzat en successives ocasions i fins a l'actualitat. La difusió d'aquesta imatge va fer que es prenguéssim com a model per altres suports: una escultura, un segell postal... i també una medalla. Es tracta de *Carnaval de Binche*, de Paul Du Bois,¹⁰ que és una rèplica numismàtica del cartell (Fig. 4).¹¹

Kermesse de Brussel·les (1910). La medallística belga, una de les més prolífiques en el camp numismàtic, va veure aparèixer altres medalles festives aquell any 1910. Una peça força interessant i diferent pel que hi té representat i la seva utilitat final és la que realitzà Devreese en ocasió de la *Kermesse* de Brussel·les, celebrada en el marc de l'Exposició Universal (Fig. 5).

10. Paul Du Bois (1859–1938) és un escultor belga que guanyà el premi Godecharle el 1884. Contribuí a la renovació de l'expressió artística francesa a finals del segle XIX i formà part del "Groupe des XX" i, posteriorment, de la *Libre Esthétique*. Professor d'escultura a Mons i a Brussel·les, la seva obra està caracteritzada per grans monuments, bronzes de petit format, joies i medalles.

11. La plaqueta, que mesura 80 x 45 mm, va ser fabricada en bronze pel taller Fisch de Brussel·les. El Gabinet de Medalles de la Biblioteca Reial de Bèlgica (KBR) en conserva el model original en bronze a gran format.

Figura 5. *Kermesse de Brussel·les* (Godefroid Devreese, 1910).

La *Kermesse* és una festa de llarga tradició i que, a Catalunya, tindria el seu homònim en les fires de les festes majors. El nom, que procedeix del neerlandès *Kerkmisse* (Missa d'Església), designa la festa parroquial, patronal i benefactora que tradicionalment se celebrava una vegada a l'any. A Brussel·les, es coneix des d'època medieval i, durant la festa, hi ha jocs de destresa (com els de la primera medalla comentada), parades de menjar i beguda, així com sorteigs, números artístics i balls. Va ser així com l'escultor representà la festa en la medalla *Bruxelles Kermesse* que es lliurà als participants guanyadors dels diferents concursos.¹² Els que mereixien aquest premi rebien la medalla dins d'un estoig preciós: una capseta circular amb l'interior encoixinat, amb la base daurada i la tapa vermella amb un ribet verd. La mateixa medalla es va fer en versions en miniatura de 30 i de 20 mm de diàmetre amb anella per penjar. En aquest cas, va ser promoguda per l'organització del *Comité de Bruxelles – Kermesse*, que a l'Exposició tenia un recinte especial que reproduïa un poblet medieval, el "village". Aquest missatge és el que apareix a la medalla: a l'anvers, dos camperols celebren la festa, gerra en mà i ballant, mentre que, al revers, hi ha la porta d'entrada al poblet que, clausurada la mostra, va ser enderrocat.

12. La medalla presenta, a l'anvers, dos camperols flamencs amb els vestits típics a la manera de Teniers. Ella duu els cabells recollits, el vestit li voleia al vent i del costat dret li penja una bossa. Ell duu barret, brusa, uns pantalons que li arriben al genoll i sosté una gerra de cervesa a la mà esquerra. Agafats per les espatlles, ballen al so de la música festiva. Els envolta la llegenda circular amb una tipografia molt *Art Nouveau*: / · BRUXELLES · / · KERMESSE · /. A l'exerg hi ha la data / 1910 /; al costat esquerre, la signatura G. DEVREESE i, al costat dret, la marca FONSON FRÈRES, del fabricant. El revers presenta l'entrada monumental del "village" annex a l'exposició on hi van tenir lloc les festes de la *Kermesse*. A la part inferior hi ha un conjunt de flors. La peça que reproduïm mesura 55 mm de diàmetre, duu anella per penjar i és de bronze daurat.

CONCLUSIONS

En general, aquestes medalles presenten aquells elements intrínsecs que ja coneixem: una forta intenció comunicativa i publicitària (en el cas de *Carnaval de Binche* es basa en la pintura que també s'utilitzà com a cartell anunciador), el promotor utilitza la medalla per a explicar allò que més li convé (en el cas de *400è aniversari de l'adhesió de Basilea a la Confederació Suïssa*, s'hi veu la ciutat medieval i la moderna), el promotor també acostuma a sortir-hi subtilment retratat (en el cas de *Concurs de Jocs i Tirs populars de Brussel·les*, hi ha reproduït l'edifici de l'ajuntament) o representat per algun element evocatiu (en el cas de *Festes de la Mercè a Barcelona*, amb l'escut de la ciutat), i la medalla també és l'objecte de la festa (en el cas de *Kermesse de Brussel·les*, era el premi que es concedia als guanyadors dels concursos).

En aquestes medalles trobem la representació de la festa (com el ball de *Kermesse de Brussel·les*) o bé una al·legoria (com la processó de noies angelicals de *Festes de la Mercè a Barcelona*). I, en la majoria dels casos, tenen una llegenda que inclou el nom i la data de celebració.

Les medalles responen al gust de l'artista i al seu caràcter en reproduir la festa i tot allò que s'hi relaciona. Així, trobem representats espais permanents (com l'ajuntament a *Concurs de Jocs i Tirs populars de Brussel·les*), temporals (com el ball de *Kermesse de Brussel·les* que va tenir lloc a l'Exposició de 1910) i també imaginats (en el cas de *Carnaval de Binche*, la figura és realista però el fons és fantasiós).

Les medalles reproduïdes també mostren com els artistes manifesten la seva creativitat amb al·legories (com les figures de *400è aniversari de l'adhesió de Basilea a la Confederació Suïssa*), amb evocacions (les figures de *Festes de la Mercè a Barcelona*), amb reproduccions de la realitat (com els ballarins de *Kermesse de Brussel·les*) o amb còpies d'un original (com *Carnaval de Binche*, no basat en la festa sinó en la pintura que s'utilitzà com a cartell anunciador). En aquesta última medalla, l'escultor esdevé un copista i alhora un intèrpret dels volums. Aquesta feina, que podria semblar tot un repte, no ho és si es té en compte que, en aquella època, una de les maneres habituals de treballar dels medallistes era reproduir en tres dimensions allò que veien en dues. Dit amb un exemple: creaven en volum els retrats fotogràfics.

Queda, per últim, esmentar la corba sinuosa modernista, el *coup de fuet*, molt evident en *Concurs de Jocs i Tirs populars de Brussel·les*. En els altres casos, l'estil s'expressa en l'aspecte dels retratats (amb la indumentària i el pentinat de *Festes de la Mercè a Barcelona* o de *Kermesse de Brussel·les*), amb els elements al·legòrics que envolten el personatge central (com les cintes, campanetes i màscares de *Carnaval de Binche*) i amb les característiques locals (com el medievalitzant *400è aniversari de l'adhesió de Basilea a la Confederació Suïssa*).

Troballes monetàries XXIX

*M. CRUSAFONT I SABATER**

TROBALLES DE FLORINS

Núm.: AN-86.

Llocs: Diversos llocs, diferents troballes individuals.

Composició: 12 florins o mitjos florins. Troballes individuals a Catalunya i altres llocs.

Dates límit: Les de cada peça.

Data més probable de la pèrdua: Les de cada peça.

Localització: Desconeguda.

Data de la troballa: Desconeguda.

Circumstàncies de la troballa: Casuals.

Descripció:

1. Florí de Pere III, marca elm; trobat, probablement, a Castelló de Farfanya.
pes: 3,41 g Ø = 20 mm Crus/Com-15
2. Florí de Pere III de Perpinyà, marca rosa d'anells; trobat a Arbeca.
Pes: 3,43 g Ø = 21 mm Crus/Com-16
3. Mig florí de Pere III de Perpinyà; trobat a Tàrraga.
Pes: 1,66 g Ø = 16 mm Crus/Com-17
4. Florí de Pere III, marca rosa de punts; trobat a Córdoba.
Pes: 3,40 g Ø = 20 mm Crus/Com-22
5. Mig florí de Pere III de Barcelona, marca rosa de punts; trobat a Cervera.
Pes. 1,7 g Ø = 15,9 mm Crus/Com-23
6. Mig florí de Martí de Barcelona, marca cairó partit en aspa; trobat a Verdú.
Pes: 1,74 g Ø = 15,6 mm Crus/Com-41

* Doctor en Història. President de la SCEN.

7. Mig florí de Martí de València, marca corona; trobat a Cervera.
Pes: 1,63 g $\varnothing = 16,1$ mm Crus/Com-41
8. Mig florí semblant a l'anterior; trobat a Les Borges Blanques.
Pes: 1,64 g $\varnothing = 15,4$ mm Crus/Com-41
9. Mig florí de Ferran I de Mallorca, marca lleó-bou; trobat a El Poal.
Pes: 1,65 g $\varnothing = 16,4$ mm Crus/Com-74
10. Mig florí semblant a l'anterior, trobat a Osca.
Pes: 1,62 g $\varnothing = 15,7$ mm Crus/Com-74
11. Mig florí d'Alfons IV de València, marques corona i marc-card; trobat a Verdú.
Pes: 1,60 g $\varnothing = 16,5$ mm Crus/Com-95
12. Florí de Joan II de València, marques corona, escudet i C girada; trobat a l'Aragó(?)
Pes: 3,39 g $\varnothing = 20,9$ mm Crus/Com-128 var. 2

Comentaris:

Els estudis sobre els pagaments, trets de la documentació de caràcter notarial, ens indiquen que el florí d'or català va circular àmpliament a Catalunya i a València, molt menys a l'Aragó i també força a Navarra i a Castella. L'estudi de les troballes ens en dona també algunes informacions, però encara molt escasses, especialment fora de Catalunya. És per això que ens ha semblat important de poder relacionar aquesta sèrie de peces que pertanyien a una antiga col·lecció a punt de dispersar-se, en la qual el posseïdor havia anat anotant els llocs de troballa que coneixia, alguns, com hem vist, amb interrogants. La informació sorgí de forma impensada i això ens impedeix ara donar les fotografies de les peces però sí els pesos, que apareixien també anotats. Malgrat aquestes precarietats, la notícia manté força interès perquè hem pogut sumar noves afloracions a Catalunya, dues a l'Aragó i una altra a Córdoba. Fins ara, la documentada circulació a Castella-Lleó només havia pogut ésser provada amb troballes per un tresoret de Burgos i dues troballes individuals, l'una a Sòria i l'altra a Rota (Crus/Com, p. 49).

BIBLIOGRAFIA:

CRUSAFONT, M. - COMAS, R., *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, ANE-SCEN (IEC), Barcelona, 1996.

TROBALLA PROP DE PUIGCERDÀ**Núm.:** AN-87.**Lloc:** Prop de Puigcerdà.**Composició:** Un diner carolingi de Carlemany.**Dates límit:** 793/794-814.**Data més probable de la pèrdua:** mateixa cronologia.**Localització:** desconeguda.**Data de la troballa:** vers 1950.**Circumstàncies de la troballa:** casual, en superfície, per un pastor, prop de Puigcerdà.**Descripció:**

Diner de Carlemany de la seca de Narbona, amb una petita fissura.

a/ + NARBONA Monograma cruciforme de KAROLVS. Orles de punts.

r/+ CARLVS REX FR Creu interior. Orles de punts.

Pes: 1,1 g

Ø = 20 mm

Prou-835

Comentaris:

Al revers, sembla que la llegenda acabi en FRA, però crec que és un efecte òptic entre la cua de la R i una part de la creueta de l'inici de llegenda. D'altra banda, la peça sembla haver circulat ben poc, de manera que no ens podem apartar gaire de la cronologia pròpia de Carlemany, després, però, de la reforma de la moneda dels anys 793/794. El seu pes feble concorda amb el que trobem en les peces catalanes d'aquest regnat, fet que es podria relacionar amb les dificultats de proveïment d'argent a causa de la guerra de conquesta de l'espai peninsular.

Les troballes de moneda carolíngia a Catalunya són encara prou escasses, especialment del temps de Carlemany. A la Cerdanya, Balaguer només indica la troba-

lla d'un diner de Carles el Calb de la seca de Melle trobat a Llívia i, com a troballa individual a Catalunya del temps de Carlemany, només tenim l'afloració del diner de Roda prop d'Empúries. Per tant, la notícia d'aquesta troballa té tot el seu interès.

BIBLIOGRAFIA:

BALAGUER, A. M., *Història de la moneda dels comtats catalans*, SCEN (IEC), Barcelona, 1999, p. 36-39.

CRUSAFONT, M., *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval (785.1514)*, Ed. Vico, Madrid, 1982, p. 26-27.

PROU, Maurice, *Les monnaies carolingiennes*, París, 1892, reedició Graz 1969, p. 116 i làmina XIX.

Recensions bibliogràfiques¹

VÀRIA

MELMOUX, Pierre-Yves, “Troballes monetàries V” i “Troballes monetàries VI”, *La Pallofe* 51 i 52, Associació Numismàtica del Rosselló. Perpinyà, 2012 i 2013.

Ens plau assenyalar novament la gran quantitat d'informació sobre troballes que l'autor ha estat capaç de reunir en aquests dos lliuraments i en els anteriors, amb un treball tenaç i pacient, cobrint tota mena de materials monetaris de totes les èpoques i tipologies. “Troballes V” comprèn 94 noves troballes, entre les quals podem destacar una gran quantitat de peces d'argent amb la serp marina trobades a prop de Ruscino i que n'afirmen l'atribució, així com molts bronzes dels tipus ja coneguts d'aquesta mateixa seca; un important conjunt de divisors d'argent grecs i d'imitacions gal·les, així com un parell de llengots d'argent i peces romanes en gran abundància; set diners i òbols comtals rossellonesos, entre ells, quatre dels raríssims exemplars de Gausfred II; i altres peces medievals i modernes, entre elles, un exemplar dels raríssims cinc rals de Banyoles. “Troballes VI” comprèn 138 noves troballes amb importants exemplars de la nova sèrie primitiva atribuïda a Empúries, així com altres divisors d'aquesta seca i abundància dels ja esmentats de Ruscino i les imitacions gal·les; un conjunt copiós de peces gal·les, ibèriques i romanes, amb important presència de bronzes emporitans i tres importants peces visigodes de Narbona; dues peces carolíngies, entre elles, un diner de Barcelona de Lluís el Pietós; tres exemplars comtals rossellonesos i un petit tresoret amb tres florins i un mig florí amb marca torre, tres exemplars de dobles sous de Perpinyà; i, finalment, onze exemplars de pellofes o ploms rossellonesos, algun d'ells inèdit. Certament, dins una línia sempre de gran nivell, *La Pallofe* ha guanyat importància decisiva amb aquesta nova secció.

M. Crusafont

1. Atès el volum que sumen les col·laboracions d'aquesta edició, hem reduït al mínim el nombre de recensions i n'hem limitat també l'extensió.

CRUSAFONT, M., “Roses en el cim de l’art monetari”, *La Revista*, Roses, 2013, p. 7-19.

El títol fa referència a l’art extraordinari de la dracma de Roses, que converteix aquest taller en el més rellevant de la Mediterrània occidental. El treball fa un repàs dels amonedaments de Roses en els seus tres moments: grecs, visigots i carolingis, donant elements per a poder sostenir la sempre difícil atribució dels dos darrers sectors i sumant el recentment descobert òbol de Lluís el Pietós. L’autor incideix també en l’origen rodi de la colònia de Roses, sustentat per testimonis del món clàssic i prou evident per als numismàtics, especialment per les grans semblances entre les monedes de Roses i de l’illa de Rodes, reforçada per l’aparició recent d’un divisor amb les lletres *ro-o* gregues, ben igual, també, que les que trobem en els divisors rodís.

ANC

MÓN ANTIC

RIPOLLÈS, P. P. - CHEVILLON, J.-A., “The Archaic Coinage of Emporion”, *The Numismatic Chronicle* 173, The Royal Numismatic Society, 2013, p. 1-21, làmines 1.5.

Treball que no dubtem a qualificar de revolucionari, ja que trenca tots els esquemes sobre els amonedaments grecs d’Empúries, avantposant tota una sèrie més primitiva que tindria les seves primeres emissions al final del segle VI a.C. i amb un ampli conjunt de tipus i exemplars. El grup està format per peces de pes elevat, divisors d’una dracma que rondaria els 5 grams i mig i d’un art força rude si el comparem amb les emissions fins ara conegudes de Massàlia, Empúries i, no cal dir-ho, de Roses. L’argument bàsic de l’atribució es l’evidència de nombroses troballes que es mouen en l’arc mediterrani que va de Massàlia a Sagunt, amb abundants afloracions al Rosselló, a l’Empordà i al mateix Sagunt. Fruit d’un pacient treball de recull de troballes i d’anàlisi dels materials, la nova sèrie causa el seu impacte ja que, com ja ha passat en altres sèries, sembla incomprendible que tot un sector de numerari hagi pogut passar gairebé desapercebut fins avui.

M. Crusafont

MEDIEVAL

VIGOUROUX, Jacques, “De faux dinars almoravides découverts dans les Alpes”, *Cahiers Numismatiques* 199, Société d’Etudes Numismatiques et Archéologiques, Paris, 2014, p. 45-54.

Curiosa troballa, a tres quilòmetres de Briançon, d’un paquet soldat que, un cop net, ha revelat que es tractava d’onze dinars de tipus almoràvit, un d’ells atribuïble a Ali ibn Yûsuf (1106-1143) i els altres deu a Muhammad ibn Sa’d ibn Mardanish de Múrcia (1147-1171), el famós Rei Llop de les cròniques cristianes. Es tracta de peces d’aram amb una prima capa d’or a sobre que podrien pesar entre els 1,25 i els 2,41 grams, és a dir, ben lluny dels 4 grams que solen tenir les peces autèntiques. Aquesta diferència de pes fa pensar que difícilment podien convèncer ningú que conegués una mica aquest numerari. L’autor situa la troballa en la ruta vers Itàlia i s’inclina per una producció local, atesa la igualtat d’un dels encunyats. Troballa, doncs, excepcional d’un or musulmà, ben apreciat en un context europeu que n’era mancat gairebé del tot.

M. Crusafont

PERFETTO, Simonluca, “Ceca y monedas de la ciudad de Lanciano (1141-1640)”, *Gaceta Numismática* 186, Barcelona, 2013, p. 141-145.

Hi havia moltes notícies d’emissions a la ciutat de Lanciano, tant en temps medievals com a moderns, però fins ara no s’havia pogut trobar la manera d’identificar-les. L’autor fa un estudi aprofundit, del qual l’article que comentem no és més que un avenç, i pot atribuir a aquesta seca els ducats d’Alfons el Magnànim amb marca B (que abans havien estat atribuïts a Gaeta, una atribució després desmentida) en base al nom d’un mestre de la seca, Silvestre Bossi. També atribueix a aquesta seca un escut d’or de Felip III. L’estudi definitiu es basa en una copiosa aportació documental.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

JARABO HERRERO, Íñigo, y SANAHUJA ANGUERA, Xavier, *Catálogo de las monedas del reino de Castilla y León: El vellón de los Austrias (1566-1718)*. Ediciones Yaco, Barcelona, 2014, 568 p.

Feia cinc anys que els autors havien anunciat l'aparició d'aquest catàleg de la moneda castellana menuda dels Àustries. Vist el resultat, el retard del procés d'edició és del tot justificable.

El catàleg comprèn les emissions de moneda menuda del regne de Castella i Lleó efectuades entre 1566, la data de la reforma anomenada "*De la nueva estampa*", i el 1718, la data en què les monedes dels ocupats regnes d'Aragó, Catalunya i València van ser abolides i substituïdes, al menys de manera oficial, per les castellanen. En total es cataloguen i s'ordenen 16 reformes o sèries monetàries (més quatre sèries especials: Oran, Canàries, Amèrica i assajos) – incloent-hi les abundants i desconegudes sèries de contramarques –, 636 tipus, 2.757 monedes, prop de 300 falsificacions d'època i poc menys d'un centenar de curiositats, rareses i reproduccions modernes. Jarabo i Sanahuja encapçalen cada sèrie amb la descripció meticulosa dels tipus representats, la justificació documental de l'atribució i l'evolució legal de la sèrie, una esquemàtica taula metro-lògica i, si s'escau, informacions complementàries per ajudar l'usuari del catàleg. En comparació a l'únic intent precedent de catalogació d'aquestes sèries, efectuat per Ramón Fontecha entre 1968 i 1971, el salt quantitatiu i qualitatiu observat és enorme. De fet, els tipus i varietats inèdits o mai verificats abans en cap catàleg conformen un grup majoritari.

Els autors han aplicat el mètode científic en el transcurs de la catalogació, utilitzant les dues fonts indispensables: les monedes conservades en col·leccions públiques i privades, i la documentació escrita explícita, publicada en part per Heiss i els seus continuadors i recentment ampliada i difosa amb meticulositat per investigadors com Javier de Santiago o Glenn Murray. La combinació dels dos tipus de fonts ha permès, per primer cop, poder prescindir de molts apriorismes i creences seculars que dificultaven la comprensió de les sèries monetàries castellanen. Són remarcables les identifications de tipus poc estudiats o fins i tot completament desconeguts, com ara els xavos de Burgos de 1602 amb llegenda OMNIVM, els maravedisos senzills de 1602-1605, o les contramarques inèdites de 1637 i 1656. També són meritòries les dificultoses identifications de les contramarques de 1651 a 1659, les d'algunes novetats en l'assaig de monedes de coure pur de 1660 o les catalogacions de les variants de l'emissió de xavos de 1652. Els autors també verifiquen – com assenyalava la documentació oficial – la inexistència de monedes menudes fabricades en els períodes 1609-1611 i 1613-

1616. Potser la part més sorprenent de la investigació es la identificació i justificació de les falsificacions d'època, molt més abundants del que hom creia i que, a partir d'ara i per primer cop, podran ser ben identificades per historiadors, conservadors de museus i col·leccionistes.

ANS

MEDALLÍSTICA

PAPET, Édouard – CHEVILLOT, Catherine. *La médaille en France aux XIXe et XXe siècles. Au creux de la main*. Musée d'Orsay i Skira Flammarion, novembre 2012, 212 pàgines, 320 il·lustracions. Catàleg general de les exposicions celebrades a França entre 2012 i 2013.

En el marc de la iniciativa del Museu d'Orsay i participada per altres cinc institucions franceses que preserven el patrimoni medallístic (vegeu article referit a VÀRIA), com són la Monnaie de Paris, el Petit-Palais, el Gabinet de Medalles de la Bibliothèque Nationale de France i els Museus de Belles Arts de Lilla i Lió, s'ha editat el catàleg general de les sis exposicions amb el títol homònim i amb textos dels especialistes Alain Weill, Inés Villela-Petit, Béatrice Coullaré, Cécilie Champy-Vinas, Joëlle Bouvry, Annie Scottez-De Wambrechies, Jean-Pol Donné, François Planet, Jean-Luc Desnier i Sylvie Juvénal.

Distribuït el gener de 2013, ha estat editat pel Museu d'Orsay i l'editorial Skira Flammarion. Els textos s'acompanyen de 320 il·lustracions en color i en blanc i negre, aquestes últimes en una catalogació final que, sota el títol "Cahier iconographique", inclou les peces més rellevants del miler exposades entre les diferents institucions. També presenta una extensa bibliografia, les biografies dels principals medallistes esmentats, un lèxic sobre la medalla (processos, materials i tècniques) i una explicació sobre el procés d'edició, tant l'encuny com la fosa.

La publicació se centra en la medalla a França, la renovació que hi va experimentar a finals del segle XIX i els canvis estètics que va adoptar, en especial dels estils Art Nouveau i Déco, ja a principis del segle XX. Els medallistes presentats també són, majoritàriament, francesos, així com les firmes editores, els temes representats, els personatges tractats, la història de la formació de les col·leccions públiques i els museus que actualment les preserven.

Rossend Casanova

PUBLICACIONS
DE LA
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS
NUMISMÀTICS

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973).....	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981).....	Pocs exemplars
Acta 12 a 44 (entre 1982 i 2014).....	40 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica

1. III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986.....	40 €
2. VILLARONGA, L., <i>Monedes de plata emporitanes dels segles v-iv aC.</i> 1997.....	40 €
3. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors.</i> 1998.....	40 €
4. CRUSAFONT, M., <i>Pesals monetaris de la Corona catalano aragonesa.</i> 1999.....	40 €
5. VILLARONGA, L., <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions.</i> 2000.....	40 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X., <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries.</i> 2001.....	40 €
7. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC.</i> 2002.....	40 €
8. VILLARONGA, L., <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC.</i> 2003.....	40 €
9. RIPOLL, M. E., <i>La seca o casa de moneda de Barcelona.</i> 2008.....	40 €
10. CARRADICE, I.; SANAHUJA, X.; BENAGES, J., <i>Les monedes de Vespasià de la Província Tarraconensis.</i> 2010.....	40 €
11. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII).</i> 2012.....	40 €

Col·lecció Història Monetària Catalana

1a. VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica.</i> 2004.....	80 €
1b. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans</i> (en preparació)	
2. BALAGUER, A. M., <i>Història de la moneda dels comtats catalans.</i> 1999.....	80 €
3. — <i>Història de la moneda de la Corona catalanoaragonesa medieval</i> (en preparació)	
4. CRUSAFONT, M., <i>La moneda catalana local.</i> 1990.....	80 €
5. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors.</i> 2001.....	80 €
6. — <i>La moneda catalana des dels Àustria fins el 1936</i> (en preparació)	
7a. TURRÓ A., <i>Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya.</i> 2007.....	130 €
7b. — <i>Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939). II: La Franja i València</i> (en preparació)	
8. CRUSAFONT, M., <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans.</i> 2006.....	100 €
9. CRUSAFONT, M., <i>Catàleg general de la moneda catalana.</i> 2009.....	100 €

Col·lecció Medallistes catalans

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau.</i> 2005.....	30 €
---	------

Col·lecció Tria de reedicions

<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.</i>	
Ed. i capítols introductoris de M. Crusafont. 1997.....	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. I-Tresors.</i> 2008	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. II-Grec i ibèric d'àmbit català</i>	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. III-Temes metodològics</i>	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. IV-Àmbits aragonès, vasco, celtíber i occità. Ikalkusken</i>	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. V-Ulterior, romà i varis. Gloses i textos biogràfics. Bibliografia</i>	60 €

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. I.</i> 1979	30 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. II.</i> 1979	30 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona.</i> 1980	30 €
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT, M., <i>Orrius. Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (junt amb memòria d'excavació).</i>	
Encàrrec de la Generalitat de Catalunya a la SCEN. 1983.....	Exhaurit
DATZIRA, S., <i>La moneda a la Catalunya central.</i> 1991	Exhaurit
VILLARONGA, L., <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi.</i> 1993	20 €
BALAGUER, A. M., <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania.</i> 1993	25 €
BENAGES, J., <i>Les monedes de Tarragona.</i> 1994.....	60 €
CRUSAFONT, M.; Comas, R., <i>El florí d'or català. Catalunya, València, Mallorca.</i> 1996.....	25 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÉS, P. P., <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro.</i> 1998	20 €
SANAHUJA, X., <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814).</i> 2003	25 €
SANAHUJA, X., <i>La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII).</i> 2005.....	20 €
BOADA, J., <i>Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821.</i> 2007.....	20 €
BENAGES, J., <i>Corpus de les monedes visigodes de Tarragona.</i> 2007	150 €
VILLARONGA, L.; BENAGES, J., <i>Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica (anglès/català).</i> 2011	100 €

Fons cedits

VILLARONGA, L., <i>La moneda de Barcelona.</i> 1976	15 €
GOIG, E., <i>La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814).</i> Segona edició. 1977.....	20 €
VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de Hispania.</i> 1979.....	50 €
VILLARONGA, L., <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco.</i> 1983	30 €
CRUSAFONT, M., <i>Barcelona i la moneda catalana.</i> 1989	20 €
CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics.</i> 1996	30 €
PLANELL, A., <i>Ibiza y Formentera, ayer y hoy.</i> 1984	Gratuït
PLANELL, A., <i>La moneda antiga de Ibiza.</i> 1980	Gratuït

Totes aquestes obres són disponibles a l'Institut d'Estudis Catalans, amb un 30 % de descompte per als socis de la SCEN. Dirigiu-vos a Distribució Editorial, at. Sr. Manuel Pascual, Carme, 47, 08001 Barcelona, tel.: 932 701 636, e-mail: publicacions@iec.cat

INDICACIONS PER ALS AUTORS

Normes d'admissió:

1. Els articles que es lliurin per a ésser publicats a *Acta Numismàtica* han de complir els cànons habituals dels treballs de recerca: han de fer alguna aportació nova, sia material, documental o interpretativa, han de tenir en compte els treballs anteriors i han de documentar les dades i informacions manllevades d'altres obres amb notes a peu de pàgina o amb una bibliografia al final.
2. La revista admet articles en la llengua pròpia de cada autor.
3. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a la informació d'experts en cada matèria.

Normes de presentació:

1. Els articles han d'anar encapçalats pel títol i el nom de l'autor en majúscules. S'han de presentar en suport paper i, a més, en suport informàtic, sigui en disquet, CD o un altre suport, preferentment en Word i amb un interlineat d'un espai i mig.
2. Les figures i els gràfics s'han de presentar a part, numerats correlativament, identificats amb el nom de l'autor i el títol de l'article i amb indicació del lloc on s'han d'incloure dins el text. Les monedes i medalles s'han de reproduir a mida real, amb imatges d'anvers i revers i, si cal, acompanyades d'ampliacions. Les descripcions de les peces han d'incloure la transcripció minuciosa de les llegendes i la descripció del tipus de cada cara, així com els pesos i diàmetres reals, la referència bibliogràfica o la indicació que són peces inèdites i la xifra o lletra que les identifica a les il·lustracions.
3. Les mencions a altres autors o els aclariments s'han de fer en notes a peu de pàgina, que s'han de presentar al final del text i per ordre correlatiu. Si per a les mencions s'opta per una bibliografia al final, s'hi remetrà des del text amb la indicació entre parèntesis del nom de l'autor, l'any de la publicació a la qual es remet i la pàgina o pàgines corresponents. En aquest segon cas, si hi ha més d'un treball d'un mateix autor s'han de numerar seguint un ordre cronològic. Aquesta bibliografia s'ha d'ordenar per ordre alfabètic d'autors i els noms dels autors s'han d'indicar amb el cognom en majúscula, seguit de coma i la inicial del nom, seguida de punt.
4. Les mencions bibliogràfiques s'han de fer de la manera que s'indica a continuació: Llibres: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol en cursiva, lloc d'edició, any i pàgines. Revistes: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol de l'article entre cometes, nom de la revista en cursiva, volum, entitat editora, lloc d'edició, any i pàgines.

